

ҚИЙНОҚЛАР:

АХБОРОТЛАР ТУЗИШ БЎЙИЧА

ҚЎЛЛАНМА

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро тизими доирасида
қийноқлар тўғрисидаги аризаларни ҳужжатлаштириш
ва тузиш тартиб-қоидаси

Камий Жиффар

Инсон ҳуқуқлари маркази
Эссекс университети

University of Essex

ТОШКЕНТ—2003

ЛОЙИХАНИНГ АСОСИЙ ИШТИРОКЧИЛАРИ:

Муаллиф ва талкикотчи:

Камий Жиффар

Эссекс университети илмий ходими

Лойиҳа раҳбари:

Профессор сэр Найджел Родли, КВЕ

БМТ махсус маърузачиси, Эссекс университети ҳуқуқ профессори

Профессор Джеф Гилберт

Эссекс университети ҳуқуқ профессори

Таҳрир хайъати:

Доктор Сильвия Касале

Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси аъзоси

Профессор Малькольм Эванс

Бристоль университети ҳуқуқ профессори

Профессор Франсуаз Хэмпсон

Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича БМТ кичик комиссияси аъзоси

Профессор Джеф Гилберт

Профессор сэр Найджел Родли

Маъмурий таъминлаш:

Анн Слоугрув

Хейди Вигам

Анна Массара (Ишчи кепгаш)

НУ 31370
4

Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири:

А. Х. Саидов, юридик фанлар доктори, халқаро ва қиёсий ҳуқуқ профессори

МИННАТДОРЧИЛИК

Лойиҳа муаллифи ва раҳбарлари биринчи навбатда бутун лойиҳа жараёнида берган қимматли маслаҳатлари ва самимий жонбозликлари, хайрихоҳликлари ва касбий маҳоратлари учун доктор Сильвия Касале, профессорлар Малькольм Эванс ва Франсуа Хэмпсонларга миннатдорчилик билдирадilar. Муаллифлар, шунингдек, лойиҳанинг турли босқичларида ёрдам кўрсатган ва унинг амалга оширилишида кўмаклашиб, ғайрат қилган ҳамда қўллаб-қувватлаган кўплаб муассасалар, ташкилотлар ва кишиларга ҳам ўз миннатдорчилигини изҳор қиладилар. Буюк Британия Ташқи ишлар ва Ҳамдўстлик вазирлигига алоҳида миннатдорчилик билдиришни хоҳлардик, зеро ушбу лойиҳа уларнинг қизиқиши ва молиявий мадади шарофати билан амалга ошди. Шунингдек, 1999 йил 1 сентябрдан 3 сентябргача Эссекс университетида ўтказилган Ишчи мажлисларда иштирок этган барчага ташаккур изҳор этишни истардик. Шу мажлислар туфайли биринчи тахминий лойиҳа ушбу қўлланма шаклида мужассамлашди. У олдимизга қўйилган мақсадга хизмат этади, деб умид қиламиз.

Лойиҳани Барбара Бернас, доктор Джо Бейнон, Милен Бидо, Саид Бумедуҳа, Крейг Бретт, Алессандро Бруни, Кристина Серна, Даниела де Вито, Карла Еделенбос, Каролина Форд, доктор Дункан Форрест, Ювал Джинбар, Сара Гюле, Роджер Уисенда, Мария Франсиска Изе-Шарин, Сесилия Хименес, Марк Келли, Джоанна МакВейн, Натали Ман, доктор Эндрю Мосан, Фиона МакКей, Сесилия Моллер, Род Морган, Аҳмед Мотала, Патрик Мюллер, доктор Майкл Пил, Борислав Петранов, Кармен Роса Руэда Кастаньон, Элеанор Соло, Эрик Сотас, Тревор Стивенс, Морис Тидбал, Рик Таули, Агнес Ван Стейн, Ольга Виларрубиа ва Джим Велшлар қўллаб-қувватладилар.

Маслаҳат берган муассаса ва ташкилотлар:

Халқаро Амнистия, Қийноқларнинг олдини олиш ассоциацияси, Қийноқларнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси девони, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа Суди органи, Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро федерация, Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссиянинг Ижроия девони, Интеритс, Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси, Қийноқлар қурбонлари медицина фонди, Қийноқларга қарши жаҳон ташкилоти, РЕДРЕСС, Болаларни Қутқаринг, Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Олий комиссари бошқармаси ва Қочоқлар ишлари бўйича БМТ Олий комиссари бошқармаси.

ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ НАШРГА СЎЗ БОШИ

1995 йил 31 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қийноқлар ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи бошқа турларига қарши 1984 йил 10 декабрдаги БМТ конвенциясини ратификация қилди.

Ушбу Конвенция асосида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиясининг Қийноқлар бўйича махсус маърузачиси Тео Ван Бовен 2002 йилнинг нояб-рида Ўзбекистон Республикаси ҳукумати таклифига биноан Ўзбекистонга ташириф буюрди. Ташириф яқунлари бўйича Тео Ван Бовен жаноблари Ўзбекистон учун қатор тавсиялар тақдим этди.

«Қийноқлар юзасидан ахборотлар тузиш» ҳақидаги мазкур қўлланманинг таржимаси билдирилган тавсиялар асосида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ва Буюк Британиянинг Тошкентдаги Элчихонаси томонидан тайёрланди. Қийноқлар ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи бошқа турларига қарши курашни давом эттириш Ўзбекистон учун ҳам муҳим омил ҳисобланиб, ушбу қўлланма бу ишларни амалга оширишда муҳим ҳисса қўшади деб умид қиламиз.

British Embassy
Tashkent

ISBN 1-874635-28-5

Чоп этилди: 2000 йил, февраль
Инсон ҳуқуқлари маркази
Эссекс университети

Human Rights Centre
University of Essex
Wivenhoe Park
Colchester CO4 3SQ
UK

тел: 0044 1206 872558
факс: 0044 1206 873428
E-mail: hrc@essex.ac.uk
Интернет: [http://www2.essex.ac.uk/human rights centre/](http://www2.essex.ac.uk/human%20rights%20centre/)

Чоп этилди: 2003 йил, декабрь
Инсон ҳуқуқлари бўйича
Ўзбекистон Республикаси
Миллий маркази

Ўзбекистон Республикаси
700029. Тошкент,
Мустақиллик майдони, 5/3.

тел: 981 71 139 43 39
факс: 981 71 139 13 56
E-mail: ncpch@online.ru

© Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш маркази, 2000.

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган. Бу иш Эссекс университети Инсон ҳуқуқлари марказини хабардор қилган ҳолда нотижорат мақсадларда қайта нашр этилиши мумкин.

© Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2003.

МУНДАРИЖА

Қисқартмалар	i
Жадваллар рўйхати	ii
Махсус атамалар изоҳли луғати	iv

I ҚИСМ. ДАСТЛАБКИ ҚОИДАЛАР

1

1. КИРИШ	3
2. ҚўЛЛАНМАДАН ҚАНДАЙ ФОЙДАЛАНИШ КЕРАК	5
2.1. Энг муҳим боблар шарҳи	5
2.2. Атамалар	6
2.3. Асосий сиёсий масалалар	7
3. КОНТЕКСТНИ АНИҚЛАШ	9
3.1. Кириш	9
3.2. Қийноқ қўлланган ҳолатлар ҳақида ариза бера туриб, қандай натижаларни кутиш мумкин?	9
3.2.1. Вазиятга диққатни жалб қилиш ва ҳуқуқбузарликнинг умумий тенденцияларини аниқлаш	9
3.2.2. Умумий вазиятларда ижобий ўзгаришлар қилишга интилинг	10
3.2.3. Жазосизликка қарши кураш	10
3.2.4. Жабрланганни ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг аниқ воситасини топиш	10
3.2.4.1. Ҳуқуқбузарлик фактини тан олиш	10
3.2.4.2. Ҳуқуқбузарларни жавобгарликка тортиш	11
3.2.4.3. Компенсация	11
3.2.4.4. Инсонни қийноқ хавфига дучор бўладиган мамлакатга депортация қилишнинг олдини олиш	11
3.3. Қийноқ тушунчасини аниқлаш	11
3.3.1. Кириш	11
3.3.2. Қийноқ тушунчасини халқаро ҳуқуқ нормаларидан келиб чиқиб аниқлаш	11
3.3.3. Қийноқ тушунчасини аниқлашнинг амалий аспекти	13
3.3.3.1. Асосий элементлари	13
3.3.3.2. Азоб даражаси	13
3.3.4. Хулоса. Қийноқ нима?	15
3.4. Қийноқ содир бўладиган ҳолатлар	15
3.4.1. Ким ҳуқуқбузар ҳисобланади?	15
3.4.2. Ким қийноқ қурбони бўлади?	16
3.4.3. Қийноқни қўллаш эҳтимоли кўпроқ қаерда мавжуд?	17
3.4.4. Қийноқ қўлланилиши эҳтимоли катта ҳолатлар	18
3.5. Қандай ҳолатларда қийноқлар ҳақида маълумот олиш мумкин?	18
3.6. Ноҳукумат субъектларга қарши маълумотлар бериш мумкинми?	21
3.6.1. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунга асосан чора кўриш мумкинми?	22
3.6.2. Қийноқларни ноқонуний қўллашнинг ноҳукумат субъектлар билан боғлиқ бошқа турлари борми?	22
3.6.2.1. Қуролли можаролар тўғрисидаги халқаро қонун	22
3.6.2.2. Инсониятга қарши жиноятлар	23
3.6.2.3. Давлат ички ҳуқуқи	23
3.6.3. Хулоса. Ноҳукумат субъектлар томонидан қўлланадиган қийноқлар тўғрисидаги ахборотлардан қандай фойдаланиш керак?	23

1. КИРИШ	29
2. ҲУЖЖАТЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ПРИНЦИПЛАРИ	30
2.1. Мазкур принципларга нега риоя қилиш керак?	30
2.2. Сифатли ахборотнинг таркибий қисмлари	30
2.3. Ахборотнинг энг кўп аниқлиги ва ишончилигига эришиш усуллари	31
3. ҚИЙНОҚЛАР ҲАҚИДА ГУВОҲЛИК БЕРУВЧИ КИШИ БИЛАН ИНТЕРВЬЮ	33
3.1. Кириш	33
3.2. Умумий мулоҳазалар	33
3.3. Интервью ўтказиш	34
3.3.1. Дастлабки қоидалар	34
3.3.2. Интервьюни нимадан бошлаш керак?	34
3.3.3. Интервью вақтида ёзиб бориш зарурми?	34
3.3.4. Интервьюни ким ўтказиши керак?	34
3.3.5. Таржимонлар хизматидан фойдаланишда ҳисобга олиниши лозим бўлган алоҳида жиҳатлар	35
3.3.6. Интервью берадиган киши ўзини эркин тутишига қандай эришиш мумкин?	35
3.3.7. Одамлар сиз билан гаплашишдан жуда қўрқиб қолган вазиятларда қандай йўл тутиш керак?	36
3.3.8. Турма ёки маҳбуслар гуруҳ қилиб сақланадиган бошқа жойларда интервью ўтказишда ҳисобга олиниши керак бўлган бирор алоҳида жиҳатлар мавжудми?	36
3.3.9. Руҳий жароҳат етказадиган масалаларни муҳокама қилишда қандай ёндашувдан фойдаланган маъқул?	37
3.3.10. Ахборотнинг ишончилилик даражасини қандай қилиб энг кўп ошириш мумкин	37
3.3.11. Интервью ўтказаятган киши жинсига ёки гуруҳга нисбатан бирор мулоҳаза мавжудми?	38
3.3.12. Болалар билан интервью ўтказилаётган ҳолатларда бирор мулоҳаза мавжудми?	38
4. ЁЗИБ ОЛИНИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН АХБОРОТ	39
4.1. Моделли ахборот	39
4.1.1. Ушбу саволларнинг жавоби учун қандай тафсилотлар зарур?	39
4.1.2. Гувоҳлик аниқлигига таъсир кўрсатмаган ҳолда тафсилотни қандай билиш мумкин?	43
4.2. Алоҳида ҳолатлар	47
5. ДАЛИЛЛАР	49
5.1. Тиббий далиллар	49
5.1.1. Жисмоний далиллар	50
5.1.2. Руҳий далиллар	51
5.2. <i>Amicus curiae</i> гувоҳлиги	52
5.3. Гувоҳларнинг кўрсатмалари	52
5.4. Далилларнинг бошқа турлари	53

1. КИРИШ. МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАКТИКАСИНING ЭҲТИМОЛ ТУТИЛГАН ВАРИАНТЛАРИ	59
1.1. Халқаро даражада чоралар кўриш	59
1.1.1. Халқаро тартиб-қоидалар кўлами	60
1.1.1.1. Механизмнинг келиб чиқиши	60
1.1.1.2. Механизм функциялари	61

1.1.2. Халқаро тартиб-қоидаларни танлаш	64
1.1.2.1. <i>ФОЙДАЛАНА ОЛИШЛИК. Сизнинг фойдаланишингиз учун қайси механизмлар қулай?</i> ..	64
1.1.2.2. <i>Айнанлик: қайси механизмлар сизнинг мақсадларингиз билан кўпроқ айнан?</i>	65
1.2. Давлат ички даражасида чора кўриш	65
1.2.1. Жиноят судлов ишларини юргизиш	66
1.2.2. Фуқаролик судлов ишларини юргизиш	66
1.2.3. Маъмурий судлов ишларини юргизиш	66
1.2.4. Интизомий судлов ишларини юргизиш	67
1.2.5. Сийсий бошпана бериш тўғрисида аризалар	67
1.2.6. Ҳуқуқий ҳимоянинг алоҳида воситалари	68
1.2.7. Бошқа тартиб-қоидалар	68
2. МАЪРУЗАЛАРНИНГ ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	69
2.1. Ахборотлар шаклига қўйиладиган талаблар	69
2.1.1. Фойдалана олиш мумкинлиги	70
2.1.2. Салмоқдорлик ва ишонарлилик	71
2.1.3. Тафсилотлар	72
2.2. Мониторинг органларига ахборот тақдим этиш. Ахборотингиз нималарни ўз ичига олиши керак?	72
2.2.1. Умумий ахборотни мониторинг органига жўнатиш	72
2.2.2. Индивидуал гувоҳликларни мониторинг органларига жўнатиш	74
2.3. Давлат маърузалари тартиб-қоидаси доирасида ахборот тақдим этиш	75
2.3.1. Давлат маърузалари тартиб-қоидаси қай тарада ишлайди?	75
2.3.2. Маърузаларнинг давлат тартиб-қоидаси доирасида ахборот бериш орқали нимага эришиш мумкин?	76
2.3.3. Маърузаларнинг давлат тартиб-қоидаси доирасида тақдим этиладиган НХТ маърузалари нималарни ўз ичига олиши керак?	76
2.3.4. Маърузаларнинг давлат тартиб-қоидаси доирасида ахборот бериш бўйича амалий маслаҳатлар	77
2.4. Фактларни аниқлаш билан шуғулланувчи органга ахборот тақдим этиш	78
2.4.1. Фактларни аниқлаш бўйича таширфгача ахборот бериш	78
2.4.2. Фактларни аниқлаш бўйича таширф пайтида ахборот бериш	79
3. ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШНИНГ ХАЛҚАРО ПРОЦЕДУРАЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	81
3.1. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида нималарга эришиш мумкин?	81
3.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида шикоятларнинг қандай типлари қабул қилинади?	82
3.3. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг амал қилиши	83
3.3.1. Асосий хронологик босқичлар	83
3.3.2. Йўл қўйиш мумкинлиги	83
3.3.2.1. <i>Йўл қўйиш мумкинлиги</i>	83
3.3.2.2. <i>Нима учун шикоят йўл қўйилиши мумкин эмас, деб эътироф этилиши мумкин?</i>	84
3.3.3. <i>Amicus curiae</i> гувоҳдиги/учинчи томонларнинг иштирок этиши	86
3.3.4. Вақтинчалик чоралар	87
3.4. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида кўриб чиқиладиган аризада нималар бўлиши керак?	87
3.5. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартибидан фойдаланиш юзасидан амалий маслаҳатлар	89
4. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ. МЕХАНИЗМЛАР ВА ТАРТИБ-ҚОИДАЛАР	90
4.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимига кириш	90
4.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида маърузалар механизмлари	91

4.2.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ношартномавий тартиб-қоидалари	91
4.2.1.1. 1503-процедура	92
4.2.1.1.1. 1503-процедуранинг амал қилиши	92
4.2.1.1.2. 1503-процедурага ахборот бериш йўли билан нимага эришиш мумкин?	94
4.2.1.1.3. 1503-процедура доирасида кўриб чиқиш учун жўнатиладиган хабарда нималар бўлиши керак	95
4.2.1.1.4. Аниқ маслаҳатлар	96
4.2.1.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг махсус тартиб-қоидалари	96
4.2.1.2.1. Мавзулар бўйича маърузачилар ва ишчи гуруҳлар	97
4.2.1.2.2. Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус маърузачиси	99
4.2.1.2.3. Мамлакатлар бўйича маърузачилар	103
4.2.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг шартномавий органлари	104
4.2.2.1. Қийноқларга қарши қўмита	104
4.2.2.1.1. Қийноқларга қарши қўмитанинг амал қилиши	105
4.2.2.1.2. Қийноқларга қарши қўмитага ахборот тақдим этиб, нимага эришиш мумкин?	105
4.2.2.1.3. Қийноқларга қарши қўмитага жўнатилган хабарда нималар бўлиши керак?	106
4.2.2.1.4. Аниқ маслаҳатлар	107
4.2.2.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита	108
4.2.2.2.1. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитанинг амал қилиши	108
4.2.2.2.2. Аниқ маслаҳатлар	108
4.2.2.3. Бошқа қўмиталар	109
4.2.2.3.1. Аниқ маслаҳатлар	110
4.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими доирасида шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси	111
4.3.1. Қийноқларга қарши қўмита	111
4.3.1.1. Қўмита томонидан кўриб чиқиладиган шикоятлар турлари	112
4.3.1.2. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари	112
4.3.1.3. Аниқ маслаҳатлар	112
4.3.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита	114
4.3.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари	114
4.3.2.2. Аниқ маслаҳатлар	115
4.3.3. Бошқа қўмиталар	115
4.3.3.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари	115
4.3.3.2. Аниқ маслаҳатлар	116
5. МИНТАҚАВИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА ПРОЦЕДУРАЛАР	117
5.1. Европа тизими	117
5.1.1. Маърузалар механизми. Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси	117
5.1.1.1. Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитасининг амал қилиши	118
5.1.1.2. Қийноқларнинг олдини олиш қўмитасига ахборот тақдим этиш йўли билан нимага эришиш мумкин?	119
5.1.1.3. Қийноқларнинг олдини олиш қўмитасига бериладиган хабарда нималар бўлиши керак?	120
5.1.1.4. Аниқ маслаҳатлар	121
5.1.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди	122
5.1.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаби	122
5.1.2.2. Аризангизда қандай маълумотлар бўлиши керак?	123
5.1.2.3. Аниқ маслаҳатлар	125

5.2. Америкааро тизим	126
5.2.1. Маърузалар механизмлари. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия	128
5.2.1.1. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссиянинг амал қилиши	128
5.2.1.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссияга ахборот бериш йўли билан нимага эришиш мумкин?	128
5.2.1.3. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия учун мўлжалланган хабарда нималар бўлиши керак?	129
5.2.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия	129
5.2.2.1. Ушбу тартиб-қоидадан фойдаланиш йўли билан нимага эришиш мумкин?	130
5.2.2.2. Кўриб чиқиладиган шикоятлар турлари	131
5.2.2.3. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари	131
5.2.2.4. Аниқ маслаҳатлар	132
5.3. Африка тизими	133
5.3.1. Маърузалар механизмлари	134
5.3.1.1. Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси	134
5.3.1.1.1. Функциялари	134
5.3.1.1.2. Аниқ маслаҳатлар	134
5.3.1.2. Африкада турмалар ва қamoқда сақлаш шароитлари масаласи бўйича махсус маърузачи	135
5.3.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиби. Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси	136
5.3.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари	136
5.3.2.2. Аниқ маслаҳатлар	138
5.4. Бошқа минтақалар	138
6. ХАЛҚАРО ТАРТИБ-ҚОИДАЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ ЖАДВАЛЛАРИ	139
7. КЕЙИНГИ ЁРДАМ МАНБАЛАРИ	145
7.1. Кейинги ёрдам нима учун зарур бўлиши мумкин?	145
7.2. Ёрдам олишнинг аниқ манбалари	146
7.2.2. Қочоқлар ишлари бўйича БМТнинг махсус вакили	147
7.2.3. Жойлардаги миссиялар ва ташрифлар	147
7.2.4. Халқаро ва маҳаллий НҲТ, шунингдек ёрдам кўрсатувчи бошқа ташкилотлар	147
7.2.5. БМТнинг қийноқлар қурбонларини қўллаб-қувватлаш кўнгилли жамғармаси	148
7.2.6. Лоббилаш	148
ИЛОВА	153
1. I ИЛОВА. РЕЛЕВАНТ ВОСИТАЛАР РЎЙХАТИ	155
2. II ИЛОВА. АЛОҚА ЎРНАТИШ УЧУН МАЪЛУМОТЛАР ВА КЕЙИНГИ АХБОРОТЛАРНИ ОЛИШ	158
АЛОҚА УЧУН МАЪЛУМОТЛАР	158
КЕЙИНГИ АХБОРОТЛАРНИ ОЛИШ	165
3. III ИЛОВА. АРИЗАЛАРНИНГ СТАНДАРТ ШАКЛЛАРИ	167
4. IV ИЛОВА. ОДАМ ТАНАСИ ДИАГРАММАСИ	170
Предмет кўрсаткич	172

ҚИСҚАРТМАЛАР

ИХХАХ:	Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка хартияси
ИХАК:	Инсон ҳуқуқлари тўғрисида Америка конвенцияси
ИХХАК:	Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси
ҚҚҚ:	Қийноқларга қарши қўмита
АКБК:	Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш қўмитаси
ИКБК:	Ирқий камситишларнинг барча шаклларига барҳам бериш қўмитаси
ҚОЕК:	Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси
БХҚ:	Бола ҳуқуқлари қўмитаси
ИХЕК:	Инсон ҳуқуқлари Европа конвенцияси
ИХЕС:	Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди
ИХААК:	Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия
ИХААС:	Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд
ХЖС:	Халқаро жиноят суди
ФСХХП:	Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт
ХҚХҚ:	Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси
МИКО:	Мамлакат ичида кўчирилган одамлар
ҚТХҚ:	Қуролли тўқнашувлар тўғрисидаги халқаро қонун
НХТ:	ноҳукумат ташкилот
АДТ:	Америка давлатлари ташкилоти
АБТ:	Африка бирлиги ташкилоти
ИХБМТОКБ:	Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Олий комиссари Бошқармаси
ЕХХТ:	Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти
АТТҚШМММ:	Африкада турмалар ва турма қамоғи шароити масалалари бўйича махсус маърузачи
ҚМБМТММ:	Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг махсус маърузачиси
БМТ:	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти
ҚҚБМТК:	Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи бошқа турларига қарши БМТ конвенцияси
АКБК:	Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида конвенция
ИКББМТК:	Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш тўғрисида БМТ конвенцияси
ИХБМТК:	Инсон ҳуқуқлари тўғрисида БМТ конвенцияси
БХБМТК:	Бола ҳуқуқлари тўғрисида БМТ конвенцияси
ҚБМТОК:	Қочоқлар ишлари бўйича БМТ Олий комиссари

ЖАДВАЛЛАР РЎЙХАТИ

КИЁСИЙ ЖАДВАЛЛАР:

1-жадвал. Халқаро механизмларнинг келиб чиқиши ва функциясига кўра рўйхати	63
33-жадвал. I қиёсий таҳлил – ҚҚҚ, ИХҚ ва ИКТҚ (умумий маълумотлар)	139
34-жадвал. II қиёсий таҳлил – БХҚ, АКБҚ, ИХКММ ва 1503-процедура (умумий маълумотлар)	140
35-жадвал. III қиёсий таҳлил – ҚОҚ, ИҲАК ва ИҲАС (умумий маълумотлар)	141
36-жадвал. IV қиёсий таҳлил – ИҲАК, ТММ (умумий маълумотлар)	142
37-жадвал. IV қиёсий таҳлил – ҚҚҚ, ИХҚ ва ИКТҚ (индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси процедураси)	143
38-жадвал. V қиёсий таҳлил – ИҲЕС, ИҲАК, ИҲАС ва ИХҲАК (индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб қоидаси)	144

ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАР – АСОСИЙ МАЪЛУМОТЛАР

5-жадвал. Асосий фактлар – БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси	91
6-жадвал. Асосий фактлар – БМТнинг Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича кичик комиссияси	92
8-жадвал. Асосий фактлар – 1503-процедура	94
10-жадвал. Асосий фактлар – Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус маърузачиси	99
12-жадвал. Асосий фактлар – Қийноқларга қарши қўмита	104
13-жадвал. Асосий фактлар – Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита	108
14-жадвал. Асосий фактлар – Бола ҳуқуқлари қўмитаси	109
15-жадвал. Асосий фактлар – Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш қўмитаси	109
16-жадвал. Асосий фактлар – Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш қўмитаси	110
21-жадвал. Асосий фактлар – Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси	117
22-жадвал. Асосий фактлар – Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди	122
25-жадвал. Асосий фактлар – Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд	127
26-жадвал. Асосий фактлар – Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия	127
29-жадвал. Асосий фактлар – Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси	133
30-жадвал. Асосий фактлар – Африкада турмалар ва қамоқда сақлаш шароитлари масаласи бўйича махсус маърузачи	135

ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАР БЕРИШ ТАРТИБ-ҚОИДАЛАРИ –АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАР

18-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланиш амалий жиҳатлари: ҚҚБМТК	113
19-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг амалий жиҳатлари: ФСҲХПнинг мажбурий бўлмаган баёни	114
20-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг амалий жиҳатлари: ИКТҚ	116
24-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг амалий жиҳатлари: ИҲЕК	125
28-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг амалий жиҳатлари: Америкааро тизим	132
32-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг амалий жиҳатлари: ИХҲАК	137

ТАРТИБ-ҚОИДАЛАР – АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯ

7-жадвал. 1503-процедуранинг асосий хронологияси	93
17-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг асосий хронологияси: ҚҚБМТҚ	111
23-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг асосий хронологияси: ИХЕК	124
27-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг асосий хронологияси: Америкааро тизим	129
31-жадвал. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг асосий хронологияси: ИХХАК	136

БОШҚА ЖАДВАЛЛАР

2-жадвал. Механизмларнинг типлари ва эҳтимол тўтилган мақсадлар нисбати	65
3-жадвал. Маърузалар механизмига умумий ахборотларни киритиш мезонлари рўйхати	73
4-жадвал. Маърузалар механизмига индивидуал гувоҳликларни тақдим этишнинг назорат рўйхати ...	75
9-жадвал. Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг релевант мавзулар бўйича тартиб-қоидалари	98
11-жадвал. Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг мамлакатлар бўйича маърузачилари	103
39-жадвал. Ёрдамнинг эҳтимол тўтилган манбалари	146

МАХСУС АТАМАЛАР ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

Жоизлик	Шикоятларни кўриб чиқиш учун зарур бўлган шарт-шароитлар мавжудлиги тўғрисида суд ёки квазисуд органи қарор қабул қиладиган индивидуал шикоятни кўриб чиқадиغان тартиб-қоида босқичи. Агар шикоят йўл қўйиб бўлмайдиган, деб тан олинса, у ҳолда у кейинчалик кўрилмайдиган.
Ариза (қийноқ содир бўлганлиги тўғрисида)	Қийноқ қўлланган ҳолат бўлганлиги тўғрисидаги (исботланмаган ва рад қилинмаган ариза).
<i>Amicus curiae</i> далолати	Суд мажлисига дахли бўлмаган шахс томонидан тақдим этилган, кўриб чиқиладиган ишнинг бирон-бир жиҳати тўғрисида суд органини хабардор қилиш учун мўлжалланган ахборот.
Берувчи	Индивидуал шикоятни бериш процедураси доирасида ариза берувчи шахс.
Ариза	Ишни индивидуал шикоятни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида кўриб чиқиш учун суд органига илтимосни ўз ичига олган хат ёки бошқа ҳужжат.
Қочоқ	Бирон-бир мамлакатга (одатда, ўз мамлакатига) қайтишни истамайдиган шахслар, бошпана олишга муҳтож бўлади. Бошпана олган тақдирда улар мамлакатда қолиш ҳуқуқига эга бўладилар. Бошпана вақтинча ёки доимий берилиши мумкин.
Пакт	Қаранг: «ШАРТНОМА».
Хабарнома	Бирон-бир халқаро ташкилотга кўриб чиқиш учун йўлланган хат (ёки ахборот бошқача шаклда тақдим этилган ҳужжат). Бу атама БМТ да кўпинча индивидуал шикоят тартиб-қоидаси доирасидаги ариза учун қўлланилади. Хабарномани ёзган киши, одатда, хабарнома муаллифи, деб юритилади.
Ҳуқуқни қўллаш	Қаранг: «СУДЛОВ ИШЛАРИНИ ЮРГИЗИШ» (суд органларида).
Даъвогар	Индивидуал шикоят тартиб-қоидаси доирасида шикоят берувчи шахс.
Маслаҳат мақоми	НХТ маслаҳат мақомини олиш учун БМТ га ариза беришлари мумкин; бу улар БМТ маслаҳат учун мурожаат қилиши мумкин бўлган ташкилот сифатида расмий рўйхатга олинишини билдиради. Маслаҳат мақомига эга НХТ бошқа НХТ га қараганда баъзи имтиёزلарга, масалан, Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ комиссияси сессияларида иштирок этиш имкониятига эга бўлади.
Конвенция	Қаранг: «ШАРТНОМА».
Тасдиқлаш	Бирон-бир аризанинг ҳақиқийлигини тасдиқловчи ёки рад этувчи далил.
Суд қарори	Суд иш тўғрисида қарор чиқарганда юридик кучга эга бўладиган қарор.
Битим	Қаранг: «ШАРТНОМА».
Декларация	Юридик кучга эга бўлмаган ва давлатлар риоя қилиш мажбуриятини оладиган андозаларни белгиловчи халқаро ҳуқуқ ҳужжати.
Депортация	Мамлакатдан қувғин қилиш.
Давлат ички ҳуқуқ ёки ҳуқуқий тизим	Муайян мамлакатга хос бўлган давлат қонуни ёки ҳуқуқий тизими.
Ҳуқуқни қўллаш (мажбурият)	Мажбуриятни бажариш самарадорлигини таъминлаш ва уларга риоя қилиш чораларини кўриш.
Кучга кириш (битимнинг)	Битим мажбурияти амал қилишининг бошланиш вақти.
Судсиз (масалан, судсиз ўлим жазоси)	Судья томонидан белгиланмаган ёки суд ишларини юргизиш натижаси бўлмаган ҳодиса.
Далилларни топиш	Далил топиш мақсадида текшириш.

Инсон ҳуқуқларининг оғир бузилиши	Инсон ҳуқуқлари бузилишининг қийноқни қўллаш ёки ноқонуний ўлдириш сингари ўта оғир шакллари.
Бажариш (мажбуриятларни)	Мажбуриятларнинг бажарилиши ёки уларга риоя қилиш воситаси бўлган усул ёхуд шунга эришишга йўналтирилган чоралар.
Жазосизлик	Ноқонуний ёки номақбул ҳуқ-атвор учун жазоланидан қутулиб қолиш.
Бошқа одамлар билан муомала қилиш ҳуқ-қидан маҳрум этиш билан қамоқда сақлаш	Маъмурият томонидан ташқи олам билан алоқада бўлиш имкониятисиз қамоқда сақлаш. Бунда қамаш тан'олиниши ҳам, тан олинмаслиги ҳам мумкин.
Шахсий шикоят	Индивидуум ёки одамлар гуруҳи манфаатларига дахлдор бўлган муайян воқеаларга тегишли шикоят.
Восита	Юридик кучидан қатъи назар, халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни белгилаш учун умумий атама.
Ҳукуматлараро орган	Биттадан ортиқ мамлакат вакиллари ўз ичига олган орган ёки ташкилот.
Суд тартиб-қоида	Суд органи бажарадиган тартиб-қоида.
Юрисдикция (давлат)	Давлат ҳокимияти татбиқ этиладиган соҳа ёки шахс.
Юрисдикция (суд органи)	Суд ёки квазисуд органи юрисдикциясига мазкур органлар кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўлган масалалар киради. Бу, шунингдек, бирон-бир масалани кўриб чиқиш учун ваколатга эгалик сифатида ҳам қаралиши мумкин.
Отгул (масалан, <i>amicus curiae</i> сифатида сўроқ бериш учун отгул)	Рухсат.
Юридик куч	Агар бирон-бир қоида давлат доирасида юридик кучга эга бўлса, у — давлат мазкур қоидага мувофиқ ҳаракат қилишга мажбур эканлигини англатади. Бу мажбуриятларни бажармаганлик ҳуқуқий жавобгарликка олиб келади. Масалан, халқаро суд бирон-бир давлатни жавобгарликка тортиш ва уни жабрланувчига етказилган зарарни қоплаш учун компенсация тўлашга мажбур қилиши мумкин.
Даъволашиш	Ишни кўриб чиқиш ва у ҳақда қарор чиқариш жараёни.
Шикоят бериш	Шикоятни рўйхатдан ўтказиш.
Мандат	Механизмнинг ҳуқуқий ҳокимияти манбаи — мазкур механизм қандай иш қилишга ваколатли эканлиги тушунтириладиган ҳужжат.
Ишнинг моҳияти	Индивидуал шикоят тартиб-қоида босқичи, бунда суд органи иш соҳасидаги далилларни кўриб чиқади ва ҳуқуқ бузилиши мавжудлиги ҳақида қарор қабул қилади.
Мониторинг	Бирон-бир ҳолат ёки иш бўйича маъруза тайёрлаш мақсадида ахборот излаш ва олиш.
Ноҳукумат субъектлар	Расмий ҳокимиятдан мустақил тарзда ҳаракат қилувчи хусусий шахс.
Кузатиш	Шарҳлар, баҳолар.
Ҳуқуқ бузувчи	Ноқонуний хатти-ҳаракат содир этган шахс.
Арзнома	Бирон-бир чора кўриш, масалан, тергов ўтказиш тўғрисидаги илтимоснома.
Муваққат чоралар	Суд ёки квазисуд органлари ўрнини тўлдириб бўлмайдиган зарарнинг олдини олиш мақсадида ишни кўриб чиққунга қадар вақтинчалик чора қабул қилиш-ни талаб этиши мумкин.
Квазисудлов тартиб-қоида	Иш тахминан суд органидагидек, лекин судьянинг иштирокисиз кўриб чиқиладиган доирадаги тартиб-қоида. Мазкур тартиб-қоида асосида қабул қилинган қарор юридик кучга эга бўлмайди.
Ратификация	Давлат шартнома шартларини мажбурий тартибда бажаришга рози бўладиган процесс.

Тавсия (рекомендация)	Тавсия этилган ҳаракат тарзи. Тавсия юридик жиҳатдан мажбурий ҳисобланмайди.
Компенсация	Етказилган зарарни ундиришга йўналтирилган чоралар.
Изоҳ (оговорка)	Давлат шартнома шартларини бажариш мажбуриятини олгани ҳолда изоҳ-аризани рўйхатдан ўтказиш мумкин, бу изоҳ-ариза шартнома доирасида мажбуриятни қандайдир тарзда ўзгартиради.
Резолюция	Халқаро органнинг расмий қарори, у кўпинча овозга қўйиш билан қабул қилинади. Одатда бу тавсия бўлиб, юридик жиҳатдан мажбурий эмас.
Процессуал нормалар	Суд ёки квазисуд органи томонидан судлов ишларини юргизишни амалга оширишга қадар қабул қилинадиган, муфассал ишланган қоидалар. У судлов ишларини юргизиш шаклини белгилаб беради.
Санкция	Юридик мажбуриятларни бажармаганлиги учун давлатга берилган жазо.
Давлат жавобгарлиги	Давлатни халқаро ҳуқуқ доирасида жавобгарликка тортиш.
Қатнашувчи мамлакат	Шартнома мажбуриятларини бажариш бўйича битим қабул қилган давлат.
Кўриб чиқишга бериш	Қаранг: «ХАБАР/АРИЗА».
Назорат қилувчи орган	Мамлакатнинг ўз шартномавий мажбуриятларини ижро этишининг боришини назорат қилиш вазифаси юкланган орган.
Учинчи тарафларнинг иштироки	Қаранг: «МАСЛАҲАТЧИНИНГ ДАЛОЛАТИ» (<i>AMICUS CURIAE</i>).
Ариза бериш	Тегишли давлатга ариза бериш.
Шартнома	Давлатларнинг юридик мажбуриятларини белгиловчи халқаро ҳуқуқ ҳужжати.
Шартнома моддаси	Шартноманинг маълум қисмига ҳавола қилиш учун фойдаланиладиган атама.
Шартнома органи	Шартнома билан таъсис қилинадиган орган.
Бузиш (мажбуриятларни)	Давлат томонидан халқаро ҳуқуқ доирасида мажбуриятларга риоя қилинмаслиги.

I ҚИСМ. ДАСТЛАБКИ ҚОИДАЛАР

1. Кириш

2. Қўлланмадан фойдаланиш

2.1. Асосий боблар шарҳи

2.2. Атамалар

2.3. Энг муҳим сиёсий масалалар

3. Контекстни аниқлаш

3.1. Кириш

3.2. Қийноқлар тўғрисида ариза берганда нималарга умид қилиш мумкин?

3.3. Қийноқни аниқлаш

3.4. Қийноқлар қандай юз беради?

3.5. Қийноқлар тўғрисидаги далилни қандай ҳолатларда олиш мумкин?

3.6. Ноҳукумат субъектларга қарши шикоятлар бериш мумкинми?

1. КИРИШ

Қийноқлар тўғрисида гап борганда кўпчилик одамлар кўз олдида жисмоний ва рухий азобларнинг анча шафқатсиз шакллари — тирноқни суғуриш, электрошок, қатл, ота-оналар ёки болаларнинг қийноққа солинишини кузатишга мажбур қилиш, зўрлаб номусга тегиш манзараси намоён бўлади. Бундай манзара оддий одамда кучли нафрат ҳиссини уйғотади, чунки қийналишнинг бундай кўринишларини, одамларнинг бундай азобланиш манзарасини кўпчилик хотиржам кузата олмайди. Қийноқни қўллаш оммавий тарзда қораланади ва ҳозирги кунда қийноқни қўллаш 1948 йилдаги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясидан бошлаб, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги кўплаб қонунлар билан тақиқланган. Бу тақиқнинг бузилиши ғоят жиддий масала ҳисобланиб, ҳатто фавқулодда ҳолатлар ёки давлатлар тўқнашувлари пайтида ҳам ҳуқуқий жиҳатдан оқланиши мумкин эмас. Бироқ қийноқ масалалари бўйича БМТнинг махсус маърузачиси ва Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси ҳисobotлари, шунингдек, бошқа кўплаб нашрлардан келиб чиқиб, қийноқни қўллаш умуман ўтмишга тегишли ҳодиса эмаслиги маълум бўлди. Бугунги кунда давлат мансабдор шахслари жамоат ҳимоячилари сифатида чиқиш ҳуқуқига эга бўлмасалар ҳам, ёпиқ эшиклар ортида қийноқлар, шунингдек, ғайриинсоний ва қўпол муносабатлар ва жазолар сингари бошқа камситувчи хатти-ҳаракатлар ҳали ҳам давом эттириляётгани шубҳасиз.

Лекин қийноқни ўз бошидан кечирган, унинг гувоҳи бўлган ёки унинг қўлланилганлиги ҳақида эшитган ҳар қандай одам ана шу эшикларни очиб кира олади, бу эса — ахборотдир. Бундай ҳодисаларга халқаро жамоатчилик диққатини жалб этиш йўли билангина узил-кесил барҳам бериш мумкин. Бунинг учун фаолияти қийноқларни ўтмиш ҳодисасига айлантиришга тўғридан-тўғри йўналтирилган махсус органлар мавжуд. Бироқ зарур ахборотлар бўлмаса, уларнинг фаолияти самарали бўла олмайди. Бу органлар ходимлари бирон-бир вазиятни тўғридан-тўғри текшириш имкониятига камдан-кам ҳолларда эга бўладилар; кўпинча уларнинг имконияти ғоят чекланган бўлади. Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг махсус маърузачисини ҳеч ким ахборот билан таъминламаса, мазкур муаммо бўйича бутун жаҳондаги глобал вазият ёки бирон-бир конкрет давлатдаги вазият тўғрисида маърузани қай тарзда тайёрлаш мумкин? Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси бирон-бир мамлакатда маҳкумларнинг қайси тоифаси қийноқ хавфига кўпроқ учраётганлиги ҳақида бирон-бир маълумот олмаса, буни қай тарзда билиб олиши мумкин? Ушбу барча саволларнинг жавоби анча оддий: ахборот бўлмаса, бу органлар самарали иш қилолмайди.

Ахборот муҳим аҳамиятга эга эканлигидан келиб чиқиб, ноҳукумат ташкилотлар (НХТ) асосий ахборот етказиб берувчилардир, деган ҳаққоний ҳулосага келиш мумкин. Халқаро органлар ноҳукумат ташкилотларга шу қадар қаттиқ боғлиқки, НХТ бирон мамлакатда бемалол фаолият юритмаган ҳолларда инсон ҳуқуқларининг қаттиқ бузилиши ҳам халқаро жамоатчилик эътиборидан четда қолиши мумкин. Бу шунинг учун содир бўладики, қайси давлат тўғрисида нисбатан кўп ахборотга эга бўлинса, ўша давлатга эътибор ва ресурсларни қаратиш осон бўлади. Халқаро жамоатчилик диққатини жалб қилишнинг ягона йўли — ахборот билан тўлиқ таъминланишдан иборат. Шу маънода, қийноқларга барҳам беришда ноҳукумат ташкилотларнинг роли катта. Айрим ихтисослашган НХТ ахборот тарқатишнинг юқори самарали методларини курол қилиб олганларига қарамай, кам тажрибали бошқа НХТ ё ўзлари тақдим этаётган ахборотларнинг муҳимлигини англамайдилар, ёки ахборотни тўғри етказиб беришни ўрганиш имкониятига эга эмаслар. Афсуски, қийноқлар тўғрисида ариза беришда НХТ томонидан тақдим этилган ахборотларнинг катта қисми йўқотилади. Бу ҳол ариза асосланмаганлиги учун эмас, балки муҳим далиллар қолиб кетганлиги ёки ариза ҳаддан ташқари сиёсий аспектда эканлиги, ёхуд ариза мўлжалланган киши учун тушунарсиз тилда берилганлиги ва таржима қилиш учун ресурслар йўқлиги сабабли содир бўлади. Бошқа ҳолларда, халқаро органларнинг турли функцияла-

ри ва роллари тўғрисида хабардорлик даражаси паст бўлганлиги сабабли НХТ ахборотни исталган натижага эришиш учун зарур ваколатга эга бўлмаган органга тақдим этганлиги туфайли рўй беради. Масалан, Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг махсус маърузачиси бирон-бир давлатни қийноқлардан жабрланган шахсга компенсация тўлашга мажбур этолмайди, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди эса бу ишни қила олади.

Ушбу қўлланма, биринчи навбатда, кам тажрибага эга бўлган НХТ, жумладан, фаолиятини қийноқлар ҳақидаги ахборотларни тақдим этиш йўналишида бир мунча кенг ривожлантириш ва кенгайтиришни истаган, давлат ва жамият даражасида иш олиб борувчи ташкилотлар учун мўлжалланган. Қўлланмада техник, тиббий ёки юридик кўрсатма берилмайди. Унда асосан аризани тузиш жараёнига эътибор қаратилган. Шундай қилиб, қўлланма алоҳида ҳолатлар борсида ҳам, умумий тенденциялар бўйида ҳам сифатли ахборот тақдим этишда НХТга ёрдам беришга йўналтирилган. Бунда халқаро органлар томонидан ахборотдан самарали фойдаланишни кучайтириш, шунингдек, кутилаётган натижадан келиб чиққан ҳолда ахборот беришнинг энг мақбул тартиб-қоидаси ёки тартиб-қоидаларини топишда НХТ га ёрдамлашиш мақсадини кўзлайди. Қўлланма қийноқларни қўллаш ҳодисаларига бағишланган, лекин баён этилган материалнинг катта қисмини инсон ҳуқуқлари бузилишининг бошқа турларига ҳам қўллаш мумкин. Ҳатто ариза қийноқларни тақиқлаш тўғрисидаги битимнинг бузилиши тоифасига кирмайдиган ҳолатларда ҳам у инсоннинг шахсий эркинлик ва хавфсизлик ҳуқуқи ёки суд ишларини адолатли юргизиш ҳуқуқи сингари бошқа ҳуқуқлари бузилиши сифатида ҳам кўриб чиқилиши мумкин. Ҳуқуқларнинг бундай бузилиши мазкур қўлланмада ёритилмаса ҳам, китобхонлар инсон ҳуқуқлари бузилишининг қийноқларни қўллашдан бошқа турлари учун ҳам ҳуқуқий ҳимоя воситалари мавжудлигини тушунишлари лозим.

Шуни қайд этиш зарурки, ушбу қўлланмада баён этилган кўрсатмаларга риоя қилиш бирон-бир халқаро органдан исталган натижани олишга кафолат бермайди. Бундан қўлланилган чораларнинг самарадорлиги паст, деган фикр пайдо бўлмаслиги лозим. Бундай ҳолларда умидсизлик ва ўкинч ҳисси пайдо бўлиши муқаррар, бироқ қийноқларга барҳам бериш учун кураш фақат индивидуал натижалар контекстида кўриб чиқилмаслиги лозим бўлган узоқ ва мураккаб жараёндир. Заррача бўлсада, тўғри ахборот бундай курашда қурол ҳисобланади ва навбатдаги ҳар бир даргоҳнинг очилиши қийноқларни қўллаётганлар учун ўз ишларини давом эттиришда яна бир имкониятдан маҳрум бўлганликларини англатади.

2. ҚЎЛЛАНМАДАН ҚАНДАЙ ФОЙДАЛАНИШ КЕРАК

МУХИМ МУЛОҲАЗА

Ушбу қўлланманинг ҳажми сизни чўчитмасин —ундан фойда кўриш учун бутун китобни ўқиб чиқиш шарт эмас, шунингдек, ундан фойдаланиш учун эксперт бўлиш ҳам зарур эмас.

Агар сизга кишига қилинган ёмон муомала тўғрисида маълумот келиб тушсаю, сиз ўзингиз чора кўра олмасангиз ёки буни истамасангиз, мазкур маълумотни бу ишни амалга ошира оладиган бирон кишига беринг.

Қийноқ қўлланганлик ҳолати ҳақидаги аризани тайёрлаш ва бериш жараёнини яхши тушуниб олиш учун китобни ўқиб чиқишингиз керак бўлади. Аммо ҳар бир бўлимни бошқасидан мустақил тарзда ўқиш мумкин, бўлимларни тартиб билан ўқиш шарт эмас. Бошқача айтганда, конкрет эҳтиёжга қараб сиз қўлланманинг маълум бир қисмини ўқишингиз мумкин. Шунга қарамай, қийноқлар ҳақида ариза бериш ниятида бўлганларнинг ҳаммасига ҳар бир бўлимни диққат билан ўқиб чиқиш тавсия этилади.

Қўлланмадан фойдаланишингизга кўра у, биринчи навбатда, амалий қўллашга мўлжалланганлигини билиб оласиз, яъни қўлланмани тузиш жараёнида биз назарий ва академик жиҳатларни ҳаддан ташқари кенг баён этишдан онгли равишда қочдик. Қийноқларга ва улар билан ўзаро боғлиқ мавзуларга бағишланган академик нашрлар анчагина. Шу боис ушбу мавзунини оз бўлсада тушуна олиш учун талаб этиладиган юридик ва тиббий материалларни чуқур ўрганмаган ҳолда қийноқлар тўғрисида ариза тузиш тартиб-қоидасини билиб олишни истаганлар учун амалий жиҳатларни ёритадиган қўлланмага эҳтиёж туғилди. Бундан ташқари, қўлланма оператив шароитларда амалда қўлланилиши учун у қулай ўлчамда бўлиши, ахборотнинг керакли бўлимини узоқ изланмай топиш имконини бериши керак. Шунинг учун мазкур қўлланмани тузаётиб, биз ахборотларни ғоят пухта танладик. Китобхон кўпроқ ахборот олишни хоҳлаши мумкин бўлган анча соҳалар бор. Навбатдаги ахборотларни олишдан ва кўмакдан баҳраманд бўлишдан манфаатдор бўлган шахслар ва ташкилотлар учун 3-иловада зарур ҳавола ва алоқа ўрнатиш бўйича ахборот берилган.

Фақат қийноқ содир этилган ҳолларда қўлланиладиган махсус тартиб-қоидалардан ташқари, тавсифланган механизмларнинг кўпи инсон ҳуқуқлари бузилишининг бошқа турлари кенг доираси билан боғлиқ шикоятлар ва аризалар беришга имкон яратишини унутманг. Қўлланмада келтирилган кўплаб қоидалар шикоятларнинг бошқа турлари учун тенг даражада тааллуққидир. Ушбу қўлланма қийноқлар тўғрисида ахборот бериш тартиб-қоидасини ёритишини ҳисобга олиб, унда қийноқлар қўлланилган ҳолларда ариза бериш учун қўйиладиган талаблар баён этилган. Лекин, агар бу талаблар қаноатлантирилмаган бўлса, бошқа ҳуқуқларнинг бузилиши тўғрисида шикоят бериш мақсадга мувофиқдир.

2.1. Энг муҳим боблар шарҳи

Қийноқ қўлланганлик ҳолати тўғрисида ариза бериш фақат халқаро органга хат жўнатишдангина иборат эмас. Бу нимани қаердан излаш ҳақидаги билимни ҳам ўз ичига олади ва бу жараён қийноқлар тўғрисида ариза бераётган кишидан олинган биринчи интервьюнинг дастлабки сўзидан бошланади, чунки аризанинг сифати ва ҳақиқатлиги мавжуд ахборотга бутунлай

боғлиқ бўлади. Бунда қандай саволлар бериш кераклигини билиш ва барча деталларни ёзиб олиш назарда тутилади, чунки билишнинг бошқа имконияти камдан-кам туғилади. Шунингдек, қийноқлар билан боғлиқ юридик ва амалий жиҳатларни, ариза бериш билан боғлиқ мақсадларни ва тахминий натижаларни билиш зарур. Қуйида жараёнинг турли босқичларини ёритувчи учта асосий бўлим келтирилади.

I қисм, 3-боб. Контекстни аниқлаш. Бу бобда ариза билан боғлиқ умумий хусусиятга эга маълумотлар келтирилади. Унда қийноқ билан боғлиқ ҳодиса ҳақида арз этиб нимага эришиш мумкинлиги тушунтирилади, қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари қисқача изоҳланади, қийноқни қўллаш имконияти анча юқори бўлган жой ва вазият аниқланади ҳамда аризани қабул қилишга ёрдам берувчи ҳолатлар ёритилади. Хулосада ноҳукумат субъектлар фаолияти ҳақидаги мураккаб масала кўриб чиқилади ва бу арбобларга тааллуқли аризалар бўйича нима қилиш кераклиги хусусидаги масала кўтарилади.

II қисм. Аризаларни ҳужжатлаштириш. Бу бобнинг мақсади — қийноқлар, шунингдек, ёмон муомаланинг бошқа шакллари хусусидаги ахборотни тўплаш билан боғлиқ баъзи кўрсатмаларни беришдир. Ушбу бобда ҳар қандай аризани бериш учун зарур бўлган асосий ахборот келтирилган. Унда, шунингдек, жабрланувчи ёки гувоҳлардан интервью олишга оид жараён бўйича баъзи кўрсатмалар келтирилади, шу билан бирга аризани мустаҳкамлаш ёки суд таъқибига имкон яратиш учун зарур бўлган тасдиқловчи ҳужжатлар турлари кўрсатилади.

III қисм. Тўпланган ахборотни бериш методи. Бу қисмда қийноқлар ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари тўғрисида, айниқса халқаро даражада ариза беришга имкон яратувчи турли юридик механизмлар ёритилади, энг мос механизмни танлаш бўйича маслаҳатлар берилади, шунингдек, танланган механизмларнинг ҳар бири учун аризани қандай қилиб яхшироқ тайёрлаш тушунтирилади. Бобда, шунингдек, шахсан ариза бермаслик маъқул бўлган ёки юридик чора ҳам, сиёсий чора ҳам кўриш талабини қўйилган ҳолатлар бўйича тушунтириш берилади. Бобда олиш мумкин бўлган мадад манбалари ҳам кўрсатилади.

2.2. Атамалар

- Эркак (он)/аёл (она): умумий қоида сифатида биз, бирон-бир ўзига хос контекстда катта аниқлик талаб қилинадиган ҳолатларни истисно қилганда, матнда гендер атамаларидан фойдаланишдан қочиб, нейтрал атамалардан фойдаланишга ҳаракат қилдик. Бундай ҳолатларда нейтрал атамалар «эркак» ёки «аёл» атамаси билан алмаштирилади. «Эркак» ёки «аёл» атамасига (гендер маъносида эмас) бўлган алоҳида ҳаволалар иккала жинсдаги шахсларга нисбатан ҳавола, деб тушунилиши керак.
- Қийноқлар/ёмон муомала: «Қийноқ» сўзи инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунда ғоят ўзига хос мазмунга эгалигини ва у ёмон муомаланинг ўта оғир шакли сифатида қаралишини 3-бобда кўрасиз. Қўлланма матнида «қийноқ» атамасидан фойдаланиш, мазкур сўз юридик маънода фойдаланилаётганлиги матндан яққол кўриниб турган ҳолатлардан бошқа вақтда, юридик жиҳатдан қабул қилинмаслиги лозим. Матнда изоҳ бўлмаса, қийноқ билан боғлиқ ҳолда баён этилган принципларни ёмон муомаланинг бошқа шакллари ҳам қўлланиш мумкин.
- Ихтисослашган атамалар: китобхонлар ўз мамлакатларида юридик маънога эга бўлган баъзи атамалар бошқа мамлакатларда бошқача маънога эга бўлиши мумкинлигини англаб етишлари керак. Ушбу қўлланмада истифода этилган атамалар юридик нуқтаи назардан қабул қилинмаслиги керак; уни умумий маънода талқин қилиш лозим. Масалан, «*ҳибс*» атамасидан фойдаланиш айб қўйиш мўлжалланган расмий қамоққа олишни англатмаслиги, балки фақат индивидуумни озодликдан маҳрум қилиш ёки норасмий сўроқ учун полиция томонидан қўлга олинишини билдириши лозим. Шунингдек, қамоқхона сингари ёпиқ турдаги баъзи муассасаларга нисбатан фойдаланиладиган номлар бир мамлакатда муассасанинг бирон-бир аниқ типига тегишли бўлиши, бошқа мамлакатда эса бир мунча умумий маънода ишлатилиши мумкин.

2.3. Асосий сиёсий масалалар

Бундай мавзу ва ҳажмдаги қўлланмада лозим даражада ёритиш имкони бўлмаган, лекин шунга қарамай уларнинг муҳимлигини эътиборда тутиб доим ҳисобга олиш лозим бўлган баъзи жиҳатлар мавжудлигини эътибордан қочирмаслик керак. қуйида келтирилган бандларни синчиклаб ўрганиш ва зарур ҳолларда, ташкилотлар билан боғлиқ бўлса, тегишли сиёсий стратегияларга амал қилиш тавсия этилади.

- *Хавфсизлик*: интервью олувчилар бирон киши — ўзига, ўз ташкилоти аъзоларига ёки интервью берган одамларга ўринсиз хавф туғдирмаслик учун эҳтиёт чораларини кўришлари лозим. Баъзилар учун бу аён ҳолат бўлиши мумкин, бироқ инсон ҳуқуқи соҳасидаги фаолият маҳаллий миқёсдаги ноҳукумат ташкилотлар учун, айниқса, хавфсиз бўлиши мумкинлигини таъкидлаш керак. Шунинг учун инсон ҳуқуқлари бўйича маълумотларни тўплаш билан шуғулланувчи ходимлар ва шахслар бошқа мамлакат ёки бошқа вилоятдан бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бу кишилар, шунингдек, ўзларидан кейин ишлаб қолувчи кишилар учун эҳтимол тутилган оқибатларни ҳисобга олишлари керак. Иштиёққа тўлиб-тошган одам туфайли ҳеч ким хавфга дучор бўлиши керак эмас. Аризаси рўйхатга олинган шахсларни ҳимоя қилишга камдан-кам ҳолларда эришилади, лекин ошкора гапиришдан қўрқмайдиган кишилар кўпинча бошқа мамлакат одами билан суҳбатлашар эканлар, ўзларини бир мунча ҳимояланган, деб ҳисоблайдилар. Сиз улар учун *олинган* интервью билан боғлиқ *ахборотга асосланган* (қуйидагиларга қаранг) ва тақдим этилган ахборотдан потенциал фойдаланиш билан боғлиқ ҳолда *розилик* бериш имкониятини албатта яратишингиз керак.
- *Профessional этика*: бир томондан, жамоатчиликнинг кўп сонли аъзоларига нисбатан мажбуриятларнинг ижро этилиши ва, бошқа томондан, профессионаллар (врачлар ёки юристлар) ва уларнинг мижозлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар билан боғлиқ зиддиятлар тўғрисида бир неча бор ёзилган. Ёмон муомалада бўлинган ҳолатларда бу мажбуриятлар, кенг жамоатчилик олдидаги мажбурият барча ҳуқуқбузарликлар ошкор этилишини талаб этганлиги учун, бир-бирига бутунлай зид бўлиши мумкин: айтилиши вақтда профессионал этика, одатда, юристлар ёки врачлар билан уларнинг мижозлари ўртасидаги махфийликка риоя қилинишини талаб этади — бу мижознинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун зарур. Бу дилемма, айниқса, докторларга кўпроқ тегишлидир, шунинг учун тиббиёт ходимлари муҳитида муайян кодекс ва қасамёдлар мавжуд. Аммо бу жиҳат, шунингдек, бошқа профессионал муносабатлар, жумладан, интервью бераётган шахсларнинг ҳуқуқлари бўйича ходимларнинг ўзаро муносабатида ҳам бор. Врачлар ва соғлиқни сақлаш соҳасида ишлайдиган, шунга ўхшаш вазиятларнинг ҳал қилиниши бўйича маслаҳат олишни истовчи бошқа профессионаллар ўзларига мадад кўрсатиши ва оқилона ечимни топишда бир мунча ёрдам бериши мумкин бўлган давлат ва халқаро кўламдаги тиббиёт ташкилотларига мурожаат қилишлари лозим. Профessional ёрдам кўрсатиш бўйича камрасмийроқ ташкилотлар ёки ихтисослаштирилган НХТ сингари бошқа профессионал ташкилотлар ҳам ўз ходимларига зарур ёрдам кўрсатишлари зарур.
- *Олинган ахборотга асосланган розилик*: бу шундай қондани ўз ичига оладики, унга мувофиқ бирон нарсага, масалан, интервью беришга ёки ариза беришга рози бўлган одам бу ишнинг потенциал ижобий жиҳатлари ҳақида ҳам, салбий асоратлари бўлиши мумкинлиги ҳақида ҳам тўла хабардор қилиниши лозим. Бироқ, тўла хабардор қилинганлик нимани англатади, деган савол туғилади. Мазкур муносабатда белгиланган ёндашувга асосланмаслик керак, балки ҳар бир алоҳида вазиятни тўғри баҳолаш тавсия этилади. Шу аснода интервью бераётган одамни ахборотни тақдим этиш билан боғлиқ ҳолда эҳтимол тутилиши мумкин бўлган барча хавф-хатар ҳақида хабардор қилиш билан имкон қадар максимал ҳажмда ахборотни олиш ўртасида мувозанат бўлиши керак (чунки интервью терапевтик мақсад билан ўтказилаётган ҳоллардан ташқари вазиятларда, бу асосий мақсад ҳисобланади). Эҳтимол тутиладиган хавфга ортиқ даражада урғу бериш интервью бераётган кишида гапиришни истамаслик туйғусини пайдо қилиши мумкин, бироқ, агар ахборот олиш инсон учун хавф туғилиши билан боғлиқ бўлса, уни олишни афзал кўришга йўл

қўймаслик керак. Ёндашишлардан бири сиз ахборотдан фойдаланишни истаган мақсадлардан келиб чиққан ҳолда қарор қабул қилишдан иборат. Энг оқилона йўл— агар киши узил-кесил розилик бермаган бўлса, унинг номини эслашга ёки унга ҳавола қилишга йўл қўймасликдан иборат. Агар унинг номини эълон қилиш ниятингиз бўлса, унинг бунга розилигини олишингиз, шунингдек, ҳам ижобий, ҳам салбий оқибатлар бўлиши мумкинлиги ҳақида уни огоҳлантиришингиз керак. Лекин, агар мақсадингиз бирон кишидан норасмий интервью олиб, унинг номини эълон қилмаслик бўлса (сиз аввал суҳбат ўтказилган кишидан бирон-бир арзни тасдиқламоқчи бўлсангиз ёки сизга умумий ахборот керак бўлса), туғилиши мумкин бўлган хавфни уқтириш ортиқча бўлади. Реал хавфни асло яширмаслик керак, лекин ҳар қандай вазиятда реал хавф даражасини тўғри баҳолаш муҳим, уни ошириб юбормаслик, бу билан интервьюнинг самарадорлигини асоссиз пасайтирмаслик даркор.

Киши тўла хабардор бўлгани ҳолда розилик беришидан ташқари, у розиликни эркин бериши керак. Кишилар эҳтимол тутилган оқибатлар тўғрисида огоҳлантирилгандан кейин розилик беришни истамасалар, уларни розилик беришга мажбур қилиш керак эмас.

- *Жафо чекканларни қўллаб-қувватлаш ва уларни оқлаш:* инсон ҳуқуқларини химоя қилиш соҳаси ходимлари фактлар топиш ва аризалар тўплаш, шунингдек, далиллар олиш билан боғлиқ ҳолда завқ-шавққа тўлиши муқаррар. Аммо жафо чекканлар учун кўпинча даҳшатли бўлган, шахсан бошидан кечирган қийноқлар тўғрисида гапириш жуда оғир кечиши мумкин. Бундай суҳбатлар, бир жиҳатдан даволовчи таъсир кўрсатиши мумкин, лекин шу билан бирга, чуқур руҳий жароҳатни тирнаши ва кучли руҳий ва, ҳатто, жисмоний зарбага сабаб бўлиши ҳам мумкин. Жафо чекканларга интервьюдан олдин ҳам, ундан кейин ҳам юқори даражада самимий ва самарали мадад бериш ниҳоятда муҳим. Қамоқда сақланаётган шахслардан интервью олиш ҳолатида бу хийла оғир процедура бўлиши мумкин, лекин сиз, ҳеч бўлмаганда, интервью ўзаро бир-бирини тушуниш шароитида ўтиши учун зарур чоралар кўришингиз мумкин (II қисмнинг 3.2-бобида қаранг). Жабрланган шахслардан интервьюни қамоқдан ташқари жойда олиш ҳолларида уларга зарур мадад кўрсатиш ёки оқланиш учун имконият яратиш борасида ғамхўрлик кўрсатиш керак. Бу жабрланувчига профессионал маслаҳат бериш ёки улар учун эшик доимо очиқ эканлигини маълум қилишдан иборат бўлади. Ташкилотлар бу масалани 2-иловада келтирилган ихтисослаштирилган агентликлар рўйхатидан фойдаланиб ишлаб чиқиши керак. Оқлаш қийноқлардан жафо чекканлар билан олиб бориладиган ишнинг ажралмас қисми, деб қаралиши керак. Улар ўзларига руҳий озор берган шахсий кечинмаларини сиз билан баҳам кўрадилар. Сиз бунга позитив ўзгаришларга кўмаклашиш ёки қандайдир мақсадга эришиш деб қарасангиз ҳам, бу уларни изтиробга солишини унутманг. Сиз жафо чекканлар зарур мадад олишлари тўғрисида ғамхўрлик қилишингиз керак; шунда улар бу азобларга бардош беришлари ва даво топиш жараёнининг бошланиши, деб қарашлари мумкин.

3. КОНТЕКСТНИ АНИҚЛАШ

3.1. Кириш

Бу бобда қийноқлар, шунингдек, ёмон муомаланинг бошқа шакллари ҳақида ариза бериш жараёнида сизда юзага келиши мумкин бўлган асосий масалалар ёритилади.

- Энг аввало, жараённинг моҳияти нимадан иборат? Мазкур қўлланмада баён этилган тартиб-қоида ва механизмлардан фойдаланиб нималарга эришиш мумкин? (I қисмнинг 3.2-боби).
- Жавоб талаб этувчи навбатдаги савол: *қийноқ ҳолатлари тўғрисидаги ариза* деганда нима-ни назарда тутамиз? Сиз тўплаган ахборот қийноқ чиндан ҳам содир бўлган-бўлмаганлигини исботлашини қандай текшириш керак? (I қисмнинг 3.3-боби).
- Қийноқ қандай қўлланилади? Бу саволга жавоб топиш учун биз ҳуқуқбузарлар кимлар эканлигини, улар қандай ҳолатларда қийноқни қўллашларини ва ким уларнинг қурбонлари бўлиши мумкинлигини аниқлашимиз керак. (I қисмнинг 3.4-боби).
- Қўпол муомала ҳақида ахборот олиш мумкин бўлган қандайдир типик вазият мавжудми? Шу каби вазиятларда ҳисобга олиниши мумкин бўлган бирон-бир аниқ факторлар борми? Ахборот олишнинг қандай ноанъанавий манбаларини қўллаш мумкин? (I қисмнинг 3.5-боби).
- Суиистеъмоликлар давлат ҳокимиятига алоқаси бўлмаган шахслар, масалан, ички низолар пайтида қўзғолончи кучлар томонидан содир этилганда нималар бўлади? Бундай ҳолатларда ариза бериш ўринлими? (I қисмнинг 3.6-боби).

3.2. Қийноқ қўлланган ҳолатлар ҳақида ариза бера туриб, қандай натижаларни кутиш мумкин?

Қийноқлар қўлланилганлиги тўғрисида халқаро ҳуқуқ органларига ариза бериш мамлакатдаги умумий вазиятда ҳам, қийноқ туфайли жафо чеккан инсон учун ҳам ижобий натижа бериши мумкин.

3.2.1. Вазиятга диққатни жалб қилиш ва ҳуқуқбузарликнинг умумий тенденцияларини аниқлаш

Инсон ҳуқуқлари бузилишига йўл қўядиган ҳукуматлар, ошкора қоралашлардан қочиш мақсадида, бундай амалиётни эълон қилмасликни афзал кўрадилар. Халқаро ҳуқуқ органларига ариза бериш, мамлакатда реал вазиятни англаш кучайишига олиб келгани учун, бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга ёрдам беради. Халқаро ҳамжамият етарлича ҳажмда ахборот олганлиги сабабли, биринчи навбатда, мазкур вазиятлар билан боғлиқ чораларни кўради. Халқаро ҳамжамият инсон ҳуқуқлари бузилишининг олдини олиши чоралари самарадорлигини оширишнинг ягона йўли уни керакли ахборот билан таъминлашдан иборат.

Агар қўлингиздаги ахборот бунга қилишга имкон берса, сиз ҳуқуқбузарликнинг умумий тенденцияси мавжудлигини исботловчи далилни тақдим этишга ҳаракат қилишингиз керак. Аниқ ва тартибли ахборот, айрим ҳодисалар тўғрисидаги аризалардан фарқли равишда, умумий тенденция мавжудлигининг далили бўлиб хизмат қилиши мумкин ва халқаро ҳамжамият иштирокининг кучли тўлқинини юзага келтиради. Бу муаммонинг жиддийлигини исботлайди ва давлатга ўзи алоқадор эмаслигига ёки қўлланилаётган амалиётлар ҳақида ахборотлар йўқлигини важ қилишга имкон бермайди.

3.2.2. Умумий вазиятларда ижобий ўзгаришлар қилишга интилинг

Диққатни бирон-бир вазиятга жалб қилиш умумий қоралаш ёки давлатни жавобгарликка тортишдангина иборат эмас. Конструктив ечимни топиш ва мамлакатда узоқ муддатли яхшиланишга эришиш анча муҳим бўлиб, бу ўз ўрнида, қийноқни тугатишга ёрдам беради. Кўпинча қонунчиликда ўзгариш қилиш, шунингдек, қийноқларга нисбатан расмий позицияни ўзгартириш талаб этилади. Кўплаб халқаро органлар давлатларга умумий вазиятни, масалан, хавфсизликнинг маҳбустларни кучлироқ ҳимоялашни таъминлайдиган юридик ва амалий чораларини жорий этиш йўли билан яхшилаш усуллари таклиф қиладилар. Бу адвокатдан фойдаланиш ҳуқуқсиз қамоқнинг максимал йўл қўйиладиган муддатини камайтирадиган қонунчилик қоидаларини, барча маҳбустларни мустақил врачлар томонидан мунтазам тиббий кўрикдан ўтказишни жорий этиш ёки жазосизликни тугатиш бўйича чораларни ўз ичига олиши мумкин (қуйида муҳокама қилинади). Халқаро органларнинг тавсиялари, одатда, фақат конкрет давлат билан мусоҳаба ўтказишнинг бошланиши ҳисобланади, бу оқибат натижада мазкур тавсияларни татбиқ этишга олиб келади.

3.2.3. Жазосизликка қарши кураш

Қийноқ мавзусини *давлатни* жавобгарликка тортиш мақсадида омма эътиборига ҳавола қилиш — қийноқ тўғрисидаги ариза натижаларидан биридир, холос. Бошқа томондан, қийноқлар тўғрисидаги ариза, шунингдек, бундай амалиётни қўллайдиган шахслар *шахсиятини* намоён қилиши мумкин; бундай амалиётни кейинчалик қўллашга шу тариқа барҳам бериш мумкин. Идеал ҳолатда бунга маҳаллий қонунлардан келиб чиқиб суд айбловини қўйиш йўли билан эришиш керак. Лекин суд процедураси самарасиз бўлган ҳолларда кўплаб халқаро органлар расмий ҳокимиятларнинг қийноққа бепарво қараши фактини бажонидил қоралайди ва уларга нисбатан чора кўришни талаб қилади ёки жазосиз қолиш ҳолларига барҳам бериш борасида тавсия беради. Ҳуқуқбузарлар жазодан қутулиб қолаверар ва қийноқни қўллаш баъзи ҳолларда уларга тадқиқот жараёнида натижаларга эришиш ҳисобига мансаб пиллапоялари бўйлаб силжишга чиндан ҳам ёрдам беришини тушунар эканлар, улар ёмон муомаланинг бундай шаклларида воз кечишлари учун ҳеч қандай сабаб бўлмайди.

Давлат ҳуқуқбузарларга нисбатан жазосизликка йўл қўйса, бу ҳам халқаро ҳуқуқ доирасида давлатнинг жавобгар эканлиги масаласига дахлдор бўлади. Кўплаб давлатлар бир қанча халқаро конвенциялар, шу жумладан Қийноққа қарши БМТ Конвенцияси доирасидаги мажбуриятлар билан боғланганлар. Бу конвенцияга мувофиқ, қийноқ қўлланишда иштирок этадиган шахслар ўз қилмишлари учун жавобгарликка тортилиши керак. Агар бирон-бир давлат қийноқни қўлланганлиги аниқ маълум бўлганларни жавобгарликка тортмаса, ёки мазкур давлат бошқа давлатларга шундай қилишга рухсат бермаса, у ўзининг халқаро мажбуриятларини бузган ҳисобланади.

3.2.4. Жабрланганини ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг аниқ воситасини топиш

Мазкур вазифалар айлантирадиган ва узоқ муддатли туюлиши мумкин ва, бир қараганда, улар айрим жабрланувчилар учун аниқ ҳуқуқий ҳимоя воситаси бўлмайди. Шикоят бериш йўли билан — бирон бир мамлакатда истиқболда инсон ҳуқуқлари бўйича вазиятни яхшилаш мумкинлигидан ташқари, шунингдек, конкрет одам учун тўғридан-тўғри ва тез натижалар олиш имконияти ҳам мавжуд.

3.2.4.1. Ҳуқуқбузарлик фактини тан олиш

Ушбу қўлланмада кўрсатилган кўплаб халқаро шартномавий органлар қийноқни ёки ҳуқуқбузарликнинг бошқа бирон-бир турини қўллаш фактининг ҳақиқийлиги бўйича хулоса чиқаришга қодир. Шундай экан, улар муайян давлат конкрет одамга нисбатан халқаро ҳуқуқ доирасида ўз мажбуриятини бузганлиги ҳақида ишончли баёнот бериши мумкин. Ҳатто, агар бу органлар мазкур одамга келгусида ҳуқуқий ҳимоя воситасини бермаса ҳам, натижа давлатнинг айбдорлигини оммавий тан олиш, шунингдек, давлатни ҳуқуқбузарлиги учун мажбурий жавобгарликка тортишдан иборат бўлади.

3.2.4.2. Ҳуқуқбузарларни жавобгарликка тортиш

Баъзи механизмлар қийноққа солиш ҳолати ҳақидаги шикоят асосида тергов ўтказишни талаб қилиши, ҳуқуқбузарнинг хатти-ҳаракати билан боғлиқ суд айбловини чиқариши мумкин. Шунингдек, жазосизликка барҳам бериш ҳолатидагидек, жабрланувчини ҳуқуқбузар қийноқни қўллаб жазосиз қолиши мумкин эмаслигига ишонтириш жуда муҳим.

3.2.4.3. Компенсация

Компенсация кишига етказилган зарарни қоплашдан иборат. Ҳуқуқбузарлик факти тан олинган ҳолларда баъзи халқаро ҳуқуқий органлар жабрланувчига етказилган зарарни қоплаш ҳақида давлатларга кўрсатма бериш ваколатига эга. Одатда бу пул компенсациясини беришни ўз ичига олади, бироқ кейинги вақтларда компенсациянинг бошқа турларини бериш ҳолатлари ҳам учрамоқда. Пул компенсацияси йўқотилган реал маблағ, шунингдек маънавий зарар асосида ундирилади. Маънавий зарар деганда киши ва/ёки унинг оила аъзолари тортган руҳий изтироб даражасининг пулдаги муқобили назарда тутилади. Ҳуқуқбузарлик оқибатида вужудга келган муаммоларни ҳал қилишда бир мунча самарали ва ўринли бўлган унча анъанавий бўлмаган ундириш шакллари давлатга ҳуқуқбузарлик содир этилган соҳа бўйича мактаб ва касалхона очиш ҳақида кўрсатма бериш, ўлдирилган ва дараксиз деб топилган шахсларнинг туғишганларига уларнинг жасадлари ётган жой ҳақида маълумот беришни талаб этиш, жабрланувчиларга пул компенсацияси тўлаш ҳақида кўрсатма бериш ёки ҳатто ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги учун давлат ошкора уэр сўрашини ҳам ўз ичига олади.

3.2.4.4. Инсонни қийноқ хавфига дучор бўладиган мамлакатга депортация қилишнинг олдини олиш

Кишиларни улар қийноқ хавфига дуч келиши эҳтимоли бўлган мамлакатга депортация қилишнинг олдини олиш учун шошилиш чоралар кўришга тайёр бир қанча механизмлар мавжуд. Киши хавфга дучор бўлаётгани ва бу хавф давом этаётганлигини шахсан исботлаши керак. Имкони бўлса, тегишли халқаро ҳуқуқий орган ушбу масала бўйича текширув ўтказгунига қадар киши бошпана сўраётган мамлакат уни ватанига қайтариб юбормаслигини (депортация қилмаслигини) тегишли орган талаб қилиши мумкин. Давлатларга бундай талабнинг қўйилиши юридик жиҳатдан мажбурий ҳисобланмайди; шундай бўлса ҳам, одатда, бунга риоя қилинади.

3.3. Қийноқ тушунчасини аниқлаш

3.3.1. Кириш

Фактларнинг муайян мажмуини қийноқ ҳолати сифатида кўриб чиқиш кераклиги тўғрисидаги қарор жуда бир хил мазмунда бўлмаслиги мумкин. Муомаланинг баъзи шакллари борки, кўпчилик одамлар уларга йўл қўйиб бўлмаслигини ғайриихтиёрий равишда тан оладилар. Лекин муомаланинг бошқа турларини, айниқса, бу маданий факторлар билан боғлиқ бўлса, бир маънода баҳолаш анча мураккаб. Шунингдан чиқармаслик керакки, бирон-бир халқаро органга шикоят бериш пайтида сизнинг мақсадингиз маълум фактлар ўз шахсий нуқтаи назарингиз бўлмай, қийноқлар ёки юридик маънодаги ёмон муомала эканлигини исботлашдан иборат бўлиши керак. Мазкур бўлимда бу айнан нимани назарда тутганлиги, шунингдек, шикоят бериш тартиб-қоидаси билан боғлиқ муайян жиҳатлар кўриб чиқилади.

3.3.2. Қийноқ тушунчасини халқаро ҳуқуқ нормаларидан келиб чиқиб аниқлаш

Қийноқ тушунчасининг асосий таърифи Қийноқлар ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ, шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши БМТ конвенциясида (1984) ўз ифодасини топган. Ушбу атама, I (1) моддага мувофиқ, қуйидагича талқин қилинади:

«Бирон шахсга ундан ёки учинчи шахсдан маълумот олиш ё унга тан олдириш, у ёхуд учинчи шахс содир этган хатти-ҳаракат учун ёки бундай хатти-ҳаракатни содир этишда гумон қилинаётганлиги учун жазолаш, шунингдек, уни ёхуд учинчи шахсни қўрқитиш ё мажбур қилиш, ёки ҳар қандай характердаги **камситишга асосланган**, ҳар қандай сабабга кўра озор етказиш ёки азоб бериш учун **давлат мансабдор шахси ё бошқа расмий шахс томонидан** ёхуд уларнинг ғаламислиги билан ё рухсати билан ёхуд сукут сақлаган ҳолдаги розилиги билан атайлаб етказилган **жисмоний ёки маънавий озор ёхуд азоб қийноқни** билдиради. Қонуний рухсат натижасидагина юзага келадиган, бундай санкциялардан ажратиб бўлмайдиган ёки улар томонидан етказилган озор ёхуд азоб бунга кирмайди».

Юқорида келтирилган таърифга асосланган ҳолда *қийноқлар* таркиб топадиган қуйидаги учта *асосий элементни* ажратиш мумкин:

- оғир жисмоний ёки маънавий азоб ёки озор етказиш;
- давлат мансабдор шахсларининг рухсати, сукут сақлаган ҳолдаги розилиги ёки ғаламислиги туфайли ҳуқуқбузарлик содир этилиши;
- муайян мақсад, масалан, ахборот олиш, жазолаш ёки қўрқитиш мақсадида ҳуқуқбузарликни содир этиш.

«*Қийноқ*» сўзи — эмоционал бўёққа эга сўз, лекин бу сўздан унинг мазмуни ҳақида ўйлаб-нетмай фойдаланиш мумкин, деган маъно келиб чиқмайди. Мазкур таърифдан *қийноқлар азобнинг оғир даражаси* мавжудлиги билан ёмон муомаланинг бошқа шаклларида фарқланишини кўриш мумкин. Шунинг учун бу сўздан ёмон муомаланинг бир мунча жиддий шаклини белгилаш учунгина фойдаланиш тавсия этилади.

Шафқатсизларча муомала ёки муомала ва жазолашнинг инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турлари ҳам қийноқ ҳолатига қараганда азоб беришнинг унча оғир бўлмаган даражасини ўз ичига олувчи ёмон муомалани ифодаловчи юридик атама ҳисобланади. Ёмон муомаланинг қийноқ деб ҳисобланмайдиган бошқа шакллари, одатда, бирон-бир муайян мақсад билан қилинмайди, бироқ бундай ҳолларда одамни ёмон муомалага тенглаштирилдиган шароитга соладиган ёки шунга олиб келадиган *ният* бўлиши керак. *Қийноққа тенглаштирилмайдиган ёмон муомала шакллари*ни белгиловчи асосий элементлар қуйидагилардан иборат:

- анча-мунча руҳий ёки маънавий азобга билиб туриб йўл қўйиш;
- расмий ҳокимият томонидан берилган фармойиш ёки сукут сақлаган ҳолдаги розилик асосида ҳуқуқбузарликни содир этиш.

Халқаро ҳуқуқий органлар *ёмон муомаланинг турли шакллари*ни *фарқлаш* ва улардан етган жабр даражасини баҳолаш учун ҳар бир ҳолатда аниқ вазиятни ва ҳар бир жабрланувчининг ўзига хос хусусиятларини батафсил кўриб чиқиши керак. Бу ёмон муомаланинг турли шакллари ўртасидаги фарқни аниқлашни мураккаблаштиради, чунки ҳар бир муайян ҳолатда вазият ва ўзига хос хусусиятлар бир-биридан фарқ қилади, лекин қонун муайян ҳолатга мослашмаслиги туфайли унча ўзгармайди. Шунинг билан туттиш керакки, ёмон муомаланинг барча шакллари халқаро қонун билан ман этилган. Бу шунинг билан кўрсатадики, ёмон муомала, *қийноқ* сифатида кўриб чиқиш учун, етарли даражада оғир ҳисобланмаган вазиятларда (юридик нуқтаи назардан) ҳам давлатни ёмон муомаланинг тақиқланганлигини бузишда айблаш мумкин.

3.3.3. Қийноқ тушунчасини аниқлашнинг амалий аспекти

Халқаро ҳуқуқ мумкин бўлган ҳодисаларнинг бирон-бир мажмуи қийноқ сифатида кўриб чиқилишини белгилашда асос бўладиган қуйидаги икки нормани назарда тутати:

- қийноқ тушунчаси таърифида мавжуд бўлган *асосий элементлар* далиллар билан тасдиқланиши керак;
- қийноқни, *етказилган азоб даражасининг мезонидан ва аниқ мақсадга йўналтирилганлик* жиҳати мавжудлигидан келиб чиққан ҳолда, ёмон муомаланинг бошқа шакллари билан фарқлаш мумкин.

3.3.3.1. Асосий элементлар

Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши БМТ конвенцияси ҳужжатидан келтирилган юқоридаги парчадан қийноқ тушунчасини юридик жиҳатдан таърифлаш хийла мавҳум нарса эканлигини кўриш мумкин. Бу таърифда ёмон муомала турлари рўйхати ёки ман этилган методлар рўйхати йўқ. Бунинг ўрнига унда ишни юридик маънода қийноқни қўллаш ҳолати сифатида кўриб чиқиш учун шарт бўлган бир неча *асосий элементлар* кўрсатилган. Ёмон муомаланинг қийноқдан ташқари бошқа кўринишларини аниқлаш учун зарур бўлган элементлар ҳам анча мавҳум. Бу элементларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- **НИМА СОДИР ЭТИЛГАН?** Оғир жисмоний ёки маънавий азоб ёки озор (*қийноқ*), **жиддий даражадаги** жисмоний ёхуд маънавий азоб ёки озор (*ёмон муомаланинг бошқа шакллари*) га атайлаб йўл қўйилган.
- **КИМ БУНИ СОДИР ЭТГАН?** Давлат мансабдор шахслари бевосита азоб берган, ёки улар унинг содир этилаётганлиги ҳақида маълумотга эга бўлган-у, лекин ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга ҳаракат қилмаган.
- **БУ КАНДАЙ САБАБГА КЎРА СОДИР ЭТИЛГАН?** Азоб бериш **муайян мақсад**, масалан, ахборот олиш, ёки жазо бериш ё кўрқитиш (фақат *қийноққа* солиш ҳолатида) учун қўлланилган.

Бу элементлар нимани ўз ичига олишини аниқлаш халқаро назорат органлари зиммасига юклатилган. Уларнинг зиммасига қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари тушунчаси таърифининг тегишли талқинини ишлаб чиқиш масъулияти ҳам юклатилган. Бундан ташқари, ушбу органлар барча ҳолатларда бир хил андозаларга риоя қилишлари керак. Бу, хусусий шахс ёки ноҳукумат ташкилот (НХТ) сифатида сиз жабрланувчи дуч келган ёмон муомалани қийноқ ёки бошқа нарса тарзида баҳолаш зарурлиги тўғрисида қарор қабул қилмаслигини кераклигини билдиради. Сизнинг вазифангиз *асосий элементларни* тасдиқловчи фактларни ҳужжатлаштириб, халқаро ҳуқуқ органларини улар қарор қабул қилишига асос бўладиган далиллар билан таъминлашдан иборат.

3.3.3.2. Азоб даражаси

Қийноқ ёмон муомаланинг унча оғир бўлмаган бошқа шакллари билан азобнинг оғир даражаси мавжудлиги билан фарқ қилади. Қийноқ ҳолатида бу, балки, аниқланиши бир мунча мураккаб бўлган жиҳатдир. Бошқа икки асосий элементларни объектив текшириш мумкин — одатда, ҳуқуқбузар давлат тизими билан алоқада бўлганлигини ёки қийноқ бирон-бир муайян мақсад билан қўлланилганлигини объектив исботлаш имконияти мавжуд. Одамга етказилган азобнинг характери ва оғирлик даражасини аниқлашда аҳвол бошқача бўлади. Бу жабрланувчининг бошқа қўллаб-қувватловчи ҳусусиятлари: масалан, жинси, ёши, диний ва маданий эътиқоди, соғлиғига боғлиқ бўлиши мумкин. Бошқа ҳолатларда ёмон муомаланинг бўлак шакллари ёки ўз-ўзича қийноқ ҳисобланмайдиган қамоқда сақлашнинг баъзи жиҳатлари биргаликда қийноқ, деб баҳолалиши мумкин.

Ёмон муомаланинг баъзи турлари, масалан, жинсий органдаги электр шок ёки тирноқларни суғуриш объектив тарзда қийноқ тоифасига киради. Бироқ қийноқлар бундай анъанавий мисоллар билан чекланмайди — улар ҳам жисмоний, ҳам маънавий тусдаги азобларнинг қўллаб-қувватловчи

шаклларини ўз ичига олади. Айниқса, ёмон муомаланинг маънавий шаклларини ёдда тутиш муҳим — улар жабрланувчилар учун узоқ давом этадиган оқибатлар келтиради — уларнинг жисмоний жароҳатлари тузалса ҳам, чуқур руҳий жароҳат туфайли азоб чекишда давом этиши мумкин. Қуйида алоҳида олганда ҳам, ёмон муомаланинг бошқа шакллари билан қўшилганда ҳам қийноққа тенглаштириладиган муомала шакллари келтирилади:

- *фалака\ фаланга*: оёқнинг тагига уриш;
- фаластинча осиш: олдиндан орқага қилиб боғланган қўллардан осиш;
- калтаклашнинг оғир шакллари;
- электр шок;
- зўрлаб номусга тегиш;
- ўлим ҳукмини ижро этишни инсценировка қилиш;
- тириклай кўмиш;
- ампутацияни инсценировка қилиш.

Шунга қарамай, яқдиллик билан қийноқ сифатида баҳоланиши мумкин бўлмаган, ёки улар ҳақида яқдил фикрга келинмаган, лекин халқаро жамоатчиликнинг диққат марказида бўлган оралиқ соҳалар кўп. Бундай мисолларга қуйидагилар киради:

- суд жазоси сифатида қўлланиладиган тан жазоси;
- олий жазонинг баъзи шакллари ва ўлимга ҳукм қилинганлар камерасида сақланг;
- якка-якка қамаш;
- турмада сақлашнинг ёмон шароитининг баъзи жиҳатлари, айниқса, бир неча шароит жамланган ҳолларда;
- бедарак йўқолганлик, бу ҳам бедарак йўқолганларнинг яқин туғишганлари аҳволига таъсир кўрсатади;
- болаларга қилинган катта ёшдагилар учун қийноқ деб ҳисобланмаслиги мумкин бўлган муомала турлари.

Азоблаш даражасига таъсир қилиши мумкин бўлган алоҳида муҳим омиллардан бири — маданий омилдир. Шунингдек, турли маданиятлар, шунингдек, муайян маданий муҳитда яшовчи кишилар қийноқлар ҳақида турли тасаввурларга эга. Натижада икки муҳим жиҳат вужудга келади. Бир томондан, бир маданий муҳит ёки индивидуал ҳолат доирасида қийноқ сифатида қабул қилинадиган хатти-ҳаракат халқаро ҳуқуқ органлари томонидан қийноқ сифатида баҳоланмаслиги мумкин. Бошқа томондан, халқаро жамоатчилик томонидан қийноқ сифатида қабул қилинадиган ёмон муомала шакллари унга дучор бўлган шахс томонидан бундай қабул қилинмаслиги мумкин. Масалан, бирор мамлакатда калтаклаш ва, ҳатто, калтаклашнинг оғир шакллари қийноқ сифатида эмас, балки кўпроқ муомаланинг одатий шакли сифатида қабул қилинади. Айни вақтда аёллар кийимини йиртиш (бошқа биронта ҳаракатларсиз) қийноқ ҳисобланиши мумкин. Халқаро даражада ноқонуний ҳисобланган муомала шакллари давлат доирасида қонуний бўлиши мумкин. Бундай вазиятларда сиз бу ҳақда шикоят беришдан воз кечмаслигингиз керак, чунки халқаро органлар халқаро қонунларга амал қилади. Ёмон муомала қийноққа тенглаштирилмаса ҳам, ёмон муомаланинг ман этилган бошқа шаклларига тенглаштирилиши мумкинлигини унутманг.

Агар сиз қийноқ қўлланганлиги ҳақидаги аризангиз кўриб чиқиладиганда маданий хусусиятлар ҳисобга олинишини истасангиз, қуйидагиларни бажаришингиз керак:

- маданий хусусиятларнинг ўзига хослигини муайян турдаги шикоят ва ариза контекстида изоҳлаб беринг, чунки бу азоблаш даражасини белгилаш жараёнида халқаро ҳуқуқий органлар учун муҳим ҳисобланиши мумкин;
- жабрланувчи дучор бўлган ёмон муомаланинг биронта тафсилотини ҳам назардан четда қолдирманг, чунки сиз аҳамиятсиз деб ҳисоблаган далиллар ҳақиқатда анча муҳим бўлиши мумкин;

- жабрланувчилар ҳам аҳамиятсиз кўринган деталларни назардан қочиришлари мумкинлигини ёдда тутинг, шунинг учун уларни содир бўлган воқеалар ҳақида батафсил гапириб беришга рағбатлантиринг (муҳим ҳисобланиши мумкин бўлган ахборотлар борасида II қисмнинг 4-бобига қаранг).

3.3.4. Хулоса. Қийноқ нима?

Бутун мунозарадан, мавжуд далиллар қийноқ ёки ёмон муомалага тенглаштирилиши мумкинлигига қанчалик ишониш мумкин, деган савол келиб чиқади. Жавоб хийла оддий: бунга сизнинг ишончингиз комил эмас, лекин бу сиздан талаб ҳам этилмайди.

- *Сизнинг қийноқ тўғрисида ариза берувчи хусусий шахс ёки ноҳукумат ташкилот (НХТ) сифатидаги масъулиятингиз* сиз тақдим этган ахборот қийноқ тушунчасининг юридик таърифини таркиб топтирувчи учта *асосий талабга* (ёки агар сиз ёмон муомала тўғрисида ариза берган бўлсангиз — икки талабга) жавоб беришига ишонч ҳосил қилишдан иборат.
- Нимани қийноқ ёки ёмон муомала сифатида квалификация қилишни аниқ белгилаб олиш масъулияти халқаро ҳуқуқий органлар зиммасига тушади.

Қийноқни талқин қилиш доимо шаклан ўзгариб туради. Бир қараганда, бу ҳол вазиятни бир мунча мураккаблаштириши мумкин, лекин ҳақиқатда халқаро ҳуқуқий органларга ёмон муомаланинг аввал қийноқ деб тан олинмаган шакллари аниқлашда бир мунча уддабуронлик билан ёндашиш имконини беради. Қийноқлар тўғрисида шикоят беришга ният қилган киши муайян ҳаракатлар қийноқларга тенглаштирилишига ишониши шарт эмас, лекин бу энг кам талаблар мавжуд эмаслигини билдирмайди. Сизнинг вазифангиз асосий элементларни исботлашдан иборатлигини ёдда тутинг.

Сиз:

- жабрланувчи жисмоний ё маънавий озор ёки азобнинг оғир шаклига (қийноқ ҳолларида) атайлаб дучор қилинганлиги ёки анча-мунча жисмоний ёхуд маънавий озор ё азоб беришга (ёмон муомаланинг бошқа кўринишлари учун) атайлаб йўл қўйилганлигини;
- бу азоблар давлатнинг мансабдор шахслари томонидан ё уларнинг ғаламислиги билан, ёки рухсати билан ёхуд сукут сақлаган ҳолда розилик билдириши туфайли етказилганлигини;
- қийноқ ҳолатида ёмон муомала муайян мақсад билан, масалан, ахборот олиш учун, жазо сифатида ёки қўрқитиш учун (ёмон муомаланинг бошқа шакллари учун шарт эмас) амалга оширилганлигини исботлашингиз керак.

3.4. Қийноқ содир бўладиган ҳолатлар

3.4.1. Ким ҳуқуқбузар ҳисобланади?

Қийноқ тушунчасини таърифловчи бўлимда уқтирилганидек, ёмон муомала давлат мансабдор шахси томонидан ёки унинг рухсати билан содир этилган бўлиши керак. Бу ҳар қандай давлат мансабдор шахси қийноқ ёки ёмон муомалани қўллашга алоқадор бўлиши мумкинлигини билдиради. Бироқ қийноқни қўллашдан мақсад сўроқ вақтида ахборот олиш ёки, кенг олганда кўзғолон ёхуд тартибсизликнинг олдини олиш мақсадида аҳолини қўрқитиш эканлигини ҳисобга олганда, асосий ҳуқуқбузарлар жиноий терговга дахлдор мансабдор шахслар ва давлат хавфсизлиги учун масъул мансабдор шахслар бўлиб чиқиши ажабланарли эмас.

Шундай қилиб, қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари қўллашга дахлдорликда эҳтимоли кўпроқ шахслар орасида қуйидаги тоифадаги шахслар бор:

- полиция, милиция;
- жандармерия (шундай органлар мавжуд мамлакатларда);
- армия;
- расмий ҳокимият билан биргаликда ҳаракат қилувчи ҳарбийлаштирилган қисмлар;
- давлат назоратидаги аксилсёнчи кучлар.

Булардан ташқари бу тоифага;

- турмалар раҳбарияти;
- ўлим отрядлари (одам бедарак йўқолганидан кейин қўлланиладиган ва унинг ўлиmidан олдинги қийноқлар);
- ҳар қандай давлат мансабдор шахслари;
- соғлиқни сақлаш ходимлари, шифокорлар, психиатрлар ва ҳамширалар ё хатти-ҳаракатлари орқали (жабрланувчини сўроқ қилишга яроқли деб топишни ўз ичига олувчи тўғридан-тўғри аралашини), ёки хатолик (тиббий хулосани қалбакилаштириш ёки тегишлича даволамаслик) йўли билан қийноққа алоқадор бўлишлари мумкин;
- давлат мансабдор шахслари рухсати билан ёки уларнинг фармойишлари асосида ҳаракат қилувчи камерадошлар кириши мумкин.

Қийноқлар кўпинча қуролли тўқнашувлар, жумладан, ҳокимиятга нисбатан оппозицияда бўлган ва ҳудуднинг қандайдир қисмини назорат қилувчи кучлар иштирок этадиган ички низолар чоғида қўлланилади. Бундай вазиятларда қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа кўринишлари;

- оппозиция кучлари;
- кенг аҳоли томонидан қўлланиши мумкин.

(Нодавлат ҳуқуқбузарлар устидан шикоятлар бериш тўғрисидаги кейинги маълумотлар учун I қисм, 3.6-бобида қаранг).

3.4.2. Ким қийноқ қурбони бўлади?

Ҳар бир киши: эркаклар ва аёллар, ёшлар ва қариялар, диндорлар ва атеистлар, ақл-заковатли одамлар ва деҳқонлар қийноқ қурбони бўлиши мумкин. Кўпинча бирон-бир сиёсий, диний, этник гуруҳ ёки кам сонлиларга тегишли шахслар белгиловчи фактор ҳисобланади. Бирон-бир одам қийноқдан тўла муҳофаза қилинмаганлигини доим ҳисобга олиш керак.

Қийноқ ёки ёмон муомаланинг бошқа шакллари ҳақида шикоят берган кишилар орасида сиёсий маҳбуслар, сиёсатга алоқадор бўлган ва, одатда, расмий ҳокимиятга муҳолифатда турган одамлар тўғрисидаги ахборотга эътибор қаратиш тенденцияси мавжуд. Аммо оддий жиноятчилар, жумладан, оғир жиноят учун ҳукм қилинган шахслар ҳам, жиноят содир этганлигига иқдор қилиш мақсадида қийноқнинг оддий қурбони ҳисобланадилар. Бутун аҳолини кўрқитишга тушилган жойда ҳамма бир хил хавфга дуч келади. Фақат «сиёсий маҳбуслар» хавфга дучор этилади, деган хулосага диққатни қаратмаслик жуда муҳим, сиз бундай гуруҳдаги одамларга эътиборни жамлаб, катта хавфга дучор бўлиши мумкин ҳисобланган потенциал қурбонларнинг бошқа тоифаларини ёддан чиқарасиз.

Жабрланувчилар шахсини, жумладан, қуйидаги сабабларга кўра билиш жуда муҳим:

- Аҳолининг болалар, аёллар, ёши улуг шахслар, диндорлар сингари алоҳида гуруҳлари ёмон муомала оқибатларига бирмунча кўпроқ учрашлари мумкин. Бу улар тортган азоб даражаси ёмон муомалани қийноқ ҳолати сифатида баҳолаш учун етарли даражада оғирлигини тахмин қилишга имкон беради.

- Бу жабрланувчиларнинг муайян гуруҳига нисбатан ёмон муомалани қўллаш билан боғлиқ бўлган умумий тенденцияни аниқлашга ёрдам беради.
- Баъзи ҳолларда биронта муайян гуруҳ, масалан, Аёлларга нисбатан зўравонлик масалалари бўйича БМТнинг махсус маърузачиси билан боғлиқ масалаларни ҳал этиш учун мўлжалланган кўшимча халқаро механизмлардан фойдаланиш мумкин.

Жабрланувчининг шахси алоҳида аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган алоҳида ҳолатлар шахсларнинг қуйидаги тоифаларини ўз ичига олади:

- **Болалар:** улар айниқса кўнгли нозик гуруҳ ҳисобланадилар. Жумладан, болаларга нисбатан қилинган ёмон муомаланинг баъзи турлари оқибати ана шундай муомалага дучор бўлган катта ёшдаги шахсларда кузатилган оқибатлардан кучли фарқ қилиши мумкинлигини алоҳида қайд этиш лозим. Шунингдек, ёмон муомаланинг бола учун узоқ муддатли салбий оқибатлар келтириши мумкин бўлган шаклларида бири болани унинг ота-онаси ёки яқин қариндошлари қийноққа тутилишида иштирок этишга мажбур қилиш эканлигини айтиб ўтиш керак. Шу билан бирга ота-оналарга ўз болалари қийноққа тутилишининг шоҳиди бўлиш билан таҳдид қилиш ёки шунга мажбурлаш ҳам ота-оналар учун оғир руҳий оқибатга сабаб бўлиши мумкин.
- **Жинс асосидаги қийноқ:** зўрлаб номусга тегиш қийноқ методи сифатида фақат аёл жинсидаги шахсларга тегишли эмас, лекин, шунга қарамай, бу шаклдан алоҳида қурбонлар ёки бутун бир жамоанинг заифлиги ва тобелигини таъкидлаш учун кўпинча жинслараро контекстда фойдаланилади. Эркакларни зўрлаш ҳолатлари ҳам кўплаб сабабларга, шу жумладан, интервью олаётган киши мазкур муаммони англаб етмаслиги туфайли етарлича ёритилмай қолиши мумкин. Жабрланувчининг жинси аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган бошқа мисолларга қийноқ қўллаш айниқса хавфли бўлган ҳомиладор аёллар, шунингдек, зўрлаб номусга тегиш оқибатида ҳомиладор бўлиб қолиши мумкин бўлган бола туғиш ёшидаги аёллар киради.
- **Линдорлар:** қурбонларга уларнинг диний эътиқодлари асосида ёмон муомала қилиш қийноқ ёки қаттиқ шафқатсиз ва инсонийликка зид муомалага тенглаштирилган мисоллар мавжуд. Масалан, тақводор шахсларни таҳқирлаш, православ руҳонийларнинг соқолини юлиш ва бошқалар.
- **Кишига унинг касби сабабли ёмон муомала қилиш:** бир ҳолатда маънавий қийноқлар туфайли пианиночи қўлининг ёлғондан кесилиши даҳшатини кечиришга мажбур бўлганлиги факт тан олинган.

Тур ва хусусиятларнинг эътиборга олиниши керак бўлган бир мунча тўлиқ рўйхати II қисмининг 4.1-бобида берилади.

3.4.3. Қийноқни қўллаш эҳтимоли кўпроқ қаерда мавжуд?

Қийноқлар ҳар қандай минтақада, айниқса, зўравонлик муҳити мавжуд бўлган мамлакатларда содир бўлади. Сўроқ ўтказиладиган милиция полиция участкалари, жандармерия сингари органларда, шунингдек, ҳар қандай қамоқхонада, жумладан, судгача ҳибсда сақлаш жойларида хавф юқори даражада бўлади.

Бундай жойларнинг аксарияти мазкур ҳудудларда яшовчи кишиларга яхши таниш бўлиб, расмий қамоқ жойи ҳисобланса ҳам, кенг оммага номаълум бўлган бошқа қамоқ жойлари ҳам кўп учрайди. Бундай жойлар фойдаланиш муайян ҳолатларда қулай бўлган (масалан, мактаб биноси сифатида фойдаланилиши мумкин бўлган) ёки, ҳатто, очиқ майдон, турли объектлар (масалан, ишламайдиган фабрикалар ёки ҳукумат бинолари) бўлиши ҳам мумкин.

Қийноқлар фақат қамоқ жойларидагина содир бўлмаслигини ёдда тутинг. Бу, шунингдек, жабрланувчининг ўз уйида ёки расмий қамоқ жойига ўтказилиши пайтида ҳам содир бўлиши мумкин.

3.4.4. Қийноқ қўлланилиши эҳтимоли катта ҳолатлар

Бундай жойлар тўғрисида гапириш ўрнига вазиятни маҳбуслар хавфга кўпроқ дучор бўладиган ҳибсга олиш ва қамаш жараёни нуқтаи назаридан кўриб чиқиш кўпроқ мақсадга мувофиқдир.

- Қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа шаклларига энг кўп дучор бўлиш ҳибсга олиш ёки қамоқнинг дастлабки босқичида, жабрланувчи адвокат ёки суд хизматига мурожаат қилиш имкониятига эга бўлгунга қадар мавжуд бўлади. Бу хавф, шахс бу вақтда қерда бўлишидан қатъи назар, бутун тергов даври давомида мавжуд бўлади.
- **Инкоммуникадо қамоғи** (яъни шахсни олдиндан хабардор қилмай ёки бошқа кишилар, масалан, оила аъзолари ёхуд адвокат билан алоқа қилишга имкон бермай қамаш), афтидан, кўпроқ даражадаги хавф билан боғлиқ кўринади, чунки бундай ҳолатларда сўроқ ўтказиш жараёни ҳеч қандай ташқи мониторинг қилинмайди. Баъзан хавфсизлик органлари қўлга олинганни дастлабки сўроқ тугагандан кейингина расман рўйхатга олади.
- Оддий турмаларда маҳкум маҳбусларни қийнаш, одатга кўра, тергов қилиш жараёни тугатилганлиги сабабли, унча тарқалган эмас, лекин шуни таъкидлаш керакки, аксарият турмаларда ҳукм қилинган маҳбуслар билан бирга терговдаги судни кутаётган шахслар ҳам тутиб турилади. Терговдаги шахслар дучор бўладиган, айниқса, турма хавфсизлик органлари юрисдикцияси остида бўлган ёки улар биргаликда иш олиб борадиган ҳолатларда хавфга нисбатан бепарво бўлмаслик керак. Шахс терговда бўлган ҳолларда хавф шу муассаса доирасида эмас, кўпроқ уларни турмадан тергов органлари муассасасига ўтказиш жараёнида мавжуд бўлиши мумкин.
- Дастлабки қамоқ босқичида ҳам, турмага ўтказилгандан кейин ҳам **тутиб туриш шароити** ғайриинсоний ёки таҳқирловчи муомалага тенглаштирилиши мумкин, шунинг учун буни ҳужжатлаштириш керак (II қисм, 4.1-бобга қаранг).
- Қийноқ одам ўғирлаш жараёнида ҳам содир бўлиши мумкин. Вақтинча ўғирлашда жабрланувчини бир неча соат ёки кундан кейин қўйиб юборадилар. Бедарак йўқолган ҳолатларда далиллар жабрланувчи ҳокимиятнинг фармойиши асосида ёки маъқуллаши билан қамоқда сақланаётганидан гувоҳлик бериши керак, шунга қарамай, ҳокимият мазкур фактни тан олмайди. Жабрланувчи топилмаслиги ёки унинг жасади топилган бўлиши мумкин. Одам ўғирлашнинг ҳар иккала шакли ҳам қийноқни қўллашни ўз ичига олиши ва жамоатчиликни чўчитиш ёхуд кўрқитиш мақсадида фойдаланилиши мумкин. Ғойиб бўлиш қийноқдан ташқари бошқа ҳуқуқбузарликлар (масалан, яшаш ҳуқуқи, шахсий эркинлик ва хавфсизлик ҳуқуқи)ни ўз ичига олса ҳам, ғойиб бўлиш даврида қийноқни қўллаш фактининг ҳар қандай далили ҳужжатлаштирилиши керак. Ғойиб бўлиш ҳам ё жабрланувчи учун, ёки унинг қариндошлари учун қийноққа тенглаштирилиши мумкин.

3.5. Қандай ҳолатларда қийноқлар ҳақида маълумот олиш мумкин?

Қийноқ ва ёмон муомала тўғрисидаги маълумотларни кўп жойлардан ва турли ҳолатларда олиш мумкин. Одатда, бевосита қийноқ содир бўлган жойдан маълумот олиш эҳтимоли анча кам. Маълумот, кўпинча, жабрланувчи қийноқдан кейин борган ва эркин гапириши мумкин бўлган жойда олинади. Бошқа жойга ўтказиш чоғида (агар қийноқ полиция/милиция органларида ўтказилган бўлса), суд пайтида, озод этилганда ва яшаш жойига қайтганда, ёки мамлакатдан чиқиб кетаётганда ҳам маълумот олиниши мумкин.

Қийноқлар тўғрисида маълумот олишингиз мумкин бўлган **умумий ҳолатлар**:

- сиёсий тартибсизлик ёки умумий зўравонлик;
- можаролар зоналарини ўз ичига олади.

Қийноқлар тўғрисида маълумот олишингиз мумкин бўлган ўзига хос ҳолатлар:

- қамоқ жойига ташрифни;
- тиббий муассасаларни;
- қочоқлар ва мамлакат ичида қўчирилганлар лагерлари ва марказларини;
- етимхоналарни ўз ичига олади.

Мазкур ҳолатларнинг кўпчилиги аниқ, лекин баъзан ахборот, одатда, одамлар эътибордан четда қолдирадиган одатдан ташқари жойлардан топилиши мумкин, ваҳоланки, бундай вазиятларни ўйлаб қўйиш анча самарали бўлиши мумкин. Бу бирон-бир иш бўйича далил сифатида хизмат қилиши мумкин бўлган ахборотлар, масалан, жабрланувчи билан интервью ўтказиш чоғида ёки бошқа биронта мақсадда олинadиган ахборотлар учун, айниқса, муҳим. Бундай ахборотларни олиш мумкин бўлган манбалар қуйидагилар:

- суд архивлари;
- жиной ишлар;
- тиббий хулосалар;
- милиция/полиция участкалари, турмалардаги қамоққа олиш ва озод этиш тўғрисида баённомалар (бундай ёзувларда номувофиқлик ва тушириб қолдиришлар кўпинча ҳуқуқбузарликни кўрсатади);
- иш ёки ўқув жойига қатнаш ҳақидаги белгилар (бу шахснинг қийноқ натижасида тан жароҳати олинганлиги сабабли иш ёки ўқув жойига қатнашга лаёқатсизлиги ҳақидаги аризани тасдиқлаш учун керак бўлиши мумкин);
- маҳаллий газеталар ва матбуотдаги хабарлар;
- аҳолини қўллаб-қувватлаш гуруҳлари, масалан, ёшлар гуруҳлари;
- дин арбоблари;
- бошқа маҳбуслар.

Қийноқлар ҳақида маълумотлар олиш мумкин бўлган типик ҳолатлар етарлича аниқ белгиланган. Лекин алоҳида эҳтиёт чораларини кўриш лозим бўладиган қатор вазиятлар ҳам мавжуд.

- **Конфликт зоналари:** бундай минтақаларда ҳуқуқбузарлик тарафлардан бири расмий ҳукумат эканлигидан қатъи назар, конфликтда иштирок этган иккала тараф томонидан содир этилган бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир ҳолатда ҳуқуқбузарлар ҳақидаги барча маълумотларни батафсил ҳужжатлаштириш, шунингдек ҳуқуқбузарлар шахсини очиб беришга кўмаклашадиган ҳар қандай характерли хусусиятларни қайд этиш лозим. Шунини таъкидлаш керакки, фуқаро аҳоли орасида бостириш ва қўрқитиш ҳолати анча юқори бўлиши мумкин. Бу, маҳаллий аҳоли можаро иштирокчилари бўлган рақиб томонга ёрдам ва мадад бермаслигидан манфаатдор бўлган ҳар икки тараф кўпинча фуқаро аҳолини таъқиб қилиши билан изоҳланади. Ноҳукумат субъектлар томонидан содир этиладиган қийноқлар борасидаги далиллар тўғрисида нисбатан батафсил ахборот олиш учун I қисмнинг 3.6-бобига қаранг.
- **Қамоқ жойларига ташриф:**

Маҳбуслар тергов яккахонасида қамоқда (судгача қамоқда) тутиб турилган даврда, маълум сабабларга кўра, ёмон муомала тўғрисида маълумот беришдан қочадилар, шунинг учун бундай ҳолатларда инсон ҳафсизлиги нуқтаи назаридан келиб чиқиб иш қилиш керак. Одатда, маҳбуслар қамалгач ва оддий турмага ўтказилгачгина тергов жараёнида ўзлари билан содир бўлган воқеалар ҳақида гапиришга кўпроқ истак билдирадилар.

Бироқ қамоқнинг айтиб ўтилган икки тоифаси ва улар ҳафсизлигининг нисбий даражаси ўртасидаги фарқ қуйидаги ҳолатларда йўқ бўлиб кетиши мумкин: баъзи мамлакатлар

да терговдаги маҳбуслар ҳам, ҳукм қилинган маҳбуслар ҳам битта қамоқда тутиб турилиши мумкин; бошқа мамлакатларда иккала турдаги муассаса ходимлари тергов ўтказаятган муассасага, масалан, полиция/милицияга бўйсунishi мумкин. Бундай ҳолатларда жабрланувчининг бир қамоқ жойидан бошқасига ўтказилиши улар тергов органлари назоратидан чиқди, деган маънони бермаслигини ҳисобга олиш керак.

Қамоқ жойларига киришга рухсат олиш бирмунча қийин, лекин айрим НХТ ёпиқ турдаги муассасага киришга рухсат олишда имтиёзга эга бўлиши мумкин. Бундай киришга рухсат ҳокимиятлар томонидан берилади ва, одатда, тиббий хизмат кўрсатиш, озиқ-овқат бериш мақсадида ёки турмага қилинган ташрифнинг бир қисми сифатида маҳбуслар билан алоқа қилишга имкон беради. Лекин бундай ҳолатларда махфийлик — киришга рухсат олиш шартларидан биридир (жумладан, Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси фаолияти билан танишиш мумкин, III қисм, 7.2-боб). Қамоқ жойига кириш ҳуқуқига эга бўлган бошқа шахслар орасида юристлар ва профессионал тиббиёт ходимлари бор.

Баён этилган ҳолатларни ҳисобга олиб, сиз оладиган маълумотларнинг учта кенг тоифасини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Биринчи навбатда, янги келганлардан, улар қамоқ жойига келгунига қадар тергов органларида ҳибсдалиги вақтида содир бўлган ёмон муомала тўғрисида маълумот олиш мумкин.

Иккинчидан, ахлоқ тузатиш муассасалари доирасида содир этилган айрим нохуш ҳодисалар ҳақида маълумотлар олиш мумкин, масалан, назоратчилар томонидан ёхуд назоратчиларнинг рухсати ёки ғаламислиги билан бошқа маҳбуслар томонидан содир этилган ёмон муомала; бирон-бир ҳодиса, масалан, исён пайтидаги ёмон муомала, бунда назоратчи томонидан жабрланувчига қилинган ҳужум; якка-якка қамашнинг ўта кескин ҳолатлари ёки соғлиқнинг жиддий ёмонлашуви вақтида зарур тиббий хизмат кўрсатишни рад этиш.

Нихоят, ахлоқ тузатиш муассасасида тутиб туришнинг умумий шартлари устидан назорат олиб бориш вақтида ахборот олиш мумкин. Масалан, яшаш муҳитининг аҳволига, гигиена шароитига, муассаса режимининг маҳбусларни руҳий жароҳатлаши мумкин бўлган турли жиҳатларига, жазонинг занжир ва кишанлардан фойдаланиш сингари номақбул усуллари-га, шунингдек, ҳибсхонада узоқ вақт тутиб турилишига эътиборни қаратиш лозим. Имкон бўлса, (гуруҳларда эмас, балки) якка тартибда интервью олиш тавсия этилади — бу ахлоқ тузатиш муассасасидаги вазият тўғрисида маълумот олиш имконини оширади. Таъкидлаш лозимки, тегишли ахлоқ тузатиш муассасасида узоқ муддат давомида бўлган маҳбуслар умумий шароитлардан яқинда келганларга нисбатан яхшироқ хабардор бўладилар.

Ахлоқ тузатиш муассасаси ҳузурида ишловчи шифокор билан суҳбат, аynиқса, агар маҳкумларга тутилган тиббий варақалар билан танишиш имконияти бўлса, анча ахборот олиш манбаи ҳисобланиши мумкин. Ўз-ўзидан маълумки, маҳкумларнинг тиббий варақасидан бундай фойдаланиш махфийлик назарда тутилган ҳолатларда жабрланувчилар шахсиятини ҳимоя қилишга қаратилган бўлмоғи керак (махфийлик ҳақидаги хулосалар бўйича I қисм, 2-бобига қаранг). Тиббий текширув маҳбус турмага келиши биланок ўтказилган ҳолларда уни ўрганиш учун дастлабки текширувдан кейин қилинган тиббий хулосани сўраб олиш мақсадга мувофиқдир. Бу полиция/милицияда бўлган даврда олинган тан жароҳати ҳақида далолат бериш ёки киши қўлга олинган пайтгача у соғлом бўлганлиги ва кейинчалик тан жароҳати олганлиги ёки касал бўлганлиги ҳақида далил сифатида хизмат қилиши мумкин. Баъзан шифокорлар маҳбуслар ахлоқ тузатиш муассасасидан ташқарида ишлайдиган жойда содир бўлган ҳодисалар ҳақида, улар жавобгар бўлмаганлиги сабабли, ахборот тақдим этишга мойил бўладилар.

БУ МУҲИМ: Сиз қўлга киритилган тиббий маълумотдан қандай фойдаланишингиз оқибати шифокорга таъсир қилиши мумкинлигини ҳисобга олишингиз керак. Агар сиз тиббиёт ходимлари ёки жабрланувчилар номини эълон қилмоқчи бўлсангиз, бу масалани шифокор ёки бошқа тиббиёт ходимлари билан муҳокама қилишингиз ва (агар имкони бўлса) уларнинг розилигини олишингиз керак (олинган ахборотга асосланган розилик бўйича шарҳлар борасида I қисмнинг 2-бобига қаранг).

• Тиббиёт муассасалари

Қийноқни қўллаш оддий амалиёт ҳисобланган мамлакатларда баъзан шифокорлар гувоҳ бўлиб қолишлари мумкин. Бу улар ёмон муомала натижасида олинган тан жароҳати ёки руҳий шикастни даволаш учун чақирилганларида содир бўлиши мумкин. Баъзи мамлакатларда суд тиббиёти деб номланувчи тиббиёт соҳаси мавжуд. Бу соҳада иш олиб борувчи шифокорлар тан жароҳатлари, ва касалланиш турлари ҳамда сабаблари ҳақида ихтисослашган билимга эга бўладилар. Суд шифокорлари ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ёки суд органларининг фармойиши бўйича ҳуқуқбузарликнинг юридик жиҳатларини аниқлаш мақсадида зўравонлик қурбонларини тез-тез муфассал текширувдан ўтказадилар. Шифокорлар кўрқув туфайли ҳуқуқбузарликлар ҳақида аниқланган маълумотларни ўзларича бермасликни афзал кўрадилар, бироқ агар суд, оила, касалхона ёки, ҳатто, турма шифокоридан жабрланувчининг тиббий варақаси сўралса, улардан кўплаб ахборот олиш мумкин. Бундай ҳолатларда ҳам ахборотларнинг **махфийлиги ва уни овоза қилишга розилик олиш лозимлигини** ёдда тутиш керак (I қисм, 2-бобга қаранг).

Касб этикаси шифокорлардан аниқ тиббий хулосалар чиқаришни талаб этади, лекин баъзан шифокорларни баъзи фактларни тушириб қолдиришга ёки тиббий хулосаларни қалбакилаштиришга мажбур этиш учун уларга қаттиқ тазйиқ ўтказилиши мумкин. Тиббий хулосалар билан боғлиқ муаммолардан бири шуки, етказилган тан жароҳатлари кўпинча улар юзага келишининг бирон-бир тахминий сабаблари келтирилмай ёзиб қўйилади. Бундай ҳолатларда тиббий хулосани талқин қилиш учун мустақил мутахассисга мурожаат этиш ва шу йўл билан қўлда мавжуд бўлган маълумотларни текшириш керак.

• Қочоқлар ва мамлакат ичида кўчирилган шахслар учун лагерь ва марказлар

Ноиложликдан кўчирилган шахслар учун мамлакат ичкарасида жойлашган ёки ундан ташқаридаги лагерь ва марказлардаги, жумладан, можароли зоналаридаги одамлар орасида қийноққа тутилиб, қаттиқ шикаст етказилган, кўрсатма беришни истовчи одамлар ёки гувоҳлар муқаррар бўлади. Бирон-бир муайян воқеа ҳақида ахборот олиш керак бўлса, мазкур лагерларда, одатда, тегишли вилоятлар ёки қишлоқларда истиқомат қилган, сиздаги мавжуд далилларни тасдиқлаши мумкин бўлган одамларни топса бўлади. Лекин бундай ҳолатларда икки жиҳатни ҳисобга олиш керак: биринчидан, агар лагерда яшовчи шахсларнинг кўпчилиги қисми бирон-бир гуруҳга мансуб бўлса, олинган ахборот объектив бўлмаслиги мумкин. Иккинчидан, ҳуқуқбузарларнинг ўзлари лагерда яшовчилар орасида яширинган бўлишлари ва сизга ёлғон ахборот беришлари мумкин. Қочоқлардан олинган ахборот қочоқлар оқими пайдо бўлишининг сабаби кенг кўламда қўлланилган қийноқ эканлигидан дарак берса, бу ахборотни Қочоқлар ишлари бўйича БМТ Олий комиссарига етказиш керак (III қисмнинг 7.2-бобига қаранг).

- Бошпана олиш тўғрисидаги ариза: киши ўз мамлакатада қийноққа солинганлиги ҳақидаги гувоҳлик бошқа мамлакатдан бошпана олиш учун асос бўлиши мумкин. Ёмон муомала содир этилган пайтдан бери ўтган вақт маълумот тўплаш жараёнини қийинлаштириши мумкин, шунга қарамай, мазкур қўлланмада баён этилган асосий принципларга риоя қилиниши керак (II қисмнинг 5-бобига қаранг). Шунингдек, баъзи ҳолатларда одамлар ўз мамлакатларига қайтариб юборилишидан қочиш учунгина қийноққа солинганликлари ҳақида асоссиз маълумот беришлари мумкин.

3.6. Ноҳукумат субъектларга қарши маълумотлар бериш мумкинми?

Инсон ҳуқуқлари бузилиши, шу жумладан, қийноқлар ҳам, кўпроқ сиёсий тартибсизликлар, кескин вазиятлар ва можаролар даврида содир бўлади. Бундай ҳолатларда қийноқни қўллашда давлат амалдорларидан ташқари, кўпинча давлат билан бирон-бир алоқаси бўлмаган хусусий шахслар ҳам айбдор бўлади (улар, одатда, ноҳукумат ёки нодавлат субъектлари деб аталади). Бу ҳолат анча қийинчиликларни келтириб чиқаради ва кўп жиҳатдан ҳақиқий

муаммо ҳисобланади. Бироқ ушбу қўлланмадан мақсад — ноҳукумат субъектлар томонидан содир этилган қийноқлар ҳақидаги маълумотларга жавобан бирон-бир чора кўриш мумкинми, деган саволга жавоб беришдир.

3.6.1. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунга асосан чора кўриш мумкинми?

Аввалги бобда қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши БМТ конвенциясидан келиб чиқиб қийноқ тушунчасига берилган таърифдан кўрганингиздек, қийноқ тушунчаси давлат амалдорлари ёхуд ушбу ваколатлар асосида иш олиб борувчи шахсларнинг ҳаракатларини англатади. Бундан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонун шафқатсизликнинг хусусий ҳолатларига йўл қўйилади, деб ҳисоблайди, деган хулоса чиқадими? Йўқ, чунки давлат ўз ички қонун ҳужжатларига мувофиқ хусусий шахсларнинг хатти-ҳаракатлари муносабати билан мустақил чора кўриши кутилиши сабабли бу таъриф давлат номидан ҳаракат қилувчи шахсларга тааллуқлидир.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонун давлат бу ишни қилмаган ҳолатларга мўлжалланган. Шундай экан, давлат нафақат ўз хатти-ҳаракати (қасддан қийноқни қўллагани) учун, балки ҳаракатсизлиги (қийноқнинг олдини олиш учун самарали чора кўрмаганлиги; ҳуқуқбузарларни жавобгарликка тортиш бўйича чора кўрмаганлиги; маълумотларни текшириш бўйича чора кўрмаганлиги) учун ҳам жавобгарликка тортилиши мумкин.

Ноҳукумат субъектлар томонидан содир этиладиган қийноқлар тўғрисидаги маълумотларга жавобан чора кўриш маъносида юқорида қайд этилган қоидалар оқибатлари қандай? Буни қуйидаги бандлардан келиб чиққан ҳолда кўриб чиқиш лозим:

- инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунларга риоя этилиши учун масъул бўлган халқаро ҳуқуқий ташкилотлар, аслида, қийноқ ҳаракатларини содир этганлиги учун ноҳукумат субъектларни жавобгарликка тортиш масалаларини кўриб чиқолмайди. Бу, жумладан, тегишли шартномавий органларни тузган иштирокчи давлатлар масъулияти даражасини кўриб чиқиши мумкин бўлган шартномавий органларга ҳам тааллуқли;
- улар қийноқ ҳаракатларининг олдини олиш учун самарали чоралар қабул қилмаганлиги асосида қийноқ ҳаракатлари содир этилган давлатларнинг эҳтимол тутилган жавобгарлигини кўриб чиқишлари мумкин;
- улар, шунингдек, ноҳукумат субъектлар билан боғлиқ қийноқ хавфини ҳам қўшган ҳолда, кишини у қийноқ хавфига дучор бўладиган бошқа мамлакатга жўнатиб юборишни мўлжаллаётган давлатнинг эҳтимол тутилган жавобгарлигини ҳам кўриб чиқишлари мумкин.

3.6.2. Қийноқларни поқонуний қўллашнинг ноҳукумат субъектлар билан боғлиқ бошқа турлари борми?

3.6.2.1. Қуролли можаролар тўғрисидаги халқаро қонун

Қуролли можаролар тўғрисидаги халқаро қонун (ҚМХК) ҳам халқаро (можаро икки ёки ундан кўп мамлакатларни ўз ичига олган ҳолларда), ҳам халқаро бўлмаган (можаро бир мамлакат ҳудудида содир бўлиб, ноҳукумат кучларни ва бир ёки бир нечта муҳолифат кучларни ёхуд фақат фракцияларга бўлинган ноҳукумат кучларни ўз ичига олган ҳолларда) қуролли можаролар вазиятларида қўлланилаётган қонун тури ҳисобланади.

Қуролли можаролар тўғрисидаги халқаро қонун, шу жумладан халқаро бўлмаган қуролли можаролар ҳолатларида ҳам, бошқа томон қўлга олган ҳар қандай одамга нисбатан қийноқни қўллашни, шафқатсизларча ва камситувчи муносабатда бўлишни ман этади. Бунда мазкур томон ҳукумат томони бўлмаслиги шарт (1949 йилдаги Женева Шартномаси Умумий бўлимининг 3-моддаси).

Бу ҳолат муайян умид уйғотади — ушбу қонунда ноҳукумат субъектларни қийноқни қўлла-масликка мажбур қилувчи юридик мажбурият мавжуд. Лекин, афсуски, ҚМХҚ давлат ички жиноят ҳуқуқига кўпроқ асосланганлиги муносабати билан бу мажбуриятни амалий қўллашда баъзи қийинчиликлар мавжуд. Бу ё ҳуқуқбузарлар давлат томонидан қўлга олиниши ва судга берилишини, ёки ноҳукумат кучлар бундай мажбуриятларини бажариш учун ўз шахсий юридик тизимига эга бўлиши лозимлигини англатади.

ҚМХҚнинг баъзи ўта оғир бузилиши жуда жиддий ҳисобланиб, давлат ички суд тизими (*универсал юрисдикция*)га мувофиқ ҳар қандай давлатга ҳуқуқбузарларни судга бериш имконини яратади. Лекин, давлат ички қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолатлардагина шундай қилиниши мумкин. Буни қилишга тайёр давлатлар унчалик кўп эмас, лекин келажакда вазият ўзгариши мумкин. Кейинги йилларда икки ҳодиса асосида халқаро трибунал ўтказиш мумкин-лиги исботланди, ушбу жараёнларда ҚМХҚ нинг эҳтимол тутилган бузилиши аниқланди. Бу собиқ Югославия ва Руанда воқеалари билан боғлиқ ҳолда бўлганди. Лекин ушбу халқаро трибуналлар фақат мазкур моjarолар доирасида вужудга келадиган фактларнигина кўриб чиқиши мумкин. ҚМХҚ бузилишини кўриб чиқа оладиган доимий Халқаро Жиноий Суд (ХЖС)нинг ташкил этилиши тараққиётнинг янги шакли ҳисобланади. Лекин ХЖС ҳали иш бошламаган, ноҳукумат ташкилотлар бу жараёнда ўйнаши мумкин бўлган роль ҳам ҳозирча аниқланган эмас.

3.6.2.2. Инсониятга қарши жиноятлар

Инсониятга қарши жиноятлар инсон ҳуқуқлари бузилишининг кенг миқёсда содир этиладиган ўта оғир шакллари ҳисобланади. Одатда бу фуқаро аҳолига мунтазам ва кенг миқёсдаги ҳужумлар шаклида муайян мақсадни кўзлаб қўлланиладиган қийноқ ва қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ва қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазолашнинг бошқа турларини ўз ичига олади. Бу жиноятлар ҳамма вақт ҳам қуролли моjarо маъносида амалга оширилмайди, фуқаро аҳолига ҳужум ноҳукумат гуруҳлар томонидан ҳам содир этилиши мумкин. Бу қийноқ ҳаракатларини кенг миқёсли стратегия маъносида содир этувчи ноҳукумат субъектларни жавобгарликка тортиш имконияти мавжудлигини англатади.

Инсониятга қарши жиноятлар ҳолатида ҳам, ҚМХҚ ҳолатида бўлганидек, ҳуқуқни қўллашда маълум қийинчиликлар мавжуд. Халқаро жиноят суди ишга тушиши билан бундай жиноятларга оид гувоҳликларни кўриб чиқиш имконияти туғилади, лекин ҳозир бу қандай бўлишини олдиндан айтиш анча қийин. Бу тоифага кирувчи барча жиноятлар бир мунча жиддий ҳисобланиб, давлатлар шу жиноятлар муносабати билан *универсал юрисдикциядан* фойдаланиш имкониятига эга бўладилар, лекин бу, ҚМХҚ қаттиқ бузилган ҳоллардаги каби, давлат ички қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлсагина мумкин. Бу жиноятлар оғирлигининг бошқа оқибатлари ҳуқуқбузарларни судга тортиш учун бирон-бир муваққат чегаралар мавжуд эмаслигидир. Масалан, баъзи жиноятлар суд тергови жиноят содир этилгандан кейин маълум вақт, масалан, ўн йил давомида қўзғатилган бўлиши мумкин, лекин бундай чегаралар инсониятга қарши жиноятларга тааллуқли эмас.

3.6.2.3. Давлат ички ҳуқуқи

Қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари қўллайдиган ноҳукумат субъектлар ҳам давлат мансабдор шахслари сингари, қийноқ ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари юз берган мамлакатнинг давлат ички ҳуқуқи асосида суд жавобгарлигига тортилиши мумкин. Бу иш амалга оширилишига асос бўладиган аниқ қонунлар мамлакатларга боғлиқ ва ҚТХҚ ёки, юқорида уқтирилганидаек, инсониятга қарши жиноятлар тўғрисидаги қонун талабларини ижро этувчи қонун қоидаларини ўз ичига олиши мумкин. Лекин кўпинча бу ҳужум содир этилгани, оғир тан жароҳати етказилганлиги ёки зўрлаб номусга тегилгани учун суд айблови шаклини қабул қилади.

3.6.3. Хулоса. Ноҳукумат субъектлар томонидан қўлланиладиган қийноқлар тўғрисидаги ахборотлардан қандай фойдаланиш керак?

Бу сизнинг аниқ ахборотдан фойдаланиб, нимага эришишга умид боғлашингизга боғлиқ. Чора кўришнинг мумкин бўлган йўллари, давлат мансабдор шахслари томонидан содир этилган ҳуқуқбу-

зарликка қарши маълумотлар билан қиёсланганда, бир мунча чегараланган, шунинг учун сиз муайян натижаларга эришиш имконияти анча кам эканлигини англашингиз керак. Шунга қарамай, агар сиз ахборотни тўғри ташкил этсангиз, бу натижага эришиш имкониятини оширади.

- Агар сиз ҳуқуқий ҳимоянинг бирон-бир аниқ воситасини топишга уринсангиз, у ҳолда:

қийноқ ҳаракати содир этилган мамлакатнинг давлат ички қонунлари доирасида ҳуқуқий ҳимоянинг бирон-бир аниқ воситасини топишга ҳаракат қилишингиз керак (ҳуқуқий ҳимоянинг аниқ воситасига эга бўлиш учун бу анъанавий тартиб-қонданнинг бир қисми ҳисобланишини III қисмда кўрасиз). Шунингдек, ҚТХҚ, ёки инсониятга қарши жиноятлар тўғрисидаги қонунлар асосида суд жавобгарлигига тортишга имкон берувчи бирон-бир қонун қоидалари мавжудлигини текширишни унутманг.

Агар бу натижа бермаса, у ҳолда сиз халқаро ҳуқуқий органларга мурожаат қилишингиз мумкин. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунда ноҳукумат субъектларни суд жавобгарлигига тортиш имконияти назарда тутилмаган, шунинг учун сиз, оддий айблов ҳолатидагидек, давлатга айб қўйишингиз керак. Лекин бундай ҳолатда сиз ўз талабингизни давлат ҳаракатсизлик йўли билан ўз мажбуриятини бузганлиги, яъни давлат қийноқнинг олдини олиш учун тегишли чора кўрмаганлиги, айбловни кўриб чиқиш ва ҳуқуқбузарларни жавобгарликка тортиш бўйича чоралар кўрмаганлиги билан асослашингиз керак.

Шунингдек, инсон қийноқ хавфига дучор бўлиши мумкин бўлган мамлакатга, унинг депортация қилинишининг олдини олиш учун, ҳатто, агар бу хавф ноҳукумат субъектлар томонидан бўладиган ҳолларда ҳам, халқаро ҳуқуқий органларга мурожаат қилиш мумкин. Бу имкониятдан яқиндагина, Қийноққа қарши қўмита ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди томонидан Сомалига жўнатиш таклиф қилинган ҳолатда фойдаланилди. Мазкур мамлакатда марказий ҳукумат ҳокимияти тўлиқ мавжуд эмаслиги сабабли ноҳукумат субъектлар ҳукумат ролини бажармоқдалар ва шу тариқа улар «**расмий тарзда иш юритмоқлар**», деб ҳисобланса, бу алоҳида ҳолат бўлиши мумкин. Лекин, шунга қарамай, бундай ҳолатлар, хавф фактори унинг манбаидан кўра анча муҳим, деган қондан тасдиқловчи рағбатлантирувчи ҳодиса ҳисобланади.

- Агар сиз ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситасига бир мунча кенг микёсда эга бўлишни кўзлаётган бўлсангиз, у ҳолда:

индивидуал шикоятлар кўриб чиқиладиган ҳолатлардагидек, бирон мамлакатда инсон ҳуқуқлари бўйича умумий вазиятни текширувчи халқаро ҳуқуқий органлар ноҳукумат субъектлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар билан боғлиқ муайян чоралар кўриш учун зарур бўладиган ҳақиқий ваколатларга эга эмасликларини ҳисобга олиш керак. Лекин бу ташкилотлар ноҳукумат субъектлар фаолияти ва умумий вазиятлар ҳақида мунтазам ахборот олиши жуда муҳим. Бу умумий контекстни тушуниш ва муайян ҳукуматга нима учун айб қўйиш зарурлигини белгилашга ёрдам беради. Кўпинча ҳукуматлар барча ҳуқуқбузарликлар муҳолиф кучлар айби билан содир этилаётганини исботлашга уринадилар. Агар сиз муҳолиф кучлар томонидан айнан нима содир этилгану, нима содир этилмагани ҳақида аниқ ахборот берсангиз, у ҳолда халқаро органлар бундай эътирозларга жавоб беришга бир мунча тайёр бўладилар.

Натижада энг самарали иш усули ноҳукумат субъектлар ҳаракатлари ҳақидаги ахборотларни оммавий тарқатишдан иборат бўлиб чиқиши мумкин. Буни, бир томондан, халқаро органларни иш мазмунини яхшироқ тушунишга ёрдам берадиган ахборотлар билан таъминлаш орқали амалга ошириш лозим; иккинчи томондан, бу лобби йўли билан амалга оширилади (лобби йўли билан боғлиқ ахборотларни олиш учун III қисмнинг 7-бобига қаранг). Ҳатто инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонун ноҳукумат субъектлар масаласида керакли ёрдам беролмаган ҳолларда ҳам буни жамоат тазйиқи йўли билан қилиш мумкин.

ҚИСҚА ХУЛОСА

I ҚИСМ. ДАСТЛАБКИ ҚОИДАЛАР

1. Қийноқлар тўғрисида ариза бериб нимага умид боғлаш мумкин?

- Вазиятга диққатни жалб қилиш, умумий тенденцияни белгилаш.
- Умумий вазиятда позитив ўзгаришларга эришиш.
- Жазосизлик ҳолатлари йўлига тўсиқ қўйиш.
- Индивидуал жабрланувчилар учун ҳуқуқий ёрдам беришга эришиш, бу куйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:
 - ҳуқуқбузарликни аниқлаш;
 - ҳуқуқбузарларни жавобгарликка тортиш;
 - компенсация бериш;
 - кишини у қийноққа дучор этиладиган мамлакатга депортация қилишнинг олдини олиш.

2. Қийноқ нима?

Қийноқ тушунчасини аниқлаш осон бўлмаслиги мумкин, лекин бу қийноқ ҳолати ҳақида ариза бериш учун талаб қилинмайди. Сиз лоақал:

- оғир жисмоний ёки руҳий азоб ёхуд озор (қийноқлар) қасддан етказилганлигини ёки жиддий жисмоний ёхуд руҳий азоб ёки озор (*ёмон муомаланинг қийноқдан ташқари бошқа кўринишлари*)га қасддан йўл қўйилганлигини;
- бу азоблар бевосита давлат мансабдор шахслари томонидан ёхуд уларнинг рухсати билан ёки сукут сақлаган ҳолда розилик бериши, ё уларнинг ғаламисликлари билан етказилганлигини;
- қийноқ ҳолатларида (бу банд ёмон муомаланинг бошқа шакллари учун мажбурий эмас) бу азоблар маълум мақсад билан, масалан, ахборот олиш, жазолаш ёки қўрқитиш учун етказилганлигини исботлашингиз керак.

3. Қийноқ қандай рўй беради?

Ҳуқуқбузар ким?

- Расмий сифатда иштирок этган ҳар қандай шахс: бу тоифага полиция/милиция органлари ходимлари, жандармлар, хавфсизлик органлари ходимлари, турма офицерлари, ҳарбий таркиб аъзолари, давлат мансабдор шахслари, давлат хизматчилари, сиёсий етакчилар, «ўлим отрядлари», тиббиёт ходимлари киради.
- Мухолифатнинг қуролли гуруҳлари аъзолари.

Ким қурбон ҳисобланади?

- Ҳар қандай одам.

Қайси жойларда қийноқлар айниқса кўпроқ содир бўлади?

- Ҳар қандай жойда (шу жумладан қурбонни бошқа жойга кўчириш пайтида ёки уйда), лекин биринчи навбатда сўроқ ўтказиладиган жойларда.

Қийноқ қай пайтларда кўпроқ қўлланилиши эҳтимол?

- Ҳибсга олишнинг илк босқичларида, айниқса, *инкоммуникадо* (адвокат ёки оила аъзолари билан учрашиш ҳуқуқисиз ҳибсга олиш) пайтида.
Хавф бутун тергов жараёни давомида мавжуд бўлади.

4. Қандай ҳолатларда қийноқлар тўғрисида маълумот олиш мумкин?

- **Умумий контекст:** сиёсий тартибсизликлар, умумий зўравонлик вазиятларида, шунингдек, можаролар зоналарида.
- **Ўзига хос контекст:** қамоқхоналарга, тиббиёт муассасаларига, етимхоналарга, қочоқлар ва мамлакат ичкарасида кўчирилган шахслар учун лагерлар ва марказларга ташрифлар.

Анъанага кам айланган жойларни ёддан чиқарманг. Бирмунча батафсил кўрсатмалар олиш учун асосий матнга қаранг.

5. Ноҳукумат субъектларга қарши ариза бериш мумкинми?

Ноҳукумат субъектларни халқаро қонунларга асосан жавобгарликка тортиш имкониятлари анча чекланган, лекин:

Ҳуқуқий ҳимоянинг индивидуал воситаларини излаб, сиз:

- **давлат ички ҳуқуқи доирасида ҳуқуқий ҳимоя воситаларини излашингиз:** бу, агар давлат ички қонунларида назарда тутилган бўлса, Қуролли можаролар тўғрисидаги халқаро қонун ёки Инсониятга қарши жиноятлар тўғрисидаги қонунга асосан суд айбловини ўз ичига олиши мумкин;
- **инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро органларга мурожаат қилишингиз:** Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунга асосан ноҳукумат субъектлар жавобгарликка тортилиши мумкин эмаслигидан келиб чиқиб, ҳукумат қийноқ фактининг олдини олиш, шикоят асосида ёки ҳуқуқбузарларни жиноий жавобгарликка тортиш бўйича адекват тергов ўтказиш борасидаги ўз мажбуриятини бажармаганлигини таъкидлаб, воқеа содир этилган давлатга айб қўйишингиз мумкин.

Янада умумий характердаги ҳуқуқий ҳимоя воситаларига эга бўлиш учун қуйидагиларни қилишингиз мумкин:

- **инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро органларни ноҳукумат субъектлар фаолиятдан хабардор қилиш;**
- **лобби йўлини тутиш.**

II ҚИСМ. ГУВОҲЛИКНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

1. Кириш
2. Ҳужжатлаштиришнинг асосий принциплари
 - 2.1. Нима учун қайд этилган принципларга амал қилиш керак
 - 2.2. Сифатли ахборотнинг таркибий қисмлари
 - 2.3. Ахборотнинг жуда аниқ ва ишончли бўлишига эришиш
3. Қийноқлар ҳақида гувоҳлик берувчи одамдан интервью олиш
 - 3.1. Кириш
 - 3.2. Умумий қоидалар
 - 3.3. Интервью ўтказиш
4. Ёзиб қўйилиши шарт бўлган маълумотлар
 - 4.1. Модель маълумот
 - 4.2. Ўзига хос ҳолатлар
5. Далиллар
 - 5.1. Тиббий далиллар
 - 5.2. *Amicus curiae* далиллар
 - 5.3. Гувоҳларнинг далиллари
 - 5.4. Далилларнинг бошқа турлари

1. КИРИШ

Ушбу бобдан кўзда тутилган мақсад қийноқ қўлланилганлиги ҳолати тўғрисидаги гувоҳликларни ҳужжатлаштириш жараёнига тегишли кўрсатмалар беришдан иборатдир. Шунингдек, ушбу қўлланма биринчи навбатда қийноқ қўлланилган ҳолларда уни ҳужжатлаштириш ва ариза бериш мавзусига бағишланган бўлса ҳам, келтирилган ахборотдан, шунингдек, бедарак йўқолганлик, суддан ташқари қатл этиш ва инсон ҳуқуқларининг бошқача бузилишлари тўғрисидаги гувоҳликларни ҳужжатлаштиришда фойдаланиш мумкин.

Индивидуал гувоҳлик ҳар қандай аризанинг асосини ташкил этади. Ҳатто пировард мақсадингиз бирор-бир мамлакатдаги умумий вазият кўриб чиқилувчи маъруза тайёрлаш бўлган тақдирда ҳам, сиз ўз фаолиятингизни индивидуал гувоҳликларни тўплашдан бошлашингиз керак, чунки бу умумий тенденцияларни аниқлаш ва бирхиллаштиришнинг энг яхши усулидир. Индивидуал гувоҳликни жабрланувчи бериши шарт эмас. Жабрланувчи бедарак йўқолган, ўлдирилган ёки инкоммуникадо тартибида қамоқда сақланаётган ҳолларда индивидуал гувоҳликни жабрланувчини охириги марта кўрган ва, эҳтимол, унга нисбатан ёмон муносабатда бўлинганини кўрсатиши мумкин бўлган тан жароҳатларини кўрган ёки хулқ-атвордаги ўзгаришни пайқаган бўлиши мумкин бўлган гувоҳ ёки қариндош бериши мумкин.

Қийноқлар ва ёмон муносабатнинг бошқа шакллари тўғрисидаги гувоҳликларни ҳужжатлаштиришнинг асосий принципларини аниқлаш учун ушбу бобда қуйидаги масалалар кўриб чиқилади:

- Инсон ҳуқуқлари бузилишини ҳужжатлаштиришда ҳамма вақт амал қилиниши керак бўлган муайян принциплар мавжуд. Жумладан, аниқ, ишончли ва текширилган ахборот гувоҳликни рўйхатдан ўтказиш жараёнида асосий омил ҳисобланади. У айнан нималарни ўз ичига олади? Ахборотни тақдим этиш шакли сиз ариза бермоқчи бўлган юридик механизм ёки тартибга қанчалик боғлиқ? Ахборотингиз зарур талабларга жавоб беришига ишонч ҳосил қилиш учун нималар қилиш керак? (II қисм, 2-боб)
- Кўп ҳолларда гувоҳлик берувчи одам билан суҳбат қилишингизга тўғри келади. Бундай одам жабрланувчининг ўзи, жабрланувчининг оила аъзоси, қийноқни кузатиб турган гувоҳ ёки бирор-бир можаро муносабати билан гувоҳлик беришни хоҳловчи бошқа бирор киши бўлиши мумкин. Савол-жавоб қилишда ҳисобга олиниши керак бўлган қандайдир алоҳида жиҳатлар мавжудми? (II қисм, 3-боб)
- Интервью пайтида айнан қайси тафсилотларни ёзиб қўйиш зарур? Ҳар бир ҳолатда тўплашни зарур бўлган ахборотнинг қандайдир энг кам ҳажми мавжудми? Қандай савол бериш керак? Айнан сизга зарур бўлган ахборотни қандай қилиб олиш мумкин? (II қисм, 4-боб)
- Тасдиқловчи исботларга эга бўлиш нима учун шунчалик муҳим? Қандай исботларни излаш зарур ва уларни қаердан топиш мумкин? (II қисм, 5-боб)

2. ҲУЖЖАТЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ПРИНЦИПЛАРИ

Инсон ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисидаги гувоҳликни ҳужжатлаштиришдан кўзлаган асосий мақсад — юз берган воқеалар тўғрисида аниқ, ишончли ва текширилган маълумотларни тўплаш. Ушбу маълумотлардан ҳар хил мақсадларда фойдаланиш мумкин. Бироқ, барча ҳолларда мавжуд маълумотларнинг сифати муҳим омил бўлади. Шу сабабли қонун бузилиши тўғрисидаги гувоҳликни ҳужжатлаштирар экансиз, қуйидаги тавсияларга амал қилинг:

- ҳамма вақт ишончли маълумот олишга ҳаракат қилинг;
- ахборотнинг энг кўп даражада аниқ ва ишончли бўлишини таъминлаш учун бор кучингизни сарфланг.

2.1. Мазкур принципларга нега риоя қилиш керак?

Сиз ўз тажрибангиздан келиб чиқиб гувоҳлик бергандан ташқари ҳолларда, тўплаётган маълумотингизнинг сифати, аниқлиги ва ишончлилигига ҳамма вақт ҳам амин бўлиш қийин. Инсон ҳуқуқлари кўпинча ҳис-туйғу ва садоқат қайсидир бир томонга нисбатан жуда кучли бўлган ҳолатларда бузилади, бу эса сиз оладиган ариза ва гувоҳликларнинг ҳолислигига таъсир кўрсатиши мумкин. Бирор-бир ахборот кўриб чиқилар экан, ниҳоятда ҳолис бўлиш жуда муҳимдир. Агар ахборот давлат ички ва халқаро ҳуқуқ доирасида жиноий иш қўзғаш учун етарлича аниқ, ишончли ва текширилган бўлса, у ҳолда сиз ахборотни ҳолисона кўриб чиқишингиз керак, ва бу аниқ вазиятга нисбатан сизнинг шахсий фикрингизга ёки ариза мазмунига нисбатан сизнинг ҳис-туйғуларингизга боғлиқ бўлмаслиги зарур. Ахборотнинг зарур сифати, аниқлиги ва ишончлилики даражаси танланган хатти-ҳаракат шаклига қараб ўзгариши мумкин-ки, қуйида сиз бунинг гувоҳи бўласиз. Шунга қарамай, сиз ҳамма вақт, мавжуд ҳолатлардан келиб чиққан ҳолда, энг юксак стандартга эришишга интилишингиз керак. Ҳужжатлаштириш жараёнининг пухталики даражаси сиз томондан ёки сизнинг ташкилотингиз томонидан белгиланади, бироқ сиз тақдим этган ахборот сизнинг ишончлилигингизни акс эттиришини ёддан чиқармаслик зарур. Бу халқаро ҳуқуқий ташкилотлар билан алоқаларда сизнинг обрўйингизга ҳамда сиз тақдим этган гувоҳликлар кўриб чиқишининг жиддийлиги даражасига таъсир кўрсатади.

2.2. Сифатли ахборотнинг таркибий қисмлари

Аниқ бир аризани тасдиқлаш учун зарур бўлган ахборот сифати ушбу ахборот қўлланиладиган мақсадга боғлиқ бўлади. Масалан, ҳам давлат ички, ҳам халқаро суд тартиб-қоидалари, одатда, ахборот юқори даражада исбот қила олишини талаб этади. Иккинчи томондан, шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси тасдиқловчи ҳужжатлар ёки тафсилотлар кам бўлган ҳолларда ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Аниқ вазиятдан келиб чиқиб энг аниқ ахборот олишга ўзингизни чоғланг. Бу, сиз ахборот тақдим этишдан олдин энг юқори стандартга эришингиз шарт, дегани эмас. Бу, ўзингизда мавжуд барча ахборотдан фойдаланган ҳолда ҳар томонлама асосланган гувоҳлик тузилиши учун барча имкониятларни ишга солишингизни аңлатади.

Ахборотингиз сифати юксак бўлишини таъминловчи омиллар:

- Ахборот манбаи: ахборот қаердан олинган? Бевосита жабрланганданми ёки жабрлангanning дўстларидан, воқеа юз берган жойда ҳозир бўлган гувоҳдан, бошқа кимдандир ниманидир эшитган бировдан, оммавий ахборот воситаларида берилган баёнотдан олинганми? Ахборот манбаи жабрлангандан ёки воқеа юз берган жойдан қанча йироқ бўлса, ахборотнинг ишончлилики даражаси шунча паст бўлади;

- **тафсилотлар даражаси:** берилган гувоҳликда тафсилотлар кўпми? Гувоҳликда изоҳлаб бўлмайдиган жиҳатлар борми? Сиз исботланмаган фактларгагина эга бўлиб қолмадингизми? Тафсилотларни қанча кўп қўлга киритсангиз, шунча яхши, — бу юз берган воқеани бош-қалар тушуниб олишларига ёрдам беради;
- **зиддиятлар мавжудлиги ёки йўқлиги:** Берилган гувоҳлик изчилми? Бу гувоҳликда ёки унинг қисмларида мантиқсиз зиддиятлар борми? Яхши ахборот бир-бирига мувофиқ келадиган ёки, ҳеч бўлмаганда, зиддиятларни мантиқий изоҳлайдиган бўлиши керак. Масалан, агар жабрланувчи ёки гувоҳ бир-бирига зид икки баёнот берган бўлса, бу қўрқитиш натижаси бўлиши ҳам мумкин. Унча аҳамиятсиз зиддиятлар тез-тез учраб туради ва ахборотнинг ишончлилиги даражасига таъсир кўрсатмаслиги ҳам мумкин, бироқ тафовутлар катталиги ахборотни текшириш зарурлигининг аломати бўлиб хизмат қилиши керак;
- **аризани тасдиқловчи ёки рад этувчи элементлар мавжудлиги ёки йўқлиги:** гувоҳларнинг жабрланувчи кўрсатмаларини тасдиқловчи аризалари мавжудми? Ёриб кўрилганлигини ёки қурбонга тан жароҳати етказилганлигини тасдиқловчи тиббиёт хулосаси мавжудми? Тасдиқловчи ҳужжатларни қанча кўп тақдим эта олсангиз, гувоҳлик тўғри эканлигини эътироф этишга умид шунча кўп бўлади;
- **ахборот умумий тенденцияни тасдиқлайдиган даража:** мазкур гувоҳлик айтиши билан бир хил қонун бузилишини кўрсатувчи кўплаб бошқа далолатлардан бирими? Гувоҳлик фақат аниқ бир вилоят учун хос ҳисобланадими? Кенг ёйилган ҳолат тўғрисида далиллар мавжуд бўлган ҳолларда, бу ахборотнинг тўғри деб эътироф этилиши учун салмоқлироқ асос яратади;
- **ахборот тақдим этилган муддат:** ахборот долзарбми? Ахборот бундан бир неча йиллар олдин юз берган фактларга тегишлими? Ахборотингиз қанчалик долзарб бўлса, тергов олиб бориш ва гувоҳлик берилган фактларни текшириш шунча енгил бўлади.

БИРИНЧИ ҚЎЛДАН ОЛИНГАН + БАТАФСИЛ + ИЗЧИЛ + ҲАР ХИЛ ТОМОНЛАР
ТАСДИҚЛАГАН + УМУМИЙ ТЕНДЕНЦИЯ МАВЖУДЛИГИНИ КЎРСАТУВЧИ + ДОЛ-
ЗАРБ = ЮКСАК ДАРАЖАЛИ СТАНДАРТ

Мазкур мезонлар энг юқори стандартга тегишли эканлигини ёдда тутинг. Амалиётда бундай сифатга эга бўлган ахборот олиш имкони ҳамма вақт ҳам бўлавермайди, бироқ бу, сиз ундан фойдалана олмайсиз, деган маънони англатмайди. Иккинчи томондан, ишончлилиқ даражаси сиз ариза берадиган тартиб-қоида (тартиб-қоидаларни) танлашда асосий омил ҳисобланади. Мазкур бобдан жой олган гувоҳликларни ҳужжатлаштиришга доир кўрсатмалар мавжуд тартиб-қоидалардан исталган бири доирасида ахборотдан фойдаланиш имконини берадиган қилиб тузилган. Аниқ тартиб-қоидаларга тегишли бўлган энг кам талаблар ва чеклашлар III қисмда берилади.

2.3 Ахборотнинг энг кўп аниқлиги ва ишончлилигига эришиш усуллари

Ахборотнинг аниқлиги ва ишончлилигини текшириш мураккаб ва нозик вазифа бўлиб чиқиши мумкин ва, олинган ахборотнинг ишончлилиги масаласида халқаро органлар сизга боғлиқ бўлганидек, сиз ҳам ўзингизни ахборот билан таъминлаган одамларнинг виждонлилигига боғлиқ бўлиб қолишингиз мумкин. Бироқ аниқлик ва ишончлилиқни юксак даражада таъминлаш имконияти мавжуд; бу интервью пайтида ҳам, ундан кейин ҳам эҳтиёткорликнинг умумий чораларини, аниқ ҳолатлар тасдиғини излашни, шунингдек соғлом фикрни ишга солишни ўз ичига олади.

Сиз энг кўп даражада ишончлиликни таъминлаш учун кўришингиз мумкин бўлган умумий эҳтиёткорлик чоралари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ахборот манбаи бўлиб хизмат қиладиган одамлар билан шахсан таниш бўлиш ва гувоҳлик берилаётган ҳолатни тушуниш;
- ахборот манбалари билан алоқада бўлиш — кейинги босқичда айрим тафсилотларни олиш ёки уларни аниқлаштириш талаб этилиши мумкин;
- ахборот махфий бўлган ҳолатларда ҳам, қурбонларнинг исми ва кимлар билан алоқада бўлганлиги ҳақидаги маълумотларни олиш;
- ахборот ноаниқ ёки умумий бўлган ҳолларда эҳтиёткорлик кўрсатиш ва пухта иш олиб бориш;
- гувоҳликни олдиндан текширмай, оммавий ахборот воситаларида билдирилган баёнотларга ёки миш-мишларга таяниб асосламаслик.

Қуйидаги тавсияларга риоя қилсангиз, интервью пайтида ахборот энг кўп даражада аниқ ва ишончли бўлишига эришингиз мумкин:

- аниқ саволлардан фойдаланинг;
- суриштиришни хронологик тартибда олиб бординг; шу тарзда сиз эҳтимол тутилган зиддиятларни осонроқ аниқлайсиз ва ойдинлаштирасиз;
- зарур бўлганда саволларингиз шаклини ўзгартириб, зиддиятларга турли нуқтаи назарлардан қаранг, интервью бераётган киши ҳижолат бўлиши ёки саволингизни тушунмаслиги мумкин;
- юз берган воқеани кузатиб турган гувоҳлар бўлган-бўлмаганлигини аниқланг; чеккага суриб қўйилган тиббиёт хулосаси ёки судга берилган ариза нусхаси каби тасдиқловчи бирон-бир ҳужжат борми; тасдиқловчи ҳужжатлар гувоҳликнинг ишончлилигини ошириши ва ҳуқуқий ҳимоя воситаларига эга бўлиш имкониятини кучайтириши мумкинлигини тушунтиринг;
- интервью бераётган кишининг ўзини тутишини кузатинг, гавдасининг ҳаракатидан маъно изланг ва ўзингизга бу одамга ишониш мумкинми, деган саволни беринг. Сиз, шунингдек, интервью бераётганнинг маданияти хусусиятларини, унинг жинси ва руҳий ҳолатини ҳисобга олишингиз керак.

Интервью бераётган шахс мустаҳкамловчи далиллар мавжудлигини айтганда, имкон бўлса, уларни қўлга киритишга ҳаракат қилишингиз керак.

Ўз хулоса чиқариш лаёқатингиздан фойдаланишнинг аҳамияти катта — гувоҳликнинг аниқлиги ва ишончлилигига шубҳангиз бўлса, бунинг тасдиғини излаш мақсадга мувофиқдир. Гувоҳлик ишончли эканлигига шубҳангиз бўлса, у ҳолда бошқалар ҳам, жумладан, сизнинг ахборотингизни унинг тақдим этилиш шаклидан келиб чиқиб қарашлари туфайли, шубҳалана бошлайдилар. Агар шубҳаларингизни бартараф эта олмасангиз, ахборотни тайёрлаш учун унда кўрсатилган фактларни тасдиқлаш ёки инкор этишга сарфлаганингиздан кўра кўпроқ вақт сарфлашингизга тўғри келади.

Ёдда тутинг: агар инсон хавф остида қолмоқда ва шошилиш чора кўриш даркор, деб ҳисоблаш учун сизда асосли сабаб бўлса, у ҳолда сиз, ахборотнинг ишончлилиги борасида шубҳа бўлиши мумкинлигига қарамай, тезкорлик билан иш кўришингиз зарур — бундай ҳолларда инсоннинг хавфсизлиги жуда муҳимлиги аён бўлиши керак.

3. ҚИЙНОҚЛАР ҲАҚИДА ГУВОҲЛИК БЕРУВЧИ КИШИ БИЛАН ИНТЕРВЬЮ

3.1. Кириш

Қийноқ қўлланилганлиги ҳолати тўғрисидаги гувоҳликни ҳужжатлаштириш — бу бутун ариза бериш жараёнида муҳим жиҳатдир. Кейинги босқичларда ахборотдан қай тарзда фойдалана олишингиз айнан мана шунга боғлиқ бўлади. Бошқа томондан, ушбу жараёни ўзлаштириб олиш ёки унга ҳар қандай вазиятда ҳам қўлласа бўладиган универсал тус бериш жуда қийин. Гувоҳликни ҳужжатлаштиришни бошлашдан олдин ходимларни интервью олиб бориш техникасига ўргатиш ҳар қандай ноҳукумат ташкилотнинг тайёрлаш дастурининг бир қисми бўлиши керак. Шу сабабли ушбу қўлланмада бу хилдаги ахборот келтирилмайди. Қуйидаги принциплар ва кўрсатмалар хотира ёзувлари сифатида фойдаланишга мўлжалланган ва ходимларни тегиш-лича тайёрлашнинг ўрнини босмайди.

Қийноқ тўғрисида гувоҳликни:

- жабрланувчи;
- жабрланувчининг қариндошлари;
- гувоҳлар, масалан, кишини кўздан кечирган врач, уни қамоққа олингунга қадар кўрган ёки қийноқ пайтида ҳозир бўлган кишилар бериши мумкинлигини ёдда тутинг.

Барча ҳолларда ахборотни гувоҳлик берувчи киши билан савол-жавоб қилиш орқали олиш мумкин. Гувоҳлик берувчи билан қилинган савол-жавоб сизни бошқа гувоҳларни излашга, масалан, жабрланувчи билан бир камерада бўлган маҳбусларни, ёки жабрланувчини кўздан кечирган врачни излашга ундаши мумкин (қаранг: II қисм, 5.3-боб).

3.2. Умумий мулоҳазалар

Интервью олиб боришда қуйидаги тавсияларга амал қилиш зарур.

- Ўзаро бир-бирини тўлдирадиган, бироқ бир-бирига зид бўлиши мумкин бўлган икки муҳим талабни мувозанатга келтириш зарур. Булар: ҳар томонлама ахборот олиш зарурияти ва савол-жавоб ўтказилаётган одамнинг шахсий эҳтиёжларига риоя қилиш.
- ⇒ Бир томондан, дастурий қоида шундан иборатки, сизга ёки бошқа ҳар қандай кишига юз берган воқеани аниқ билиб олиш имконини берувчи мантикий, аниқ ва батафсил гувоҳлик олиш учун бор кучни сарфлаш керак. Бу ахборот шундай ташкил этилиши керак-ки, унга асосланиб фактларни текшириш ва тергов олиб бориш мумкин бўлсин.
- ⇒ Бошқа томондан, интервью олувчи эътиборини воқеаларнинг изчиллигини тиклашга уринишга қаратиб, савол-жавоб жароҳат олган одам учун ўз-ўзидан анча нохуш нарса бўлиб чиқиши мумкинлигини ёддан чиқариши мумкин. Сухбат пайтида ҳушёр бўлиб, чарчоқ ёки руҳий ҳаяжонланиш аломатлари пайдо бўлишини кузатиб бориш зарур. Шунингдек маданият нуқтаи назаридан тақиқланган мавзуларни, айниқса, сексуал зўравонлик ҳолатларида, ҳисобга олиш зарур. Агар одам чарчаган бўлса ёки ҳафсала-си пир бўлган бўлса, интервью унинг учун нохуш бўлишидан ташқари, олинган ахборотнинг ишончлилигига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.
- Энг кўп тафсилот олиш зарурати билан кўрсатма бериш жараёнига таъсир кўрсатмаслик ёки жараёни издан чиқармаслик муҳимлиги ўртасидаги мувозанатга ҳамма вақт риоя қилиш лозим. Фикрингизча бўлган эмас, балки ҳақиқатда содир бўлган фактларни ёзиб олишингиз керак.

- Сиз интервью оладиган ҳар бир одам, — у кимлигидан: жабрланувчининг ўзи, унинг қариндоши ёки гувоҳ бўлишидан қатъи назар, — ўзгаларникидан фарқ қилувчи ўз тарихига эга бўлган алоҳида киши ҳисобланади. Ҳатто аниқ бир соҳадаги қонун бузилишининг умумий тенденциялари тўғрисида батафсил ахборотга эга бўлсангиз ҳам, ёки воқеа киши билан ҳақиқатда юз берганлигига шубҳаланмасангиз ҳам, барча жабрланувчилар айна бир нарсани айтиб беришларини кутмаслигингиз керак. Ҳар бир интервьюга нодир гувоҳлик сифатида муносабатда бўлинг.
- Қийноқлардан жабрланганлар ёки гувоҳлардан интервью олувчи гуруҳ аъзолари бу кучли руҳий ҳаяжоннинг манбаи бўлиши мумкинлигини аниқлашади. Улар ўз ҳис-туйғуларини ва муносабатларини ўзаро муҳокама қилишга ва, зарур бўлса, профессионаллар хизматидан фойдаланишга тайёр туришлари керак.

3.3. Интервью ўтказиш

3.3.1. Дастлабки қоидалар

Олинган ахборотга асосланган розилик, касб олоби ва хавфсизлик борасидаги I қисм, 2, 3-бобларни батафсил ўрганишни унутманг. Ушбу қоидалар интервью ўтказиш жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Бундан ташқари, интервью бераётганга тушунтиришингиз керак бўлган бошқа жиҳатлар ҳам бор.

3.3.2. Интервьюни пимадан бошлаш керак?

Интервьюни ўзингиз ва ташкилотингиз, мақсадларингиз ва ўзингиз олмоқчи бўлган ахборотни қўллашнинг мумкин бўлган усуллари тўғрисида ахборот беришдан бошлаш зарур. Агар интервью олиш учун кишини, исмини олдиндан билиб олиб, чақирган бўлсангиз, ушбу ахборотни қаердан олганлигингизни айтишингиз керак. Қайдлар қилишингизга, ёзиб оладиган аппаратдан ёки таржимон хизматидан фойдаланишингизга интервью берувчининг эътирози йўқлигига ишонч ҳосил қилинг. Олинган ахборотга асосланган розилик тўғрисидаги масалани муҳокама қилинг, ва ушбу киши мазкур тартиб-қоидага эътироз билдирмаётганлигига ишонч ҳосил қилгач, савол-жавобнинг махфийлигини таъкидланг. Интервью берувчи рўёбга чиқмайдиган нарсага умид боғлашига қўмаклашмаслик жуда муҳим, — сиз ҳар қандай гувоҳликни кўриб чиқиш жараёни узоқ вақтни олиши ва чекланган натижаларга олиб келиши мумкинлигини тушунтириб қўйинг.

3.3.3. Интервью вақтида ёзиб бориш зарурми?

Интервьюнинг боришини бир бошдан ёзиб бориш жуда муҳим — бу ахборот юксак даражада аниқ бўлишини таъминлаш учун зарурдир. Бироқ бу ёзилганлардан қай тариқа фойдаланишингизни ва уларни кимлар кўриши мумкинлигини интервью бераётганга тушунтириб қўйиш керак. Айрим ҳолларда шунчаки тинглаган (масалан, унча катта бўлмаган полиция/милиция участкасида), сўнгра ёзиб қўйган маъқулроқ бўлади.

3.3.4. Интервьюни ким ўтказиши керак?

Бирор киши билан, хусусан қийноққа дучор қилинган билан интервью олиб бориш ҳам ҳиссий, ҳам жисмоний нуқтаи назардан унча осон бўлмаган юмуш бўлиши мумкин. Интервью олувчи интервью бераётган билан бир ўзи ишлаганда, айниқса, қийинчиликлар пайдо бўлиши мумкин, чунки интервью олувчидан бир вақтнинг ўзида саволлар бериш, тинглаш, интервью бераётган билан муносабатлар ўрнатиш, мураккаб ҳиссий вазиятни эплаш, ёзиб бориш ва интервью бераётганнинг гапларидаги тушириб қолдирилган жойларга ҳамда зиддиятларга эътибор бериш талаб

этилади, — бу вазифанинг уддасидан деярли чиқиб бўлмайди. Агар имкон бўлса, интервьюни икки киши бўлиб олиб бориш тавсия этилади. Бир киши саволлар беради, иккинчиси ёзиб боради. Интервью олувчиларнинг ҳар иккаласи бир-бирини тўлдирувчи хусусиятларга эга бўлса, масалан, биттаси тиббиёт соҳасида эксперт, иккинчиси — ўз ишини яхши билган ҳуқуқшунос бўлса, нур устига аъло. Шунда барча жиҳатлар яхши ўйлаб кўрилади ва барча зарур саволлар берилади. Интервью бераётганни саросимага солиб қўймаслик учун ҳамда у билан муносабат ўрнатиш мақсадида интервью олаётганлардан бири саволлар берилиши учун жавобгар бўлиши, иккинчиси интервьюнинг охириги босқичида мулоқотга киришиши назарда тутилиши керак.

3.3.5. Таржимонлар хизматидан фойдаланишда ҳисобга олиниши лозим бўлган алоҳида жиҳатлар

- Интервью берувчи таржимоннинг иштирок этишига эътироз билдирмаслигига ишонч ҳосил қилинг, шунингдек таржимоннинг касб билан боғлиқ бурчи махфийликка риоя қилишни тақозо этишини тушунтиринг.
- Таржимон интервью мазмуни билан боғлиқ бўлган руҳий қийинчиликларга дуч келиши мумкинлигига тайёр туринг.
- Таржимон интервью пайтида олинган ахборотнинг буткул махфийлигини сақлаш талабларини тўлиқ англашига ишонч ҳосил қилинг. Бу, айниқса, непрофессионал таржимонлар хизматидан фойдаланганингизда муҳимдир.
- Непрофессионал таржимонлар мунозарага профессионал таржимонларга қараганда осонроқ киришишлари мумкинлигини ҳисобга олинг. Уларнинг иши интервью бераётганнинг сўзларини аниқ таржима қилишдан иборат эканлигини тушунтириш муҳим. Агар таржимоннинг шахсий тажрибаси мавжуд бўлса ва уни сизга айтиб бериш истаги бўлса, унинг учун алоҳида интервью тайинлашинингизни маълум қилинг.
- Мутлақо зарур бўлган ҳоллардан ташқари пайтда маҳаллий кишилар ёрдамидан фойдаланманг. Бу интервью бераётганда ишончсизлик келтириб чиқариши ҳамда таржимонни хавф остига қўйиши мумкин. Бу қурбон билан бир камерада бўлган маҳкумларга, оила аъзоларига ва бошқа қариндошларига ҳамда мазкур вазиятга алоқадор бўлган бошқа ҳар қандай кишига бирдай тегишлидир. Шунингдек айрим халқлар маданиятига оила аъзолари кўпинча бир-бирларини қўллаб-қувватлаши хос, бошқа халқларда эса айрим масалаларни улар ҳузурида муҳокама қилиш ғоят ножоиз эканлигини ҳисобга олиш зарур. Масалан, аёл жинсига мансуб қурбон учун сексуал масалаларни эркаклар жинсига мансуб оила аъзолари иштирокида муҳокама қилишга тақиқ қўйилган бўлиши мумкин. Агар сиз ёки сизнинг маҳаллий ташкилотингиз аъзолари маҳаллий бўлсангиз, у ҳолда сиз маҳаллий халқ маданияти хусусиятларидан яхши бохабарсиз — бу хусусиятлар назар-писанд қилинмаслигига йўл қўйманг.
- Интервью пайтида бошқа бир фаолият билан шуғулланиб кетмаслик керак: ҳатто сиз интервью бераётган киши билан тўғридан-тўғри гаплашмаётган бўлсангиз ҳам, унга нисбатан ўзаро ишонч туйғусини сақлаб қолиш ғоят муҳим — сиз шу тарзда сўзлаётган кишининг гапига қизиқаётганлигингизни исбот қиласиз.

3.3.6. Интервью бераётган киши ўзини эркин тутишига қандай эришиш мумкин?

Интервью инсонда ёмон муомала билан боғлиқ чуқур шахсий кечинмаларни уйғотиши мумкин, бу эса интервью берувчига оғир таъсир кўрсатиши мумкин. Сиз интервью олиб борилаётган вазиятга таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлмаслигингиз мумкин, бироқ қуйида келтириладиган тавсиялар интервью берувчининг ҳолатини енгиллаштириши мумкин.

- Ғоят қулай норасмий муҳит яратишга интилинг — бу бошқа шахсларнинг иштирокисиз бўлгани маъқул (агар кимдир ҳозир бўлса интервью берувчи ўзини яхшироқ ҳис қилган ва у одам интервьюга аралашмасликка розилик берган ҳоллардан ташқари).

- Агар интервьюни махфий вазиятда олиб бориш имкони бўлмаса, ҳеч бўлмаганда, бошқалар сизнинг суҳбатингиз эшитилмайдиган масофада бўлишига интилинг.
- Сизнинг ўтириш ҳолатингиз, сиз интервью берувчига нисбатан қай тахлит ўтирганингиз унинг ўзини тутишига таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, интервью ёпиқ бинода ўтказилаётган бўлса, олдинга эгилиш бирмунча таҳдиддек қабул қилиниши мумкин, айти пайтда бошқа ҳолларда бундай қилмасангиз — бу қизиқиш йўқлиги сифатида қабул қилиниши мумкин. Айримлар интервью бераётган кишига яқинроқ ўтиришни афзал билишадди, бошқалар масофа сақлашга ва тегиниб кетмасликка интилишади. Атрофингизга яхшилаб разм солинг ва интервью бераётганнинг қўл ҳаракатларини кузатинг — шундай қилиб сиз ушбу ҳолатда қандай иш тутиш маъқул эканлигини тўғри баҳолайсиз.
- Танаффус қилиш имкониятини назарда тутинг.

3.3.7. Одамлар сиз билан гаплашишдан жуда кўрқиб қолган вазиятларда қандай йўл тутиш керак?

Айрим интервьюлар нисбатан хавфсиз жойларда ўтказилиши мумкин, бироқ вазият ҳамма вақт ҳам бундай қулай бўлавермаслиги мумкин. Жумладан, бу интервью берувчи ҳибсда сақланаётган ҳолатларга тегишлидир. Сиз унга хавфсиз муҳит ярата олмайсиз (хавфсизлик масалалари борасидаги тафсилотлар учун I қисм, 2, 3-бобларни қаранг), бироқ сиз инсонни ортиқча хавфга дучор қилмаслик учун муайян чора-тадбирлар кўришингиз мумкин.

- Кишининг интервью беришга *розилигини олинг* (қаранг: I қисм, 2, 3-боблар).
- Ёмон муомала ҳолатлари тўғрисида кўрсатма берган одамларнинг номларини уларнинг розилигисиз ҳеч қачон маъмурларга айтманг.
- Кишилар кўпчилик орасида, масалан, полиция/милиция бўлими сингари қамоққа олинганлар унча кўп бўлмаган жойларда, ўзини сизга ахборот берган манба сифатида (шу жумладан онгсиз равишда) тан олишидан қочинг. Ҳар хил маъбуслардан интервью олишда айти бир хил тартиб-қоидага риоя қилинишини кузатиб боринг. Кўрсатмаларга сизнинг ахборот манбаингизни маъмурлар билиб олишига ёрдам берадиган тарзда муносабатда бўлманг. Агар қандайдир масала, масалан, милиция/полиция участкасининг бошлиғи жалб этилган ҳолда дарҳол ҳал қилиниши зарурлигини ҳис этсангиз, биринчи навбатда ўзингизга интервью бераётган киши билан маслаҳатлашингиз ва ҳеч қачон уларнинг розилигисиз бирор расмий шахсга мурожаат қилмаслигингиз лозим.
- Интервью берувчиларга, агар сизга ахборот берганликлари учун улар ёки қариндошларидан кимдир қўрқитилса ёки уларга тазйиқ ўтказилса, бу ҳақда сизга маълум қилишлари кераклигини аниқ тушунтиринг. Уларга ўзингиз билан алоқа қилиш мумкин бўлган маълумотлар битилган ташриф карточкангизни беринг ва улар сизни ўз вақтида хабардор қилишлари муҳимлигини таъкидланг.
- Агар, жабрланувчи хавфга дучор қилинмоқда деб ҳисобласангиз, ҳужжатлаштириш жараёнини маъбул муддатларда тугатиш учун барча саъй-ҳаракатларни қилинг. Олиб борилган барча интервьюларни ёзиб боринг ва, агар сизда яна ташриф қилиш имконияти мавжуд бўлса, интервью ўтказиш учун аввал интервью олинган шахслар билан учраштиришни илтимос қилинг.

3.3.8. Турма ёки маъбуслар гуруҳ қилиб сақланадиган бошқа жойларда интервью ўтказишда ҳисобга олиниши керак бўлган бирор алоҳида жиҳатлар мавжудми?

Агар сиз турмада ёки бошқа қамоқ жойларида интервью олиш ниятингиз бўлса, у ҳолда сиз турмаларнинг гуруҳий динамикасини ва тузилмасини билишингиз зарур бўлади.

- Камера оқсоқоли ёки маъмурларнинг вакили бўлган ҳолларда интервьюни мана шу киши билан олиб борган ва уларни ҳамкорлик қилишга даъват этган маъқул. Узоқ вақт қамоқда ётганлар орасида қандайдир иерархия бўлиши мумкин, бу ҳақда олдиндан хабардор бўлиш керак.

- Имкон бўлса, барча маҳбуслардан интервью олиш керак. Маҳбуслар сони кўп бўлган қамоқ жойларда бунинг имкони бўлмаслиги мумкин, бироқ сиз ҳеч бўлмаганда қандайдир бир тоифага мансуб маҳкумлардан сўраб чиқишга интилишингиз керак.
- Агар интервью турма камерасида ёки ётоқхонада олинадиган бўлса, сиз ўзингизни таништиришингиз ва мақсадингизни тушунтиришингиз ҳамда интервьюни бутун гуруҳ билан ўтказишингиз мумкин, бироқ сиз ҳар бир маҳбуздан алоҳида сўраб чиқишингиз керак. Хонада бошқа шахслар бўлиб, махфийликни таъминлаш имконияти бўлмаса ҳам ҳар бир киши билан навбати билан гаплашишга интилинг.

3.3.9. Руҳий жароҳат етказадиган масалаларни муҳокама қилишда қандай ёндашувдан фойдаланган маъқул?

Қийноқ муносабати билан интервью олиб бориш кишига руҳий жароҳат етказиши мумкин, бироқ сиз жабрланувчига жароҳат етказадиган таъсир хавфини пасайтириш чорасини кўришингиз мумкин. Масалан:

- ўзингизнинг гап оҳангингиз, гапингиз ва муносабатингиз билан интервью бераётганга нисбатан эътибор ва ҳурматингизни билдиринг;
- маданий омилларни ҳисобга олинг ва суҳбатдошингиз мансуб бўлган маданиятда тақиқланган мавзуларни муҳокама қилишда, айниқса, эҳтиёткорлик кўрсатинг;
- интервью бераётганга ёрдам олиш ёки иш қайта кўриб чиқилиши имконияти юзага келиши мумкинлигини маълум қилинг;
- киши ўзининг шахсий ёки оилавий ташвишларини айтаётганда тингланг ва бунга имкон беринг;
- инсоннинг изтироблари ва тортган азобларини эътироф этинг, айти маҳалда касб доирасидан чиқманг, унинг барча талабларини қондира оладигандек таассурот қолдирманг;
- интервью бераётган ташвишлана бошласа, унга тазйиқ ўтказишга уринманг; айрим жабрланувчилар ўз кечинмалари тўғрисида ҳикоя қилишга тайёр эмаслигини ҳисобга олинг;
- битта узоқ ва тез ўтказилган интервьюдан кўра, имконият бўлса, бир неча қисқа интервью ўтказган маъқул;
- интервьюни қутилмаганда бўлиб қўйманг; суҳбатни кам жароҳат етказадиган бирор мавзу билан тугаллашга ҳаракат қилинг.

3.3.10. Ахборотнинг ишончлилик даражасини қандай қилиб энг кўп ошириш мумкин?

Ахборотнинг ишончлилик даражасини ошириш учун қуйидаги тавсияларга амал қилинг:

- йўлловчи саволлар, яъни қандайдир муайян жавобни тақозо этувчи саволлар беришдан қочинг. Масалан, «Қамоқда эканлигингизда қийноққа дучор бўлдингизми?» деган савол йўлловчи савол ҳисобланади, «Сиз билан нимадир содир бўлди?» деган савол эса бундай бўлмайди. Интервью давомида олинган далил сизники эмас, унинг ўзиники бўлиши жуда муҳим.
- интервью берувчини фикрини ўз сўзлари билан ифодалашга рағбатлантиринг;
- рўйхатдан фойдаланишдан имкон борича қочинг, чунки рўйхат элементлари интервью бераётганнинг кечинмаларига мос келмаганлиги учун у ноаниқликларга олиб келиши мумкин;
- зиддиятлар албатта сохта гувоҳликдан далолат бериши шарт эмаслигини ёдда тутинг. Интервью бераётган киши саросимага тушиб қолган ёки сизнинг саволингизни яхши тушунмаган бўлиши мумкин. Баъзан сиз ўша саволнинг ўзини бошқача шаклда бериш йўли билан зиддиятни ойдинлаштиришингиз мумкин;
- интервью бераётганни диққат билан кузатиб бординг; унинг гувоҳлиги чинлиги ёки сохталиги борасида ўзингизнинг шахсий таассуротингизни қайд қилинг.

3.3.11. Интервью ўтказётган киши жинсига ёки гуруҳга нисбатан бирор мулоҳаза мавжудми?

Бу борада бирор аниқ қоида мавжуд эмас. Бу муайян интервью олувчиларга ёки интервью олувчилар гуруҳига боғлиқдир. Маданий ёки шахсий омилларга устунлик берган маъқул. Аёл кишидан интервью олинаятганда, айниқса, гувоҳлик сексуал хусусиятга эга бўлган қандайдир воқеа билан боғлиқ бўлса, умумий қоида сифатида аёл жинсига мансуб интервью олувчининг ҳозир бўлиши афзалроқ. Эркакларга нисбатан бунинг аҳамияти камроқ. Балки улар сексуал хусусиятга эга воқеа ҳақида аёл киши билан суҳбатлашишни маъқул кўришар, бироқ айрим халқларда бунга йўл қўйилмаслиги мумкин. Таржимоннинг жинсини ҳам ҳисобга олишни унутманг.

3.3.12. Болалар билан интервью ўтказилаётган ҳолатларда бирор мулоҳаза мавжудми?

Болалар билан интервью олиб боришдан кўзланган асосий мақсад — уларга зиён етказмаслик. Болалардан интервью олиш катталардан интервью олишдан жиддий фарқ қилишини ҳисобга олиш зарур. Интервью олувчилар болалар билан ишлашда бирмунча тажрибага эга бўлишлари ва интервью, оқибатда, фойдадан кўра кўпроқ зарар етказиши ҳам мумкинлигини англашлари зарур. Интервью олувчилар болалар билан муомала қилишда тажриба ва билимга эга бўлганлари маъқул. Агар интервью олувчи илгари бундай интервью ўтказмаган бўлса, жараённи яхшироқ тушуниб олиш учун интервью берувчилар гуруҳи билан интервью олиб боришни машқ қилиши тавсия этилади. Қуйида келтириладиган тавсияларга амал қилинг.

- Болалар қийноқнинг ўзидан ташқари, ёки унинг ўрнига, бошқа кишилар, қийноққа солинганлигига, жумладан, ота-оналари ёки яқин оила аъзолари қийноққа дучор этилганлигига мажбуран гувоҳ бўлган бўлишлари мумкин. Бунинг уларга кўрсатадиган таъсирини етарлича баҳоламаслик мумкин эмас.
- Интервью пайтида болалар учун хавфсизлик муҳитини яратиш ва уларни қўллаб-қувватлаш жуда муҳимдир. Бунга ота-оналардан бири, қариндоши ёки васий, ёхуд, агар бола хизматидан фойдаланиб юрган бўлса, профессионал руҳшунос ҳозир бўлиши йўли билан эришилади.
- Энг муҳими — интервью пайтида боланинг хатти-ҳаракатини кузатиб бориш: болаларнинг ўз фикрини ифодалаш қобилияти уларнинг ёши ва ривожланиш даражасига боғлиқ бўлади, шу сабабли улар билан нима юз берганлигини уларнинг сўзларига қараганда хатти-ҳаракати кўпроқ билдириши мумкин.
- Болалар тезда чарчаб қолишини ҳисобга олиш ва уларга тазйиқ ўтказмаслик зарур.
- Агар бола жисмоний ёки сексуал зўравонлик қурбони бўлган бўлса, тиббий текширув тегишли малакага эга бўлмаган шифокор томонидан ўтказилиши мумкин эмас.
- Бола интервьюдан кейин ҳам қўллаб-қувватланишига ҳаракат қилинг.

4. ЁЗИБ ОЛИНИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН АХБОРОТ

МУХИМ МУЛОҲАЗА:

Қуйида келтириладиган кўрсатмалар тўпланиши зарур бўлган ахборотнинг мақбул ҳажмига эришишга мўлжалланган. Бироқ булар қатъий қоидалар эмас, келтирилган тавсиялардан аниқ вазиятдан келиб чиқиб фойдаланиш зарур. Аниқ ҳолатда керак бўлмайдиган ёки улар туфайли мавжудлигини сиз олдин билмаган бошқа муҳим жиҳатларни қўлдан чиқариб юборишингиз мумкин бўлган қандайдир муайян миқдордаги тафсилотлар олишга берилиб кетмаслик муҳимдир. Эътибор берилиши керак бўлган яна бир жиҳат — бу инсонни ҳурмат қилиш. Унга бор-йўғи ахборот манбаи сифатида қараманг, акс ҳолда сизнинг интервьюингиз қандайдир сўроқ шаклини олади.

Гувоҳликнинг аниқлик даражаси тўғрисида ўз таассуротингизга амал қилинг. Интервью пайтида сиз тушунмайдиган ёки ноаниқ бўлган, чалакам-чатти ё бир-бирига зид бўлган бирор жиҳат борми, деб ўзингиздан сўранг. Гувоҳлик мантиқий эканлигига ишонч ҳосил қилинг. Оқ доғлар ва зиддиятлар устида иш олиб бориш сиз аввал ўйламаган элементларни аниқлаштириши мумкин. Сиз тайёрлаётган қайдлар идеалда ҳеч бир саволни жавобсиз қолдирмасдан, воқеалар изчиллигини тиклашингизда ёрдам бериши мумкин.

Қуйида санаб ўтиладиган тафсилотлар йўқлиги боисидан ариза беришни орқага сурманг (улар ишга бевосита алоқадор бўлмаслиги ёки муҳим бўлмаслиги мумкин). Бироқ сизнинг ахборотингиз ариза бериш учун қўйиладиган энг кам талабларни қондиришига ишонч ҳосил қилинг. Унга мувофиқ (I қисм, 3.3-бобга қаранг) **қурбон давлат мансабдор шахслари** томонидан уларнинг ғаламислиги ёки рухсати билан ёки сукут сақлаган ҳолда розилик бериши билан **ёмон муомалага** дучор қилинганлиги ёки шундай муомалага дучор қилиниши мумкинлиги кўрсатиб берилиши керак.

4.1. Моделли ахборот

СИЗ ҚУЙИДАГИЛАРНИ АНИҚЛАШИНГИЗ КЕРАК:	
• КИМ қонун бузилишини содир этди? • Қонунни бузиш НИМАДАН иборат? • КИМ қонун бузилишининг объекти ҳисобланади?	• ҚАЧОН, ҚАЕРДА, НИМА УЧУН ВА ҚАНДАЙ ҚИЛИБ?

4.4.1. Ушбу саволларнинг жавоби учун қандай тафсилотлар зарур?

Ахборот қуйидаги маълумотларни ўз ичига олиши зарур:

1. ҚУРБОННИНГ (ҚУРБОНЛАРНИНГ) ШАХСИ;
2. ҚОНУННИ БУЗУВЧИНИНГ (БУЗУВЧИЛАРНИНГ) ШАХСИ;
3. ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ҚУРБОН ДАВЛАТ МАНСАБДОР ШАХСЛАРИ ҚЎЛИГА ТУШИБ ҚОЛГАН;
4. ҚУРБОН ҚАМОҚДА САҚЛАНГАН ЖОЙ;
5. ҚУРБОННИ ҚАМОҚДА САҚЛАШ ШАРОИТЛАРИ;

6. ЁМОН МУОМАЛА ШАКЛИНИНГ ТАВСИФИ;

7. РАСМИЙ МАЪМУРЛАРНИНГ ВОҚЕАГА МУНОСАБАТИ (ШУ ЖУМЛАДАН БИРОР-БИР МУНОСАБАТ БИЛДИРИЛМАГАНЛИГИ).

ҚУРБОННИНГ (ҚУРБОНЛАРНИНГ) ШАХСИ

Киши тўғрисида қанча кўп маълумот олинса, қурбоннинг шахсини аниқлаш учун имконият шунча кўп бўлади.

- Тўлиқ исми (шу жумладан отасининг исми — айрим халқларда бу катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин).
- Жинси (буни исмидан билиб бўлмаслиги мумкин).
- Туғилган санаси/ёши.
- Машғулоти тури.
- Манзили.
- Ташқи кўриниши, шу жумладан алоҳида белгилари.
- Қурбоннинг ҳаёт пайтидаги ва ўлимидан кейинги фотосуратлари (экспертлар суратларни ўрганиб, ёмон муомаланинг бирор аниқ белгиларини пайқашлари мумкин).
- Қурбоннинг ҳибсга олингунча ёки қамоқда сақлангунча соғлигининг ҳолати тўғрисида гувоҳлик: тиббий хулосалар, гувоҳларнинг шохидлиги ва бошқалар. Ёдда тутинг: одатда исми номаълум бўлган тақдирда шошилиш чоралар кўриб бўлмайди.

ҚОНУННИ БУЗУВЧИ (ҚОНУННИ БУЗУВЧИЛАР)НИНГ ШАХСИ

Қонун бузилиши фактини аниқлаш учун қурбон давлат мансабдор шахслари томонидан бевосита ёки уларнинг сукут сақлаган ҳолда розилик бериши билан қамоқда сақланганлигини ёки қўлга олинганлигини, ёхуд қурбонни ёмон муомаладан ҳимоя қилиш учун давлат мансабдор шахслари тегишли чоралар кўрмаганлигини исботлаш зарур. Қонунни бузувчилар давлат тузилмаларига тааллуқли эканлигини исботлай олсангиз, муайян қонунбузарлар шахсиятини аниқлашингиз шарт эмас (гарчи шундай имконият мавжуд бўлса, буни қилиш керак бўлса ҳам).

- Қурбонни ким қўлга олган? Идеал ҳолда сиз одамларнинг **сонини, номини**, уларнинг **увиюпларини** ва **бўлинмани** кўрсатишингиз керак. Агар ушбу тафсилотлар номаълум бўлса, у ҳолда қуйидаги тафсилотлар фойдали бўлиши мумкин.
- Улар қайси **бўлинмага** қарашли эди: хавфсизлик кучларидами, ҳарбий бўлинмалардами ёки парламент бўлинмаларидами?
- Улар қандай кийим кийишган: расмий кийимдами ёки **фуқаролик кийимида** бўлишганми?
- Уларнинг **кўрипиши қанақа** эди: уларнинг бирор характерли хусусияти бор эдими?
- Уларнинг ёнидаги **қуроллари** қанақа эди? Қуролларнинг айрим турлари бўлинмаларнинг бирор аниқ турига тегишли бўлиши мумкин.
- Қандай **транспорт воситаларидан** фойдаланишган? Машина маркаланган эдими, рақами ёки рўйхатдан ўтиш маълумотлари ёзилган эдими?

ҚУРБОН ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ДАВЛАТ МАНСАБДОР ШАХСЛАРИ ҚўЛИГА ТУШИБ ҚОЛГАН?

Ўғирлаш ёки қамоқда сақлаш учун фойдаланилган усул, шунингдек кейинчалик қилинган муомала ушбу минтақада фаолият кўрсатувчи бирор аниқ гуруҳ учун ўз-ўзидан хос бўлиши мумкин (ушбу факт халқаро ҳуқуқий органлар томонидан олдин олинган аризалар асосида аниқлаштирилиши мумкин), — бу қурбоннинг қонунни бузувчилар томонидан қамалиши фактини аниқлашга ёрдам бериши мумкин.

- Жабрланувчи **қаерда** ҳибсга олинган: уйда, кўчада, диний зиёрат амалга оширилаётган жойда, ҳарбий базадан ташқаридами ва бошқалар.
- Жабрланувчи **қачон** ҳибсга олинган? Тахминий санани, ойни ёки йил фаслини кўрсатиш зарур. Воқеа қай пайтда: эрталаб, кундуз кунни ёки тунда юз берганлигини аниқлаштиринг.

- Бу воқеа **қандай** юз берди? Ҳаракат қилиш эркинлигини чекловчи бирор шаклдан фойдаланилдимми? Бунда гувоҳлар бормиди? Агар тафсилотлар номаълум бўлса, жабрланувчини охириги марта ким кўрганлигини ва ким билан бўлганлигини аниқлаш зарур. Бирор-бир огоҳлантириш олинганми? Киши полиция/милиция участкасига чақирилганми? Бу воқеа кўча намоийиши пайтида содир бўлганми?
- Ҳибсга олиш учун бирор **асос** келтирилганми? Ҳатто ҳеч бир асос келтирилмаган бўлса ҳам, ҳибсга олишнинг эҳтимол тутилган сабабини бериладиган саволлар типидан ва қамоққа олиш ҳолатидан аниқлаш мумкин.

ҚУРБОН САҚЛАНДИГАН ҚАМОҚ ЖОЙИ

Қурбонлар маълум бир жойда сақланиши ёки шаҳарнинг бирор қисмига олиб борилган ва сўнгра қўйиб юборилган бўлиши мумкин; ёмон муомала бир жойдан бошқасига кўчириш пайтида ҳам юз бериши мумкин.

- Полиция/милиция участкаси, ҳарбий қисм, қамоқда сақлаш жойи ва бошқаларнинг **номи ва жойлашган ўрни**.
- Қамоқда сақлаш **муддати**.
- Жабрланувчи бошқа бирор жойга **ўтказилганми**? Агар ўтказилган бўлса, ким томонидан? Бу тахминан қачон юз берган? Жабрланувчи у ерга қай тарзда етказилган? Ўтказиш сабаби тушунтирилганми? Агар вақтинча ўтказилган бўлса, бу қанча вақт давом этган?

ҚУРБОННИ ҚАМОҚДА САҚЛАШ ШАРОИТЛАРИ

Қамоқда сақлаш шароитлари ёмон муомаланинг қисмларидан бири бўлиши мумкин, бироқ ушбу масала органлар томонидан ҳал этилади, уларга кўриб чиқиш учун ариза берилади. Ҳар хил жабрланувчиларнинг йиғма гувоҳликлари махфий қамоқ жойлари мавжудлигининг исботи бўлиши мумкин. Сиз қамоқ жойининг тахминий схемасини чиза олишингиз мумкин, шу сабабли кўпроқ тафсилотларни қайд этган маъқул.

Жабрланувчидан қамоқ жойини, жумладан, камерани ёки ўзи ётган ётоқхонани, шунингдек жабрланувчи кўрган бошқа хоналарни, шу жумладан сўроқ қилиш жойларини батафсил тасвирлаб беришни илтимос қилинг. Баъзи ҳолларда жабрланувчининг кўзини боғлашади. Бундай ҳолларда улардан бошқа туйғуларни — товуш, ҳид, сезгини тасвирлаб беришни илтимос қилинг. Қуйида қамоқда сақлаш шароитларини ҳужжатлаштириш учун зарур бўлган ахборот келтирилади.

- **Хоналарнинг бинога нисбатан жойлашиши:** жабрланувчи зинопоялардан тушишига ёки кўтарилишига тўғри келганми? Атрофдаги товуш ва ҳид қанақа эди? Бир жойдан бошқасига олиб борилганда жабрланувчи жой билан боғлиқ муайян мўлжалларни пайқаганми? Камера деразасидан нималарни кўриш мумкин эди?
- **Камеранинг катталиги қанақа эди?** Девор, шифт, пол ва эшик қандай материалдан қилинган эди? Эшикнинг шакли қанақа эди? Камерада одатдан ташқари бирон нарса бормиди?
- **Камерада бўлган бошқа шахслар:** камерада бошқа кишилар ҳам бор эдими; агар бўлса, неча киши эди? Камерадаги шахслардан биронтаси гувоҳ бўлиши мумкинмиди? Камерада бўлганлардан кимдир жабрланувчининг соғлиғи ҳолатини сезиши мумкинмиди? Бу шахслар қандай жисмоний ҳолатда эдилар?
- **Яккалаб қўйиш:** жабрланувчи якка ўзи сақланган бўлса, бу қанча вақт давом этган ва у қандай қилиб яккалаб қўйилган?
- **Камерадаги ашёлар:** хонада нима бор эди: кровать, мебель, ҳожатхона, раковина ва бошқалар.
- **Камерадаги иқлим:** камерада ҳарорат қанақа эди? Қандайдир вентиляция бор эдими? Камера зах эдими?
- **Ёруғликнинг миқдори:** камерада ёруғлик бор эдими? Бу дераза орқали тушаётган табиий ёруғлик эдими ёки электр нури эдими? Чироқ куннинг қайси пайти ёнар эди? Унинг хусусиятлари, масалан, ранги ва интенсивлиги қандай эди?

- **Гигиеник шароитлар:** шахсий гигиенага амал қилиш имконияти бор эдими? Жабрланувчи ҳожатхонага қаерга борар эди ёки қандай ювинар эди? Гигиенанинг умумий даражаси қанақа эди? У ерда қандайдир паразитлар бормиди?
- **Кийим-кечак:** маҳбуслар қандай кийим кийишар эди ва уни алмаштириш ёки ювиш имконияти бор эдими?
- **Овқат ва ичимлик сув:** овқат ва сув қанчалик тез-тез ва қандай миқдорда берилар эди? Уларнинг сифати қанақа эди? Сув ва овқат билан ким таъминлар эди? Улар бепул берилар эдими?
- **Машқлар:** камерадан ташқарига чиқиш имконияти бор эдими? Агар бўлса, қанчалик тез-тез ва қанча муддатга чиқилар эди?
- **Режим:** қамоқда сақлашнинг қандайдир қатъий ва бир хил режимлари бор эдими?
- **Тиббий хизмат:** муассаса доирасида врач бор эдими? Маҳбусларнинг тиббий кўрикдан ўтиш ва махсус ажратилган жойда даволаниш имконияти бор эдими? Зарур дори-дармонлар бор эдими? Уларни ким етказиб берар эди?
- **Оила аъзоларининг келиб туриши:** маҳбусни кўргани оила аъзоларининг келишига йўл қўйилар эдими? Агар йўл қўйилса, учрашув қаерда бўлар эди? Уларнинг суҳбатини эшитиб туришар эдими? Оила аъзолари маҳкум қаерда қамоқда сақланаётганлигини билар эдими?
- **Юридик ваколатхона:** юридик вакил билан учрашиш мумкин эдими? Бундай имконият биринчи марта қачон, яъни киши қамоққа олингач, қанча муддатдан кейин берилди? Бундай имконият тез-тез берилар эдими? Таширфлар қаерда бўлиб ўтар эди? Суҳбатни эшитиб туришмас эдими?
- **Суд органлари олдида ҳозир бўлиш:** жабрланувчи суд ёки магистрат олдида ҳозир бўлганми? Бу қачон юз берган, яъни киши қамоққа олингандан кейин қанча вақтда юз берган?
- **Пора:** санаб ўтилган имкониятлардан бирортасига эга бўлиш учун пора беришга тўғри келганми?

Ёмон муомала шаклининг тавсифи

Ёмон муомала ҳам жисмоний, ҳам маънавий бўлишини эсда тутинг. Буларнинг иккаласидан бири ёки ҳар иккаласи қийноқ сифатида баҳоланиши мумкин. Ёмон муомала шакли фақат қонунни бузувчининг тасаввури билан чеклангандир, унинг тўлиқ рўйхатини келтириш мумкин ҳам эмас, мақсадга мувофиқ ҳам эмас. Ёмон муомала юз берган вақт ва жой қонунбузарни аниқлашда ёрдам бериши мумкин, масалан, ўша кунги хизмат вазифасини бажарган мансабдор шахснинг номини текшириш йўли билан аниқлаш мумкин.

Жабрланганлардан ёки гувоҳлардан қўлланилган ёмон муомаланинг хусусияти тўғрисида сўраш даркор:

Бу айнан **қаерда** юз берди; **нима** юз берди; бу қанчалик тез-тез бўлиб турар эди; бу қурбон учун қандай **окибатлар** келтирган эди?

Сиз, шунингдек, жабрланувчилардан қуйидагиларни сўрашингиз мумкин:

- **Қонунбузарнинг** (қонун бузарларнинг) шахси тўғрисида улар нималарни эслай оладилар?
- Ёмон муомала амалга оширилган **бинонинг** бирор фарқли белгилари бор эдими?
- Ёмон муомала пайтида **бошқа маҳбуслар** ҳозир бўлган бўлсалар, улар нималарни кўрган ва улар билан қандай воқеа юз берган?
- Ёмон муомала чоғида қурбонга **саволлар** берилганми ёки қурбон тўғрисида нимадир дейилганми? Бу (агар шундай бўлган бўлса) ёмон муомаладан кўзланган мақсадни кўрсатишга хизмат қилиши мумкин.

- **Юз берган воқеани аниқ тавсифлаш** ва бу қанчалик тез-тез юз бериб турганини билиш учун (агар ёмон муомала жисмоний азоб бериш билан боғлиқ бўлса), сиз жабрланувчидан фойдаланилган **асбобларни** тавсифлаб беришни, шунингдек **тананинг** ёмон муомала қилинган **қисмларини** айтиб беришни илтимос қилишингиз керак. Агар ёмон муомала руҳий хусусиятга эга бўлган бўлса, жабрланувчидан ўша вақтда ва ундан кейин нималарни ҳис қилганлигини аниқ тавсифлаб беришни илтимос қилинг.
- Ёмон муомаланинг ҳар бир шаклига кишининг **бевосита муносабати қандай бўлган?**
- Киши қийноқдан кейин дарҳол **тиббий даволанганми** ёки кейинроқми? Шундай бўлган бўлса, буни аризангизга киритинг.
- Агар ёмон муомалагача (ёки ёмон муомала пайтида, ёхуд кейин) қандайдир тиббиёт ходимлари ҳозир бўлишганми? Улар ўзларини қандай таништиришган ва уларнинг роли нимадан иборат бўлган?
- Ёмон муомала туфайли **узоқ вақт давом этган** (жисмоний ёки руҳий хусусиятга эга бўлган) **оқибатлар** кузатилганми (ёки шундай ҳол давом этмокдами)?

НОХУШ ВОҚЕАГА РАСМИЙ ҲОКИМИЯТНИНГ МУНОСАБАТИ

- **Оила аъзолари расмий ҳокимиятга** бирор-бир босқичда, шу жумладан қамоқда сақлашнинг илк босқичида, жабрланувчи ҳақида ахборот тақдим этиш **талаби** билан ариза беришганми? Бирор жавоб олинганми?
- Агар жабрланувчи қамоққа олингандан кейин бирон-бир пайтда **суд ёки магистрат** ҳузурида жавоб берганми, қўйилган айб унга маълум қилинганми? Ўша пайтда юридик вакил ҳозир бўлганми? Бу вақтга келиб жабрланувчида етказилган тан жароҳатлари сезилиб қолган эдими?
- Қамоқда сақлаш даврида ёки озод этилгандан кейин жабрланувчи **врач** билан учрашиш имкониятига эга бўлганми? У қандай врач эди, масалан, турма врачими, шахсий врачими ёки давлат муассасасида ишловчи врач эдими? Жабрланувчи врач ҳузурига қай тарзда етиб борган? Бу пайтда унга кимдир ҳамроҳлик қилганми? Тиббий текшириш пайтида кимдир ҳозир бўлганми? Врач тиббий хулоса ёзганми? Унда нималар ёзилган? Бу вақтга келиб жабрланувчининг танасида етказилган шикастнинг аниқ кўриниб турган аломатлари қолганми?
- Жабрланувчи ёмон муомалада бўлингани тўғрисида **шикоят** қилганми ёки бу ҳақда ҳокимият вакилига маълум қилганми? Қандай жавоб олинган?
- **Тергов ўтказилганми?** У нималарни ўз ичига олган? Қандайдир гувоҳлар сўраб кўрилганми? Тахмин қилинган қонунбузарлар сўроқ қилинганми? Агар жабрланувчи қамоқда вафот этган бўлса, ёриб кўрилганми?
- Жабрланувчи воқеа юз берганидан кейин уни қамоққа олган давлат **мансабдор шахслари билан** (ёки ўша бўлим ёхуд бўлинмадан бошқа мансабдор шахслар билан) **алоқага** киришганми?

4.1.2. Гувоҳлик аниқлигига таъсир кўрсатмаган ҳолда тафсилотни қандай билиш мумкин?

Юз берган нохуш воқеани бунча тафсилотлари билан хронологик тартибда тавсифлаб бериш кўпчилик жабрланувчилар учун осон иш бўлмаслиги мумкин. Сиз суҳбат йўналишини талаб этиладиган томонга бурган ҳолда уларга ёрдам беришингиз керак. Бироқ, мақсадингиз интервю берувчи айнан нималарни гапириши кераклигини кўрсатмасдан, балки суҳбатни йўналтиришдан иборат эканлигини ёдда тутинг? Ҳамма вақт умумий ёки очиқ саволлардан бошланг (яъни чекланмаган миқдордаги жавобларни назарда тутадиган саволлардан, масалан, «сиз билан қандайдир ҳодиса рўй бердими?» каби саволлардан бошланг), сўнгра ўзингизга берилган маълумотдан келиб чиқиб мавзуни торайтиринг.

АМАЛИЙ МИСОЛ:

Қуйида бир воқеани тавсифловчи иккита мутлақо ҳар хил гувоҳлик келтирилади.

Биринчи гувоҳлик — соддалаштирилган вариант

Хосе Торрес, 23 ёшда, 1999 йил 23 январда ҳибсга олинганлиги, Х шаҳридаги полиция участкасига келтирилгани, сўнгра 25 январда айб қўйилмасдан озод қилингани ҳақидаги ариза билан мурожаат қилган. Аризада у ҳибсда бўлган даврида бошига бир неча марта урганликларини, бир марта эса, сўроқ пайтида полиция ходимлари томонидан электрошокка дучор қилинганлигини кўрсатади. Полиция ходимларининг исмлари номаълум қолган.

Иккинчи — пухта ишлаб чиқилган гувоҳлик:

Хосе Торрес, 23 ёшда, 1999 йил 23 январда эрталаб соат 5 да ўз уйида ҳибсга олинганлиги, Х шаҳридаги полиция участкасига олиб борилгани, у ерга эрталаб соат 7 да етиб келгани ҳақида ариза берган. У ертўлада жойлашган, деразаси, ҳожатхонаси йўқ бир кишилик камерага қамаб қўйилган. Камерада каламушлар югуриб юрган.

Тахминан 4 соатдан кейин фуқаро кийимидаги икки ходим Хосени лифтда учинчи қаватга, узун йўлакнинг ўнг томонида жойлашган хонага олиб чиққан. Офисда учта кул ранг пластик ва металл стул, ёғоч стол ва ичида картотека бўлган учта жавон бўлган. Хонада калта жигарранг гилам, кичкина дераза ва эшик қаршисида ёпиқ жалюза бўлган. Деворда, эшикнинг чап томонида автомобиллар сурати туширилган календарь осилган. Ходимлардан бири ниҳоятда паст бўйли, жингалак сочли ва соқолли бўлган. Бошқа ходим кўз ойнак таққан, сигарета чекиб турган, ўнг қошининг устида учбурчак тиртиқ бўлган. Сўроқ пайтида соқолли ходим уни «Сарж» деб атаган.

Хосе хонада икки соат бўлган. Бу вақт давомида тиртиғи бор ходим Хосени Х шаҳрида иш кўрувчи гиёҳванд моддалар билан савдо қилувчилар гуруҳи ҳақида маълумот беришга мажбур қилмоқчи бўлган. Хосе ушбу гуруҳ тўғрисида ҳеч нарса билмаслигини айтганда, соқолли ходим Хосенинг қўлини орқасига қилиб кишан солиб, жавондан олинган сариқ рангли телефонлар маълумотномаси билан бошига кўп марта урган.

Хосени яна ўша камерага қайтариб олиб келишган. Ўн саккиз соатдан кейин фуқаро кийимидаги икки ходим яна унга келишган. Хосе улардан бири қоши устида тиртиғи бор киши эканлигини таниган. Иккинчисининг сочи калта, оқ-сариқ ва паст овозли бўлган. Уни яна учинчи қаватдаги ўша хонага олиб боришган. Бу гал оқ-сариқ сочли киши унга қўйлагини ечишни буюрган, кейин ўтирган Хосенинг қўлига кишан солган. Ўша ходимнинг ўзи столнинг чап томондаги тумбасидан ҳажми тахминан 5×7 см бўлган тўртбурчак қора қутичани олган. Унинг бир учидан иккита сим чивик осилиб турган. У қутичани Хосенинг ўнг кўкрагига қўйган ва қандайдир тугмачани босган. Хосе қисқа визиллаган товушни эшитган ва шу заҳоти кўкрагида кучли оғриқни сезган. Бу ҳол уч марта такрорланган. Тиртиқли ходим яна Х шаҳрида иш олиб боровчи гиёҳванд моддалар билан савдо қилувчи гуруҳ ва кейинги ҳафтада келиши кутилаётган героиннинг катта партияси ҳақида сўраган.

25 январда Хосе айб қўйилмасдан озодликка чиқарилган.

НХТ вакили Мария томонидан Хоседан уйда олинган интервью пайтида Хосенинг ўнг кўкраги ёнида бир-биридан 8 мм масофадаги иккита кичкина қизил белги, шунингдек қўл панжаси атрофида кўкарган қорамтир ва сариқ жой кўриниб турган. Хосе, шунингдек, белидаги лат еган жойларни ва буйраги яқинидаги шишни кўрсатган ҳамда сийдик чиқариш пайтидаги оғриқдан шикоят қилган. Бундан ташқари у боши доимий оғришидан ва қулоқлари шанғиллашидан шикоят қилган. У юз берган воқеани баён қилар экан, асабий кўринарди, кўзлари атрофида қора доғлар бўлган ва, хона иссиқ бўлишига қарамай, қалтираётгани сезилган.

Биринчи гувоҳликда ноаниқликлар ёки хато маълумотлар йўқ — унда тафсилотлар етишмайди, холос. Бироқ натижага эришишда бундай тафсилотлар асосий рол ўйнайди. Агар биринчи гувоҳлик ўрганиб чиқилса, унда қийноқ қўлланилганлиги тўғрисида ариза бериш учун асосий бўлган зарур элементлар (қурбон, қонунбузар, давлат мансабдор шахслари билан алоқа)ни кўриш мумкин, бироқ ёмон муомаланинг тавсифи жуда оз келтирилган, қонунбузарлар шахсини аниқлаш ёки гувоҳликни тасдиқлаш имконини берувчи ёрдамчи маълумотлар жуда оз. Шу сабабга кўра биринчи гувоҳлик асосида амалий чоралар кўриш эҳтимоли жуда кам.

Иккинчи гувоҳлик, биринчисидан фарқ қилган ҳолда, жуда батафсил ва маълумотларга бой. У ахборотни тасдиқлаш учун кўп имкониятга эга. Бундан ташқари унда ариза бериш учун зарур бўлган асосий элементлар мавжуд, у шунингдек:

- аниқ қонунбузарлар тўғрисида кўплаб тафсилотларга эга, бу қонунбузарлар шахсини аниқлашда ёрдам бериши керак;
- ёмон муомала қилинган хонанинг жойлашишини тасвирлайди, бу полиция участкасига борилган тақдирда уни таниш имкониятини беради;
- полиция участкасига борилган тақдирда ушбу ахборот ёмон муомалада қўлланилган асбобларни топиш имконини беради;
- қамоққа олиш ва сўроқдан кўзланган мақсадни аниқ белгилаб беради;
- қурбон сақланган жойдаги шароитни батафсил тасвирлайди;
- ёмон муомалани тиббий экспертнинг қурбоннинг тан жароҳатлари билан ёмон муомала факти ўртасидаги ўзаро алоқа тўғрисида хулоса чиқаришига имкон берадиган тарзда тасвирлайди;
- олинган тан жароҳатларини, шунингдек қурбоннинг руҳий ҳолатини тасвирлайди.

II ҚИСМ. ГУВОҲЛИКНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

Мария бериши мумкин бўлган саволлар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин эди:

Хосенинг гувоҳлиги:	Мариянинг саволлари:	
Мени 23 январда ҳибсга олишди.	Қаерда ҳибсга олишди? Соат нечада ҳибсга олишди?	
Мени Х. шаҳри полиция участкасига олиб келишди.	Сиз участкага қачон келдингиз? Шундан кейин сизни қаерга олиб боришди? Сизнинг камерангизда яна кимдир бор эдими?	Камеранинг деразаси бор эдими? Камерада ҳожатхона бор эдими? Камерада гигиеник аҳвол қанақа эди?
Ҳибсда сақлаш пайтида менинг бошимга кўп марталаб уришди.	Бу қачон юз берди? Бу қаерда юз берди? Сиз қандай қилиб у ерга тушиб қолдингиз? Сиз зинадан пастга юрдингизми ёки юқорига? Сизни у ерга ким олиб борди? Уларнинг кўриниши қанақа эди? Уларнинг бирор характерли хусусиятлари бор эдими? Хона қандай кўринишда эди? Хонада мебель бор эдими? У ерда алоҳида кўзга танланадиган бирор нарса бормиди?	Сизнинг эркин ҳаракат қилишингиз имкони бор эдими? Сиз, мени урди, деддингиз, — ким сизни урди? Улар сизни уриш учун қандайдир буюмдан фойдаландиларми? Улар бу буюмни қаердан олганликларини сездингизми? Улар сизга бирор нарса дейишдими ёки қандайдир саволлар беришдими? Сиздан нимани сўраганликларини эслай оласизми? Бу воқеа қанча давом этди? Шундан кейин сизни қаерга олиб боришди? Сиз у ерга тушганингиздан кейин нима юз берди?
Сўроқ пайтида менга нисбатан бир марта электрошок қўллашди.	Бу қачон юз берди? Бу қаерда юз берди? Сизни у ерга ким олиб борди? Сиз у ерга тушганингиздан кейин нима юз берди? Сизнинг эркин ҳаракат қилишингиз имкони бор эдими? Кейин қандай воқеа юз берди? Кутича қандай кўринишда эди? У кутича билан нима қилди? У қаерингизга тегди?	Шундан кейин у нима қилди? Сиз ниманидир эшитдингизми ёки сездингизми? Бу воқеа неча марта юз берди? Улар сизга бирор нарса дейишдими ёки саволлар беришдими? Сизнинг танангизда ёмон муомала оқибатлари қолдими? Мен уларни қараб кўрсам, эътироз билдирмайсизми? Юз берган воқеанинг яна бирор-бир оқибатлари борми?

Иккинчи гувоҳлик ҳам, гарчи кўпчилик мақсадлар учун айнан бўлса ҳам, айрим жиҳатлардан яхшиланиши мумкин. Унда эҳтимол тутилган гувоҳларнинг шахслари кўрсатилмайди. Жумладан, биз Хосени уйдан олиб кетишаётганда кимдир кўрган ёки кўрмаганлигини билмаймиз. Ҳибсда сақлаш шароитлари тавсифи анча схематик, унга кўплаб тафсилотлар қўшиш мумкин. Гувоҳликда Хосенинг адвокат билан алоқа қилишига имкон берилганлиги ёки берилмаганлиги, қамоқда сақланиш босқичларидан бирида қандайдир тиббий кўриқдан ўтган-ўтмаганлиги, ёмон муомала муносабати билан расмий ҳокимиятнинг бирор органига расмий шикоят берган-бермаганлиги кўрсатилмайди. Унда, шунингдек, Хосени иккинчи марта сўроқ қилиш билан унинг озод этилиши ўртасидаги ораликда нима воқеа юз берганлиги кўрсатилмайди.

Бироқ Мария битта муҳим нуқсонга йўл қўйган, буни гувоҳликни синчиклаб кўриб чиққанда аниқлаш мумкин. Хосе эрталаб соат 5 да ҳибсга олинган, бироқ полиция участкасига эрталаб соат 7 дагина келган. Мария шу ерлик бўлмаганлиги учун, Хосенинг уйи билан полиция участкаси ўртасидаги масофа қанча эканлигини сўраш унинг хаёлига келмаган. Эрталаб соат 5 билан 7 ўртасида Хосе билан нима воқеа юз берган? Мария шунингдек яна бир омилни — лат ейиш оқибатлари ва белидаги шишни, шунингдек Хосенинг сийдик чиқариш пайтидаги оғриқ ҳақидаги

шикоятларини айтиб ўтмаган. Ҳатто профессионал бўлмаган киши ҳам ушбу аломатлар билан Хосенинг бошдан зарба еганлиги ва кўкраги атрофидаги электрошок тўғрисидаги кўрсатмалари ўртасидаги номувофиқликни сезиши мумкин, Хосенинг айтишича, полиция участкасида бўлган пайтидаги барча ёмон муомала бошига уриш ва электрошокдан иборат бўлган. Хосе полиция участкасига олиб келингунга қадар бирор жойга олиб борилганга ва у ерда қаттиқ калтакланганга ўхшайди ва у ерда буйраги атрофига зарба олган бўлиши мумкин. Вақтдаги бу номувофиқликни аниқлаш Хосе ҳикоя қилишни ёддан чиқарган ёки у полиция участкасида ўзи билан юз берган воқеага қараганда аҳамиятсиз деб ҳисоблаган ёмон муомаланинг бошқа воқеасини очиши мумкин эди. Интервьюнинг бошланишида Мария Хосени уйдан олиб кетганларидан кейин нима воқеа юз берганлигини сўраш ёки шундан кейин кетма-кет нима юз берганлигини шунчаки сўраш ўрнига полиция участкасида нима воқеа юз берди, деган саволларга эътиборни жамлаган.

4.2. Алоҳида ҳолатлар

Олдинги бўлимда модели ахборот билан бирга келтирилган мисоллар ва саволлар кўпроқ полиция/милицияда ёки бошқа вақтинча қамоқда сақлаш расмий жойларида юз берган ёмон муомала билан боғлиқ воқеаларни ёритади, чунки аризаларнинг ушбу тури энг кўп учрайди. Гарчи кўпчилик кўрсатмалар ва тавсиялардан бошқа ҳолатларда ҳам фойдаланиш мумкин бўлсада, келтирилган кўрсатмаларнинг барчасини ҳам бошқа ҳолатларда қўлланилавериш бўлмаслигини ҳисобга олиш зарур. Юқорида тавсифлангандан муассасалардан бошқача бирортасига ташрифга тайёрланар экансиз, савол беришда асос бўладиган асосий принциплар ўртасидаги фарқ ҳақида олдиндан ўйлаб қўйишингиз зарур.

Хибсда узок вақт сақлайдиган муассасага мисол сифатида турмани (турмада ҳам маҳкумлар ҳам тергов қилинаётган маҳбуслар сақланади), маҳбуслар судни кутаётган бошқа озодликдан маҳрум этиш жойларини, шунингдек болалар тақсимлаш марказларини келтириш мумкин. Агар сиз муассаса ичида ёмон муомала шаклини (қамоққа олинишдан олдинги воқеани эмас) аниқлашга чоғланган бўлсангиз, бундай жойларда ўғирлик ёки хибс тўғрисида савол бермаслигингиз керак. Қамоқда сақлаш шароитлари, турма режими, назоратчилар билан муносабатлар, шунингдек муомаланинг индивидуал ҳолатлари тўғрисида аниқлаштирувчи саволлар беришингизга тўғри келади. Сўнги ҳолатда Мария Хосени камерадан олиб чиққанларидан кейин нима юз берганлигини аниқлашга уриниб берган саволларини сиз ҳам беришингиз мумкин. Сиз ҳам гуруҳ бўлиб ёмон муомала қилиш ёки исён ва қўзғолон каби интизомий муаммоларга жавобан куч ишлатиш ҳаддидан оширилган бўлиши ва қўпол муомала қилинган бўлишини ҳисобга олишингиз керак.

Шунингдек турма сингари муассасалар қамоққа олишгача юз берган воқеалар, жумладан, полиция/милиция органларида ёмон муомала қилиш ҳолларидан далолат берувчи аризаларнинг дастлабки манбаларидан бири ҳисобланади. Бу, айниқса, яқиндагина хибсга олинганларга тегишлидир, чунки бу улар учун ёмон муомала тўғрисида арз қилишнинг дастлабки имконияти пайдо бўлган жойдир. Ушбу масалани батафсил тавсифлаш учун I қисм, 3.4, 3.5-бобларга қаранг.

Болалар уйлари, қариялар уйлари, руҳий касалликлар клиникалари каби жазоланмайдиган сақлаш жойларида, олдинги ҳолатдаги сингари, умумий шарт-шароитлар ва вазиятга, назоратчилар билан ўзаро муносабатларга, шунингдек ёмон муомаланинг ҳар бир индивидуал ҳолатларига эътиборни қаратиш зарур. Бундай вазиятларда ёмон муомала кўпинча жисмоний ёки сексуал суиистеъмоллар шаклини олиши мумкин. Болалар билан интервью ўтказишда болалар билан ишлаш борасида бир мунча тажрибага эга бўлиш дурустлигини ёдда тутинг. Кўпчилик руҳий касалликлар муассасаларида мижозларга нисбатан тақиқ қўйиш амалиёти анча кўп қўлланилади — бундай амалиётга нисбатан бугунги кунга қадар ихтилофи фикрлар кўп.

Ҳарбий муассасаларда кўпинча жуда қаттиқ тус оладиган интизомий режим муаммоси пайдо бўлиши мумкин. Эҳтимол, бундай ҳолларда сиз ёмон муомалага тенглаштириладиган жазолар қўлланилиши, масалан, якка ўзини қамаб қўйиш ёки бирор-бир имтиёздан маҳрум этиш

тўғрисидаги далилларни кўриб чиқарсиз. Жазоланган ҳолатларда, жазонинг ўзи, унинг қанча вақт давом этганлиги, қанчалик тез-тез такрорланганлиги тўғрисида маълумот тўплашдан ташқари, мазкур жазолар тайинланадиган жараённинг ўзини билиш зарур. Эътибор қаратиш зарур бўлган яна бир жиҳат — давлат мансабдор шахсларининг хизматчилар сафларида юз берадиган, айрим ҳолларда ёмон муомалага тенглаштириш мумкин бўлган қўпол муомала билан боғлиқ ҳодисаларга йўл қўйилишидир. Қўпол муомала ҳолларининг барча тафсилотларини, у неча марта юз берганлигини, унинг интенсивлигини, бунда иштирок этган шахсларнинг сонини, бундай ёмон муомала типининг қўлланилиши кўламини, шундан кейин қурбонда кузатилган ҳар қандай жисмоний ёки руҳий оқибатларни, шунингдек мазкур ҳодиса муносабати билан маъмурлар томонидан йўл қўйилган бепарволикнинг ҳар қандай аломатларини қайд этиш айниқса муҳимдир.

Чет элликлар учун қамоқ жойларида қонунни бузиш полиция/милиция органларида ҳамда бошқа расмий муассасалардаги (уларни қисқа муддатли қамоқ сифатида қараш зарур) ёмон муомала билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бироқ бу кўпинча одамларни уларга қийноқ хавфи мавжуд бўлган мамлакатларга депортация қилиш жараёнига тегишлидир.

Бундай ҳолларда сиз депортация қилиш жараёнининг ҳар бир босқичини батафсил ўрганиб чиқишингиз ва тегишли ҳужжатлар нусхасини олишингиз талаб этилади. Сизга, шунингдек, депортация қилинаётган кишининг фикрича, уни қийнашлари мумкинлигидан далолат берувчи сабабларни аниқлаш учун ундан интервью олишингиз талаб этилади. Сиз фақат мана шу тарзда мамлакатдан чиқариб юборишнинг олдини олиш учун қатъий асос қўйишингиз мумкин. Сиз, шунингдек, интервью бераётган киши ёки унинг яқин қариндоши қийноққа дучор қилинган аввалги ҳолатлар, киши мамлакатдан чиқариб юборилишига асос бўлишидан қўрқадиган бошқа бирор сабаблар ҳақида билишингиз талаб этилади. Ўтмишда мавжуд бўлган хавфга эмас, балки мавжуд хавфга эътиборни қаратиш талаб этилишини ёдда тутинг.

Ўғирлаш, дом-дараксиз кетиш ва сўлдан ташқари ўлим жазоси берилган ҳолларда сиз қурбондан эмас, унинг қариндоши ёки яқин кишисидан интервью оласиз. Сиз киши ғойиб бўлишидан олдинги ҳолатларга, ўғирловчиларнинг хатти-ҳаракатлари изчиллигига ва, айниқса, ҳибсга олиш ҳолатлари ҳақидагина эмас, балки ҳибсга олиш пайтида инсоннинг ҳолати тўғрисида маълумот бериши мумкин бўлган гувоҳларга эътиборингизни қаратишингиз зарур. Қурбоннинг жасади аниқланган ҳолларда ҳибсда сақлаш даврида тан жароҳатлари етказилганлигини аниқлашда бу жуда муҳимдир.

Кочоклар лагерлари ёки мамлакат ичида кўчирилган шахслар лагерлари ҳақида маълумот тўпланар экан, лагерга келгунча ва ундан кейин юз берган ёмон муомала тўғрисида гувоҳлик беришлари мумкинлигини ҳисобга олишингиз зарур. Кутилаётган қонун бузилишлари тўғрисида аниқ ёзувлар қайд этилиши, шунингдек уларнинг шахсларини аниқлаш учун барча чоралар кўрилиши жуда муҳимдир. Бу умуман можароли минтақалар билан боғлиқ гувоҳликларнинг барча турларига бир хил даражада тегишлидир.

5. ДАЛИЛЛАР

Яхши тайёрланган аризани бериш қурбон билан юз берган воқеа тўғрисида ахборот тўплашдан кўра муҳимроқ нарсани ўз ичига олади. Бу, шунингдек, тақдим этилган фактларнинг ҳақиқийлигига бошқаларни ишонтириш жараёнини ҳам қамраб олади. Интервью бераётган вақтда киши қанчалик ҳақиқатгўй ва ишончга сазовор бўлиб кўринишидан қатъи назар, тасдиқловчи далилларни имкони борича кўпроқ ҳажмда тўплаш жуда муҳим. Бу бир неча сабаблар билан боғлиқ:

- биринчидан, агар қурбон суд залида кўрсатма бермаса, бошқа одамлар унинг хатти-ҳаракатини сизчалик кузатиш имкониятига эга бўлмайдилар. Бу уларни қурбоннинг самимийлигига ишонтириш учун ўзингиз ҳаракат қилишингиз кераклигини аңлатади;
- иккинчидан, давлат ичидаги ташкилотлар ҳам, халқаро ташкилотлар ҳам сохта гувоҳликларга, айниқса, бу сиёсий беқарорлик вазиятида юз берса, жуда салбий муносабатда бўладилар. Сиз қанчалик кўп далиллар тақдим этсангиз, ушбу ташкилотлар ходимларининг бу гувоҳликларнинг ҳақиқийлигига нисбатан шубҳаси шунча оз бўлади;
- ниҳоят, суд ва квазисуд тартиблари айбловнинг ўзи асосида давлатни ёки алоҳида қонунбузарни айбдор деб топиш тўғрисида қарор чиқара олмайди. Бу тегишли тасдиқловчи далиллар мавжуд бўлмаган тақдирда ютуққа эришиш имконияти жуда оз эканлигини аңлатади.

Далиллар тиббиёт хулосаси, руҳшуноснинг хулосаси, қурбоннинг декларацияси, гувоҳнинг декларацияси шаклида ҳамда бошқа бирор шаклда тақдим этилиши мумкин. Улар, масалан, тиббий эксперт ёки бошқа бирор экспертнинг кўрсатмаларига, аниқ ҳолатларда қийноқ амалиёти кенг тарқалганлиги тўғрисидаги исботланган ҳолис фактларга асосланиши мумкин. Аризани тасдиқловчи ёки қўллаб-қувватловчи ҳар қандай нарсa далил бўлиши мумкин.

5.1. Тиббий далиллар

Қийноқ қурбонларини тиббий ёки руҳий жиҳатдан текшириш учун тиббиёт ходимлари томонидан қўлланиладиган тартиблар ихтисослаштирилган китобларда ва ҳужжатларда баён қилинган (қаранг: 2-илова) ва шу сабабли ушбу қўлланмада келтирилмайди. Бироқ қийноқ қўлланилганлиги ёки ёмон муомаланинг бошқа шакллари тўғрисида ариза бермоқчи бўлган ҳар қандай киши тиббий далилларнинг ролини, у билан боғлиқ қийинчиликларни, шунингдек эҳтимол тутилган қурбонни тиббий кўрикдан ўтиш учун тиббий экспертга юбориш имконияти мавжуд бўлмаганда, бундай маълумотларни қайд этиш учун зарур бўлган чора-тадбирларни билиши даркор.

Тиббий далиллар, балки, сиз олишингиз мумкин бўлган далилларнинг энг муҳими ҳисобланиши мумкин. Бу далиллар гувоҳларнинг кўрсатмалари ишончлилиги даражасини анча ошириши мумкин. Бироқ тиббий далиллар қуйидаги сабабларга кўра камдан-кам ҳолларда ҳал қилувчи далиллар ҳисобланади:

- қийноқларнинг қўллаб турлари жуда кам из қолдиради, жисмоний аломатларни эса қийноқ қўлланилганлигини билдириши мумкин бўлган, узоқ вақт сақланиб қоладиган янада кам турлари қолдиради;
- жабрланувчиларнинг аризасига кўра қийноқ оқибатида келиб чиққан тан жароҳатлари ва бошқа белгилар кўпинча бошқа сабабларга кўра ҳам пайдо бўлиши мумкин.

Тиббий экспертиза тан жароҳатлари ёки жабрланувчининг ҳуқ-атвори типи тавсифланган қийноқ турларига мувофиқ келишини (яъни, кейинчалик пайдо бўлган бўлиши мумкинлигини) исбот қилиши мумкин. Ариза қурбоннинг кўрсатмаларига *мувофиқ келади*, деб эътироф этилган жисмоний ва руҳий далиллар билан тасдиқланган ҳолларда тиббий далилларнинг аҳамияти анча юқори бўлади.

Жисмоний текшириш ҳам, руҳий текшириш ҳам ихтисослашган тиббий ходимлар томонидан ўтказилиши керак; бу махсус билимлар талаб этилиши жиҳатидангина эмас, балки улардан фойдаланилган тақдирда судда текшириш профессионаллар томонидан амалга оширилганлиги факти тасдиқланиши талаб этилганлиги учун ҳам зарурдир. Бироқ бу сиз жисмоний аломатларни ёки интервью бераётганнинг ҳуқ-атворидаги аниқ кўриниб турган оғишларни қайд этишингиз зарур эмас, деган маънони англатмайди, — аксинча, ушбу мулоҳазалар дарҳол тиббий текшириш ўтказиш имкони бўлмаган ҳолларда айниқса жуда фойдали бўлиши мумкин. Интервью берувчидан диққат билан сўраб олиш ва у билан қандай муносабатда бўлинганлигини батафсил ёзиб бориш жисмоний ва руҳий оқибатларни ҳужжатлаштириш каби муҳимдир. Гувоҳ билан, масалан, хотини ёки эри билан суҳбат қилиш қурбон қийноқдан кейин қандай аҳволда бўлганлиги, шунингдек, ўзини тутиши ёки хатти-ҳаракатларидаги бирор-бир ўзгаришлар тафсилотларини аниқлашда анча ёрдам бериши мумкин.

Тиббий далилларни олишда терапевтик (беморларни даволовчи) тиббиёт ва суд (юридик жиҳатларни ўрганувчи) тиббиёти ўртасидаги фарқни ҳисобга олиш жуда муҳим. Суд тиббиёти тиббиётнинг ихтисослаштирилган соҳаси бўлиб, тан жароҳатларининг келиб чиқиши сабабларини аниқлайди. Кўп мамлакатларда айни тиббиёт ходимлари ҳам терапевтик, ҳам юридик функцияларни бажарадилар, бироқ имкони борица суд тиббиёти соҳасида кўникмаларга эга бўлган ва ушбу икки соҳа ўртасидаги фарқни тушунувчи врачларни жалб этиш зарур.

5.1.1. Жисмоний далиллар

Текшириш ўтказиш учун врачни дарҳол таклиф қилиш имконияти бўлмаса, ёмон муомаланинг кўзга ташланувчи далилларини ҳужжатлаштириш тавсия этилади. Бироқ буни жабрланувчининг **розилиги** олингандан кейингина амалга ошириш мумкин. Сиз врач эмаслигингизни, эҳтимол, даволаш учун зарур ишни қила олмаслигингизни тушунтиринг. Қамоқ жойларида барча кузатувлар интервью асосида амалга оширилиши мумкин, бироқ агар киши озодликдан маҳрум этиш муассасаси доирасидан ташқарида бўлса, у ҳолда кийимини ечиши ва кўзга кўринарли аломатларни кўпроқ кўрсатиши, сизнинг батафсил кузатишингизга имкон бериши мумкин.

Қийноқнинг ташқи белгилари тан жароҳатлари етказилгандан кейин бир неча кун мобайнида кўпроқ сезиларли бўлади, бироқ анча вақт ўтгандан кейин ҳам уларни излаб кўришга ҳаракат қилган маъқул. Имкон борица кўпроқ ҳажмда маълумотлар қайд этинг. Кўзга ташланадиган бирор тан жароҳати йўқлиги ёмон муомалада бўлинмаганлигини англатмаслигини ёдда тутинг.

Қуйидаги нарсаларга эътибор бериш зарур:

- шиш, лат ейиш, кесилган жой, шилинган тери ёки куйиш сингари аён кўриниб турган ҳар қандай тан жароҳатлари;
- ҳаракатланишдаги ҳар қандай қийналишлар, масалан, юришда, зиналардан кўтарилишда, ўтиришда, узоқ туриб қолишда, эгилишда ёки қўлни кўтаришда қийналиш;
- бел, қўл ёки оёқ шакли ёхуд ҳолатидаги ҳар қандай оғишлар.

Аниқланган фактларни қандай ёзиш керак:

- ҳар қандай тан жароҳатининг **ЖОЙЛАШГАН ЖОЙИ, ЎЛЧАМИ, ШАКЛИ, РАНГИ ВА ТИПИНИ** (кесиш, лат ейиш, куйиш ва бошқаларни) қайд этинг;
- имкони борица чизғичдан фойдаланинг; чизғич бўлмаса, бирор буюм билан таққослаб, ўлчамни кўз билан чамаланг (таққослаш учун ҳар хил ўлчамли буюмлардан, масалан, апельсиндан фойдаланмасликка ҳаракат қилинг);

- агар тан жароҳатлари кўп бўлса, уларни инсон танаси диаграммасида кўрсатинг (4-ило-вага қаранг).
- фотосуратлар, шу жумладан ҳаваскорлар олган фотосуратлар кейинчалик экспертлар учун фойдали бўлиши мумкин. Экспертлар, яхшиси, тан жароҳатларининг умумий жойлашу-вини аниқ кўриш мумкин бўлган битта фотосуратни ҳамда яқиндан олинган, ҳар бир алоҳида жароҳат тафсилотлари билан аниқ кўриниб турган фотосуратни киритганлари маъқул. Ушбу фотосуратлар ўлчамни кўрсатувчи бирор нарсани, яхшиси, чизғични ўз ичига олиши керак, лекин одатдаги буюм, масалан, гугурт қутиси ҳам бўлаверади. Шу-нингдек, санани кўрсатган ҳам маъқул. Имкон бўлса, кейинчалик профессионал фото-графни таклиф этиш мумкин;
- жароҳатни жуда батафсил ва аниқ тавсифланг, масалан, «думалоқ шаклдаги тўқ кўк шиш, диаметри 4 см, ўнг қўлининг ташқи томонида, тирсақдан ўн см масофада»;
- интервью берувчидан ҳаракатдаги ёки позадаги оғишларни кўрсатиб беришни илтимос қилинг;
- воқеадан кейин кузатилган аломатлар тўғрисида сўранг. Масалан, жавоб мана бундай бўлиши мумкин: «Бир ҳафта олдин мен қўлимни 90 градусга кўтара олмас эдим, бироқ ҳозир мен бошим узра кўтара оламан. Менинг бармоқларим ҳали тўлиқ ҳаракат қила олмайди ва қўлимда ҳамон увишишни ҳис қиламан». Бундай арзлар сўзма-сўз кўчирили-ши керак.

Келтириб ўтилган кўрсатмаларни вафот этган кишининг танасини текшириш зарур бўлган ҳоллар учун ҳам мослаштириш мумкин. Бундай ҳолда ҳам сиз тана топилган ҳолатларни (маса-лан, у қаерда топилган, у қандай юзада ётган, об-ҳаво қандай эди, ушбу вилоятда кучли намгар-чилик кузатилганмиди) қайд этишингиз зарур, — буларнинг барчаси ушбу омиллар жасадда бирор-бир белги пайдо бўлишининг сабабчиси бўлган-бўлмаганлигини аниқлашда суд шифо-корига ёрдам беради.

5.1.2. Руҳий далиллар

Қийноқнинг ҳатто оғир шакллари ҳам, усталик билан бажарилганда, жисмоний из қолдир-маслиги мумкин, бироқ жиддий руҳий оқибатлар келтириб чиқаради. Бу қурбон камерада ёлғиз сақланган, диний ёки сексуал хўрланган, ўлим билан ёки оила аъзоларига зарар етказиш билан таҳдид қилиш каби маънавий қийноқларга қасддан дучор қилинган ҳоллар учун, айниқса, ха-рактерлидир. Гарчи инсонни руҳий текширишни фақат эксперт амалга ошириши мумкин бўлса ҳам, профессионал бўлмаган кишининг инсон хатти-ҳаракатини оддий кузатиши жабрланувчи ўзи ҳақида айтиши мумкин бўлган (масалан, даҳшатни тавсифлаш, ўзини ўлдириш фикри) субъектив шарҳлар билан қўшилган ҳолда, кейинги босқичда эксперт томонидан талқин этили-ши учун ҳужжатлаштирилиши керак.

- Интервью берувчида қуйидаги аломатлар кузатилиши ёхуд у улар ҳақида айтиб бериши мумкин. Гарчи улар руҳий ларзани кўрсатса ҳам, кўпчилиги қийноқ билан боғлиқ бўлмайди; лекин шунга қарамай, туш кўриш ёки эслаш уларнинг манбаини кўрсатиши мумкин. Булар жароҳат етказган нохуш ҳодиса яна қайта бошдан кечирилиши, юз берган воқеа хотирани безовта қилиб туриши, нохуш ҳодисани доимий равишда тушда кўриш, хулқ-атворнинг бирданига ўзгариши ёки яна жароҳат оламан, деб ҳис қилиш кабилардир.
- Қийноқни ёки унга ўхшаш нарсани ифодаловчи воқеалар билан боғлиқ бўлган кучли руҳий ларза. Бу жароҳат ёки умумий ҳиссий увишишга тенглаштириладиган таъсирдан қочишга астойдил уриниш сифатида намоён бўлади.
- Кучли ҳаяжонланиш белгилари, масалан, ухлаб қолиш билан, серзарда ва ғазабнок бўлиб қолиш, фикрни жамлаш билан боғлиқ муаммолар. Интервью олувчи интервью берувчи-даги халоватсизликни, ҳаяжонланишни ёки қўрқоқликни қайд этиши мумкин.

Рухий аломатларнинг субъектив эканлигини ҳисобга олган ҳолда жабрланувчининг оила аъзоларидан ёки дўстларидан тасдиқловчи далиллар олиниши жуда муҳим. Масалан, улар мана бундай типда бўлади: «У тун ярмида терга ботиб уйғонади ва даҳшатли туш кўрганидан қичқи-ради, тушида уни қийнаётган бўлишади», ёки: «У ўзини тутолмайди, ҳибсга олингунга қадар у хушфеъл ва вазмин эди», ёки: «У ўзи ҳибсга олинган жойдан четлаб ўтишга уринади».

5.2. *Amicus curiae* гувоҳлиги

Агар вазият имкон берса, юз берган воқеани баён этувчи декларацияни ҳамма вақт ёзма шакл-да тузган маъқул. Бу барча ҳолларда ҳам ҳал қилувчи омил бўлавермаслиги мумкин, бироқ бу гувоҳликнинг ишончлилигини тасдиқлашга ёрдам беради. Бундан ташқари бундай ёзма деклара-циянинг йўқлиги сизнинг жиноий иш қўзғашга бўлган имкониятингизни камайтириши мумкин.

Декларацияда қийноқ воқеаси (воқеалари) тафсилотлари, шунингдек бундан олдин ва ке-йин юз берган воқеалар тавсифланиши керак. Бундай декларацияни тузиш учун бирон-бир андоза йўқ, бироқ унда маълумот кўп бўлиши керак. Декларацияга киритиш тавсия этиладиган тафсилотлар II қисм, 4-бобда тавсифланади.

Декларация гувоҳлик берган шахс томонидан шахсан ёзилиши шарт эмас, — у интервью олувчи томонидан ёзилган бўлиши керак. Босиб чиқарилган бўлса янада яхши бўлади. Кейин интервью олувчи уни интервью берувчига ўқиш учун беради (ёки агар у саводсиз бўлса, овоз чиқариб ўқийди), интервью берувчи уни тасдиқлаши керак. Декларация интервью берувчи томонидан имзоланиши ёки унда унинг бош бармоғининг изи бўлиши керак. Агар декларациядан суд жара-ёнида фойдаланилса, у ҳолда декларация нафақат кўрсатма берувчи шахс томонидан, балки кўрсат-мани олган шахс томонидан ҳам, имкони бўлса — яна бир гувоҳ томонидан имзоланиши керак.

Ташкилотлар бундай кўрсатмаларни кўпинча кўрсатма бераётган кишига зарур маълумотлар ёзилиши керак бўлган стандарт сўровномани тўлдиришни тавсия этган ҳолда ёзиб оладилар.

5.3. Гувоҳларнинг кўрсатмалари

Қийноқ кўпинча бошқалар боролмайдиган жойда юз берганлиги сабабли, қийноқ гувоҳлари-ни аниқлаш анча қийин бўлиши мумкин. Гувоҳлар бўлган ҳолларда ҳам, улар, балки, улар учун салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлиги, ёхуд нохуш ҳодиса ниҳоятда жароҳатли бўлганли-ги туфайли кўрган нарсалар ҳақида гапиришни хоҳламасликлари мумкин. Бироқ гувоҳлар бўлган ва улар ўзлари кўрган нарса ҳақида гапириб беришга тайёр бўлган ҳолларда, бу аризанинг чинли-ги даражасини анча ошириши, шунингдек қурбон ёки гувоҳлик бераётган киши беролмаган янги тафсилотларни очиб бериши мумкин. Бу ҳол фактлар хронологиясини ва қўшимча ҳолатларни тиклашга ёрдам бериши мумкин. Гувоҳларнинг кўрсатмаларидан мақсад юз берган воқеани ан-г-лашда ёрдам беришдан иборатдир, шу сабабли улар жуда батафсил бўлиши керак.

Қийноқ пайтида ҳозир бўлган гувоҳларнинг кўрсатмаларидан бошқа кўрсатмалар ҳам фой-дали бўлиши мумкин.

- Қурбон ҳибсга олиниши пайтида ҳозир бўлган шахслар ҳам қонунбузарнинг шахси бора-сида, қурбон билан қандай муносабатда бўлинганлиги, шунингдек ҳибсга олиш пайтида қурбоннинг ҳолати тўғрисида қимматли маълумотлар бериши мумкин. Қурбон тириклар орасида бўлмаган ва унинг танасида қийноқ қўлланилганлиги излари топилган ҳолларда бу, айниқса, муҳим бўлиши мумкин. Давлат маъмурлари бунда қурбон ҳибсга олинмаган ёки тан жароҳатлари мансабдор шахслар томонидан етказилмаган, дейдилар.
- Агар гувоҳлардан кимдир қурбон ҳибсга олингунга қадар таҳдидли хат олганини ёки унга шундай мазмундаги телефон қўнғироқлари бўлганлигини билса, бу ҳам гувоҳлик билан тасдиқланиши керак.

- Камерадош қўшнилар ҳам қурбон сўроқ учун олиб чиқиб кетилганлигини тасдиқлашлари ҳамда унинг сўроқдан олдинги ва кейинги умумий жисмоний аҳволини тасвирлаб беришлари ёки қурбон камерага қайтиб келмаганлиги фактини айтишлари мумкин. Улар ўзлари эшитган товушлар ҳақида, масалан, қичқириқ ёки инграш, кийимда қон ёхуд қийноқ қўлланилганлигининг бошқа излари тўғрисида кўрсатма беришлари мумкин. Улар, шунингдек, ўзлари ҳам қандай қилиб қийноққа дучор этилганлиги ёки ўзлари гувоҳ бўлган бошқа қурбонларнинг қийноқ қилинганлиги тўғрисида кўрсатма беришлари мумкин. Бу ушбу муассасада қийноқ қўлланилиши фактини аниқлашга ёки полиция/милиция участкасининг қайсидир ходими илгари қийноқ қўлланишда қатнашганлиги фактини аниқлашга ёрдам беради. Бу умумий тенденцияларни, масалан, X участкасининг полиция/милиция ходимлари қурбонни Z қаватдаги Y хонага ҳамма вақт олиб киришларини, ёки турма назоратчилари ҳамма вақт кундузги навбатчилик тамом бўлгандан кейин келишларини ва қурбонни турма ҳудудидаги қандайдир аниқ бир жойга олиб боришларини ва у ерда мунтазам равишда қийноқ қўлланилишини аниқлашга ёрдам беради.
- Қийноқ қўлланилгандан кейин тезликда текшириш ўтказган врач ҳам муҳим гувоҳликлар бериши мумкин.

Гувоҳларни аниқлашнинг энг яхши усули — қурбон билан юз берган барча воқеаларни хронологик тартибда қараб чиқишдан, ҳибсга олиш пайтида, тегишли муассасага ёки қурбон сақланган жойга келиш пайтида ким ҳозир бўлганлигини; камерада ёки қўшни камера-ларда кимлардир бор-йўқлигини аниқлашдан; қурбонни қийноқ учун олиб кетганларини бирон киши кўрган-кўрмаганлигини; ким нохуш ҳодисанинг гувоҳи бўлганлигини; ким қийноқ оқибатида тан жароҳатларини ёки хушдан кетишни кўрганлигини; мана шундай ҳодисани бошдан кечирган бошқа киши бўлган-бўлмаганлигини ҳар бир босқичда сўрашдан иборат. Қурбон тирик эмаслиги, бедарак йўқолганлиги ёки ҳали ҳам ҳибсда эканлиги туфайли ариза бошқа шахслар томонидан берилган ҳолларда, энг яқин қариндошлар, қўшнилар ёки маҳаллий жамоа аъзолари эҳтимол тутилган гувоҳларни тахмин қилишлари ёки ўзлари маълумот беришлари мумкин.

Қурбонлар бўлган ҳолатдаги сингари, гувоҳларга нисбатан ҳам *олинган ахборотга асосланган розилик* принципи қўлланилишини ёддан чиқарманг (қаранг I қисм, 2.3-боблар). Агар ёзма кўрсатма олаётган бўлсангиз, буни, айниқса, ҳисобга олиш зарур. Сиз кўчирма келтириш ниятингиз бўлмаган эҳтимол тутилган гувоҳ билан норасмий суҳбат қилинган тақдирда — балки, буни оқлаб бўлмас ва у вазиятга боғлиқ бўлиши мумкин. Бироқ кишининг розилигисиз ҳеч қачон унинг исмини келтириш мумкин эмаслигини ёдда тутинг.

Қийноқ тўғрисида кўрсатма бераётган киши билан бўлганидек, гувоҳларнинг ёзма кўрсатмалари ҳам гувоҳларнинг ўзлари ва кўрсатма олаётган киши томонидан имзоланиши керак.

5.4. Далилларнинг бошқа турлари

Далилларни тасдиқловчи бошқа турларнинг олдиндан аниқланган рўйхати мавжуд эмас. Сиз фойдаланиш ниятингиз бўлган далилларнинг турлари кўп жиҳатдан сиз бермоқчи бўлган аризанинг характерида боғлиқ бўлади ҳамда ишнинг моҳиятидан келиб чиқиб белгиланиши керак. Бир томондан, сиз мазкур ҳодисанинг ишончлилигини мустақкамлайдиган далиллар топишингиз керак; иккинчи томондан, сизга гувоҳликларнинг умумий манзара билан қай тарзда мувофиқлаштирилишини намоёиш қилишга ёрдам берувчи холисона далиллар талаб этилади. Ушбу мақсадга эришиш учун ижодий ёндашиш зарур, чунки имкониятлар жуда кўп. Қуйидагилар далилларнинг бошқа турларига мисолдир:

- оммавий ахборот воситаларида хабар қилиш: бундай далиллардан зарур эҳтиёт чораларини кўрган ҳолда фойдаланиш керак, чунки бу, одатда, ариза бериш учун етарли бўлмайди, бироқ бу воқеа юз берганлигини мустақил исботлаш сифатида ёки умумий вазиятнинг аниқроқ манзарасини яратишда жуда фойдали бўлади;

- экспертларнинг аризалари: ушбу тоифага махсус кўрсатма асосида бажарилган тиббий ва суд хулосалари ёки экспертлар ёхуд тадқиқотлар кўрсатмаларининг исталган бошқа шакллари кириши мумкин;
- расмий маърузалар ва декларациялар: давлатнинг ичида тергов ўтказиш давомида ёки халқаро ҳуқуқий органларнинг, масалан, БМТ махсус маърузачисининг ёхуд қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш қўмитаси делегациясининг ташрифи давомида олинган кўрсатмалар ҳам ахборотнинг расмий манбаини келтириш учун киритилиши мумкин. Бирор-бир мамлакатдаги вазият муносабати билан ташвишни ифодаловчи халқаро ҳуқуқий органлар томонидан қабул қилинган резолюциялар, масалан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси, БМТ Бош Ассамблеяси ёки Европа парламенти. Депортация қилинган тақдирда Қочоқлар ишлари бўйича Олий Вакил фойдали маълумот бериши мумкин. Америка Қўшма Штатларининг давлат департаменти ҳам бутун жаҳондаги инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазият бўйича йиллик ахборот тайёрлайди;
- аниқ бир мамлакатда ёки минтақада қийноқ қўлланилиши фактининг ҳар қандай исботи: бунга ўхшаш материаллар бундай шаклда муомала қилиш ҳоллари мавжудлигини кўрсатиб, гувоҳликнинг ишончлилиги даражасини оширади. Киши депортация қилинишининг олдини олишдан иборат бўлган ҳолларда бу, айниқса, муҳимдир. Одам шахсан ўзи хавфга дучор қилинганлигини исботлаши лозимлигини ҳисобга олган ҳолда, агар қийноқ мазкур мамлакатда умумий қўлланиладиган амалиёт эканлигини намойиш қилишнинг имкони бўлса, бу вазифа енгиллашади.

Бундай маълумотни ноҳукумат ташкилотларнинг ахборотларидан осон топиш мумкин. Бироқ бундай ахборотларнинг қимматлилиги тегишли ташкилотларнинг нуфузига боғлиқ бўлади. Бирор-бир мамлакатдаги вазият сенсация деб қараладиган маърузалар қиммати анча паст бўлади, айтилиши вақтда миллий ноҳукумат ташкилотларнинг ахборотларидан, уларда вазият батафсил баён қилинганлигига қарамай, кўпинча ноҳолис бўлишлари мумкинлиги туфайли, бир мунча эҳтиёткорлик билан фойдаланиш зарур. Бироқ, яхши, сифатига ва ишончлилигига кўра фойдаланиш мақбул бўлган йирик халқаро ноҳукумат ташкилотларнинг, агар улар бўлса, материалларидан фойдаланган афзалроқдир. Бу ҳолатда уларга унчалик аҳамиятли бўлмаган ноҳукумат ташкилотларнинг, шунингдек маҳаллий кўламдаги ноҳукумат ташкилотларнинг ахборотларини қўшимча қилиш мумкин;

- мавзулар бўйича тадқиқотлар: агар сиз қандайдир аниқ бир вазиятни исботлаш ниятида бўлсангиз, сиз умумий тенденцияларни аниқлаш мақсадида шахсий тадқиқот олиб боришингиз мумкин. Масалан, айбни тасдиқловчи салмоқли далиллар бўлишига қарамай, айблов қўйилмаган ёки қонунбузарлар айбдор деб эътироф этилмаган кўп миқдордаги ҳоллар тўғрисида маълумот тўплаш йўли билан давлат мансабдор шахслари қийноқ қўлланилишига йўл қўйганлиги фактини исбот қилишга уринишингиз мумкин. Сиз, шунингдек, мазкур минтақада қийноқ қўлланилиши оқибатида тан жароҳатлари етказилган кўплаб ҳолларни кузатиш имконига эга бўлганлиги тўғрисида кўрсатма беришга рози бўлган тиббиёт экспертини ҳам топишингиз мумкин.
- давлат ички ҳуқуқ органлари томонидан чиқарилган суд қарорларининг нусхалари: агар сиз шикоятни кўриб чиқишнинг қандайдир халқаро тартиб-қоида доирасида шикоят қилмоқчи бўлсангиз (қаранг III, 3-боб), сиз давлат ичида қурбон ҳуқуқий ҳимоя воситасидан баҳраманд бўлолмаганлигини исботлашингизга тўғри келади. Бунинг учун мазкур иш бўйича қабул қилинган давлат қарорлари, шунингдек суд қарорлари ва маъмурий қарорлар нусхаларини тақдим этишингизга тўғри келади. Бу, шунингдек, жиноий иш қўзғаш ёки тергов ўтказиш тўғрисидаги илтимос рад этилганлиги ҳақидаги ҳар қандай қарорларни, қурбон ёки қурбоннинг оила аъзолари томонидан берилган арзнома нусхаларини, суднинг қабул қилинган тегишли қарорларини ҳам ўз ичига олади.

ХУЛОСА

II ҚИСМ. ДАЛИЛЛАРНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

1. Ҳужжатлаштиришнинг асосий принциплари

Гувоҳликларни ҳужжатлаштириш жараёнида сиз:

- **сифатли ахборот олишга интилишингиз зарур:** ахборот юқори даражада ишончли бўлишига кўмаклашувчи омиллар: ахборот манбадан олинishi керак; тафсилотлар даражаси; зиддиятлар мавжудлиги ёки йўқлиги; гувоҳликларни қўллаб-қувватловчи (тасдиқловчи) ёки рад этувчи элементлар мавжудлиги ёки йўқлиги; ахборотнинг умумий тенденцияни тасдиқлаши даражаси, шунингдек ахборот олинган муддат;
- **ахборотнинг энг кўп даражада аниқ ва ишончли бўлишини таъминлаш чорасини кўриш:** сиз эҳтиёткорликнинг умумий чораларига риоя қилиб, шунингдек интервью вақтида ва ундан кейин тасдиқловчи аниқ ҳолатларни излаш ҳамда соғлом фикрдан фойдаланиш йўли билан ахборотнинг аниқлиги ва ишончилигини оширишингиз мумкин.

2. Қийноқлар тўғрисида кўрсатма берувчи кишидан интервью олиш

Қийноқлар тўғрисида кўрсатма берувчи одамдан интервью олиш мураккаб ва нозик вазифа, уни олдиндан тайёргарлик кўриш ва мулоҳаза юритиш йўли билан осонлаштириш мумкин. Интервью олишдан олдин, сиз асосий матнни диққат билан ўқиб чиқишингиз зарур.

Интервью давомида сиз қуйидаги жиҳатларни мувоzanатга келтиришингиз зарур:

- **Фойдали ахборот олиш зарурлиги** ва интервью бераётган киши **манфаатларига** риоя қилиш зарурлиги;
- **Энг кўп даражада тафсилот олиш зарурлиги** ва **кўрсатма беришга мажбур этмаслик зарурлиги.**

Сиз интервьюдан олдин қуйидаги жиҳатларни пухта ўйлаб кўришингиз керак: ахборот олишга асосланган розилик; интервьюни қандай бошлаш керак; ёзиб бориш; сўров жараёнини ким бошқаради; таржимонлар хизматидан фойдаланиш; интервью берувчи учун кескин бўлмаган вазият барпо этиш; гапиришга қўрқадиган одамлар билан ўзни қандай тутиш кераклиги; маҳкумлар гуруҳ бўлиб қамалган жойларда интервью олиб бориш; ҳиссий жароҳат етказувчи жиҳатларни қандай муҳокама қилиш керак; ахборотнинг ишончилигини таъминлаш; интервью берувчилар гуруҳининг жинси масалалари; болалар билан интервью олиб бориш (қаранг: бундан буёнги тушунтиришлар учун асосий матн).

3. Ёзиб бориш зарур бўлган ахборот

Ахборотда қуйидаги маълумотлар бўлиши керак

- Қонуни бузилишини КИМ содир этган?
- НИМА содир бўлган?
- КИМ жабрланган?

• ҚАЧОН, ҚАЕРДА, НИМА УЧУН ВА ҚАНДАЙ ҚИЛИБ?

Ахборот:

- қурбон (қурбонлар) шахсини аниқлаши;
- қонунни бузувчининг (қонунни бузувчиларнинг) шахсини аниқлаши;
- қурбон қандай қилиб давлат мансабдор шахслари қўлига тушиб қолганлигини тавсифлаши;
- қурбон қаерда сақланганлигини ёки ҳибсда бўлганлигини тавсифлаши;
- ҳибсда сақлаш шароитларини тавсифлаши;
- ёмон муомала шаклини тавсифлаши;
- расмий маъмурларнинг нохуш ҳодисага муносабатини тавсифлаши керак.

Ушбу тафсилотларни гувоҳликнинг мазмунига таъсир кўрсатмасдан олиш учун сиз **ёрдамчи саволлардан қочинг** — ҳамма вақт **умумий ёки очиқ саволлардан бошланг** (масалан, «Сизни қийнашдими?» деган савол ўрнига кўпроқ жавоб берилишини назарда тутувчи «Сиз билан нимадир бўлдими?» деган саволлар), сўнгра берилган жавоблар асосида анча батафсилроқ саволлар беринг (қаранг: амалий мисол).

Интервьюнинг **бошқа ҳолатлари бошқача ёндашувларни талаб** этиши мумкинлигини ёдда тутинг (бундан кейинги маълумотларни олиш учун асосий матнга қаранг).

4. Далиллар

Ариза берар экансиз, ҳамма вақт имкони борича тасдиқловчи далилларни кўпроқ тақдим этишга иштилинг, — бу қурбоннинг самимийлигига, шунингдек сизнинг самимийлигингизга, одамларни ишонтиришга ёрдам беради. Бу сизда ҳам, бошқа кишиларда ҳам аризага нисбатан пайдо бўлиши мумкин бўлган шубҳани тарқатишга ёрдам беради; бундан ташқари, бу айрим ҳолларда, жумладан, суд терговидида мажбурий талаб ҳисобланади.

Далилларнинг анъанавий шакллари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- **тиббий далиллар;**
- **ариза берувчи шахснинг декларацияси:** бу расмий ёзма декларация ёхуд сўровнома шаклида бўлиши мумкин;
- **шоҳидларнинг гувоҳликлари:** ушбу далиллар қийноққа дучор қилинган қурбондан; қурбон ҳибсга олинган пайтда ҳозир бўлган шахслардан; қурбоннинг ҳибсга олингунгача ёки ҳибсга олинган пайтдаги жисмоний аҳволини кузатиш имконига эга бўлган шахслардан; қурбон ҳибсга олингунча ҳокимият вакиллари томонидан таҳдид қилинганлигини кузатиш имконига эга бўлган шахслардан олиниши мумкин. Эҳтимол тутилган гувоҳларни аниқлашнинг энг мақбул йўли қурбон билан юз берган воқеаларни хронологик тартибда кўздан кечириб, ҳар бир босқичда ушбу ҳолатда ҳозир бўлган шахслар тўғрисида сўрашдан иборатдир.

Исботларнинг бошқа турлари матбуотда берилган баёотни, экспертларнинг хулосасини, расмий ахборотлар ва декларацияларни, аниқ бир мамлакатда қийноқдан кенг фойдаланилиши ҳақидаги ҳар қандай далилларни, махсус тадқиқотларни, давлат ички суд ва маъмурий қарорлари нусхаларини ўз ичига олиши мумкин.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

- 1. Кириш. Маълумотлардан фойдаланиш тактикасининг эҳтимол тутилган вариантлари**
 - 1.1. Халқаро даражада чора кўриш
 - 1.2. Давлат ички даражасида чора кўриш
- 2. Шикоятларни кўриб чиқишнинг халқаро механизмлари ва улардан фойдаланиш .**
 - 2.1. Хабар бериш шаклига қўйиладиган талаблар
 - 2.2. Мониторинг органларига ахборот тақдим этиш. Сизнинг хабарингиз нималарни ўз ичига олиши керак?
 - 2.3. Давлат ахборотлари тартиб-қоидалари доирасида ахборот тақдим этиш
 - 2.4. Фактларни аниқлаш билан шуғулланувчи органга ахборот тақдим этиш
- 3. Шикоятларни кўриб чиқишнинг халқаро тартиб-қоидалари ва улардан фойдаланиш**
 - 3.1. Индивидуал шикоят бериш тартиб-қоидаси доирасида нимага эришиш мумкин?
 - 3.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида шикоятларнинг қандай типлари қабул қилинади?
 - 3.3. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг амал қилиши
 - 3.4. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида бериладиган аризада нималар бўлиши керак?
 - 3.5. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланиш бўйича амалий маслаҳатлар
- 4. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Механизмлар ва тартиб-қоидалар**
 - 4.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимига кириш
 - 4.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида маърузалар механизмлари

- 4.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими доирасида шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси
- 5. Минтақавий даража. Механизмлар ва тартиб-қоидалар
 - 5.1. Европа тизими
 - 5.2. Америкааро тизим
 - 5.3. Африка тизими
 - 5.4. Бошқа минтақалар
- 6. Халқаро тартиб-қоидаларни қиёсий баҳолаш жадваллари
- 7. Кейинги ёрдам манбалари
 - 7.1. Кейинги ёрдам нима учун керак бўлиши мумкин?
 - 7.2. Ёрдамнинг айрим ўзига хос манбалари

1. КИРИШ. МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАКТИКАСИННИНГ ЭХТИМОЛ ТУТИЛГАН ВАРИАНТЛАРИ

«Хом» ахборот тўплаш жараёни тугагандан кейин сиз уни жўнатадиган энг мақбул ташкилотни аниқлашингиз, шунингдек уни тақдим этишнинг кўзланган натижага эришишда энг юқори имкониятни таъминлайдиган шаклини топишингиз керак бўлади. Ушбу бобда сиз танлашингиз мумкин бўлган тактиканинг ҳар хил вариантлари изоҳланади ҳамда улардан энг самарали фойдаланиш юзасидан айрим кўрсатмалар берилади.

Сиз ўзингизнинг бутун саъй-ҳаракатингизни биринчи навбатда, айниқса, маълумот индивидуал ҳодисага тегишли бўлган ҳолларда, давлат ички тизими доирасида натижага эришишга қаратишингиз зарур. Ушбу қўлланмада эътибор, амалий мулоҳазалардан келиб чиқиб халқаро тизим доирасида натижаларга эришишга қаратилган, бироқ бу давлат ички тизими доирасида ечимни изламаслик керак, деган маънони англатмайди. Аксинча, қуйида келтирилаётган бир қанча сабаблар мавжуд бўлиб, улар бўйича шу даражада ечимни қандай қилиб бўлмасин топиш зарур.

- Давлат ички тузилмасининг таъсирчанлигини мустаҳкамлаш ва кучайтириш жуда муҳим, чунки у мамлакатда инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазият кенг кўламда яхшиланишининг гарови бўлади.
- Қарор қабул қилишнинг самарали давлат ички механизмлари мавжуд бўлган жойда, одатда, чора тезликда қабул қилинади, бу шикоятларнинг тўғридан-тўғри қондирилишини таъминлайди. Халқаро тартиб-қоидаларга келганда эса аҳвол бошқача. Улар аниқ қарорлар қабул қилиниши учун узоқроқ муддатни талаб этиши мумкин.
- Халқаро ҳуқуққа мувофиқ тегишли давлатлар жавоб берадиган инсон ҳуқуқлари бузилган тақдирда, ушбу давлатлар халқаро органлар аралашгунга қадар чора кўриш имкониятига эга бўлиши керак. Бинобарин, халқаро органларга индивидуал шикоят бериш учун давлат ички даражасида ҳуқуқий ҳимоядан баҳраманд бўлиш имконияти *тугаганлигини* исботлаш талаб этилади (III қисм, 3.3.2.2-боблар).

Халқаро даражада иш кўриш қуйидаги ҳолларда ўзини кўпроқ оқлайди:

- давлат ички суд механизмлари самарасиз ёки индивидуал ҳолатларда зарур чоралар кўришга қобил эмас;
- сизнинг мақсадингиз халқаро ҳамжамият эътиборини аниқ бир мамлакатдаги инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазиятга умуман ёки мазкур вазиятнинг бирор жиҳати муносабати билан тортишдан иборатдир.

1.1. Халқаро даражада чора кўриш

Қийноқ ҳамда ёмон муомаланинг бошқа шакллари тўғрисидаги аризалар муносабати билан халқаро даражада қўллаб-қувватлаш механизмлари кўлами жуда кенгдир. Ушбу қўлланмада, жумладан, ушбу бўлимда, маълумот бериш мумкин бўлган ҳамда вазифаси халқаро ҳуқуқ қоидаларидан келиб чиқиб қандайдир давлат қийноқни қўлланиши муносабати билан ўз мажбуриятини бузганлиги ёки бузмаганлиги тўғрисида қарор чиқаришдан иборат бўлган халқаро механизмлар тавсифи берилади. Ушбу ташкилотлар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро тизими жорий этилишининг назорати учун жавоб берадилар — айнан ушбу механизмлар орқали, халқаро қонунлардан келиб чиқиб, давлатларнинг ўз мажбуриятларини бажариши устидан назоратни амалга ошириш мумкин. Айни вақтда ушбу механизмлар қийноқ тўғрисидаги аризага расман ёки расмий жавоб олиш имконини беради, шунингдек қонун бузилиши муносабати билан тегишли чора-тадбирлар кўрилишини таъминлайди. Бироқ, ёрдам олишнинг бошқа имкониятлари ҳам мавжудлигини ёдда тутиш муҳимдир. Улар доирасида қимматли тавсиялар олиш,

қўллаб-қувватланиш ва бошқа шаклда, айниқса, сиз расман тартиб-қоидалардан фойдаланиш муносабати билан ўзингизни ноқулай сезган ҳолларда, кўмак олиш мумкин. Ушбу манбалар III қисм, 7-бобда баён этилган.

1.1.1. Халқаро тартиб-қоидалар кўлами

Амалий хатти-ҳаракатлар учун халқаро даражада кўплаб имкониятлар мавжуд. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан яратилган, жаҳоннинг барча мамлакатларидаги вазиятни қараб чиқишга қодир бўлган механизмлар бор. Минтақавий ташкилотлар асосида барпо этилган, муайян минтақадаги давлатларга нисбатангина амал қилиши мумкин бўлган бошқа механизмлар ҳам мавжуд. Мутлақо қийноқ қўлланилиши билан боғлиқ бўлган ҳолларни кўриб чиқиш учун ташкил этилган механизмлар ва, инсон ҳуқуқлари бузилишининг, шу жумладан қийноқнинг ҳам, кенгроқ жиҳатларини кўриб чиқиш ваколатига эга бошқа механизмлар ҳам мавжуддир. Мазкур механизмлар ўз функциясини бажаришида восита бўладиган усуллар аниқ ташкилотга боғлиқ равишда, анча фарқ қилиши мумкин. Ҳар хил ташкилотларни таснифлашнинг энг яхши усули — уларнинг келиб чиқишини (яъни улар қандай пайдо бўлганлигини) ва улар томонидан бажариладиган функцияларни аниқлашдир.

1.1.1.1. Механизмнинг келиб чиқиши

Барча мамлакатларда механизмларнинг ҳаммасидан фойдаланиб бўлмаслиги мумкин. Механизмнинг келиб чиқиши муҳим роль ўйнайди, чунки бу ушбу ташкилотларга қайси мамлакатлар ариза бериши мумкинлигини кўрсатади. Икки тоифани — *шартномавий органлар ва шартномавий бўлмаган механизмларни* фарқлаш зарур.

- *Шартномавий органлар* — бир неча давлат ўртасидаги юридик мажбурий битим йўли билан ташкил этилган органлардир. Битимнинг ушбу типи, одатда, шартнома сифатида маълум, бироқ бошқача, масалан, конвенция, пакт ёки хартия деб ҳам аталиши мумкин. Шартномавий органлар шартнома иштирокчиси сифатидаги (яъни унга риоя қилишга рози бўлган) давлатлар томонидан қабул қилинган битимларга риоя қилиниши жараёни устидан назорат олиб бориш мақсадида тузилади. Масалан, Қийноқлар ҳамда қаттиқ муомала ва жазолашнинг шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши БМТ конвенцияси *қатнашчи давлатлар* бажариши мажбурий бўлган бир қанча мажбуриятларни белгилади, шунингдек мақсади ушбу мажбуриятлар бажарилиши жараёнини назорат қилишдан иборат бўлган, Қийноқ ҳамда қаттиқ муомала ва жазолашнинг шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши кўмита деб аталадиган назорат қилувчи органни ташкил этди. Агар сиз *шартномавий органга* ариза бериш ниятида бўлсангиз, устидан ариза берилаётган мамлакат ҳақиқатда мазкур шартнома қатнашчиларидан бири эканлигига ишонч ҳосил қилишингиз керак. Чунки *шартномавий орган* битим йўли билан ташкил этилган, у мазкур битимнинг қатнашчиси ҳисобланмаган давлат билан боғлиқ аризаларни кўриб чиқа олмайди.
- *Ношартномавий механизмлар* — булар бирор-бир шартномага риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш мақсадида ташкил этилмаган механизмлардир. Ушбу механизмлар давлатларнинг вакилларида иборат сиёсий орган, масалан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси бўлиши мумкин, ёхуд шунга ўхшаш сиёсий органларнинг *резолүцияси* (одатда овоз бериш давомида қабул қилинадиган расмий қарор) йўли билан ташкил этилган механизм ҳисобланади. Бу мазкур механизм давлатлар томонидан ёзма розилик бериш заруриятисиз тегишли ҳукуматлараро органнинг барча қатнашчи давлатларида вазиятни кўриб чиқиш ваколатига ўз-ўзидан эга бўлишини англатади. Масалан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси резолүция қабул қилиш орқали Қийноқ масалалари бўйича Махсус Вакил функциясини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу Махсус Вакил БМТ қатнашчиси бўлган ҳар қандай давлатда аризани кўриб чиқиши ва уни олиши мумкинлигини англатади. Кўринадик-ки, *ношартномавий* органлар кўп миқдордаги давлатлардан ариза олиши мумкинлигини қайд этиш мумкин, чунки улар қандайдир битимни имзолаган давлатлар билангина чекланиб қолмайди.

Механизмнинг келиб чиқиши ҳам назорат остидаги давлатлар сонини бошқача йўл билан чеклаши мумкин. Механизм ҳукуматлараро ташкилот доирасида барпо этилган ҳолларда унинг амал қилиши, одатда, ушбу ташкилот қатнашчилари бўлган давлатларга ёйилади. Бу ҳам *шартномавий*, ҳам *ношартномавий* механизмларга тегишлидир. У қуйидагиларни назарда тутди:

- агар ҳукуматлараро ташкилот минтакавий ташкилот ҳисобланса, бу, қоидага кўра, механизм фаолиятини мазкур минтақадаги давлатларгача чеклайди. Масалан, фақат Америка давлатлари ташкилоти қатнашчиси бўлган давлатлар Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчилари бўлиши ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка суди юрисдикциясига кириши мумкин. Механизмни барпо этган давлатлар мазкур ташкилотга ёки минтақага кирмаган давлатларни аъзо давлатлар сифатида қабул қилиш тўғрисида қарор қабул қилиши ҳоллари бундан мустасно. Бундай вазият Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазолашнинг бошқа турларининг олдини олиш бўйича Европа конвенцияси билан ҳам тез орада юз бериши мумкин;
- механизм, БМТ каби, жаҳон кўламидаги ташкилот доирасида ташкил этилган ҳолларда ундан бутун жаҳонда исталган аъзо мамлакат фойдаланиши мумкин. БМТ мисолида бу амалда бутун жаҳон мамлакатларини англатади.

1.1.1.2. Механизм функциялари

Ушбу қўлланмада тавсифланган кўплаб ташкилотлар бирдан ортиқ функцияга эгадирлар. Жумладан, улар фақат индивидуал аризаларни қабул қилади, деб ҳисобламаслик керак. Кўплаб механизмлар пировард натижада қонун бузилишларининг олдини олишга қаратилган оламшумул кўламдаги чораларни кўриш учун ҳам ишлаб чиқилган. Ҳар хил функциялар нимаси билан фарқланишини тушуниш жуда муҳимдир, чунки уларнинг ҳар бири ҳар хил типдаги ахборотни кўриб чиқишга мўлжалланган ва ҳуқуқий ҳимоянинг ҳар хил воситаларини тақдим этади. Бу, бир томондан, сизнинг ахборотингиз аниқ механизм унга муносабат билдирадиган шаклда ва, иккинчи томондан, сиз эришмоқчи бўлган ҳуқуқий ҳимоя воситаси бўладиган шаклда берилиши кераклигини англатади. Механизмларнинг асосий функцияларини икки типга ажратиш мумкин. Булар: маърузалар функцияси ва шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси.

Маърузаларни кўриб чиқиш қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

- давлатларнинг маърузасини кўриб чиқиш: *шартномавий органларнинг* айрим типлари қатнашчи давлатлар томонидан тайёрланган, мамлакатдаги вазият ҳамда шартномавий мажбуриятларни бажариш учун ушбу мамлакатлар томонидан фойдаланиладиган вазият тавсифланган ахборотларни олади ва кўриб чиқади. Сўнгра *шартномавий орган* олинган ахборотларга нисбатан ўз мулоҳазасини билдиради ва вазиятни яхшилашга доир ўз тавсияларини тақдим этади. Ушбу шарҳлар ва тавсиялар, қоидага кўра, оммавий равишда бажарилади;
- мониторинг: *айрим шартномавий ва ношартномавий механизмлар* кўпинча қандайдир муайян истиқболдан келиб чиқиб мониторингни амалга ошириши мумкин. Бу истиқбол қандайдир муайян жиҳат билан, масалан, қийноқ қўлланилиши, аёлларга нисбатан зўравонлик ишлатилиши ёки муайян бир мамлакатда инсон ҳуқуқларининг умумий вазияти билан боғлиқ ҳолда жаҳон ёки минтақавий вазиятдан келиб чиқиб қурилиши мумкин. Бу, одатда, ушбу вазият бўйича маъруза тайёрлаш мақсадида ҳам индивидуал, ҳам умумий характердаги маълумотни олиш ва кўриб чиқишни ўз ичига олади.
- фактларни топиш: айрим *шартномавий* ва *ношартномавий механизмлар* ҳам фактларни аниқлаш функциясини бажариши мумкин. Шу мақсадда ушбу мамлакатга мунтазам равишда борилади, бироқ айрим ҳолларда ташриф алоҳида мақсадда (бунга муҳим сабаблар мавжуд бўлган ҳолларда) амалга оширилиши ҳам мумкин.

Шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси қуйидагиларни ўз ичига олади:

- индивидуал шикоятларни олиш ва улар билан ишлаш: ушбу функция фақат шартномавий органлар томонидан бажарилади. Ахборот механизмларидан фарқ қилган ҳолда (улар билан бўлган ҳолларда ҳам индивидуал далиллар олиниши мумкин, бироқ улардан асосан умумий вазиятни батафсилроқ тушуниш учун фойдаланилади), шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси суд жараёнидан иборат бўлиб, даъволашини тусида бўлади. Ушбу жараён индивидуал айбловга жамланган ва тегишли шартнома асосида инсонга ёки кишилар гуруҳига берилган ҳуқуқларнинг давлат томонидан бузилиши фактини тасдиқлаш ёки инкор этиш мақсадини кўзлайди. Ушбу ҳаракат ишнинг судда кўриб чиқилиши билан тенгдир ва риоя этилиши зарур бўлган муайян тартиб-қоидали расмий жараён ҳисобланади;
- давлатлараро шикоятларни олиш ва кўриб чиқиш: давлатлар ушбу тартиб-қоидалар доирасида бошқа давлатларни инсон ҳуқуқлари ёки бошқа мажбуриятлар бузилишида айблаб, уларнинг устидан шикоят беришлари мумкин. Бундай функция ҳам шартномавий, ҳам ношартномавий органлар томонидан бажарилиши мумкин, шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг ушбу типи мазкур қўлланмада ёритилмайди, чунки у, қоидага кўра, ноҳукумат ташкилотлар иштирок этишини кўзламайди.

1-ЖАДВАЛ. ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИКИШИ ВА ФУНКЦИЯСИГА КҮРА РҮЙХАТИ

МЕХАНИЗМ	КЕЛИБ ЧИҚИШИ				ФУНКЦИЯСИ				
	шарт- нома- вий	ношарт- нома- вий	минтақавий	жаҳон	Маъруза тартиб-қоидалари			Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш	
					Давлат маърузалари	Мони- торинг	Фактларни аниқлаш	Шарт эмас	Шарт
Қийноқларга қарши қўмита	✓			БМТ	✓	??	✓	✓	
Инсон ҳуқуқлари қўмитаси	✓			БМТ	✓			✓	
Бола ҳуқуқлари қўмитаси	✓			БМТ	✓			??	
Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш қўмитаси	✓			БМТ	✓			??	
Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТнинг махсус вакили		✓		БМТ		✓	✓		
1503-процедура		✓		БМТ		✓			
Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди	✓		Европа кенгаши						✓
Қийноқ ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг оқидини олиш бўйича Европа қўмитаси	✓		Европа кенгаши (қаралг: 1-илова)			✓	✓		
Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия	✓		Америка давлатлари ташкилоти			✓	✓		✓
Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд	✓		Америка давлатлари ташкилоти					✓	
Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси	✓		Африка давлатлари ташкилоти		✓	✓	✓		

1-изох: Эҳтимол, яқин келажакда Қийноқларнинг олдини олиш бўйича Европа конвенцияси баённомаси қабул қилинади, у Европа Кенгаши аъзоси бўлмаган мамлакатларга Конвенция қатнашчиси бўлган давлат бўлиш имкониятини беради.

2-изох: * Мазкур функциялар (эҳтимол) кўрсатиб ўтилган механизмлар билан биргаликда яқин келажакда амалга оширилади. Механизмларнинг амал қилишига бағишланган бўлимларга мурожаат қилинг.

1.1.2. Халқаро тартиб-қоидаларни танлаш

Халқаро тартиб-қоидалар кўламида энг қулайини танлашдан олдин қуйидаги бандларни кўриб чиқиш керак бўлади:

- **ФОЙДАЛАНА ОЛИШЛИК:** сиз қайси механизмлардан фойдалана оласиз?
- **МУВОФИҚЛИК:** қайси механизмлар сизнинг мақсадларингизга энг кўп мос келади?

1.1.2.1. ФОЙДАЛАНА ОЛИШЛИК. Сизнинг фойдаланишингиз учун қайси механизмлар қулай?

Бу сизда ахборот бўлган мамлакатга боғлиқдир.

Илгари муҳокама қилинганидек, БМТнинг *ношартномавий* механизмлари барча мамлакатлар учун алоҳида рухсат олиш заруриятисиз фойдаланишга очиқдир. Бироқ минтақавий органлар ҳам, БМТ томонидан *шартнома* воситасида ташкил этилган органлар ҳам, қоидага кўра, шартнома шартларига риоя қилиш мажбуриятини олган мамлакатлардагина амал қилади. Минтақавий органларга нисбатан уларнинг амал қилиши, қоидага кўра, мазкур минтақадаги давлатларга ёйилади.

Боз устига, индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини назарда тутувчи айрим шартномаларда ушбу тартиб-қоидалар қатнашчи давлатлар учун мажбурий эмаслигига йўл қўйилади. Бундай ҳолларда бирон-бир давлат билан боғлиқ индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланиш учун мазкур давлат шартнома қатнашчиси бўлиши етарли эмас. Бунинг учун тартиб-қоидани амалга оширишга нисбатан давлатлар томонидан билдирилган ижобий розилик талаб этилади. Бошқача айтганда, мамлакат индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини белгилувчи шартнома қатнашчиси бўлган давлат бўлиши мумкин, бироқ ушбу тартиб-қоиданинг ўзига нисбатан қўлланилишига йўл қўймаслиги мумкин.

Бундан ташқари, мамлакатлар шартнома қатнашчиси бўлган давлатга айланиш тўғрисида қарор қабул қилар экан, шартномага нисбатан кўпинча *шарт қўйиш* имкониятига эга бўлади. Агар давлат шарт қўйса, бу шартнома шартларини айнан қабул қилмаслигини, ўз эҳтиёжларига мувофиқ унинг бир ёки бир неча қоидаларини ўзгартирганлигини англатади, бу шартномани қабул қилиш шarti сифатида илгари сурилади. Шу сабабли давлат шартнома қатнашчиси бўлган давлат ҳисобланиши фактидан ташқари, шунингдек, шартнома муносабати билан бирор-бир шарт бор-йўқлигини ҳам текшириш зарур, чунки бу бизнинг мисолимизда аҳамиятли бўлиши мумкин.

Сиз муайян мамлакатдан ахборот қабул қиладиган механизмларни аниқлаш учун қуйидаги саволларга жавоб топишингиз зарур:

- мазкур механизм шартнома асосида яратилганми?

Агар шундай бўлса, қуйидаги саволларга жавоб бериш зарур:

- ⇒ мазкур мамлакат ушбу шартнома қатнашчиси ҳисобланадими? Агар қатнашчиси ҳисобланса, механизм ушбу мамлакат тўғрисидаги ахборотни қабул қилади. Агар қатнашчиси бўлмаса, у ҳолда механизм, қоидага кўра, ушбу мамлакат тўғрисидаги ахборотга муносабат билдира олмайди;
- ⇒ агар индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси мажбурий бўлмаса, мамлакат мазкур тартиб-қоидадан фойдаланишга розилик берганми? Агар розилик берган бўлса, у ҳолда механизм мазкур мамлакатга тааллуқли индивидуал шикоятларни кўриб чиқиши мумкин. Агар розилик бермаган бўлса, механизм ушбу мамлакат ҳақидаги ахборотни ўзининг бошқа функцияларини бажариш доирасида олиши мумкин. Бироқ, индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини қўллай олмайди;

⇒ сизнинг мисолингизда давлат кўриб чиқиш жараёнига таъсир этиши мумкин бўлган шартнома муносабати билан бирор-бир шарт қўйганми?

Агар механизм шартнома асосида ташкил этилмаган бўлса: у ҳолда бу, қоидага кўра, у қандайдир ҳукуматлараро ташкилот томонидан ташкил этилганлигини аниқлатади.

⇒ Мазкур мамлакат аниқ бир ҳукуматлараро ташкилот аъзоси ҳисобланадими? Агар аъзоси ҳисобланса, мазкур механизм ушбу мамлакат тўғрисидаги ахборотни қабул қилади. БМТнинг ношартномавий механизмлари аслида жаҳоннинг ҳар қандай мамлакатидан исталган ахборотни қабул қилиши мумкин.

1.1.2.2. Аниқлик: қайси механизмлар сизнинг мақсадларингиз билан кўпроқ айланиш?

Сизнинг мисолингизда фойдаланиш учун очиқ бўлган механизмларни аниқлаб, ахборот бериш йўли билан нимага эришмоқчи эканлигингизни ҳал этиш талаб қилинади, — бу ўз мақсадларингизга эришиш учун сизга энг юқори имконият берадиган механизмларни қулай равишда танлашда ёрдам беради. Умумий маълумотлар учун қуйида келтирилган жадвалдан фойдаланинг.

2-ЖАДВАЛ. МЕХАНИЗМЛАРНИНГ ТИПЛАРИ ВА ЭХТИМОЛ ТУТИЛГАН МАҚСАДЛАР НИСБАТИ

ЭХТИМОЛ ТУТИЛГАН МАҚСАДЛАР	МАҚСАДГА ЭРИШИШ УЧУН ЭНГ МАҚБУЛ МЕХАНИЗМ ТИПИ
<u>Умумий мақсадлар:</u>	
Вазиятга эътиборни тортиш, умумий тенденцияларни аниқлаш	Маърузалар ёки индивидуал шикоятларни кўриб чиқишнинг ҳар қандай механизми
Умумий вазиятда ижобий ўзгаришларга эришиш	Маърузалар ёки индивидуал шикоятларни кўриб чиқишнинг ҳар қандай механизми
Жазосизликка қарши кураш	Маърузалар ёки индивидуал шикоятларни кўриб чиқишнинг ҳар қандай механизми
<u>Индивидуал мақсадлар:</u>	
Қонун бузилиши фактини эътироф этиш	Шикоятларни кўриб чиқишнинг ҳар қандай тартиб-қоидаси
Қонунбузарларни жавобгарликка тортиш	Шикоятларни кўриб чиқишнинг ҳар қандай тартиб-қоидаси; индивидуал гувоҳликлар бўйича маърузалар механизми
Компенсация олиш	Шикоятларни кўриб чиқишнинг компенсация беришга қодир бўлган тартиб-қоидаси
Шахснинг у қийноққа дучор қилиниши хавфи бор, деб тахмин қилиш учун асос бўлган мамлакатга депортация қилинишининг олдини	Шикоятларни кўриб чиқишнинг индивидуал гувоҳликлар бўйича фармойиш беришга ёки вақтинчалик чора-тадбирларни, маърузалар механизмларини тавсия этишга ваколатли бўлган тартиб-қоидаси

1.2. Давлат ички даражасида чора кўриш

Ҳар бир давлатда ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари, шакллари ва тартиб-қоидаларининг ўзига хос турлари мавжуд эканлигини ҳисобга олиш зарур. Ушбу қўлланмада уларни батафсил баён этиш кўзланмайди — бунинг учун кўплаб жилдлар талаб этилган бўлур эди. Шу сабабли сизнинг хабардорлигингиз даражасини ошириш учун, ушбу бўлимда сиз давлат ички тизимида тўқнаш келишингиз мумкин бўлган тартиб-қоидаларнинг кириш баёнигина берилди.

ди. Муайян мамлакатда эҳтимол тутилган қарорлар бўйича батафсилроқ ахборот олиш, шунингдек амалий жиҳатларни аниқлаштириш учун давлат ички ҳуқуқи бўйича ҳуқуқшуноста ёки тегишли тажрибага эга бўлган миллий НХТга мурожаат қилиш тавсия этилади.

Тактиканинг миллий даражада эҳтимол тутилган вариантлари қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

1.2.1. Жиноят судлов ишларини юргизиш

Давлатнинг мансабдор шахслари томонидан қилинган ёмон муомалага дучор бўлганлиги тўғрисида кўрсатма бераётган киши кўпинча милиция/полицияга, маҳаллий оммавий айбловчига ёки маҳаллий судга ариза бериш йўли билан жиноий иш қўзғаш имкониятига эга бўлади. Кўпчилик давлат ички суд тизимларида, оммавий айбловчи жиноий иш қўзғаш мақбул эканлиги тўғрисида қарор қабул қилган тақдирдагина, жиноят таъқиби қўзғатилиши мумкин; бунда жабрланган ишни мустақил қўзғата олмайди. Муайян мамлакатда аниқ тартиб-қондани белгилаб олиш учун маҳаллий ҳуқуқшунос билан маслаҳатлашишингизга тўғри келади. Жиноят таъқибидан мақсад етказилган зарарни қурбонга ундириб беришдан эмас, балки ҳуқуқбузарни жазолашдан иборат. Ҳуқуқий ҳимоянинг эҳтимол тутилган воситалари қонунбузарга жарима солишни, шартли ҳукм қилишни ёки озодликдан маҳрум этишни ўз ичига олади.

Ҳарбий кадрлар бошқа давлат мансабдор шахслари каби жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин, бироқ, бундан ташқари (ёки бунинг ўрнига), улар интизомий ҳарбий жавобгарликка тортилиши мумкин, бу ҳарбий трибунал олдида жавобгарлик (ҳарбий кадрларнинг ҳарбий қонунлар қўлланилган ҳолда ҳарбий суд томонидан таъқиб қилиниши)ни ўз ичига олиши мумкин. Ҳарбий трибуналдаги суд муҳокамаси фақат ичдан қўзғатилиши мумкин, бироқ ҳарбий кадрлар томонидан қийноққа дучор қилинган ёки ёмон муомаланинг бошқа шаклига учраган киши унвони каттароқ бўлган офицерга шикоят қилиши, у, яхши деганда, терговни бошлаш учун ўз ваколатидан фойдаланиши мумкин. Ҳокимият тепасида ҳарбийлар турган мамлакатда ҳеч қандай тергов олиб борилмаслиги ёхуд у кам самарали бўлиши эҳтимоли кўпроқ эканлигини қайд этиш зарур. Лекин шунга қарамай, унвонига кўра юқори турувчи офицер қийноқ иши бўйича ҳарбий қонунларга биноан тергов қўзғамаса, бу тергов қўзғаш рад этилишига, шунингдек давлат мансабдор шахсларининг қийноқ қўлланилишига нисбатан бепарво бўлишига тенглаштирилади. Мана шундан келиб чиққан ҳолда, ҳатто агар қурбон ушбу жараёни тўғридан-тўғри ўз ташаббуси билан қўзғаш имкониятига эга бўлмаса ҳам, шу маънода тергов қўзғаш имкониятини ҳисобга олиш керак. Тергов қилиш рад этилиши ҳам Қуролли тўқнашувлар тўғрисидаги халқаро қонун бузилиши деб ҳисобланадики (I қисм, 3.6.-боб), унга мувофиқ ҳарбий қонунлар бузилиши муносабати билан тергов ўтказилиши учун қўмондонлар жавобгардир.

1.2.2. Фуқаролик судлов ишларини юргизиш

Фуқаролик судлов ишларини юргизиш давлат кодекси қарорларига, қонунчилик ёки умумий ҳуқуқнинг айрим шаклларига асосланиши мумкин. Ушбу қарорлар ҳар хил қоидаларни белгилайди, бироқ уларнинг барчаси фуқаролар бир-бирларига нисбатан рисоа этишлари керак бўлган умумий характердаги мажбуриятлар бузилиши билан боғлиқдир. Одатда, фуқаролик судлов ишларини юргизишга киши жавобгарликка тортилган шахсдан бирор-бир компенсация, қоидага кўра, молиявий компенсация олишни хоҳлаган ҳолларда мурожаат қилинади. Ишни кўриб чиқиш суд хусусиятига эга бўлади ва оддий юрисдикция судида юз беради.

1.2.3. Маъмурий судлов ишларини юргизиш

Қийноқ қурбонлари учун мақбул бўлиши мумкин бўлган ҳуқуқий ҳимоянинг маъмурий воситаларига шафқатсиз жиноятлар қурбонларига етказилган зарар ундирилишини таъминлайдиган компенсация тўлови тўғрисида ариза бериш, шунингдек шикоятни кўриб чиқиш юзасидан полиция/милиция участкасига ариза бериш мисол бўлиши мумкин. Маъмурий судлов ишлари-

ни юргизишда оддий судьялар иштирок этиши шарт эмас. Кўпинча бу ҳакамлик суди экспертлари ёки экспертлар аниқ бир соҳада ваколатларга эга бўлган расмий шахслар томонидан қарор қабул қилинишини ўз ичига олади.

1.2.4. Интизомий судлов ишларини юргизиш

Биз учун зарур интизомий тартиботлар полиция/милиция органларининг, ҳарбий кучларнинг, бошқа хавфсизлик органларининг ва давлат маъмуриятининг ички тартиботига тегишли бўлади. Ушбу процессуал ҳаракатлар суд ҳаракатлари ҳисобланмайди ва шу сабабли лавозимига кўра юқори бўлган давлат мансабдор шахслари томонидан кўриб чиқилади. Ҳарбий трибуналда бўлганидек, шикоят юқори турувчи мансабдор шахсга берилиши мумкин, бироқ иш кўзгаш тўғрисидаги қарор фақат орган доирасида қабул қилиниши мумкин. Интизомий суд ишларини юргизиш натижасида белгиланиши мумкин бўлган санкциялар турлари, қоидага кўра, эгаллаб турилган лавозимга тегишли бўлади ва иш ҳақи тўламасликни, ишдан вақтинча четлатишни, бошқа лавозимга тайинлашни ёки ишдан бўшатишни ўз ичига олиши мумкин.

1.2.5. Сиёсий бошпана бериш тўғрисида аризалар

Бошқа мамлакатга (одатда, ўзлари келиб чиққан мамлакатга) чиқариб юборилган тақдирда расмий маъмурлар томонидан қувғин қилинади, деб ҳисобланиши учун *салмоқли асосга* эга бўлган кишиларни аниқлаш сиёсий бошпана бериш жараёнининг асосий мақсади ҳисобланади. Давлатлар, қочоқлар тўғрисидаги қонундан ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги умумий қонундан келиб чиқиб, бундай одамларни шундай мамлакатга қайтариб юбормасликка мажбурдирлар. Кўпчилик ҳолларда қийноққа дучор қилиниш хавфи далили қувғин қилиниш хавфи фактининг далили учун асос ҳисобланади. Бунга қўшимча равишда Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши кураш Конвенцияси қатнашчиси бўлган давлатларнинг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун доирасида кишини, у қийноққа дучор қилиниши мумкин, деб ҳисоблаш учун салмоқли асослар бўлган тақдирда, мамлакатга чиқариб юбормаслик тўғрисида алоҳида мажбуриятлари ҳам бор.

Бундай ҳолларда асосий мақсад инсон ҳозир бўлиб турган мамлакат қийноқ қўлланилиши ҳодисаси учун жавобгар эканлигини исбот қилишдан эмас, балки яна ўша мамлакатга чиқариб юборилган тақдирда у дучор бўлиши мумкин бўлган хавф мавжудлигини исботлашдан иборатдир. Шундай қилиб, давлатнинг инсонни чиқариб юбормаслик тўғрисидаги мажбуриятидан фойдаланиш мумкин. Аниқ талаблар мамлакатга боғлиқ равишда фарқ қилиши мумкин, бироқ, қоидага кўра, қуйидаги фактларни исботлашга тўғри келади:

- Инсон қийноқ хавфига шахсан дучор қилинади (яъни мазкур мамлакатда қийноқ қўлланилиши фактининг ўзини шунчаки таъкидлаш етарли эмас);
- хавф мавжуд бўлишда давом этмоқда (яъни хавф фақат ўтмишда бўлганлигинигина эмас, балки ҳозир ҳам мавжуд бўлишда давом этаётганлигини исбот қилиш керак бўлади).

Қийноқ хавфи ҳукуматга қарашли бўлмаган субъектлардан чиққан тақдирда буни исботлаш билан боғлиқ қийинчиликлар пайдо бўлиши мумкин, бироқ бундай хавфни давлат мансабдор шахсларидан кутгиладиган хавф тоифасига тенглаштиришда муайян тараққиётга эришилди, бу сиёсий бошпана олиш мақсадлари билан боғлиқ бўлганда ўзини оқлайди (қаранг: I қисм, 3.6-боб).

Агар сиёсий бошпана олиш тўғрисидаги ариза рад этилган ва депортация қилиш санаси белгиланган бўлса, вақтинчалик чоралар кўрилишига қодир бўлган бир қанча халқаро механизмлар мавжудлигини, улар депортацияни ишнинг кўриб чиқирилиши тамом бўлиши учун зарур бўлган муддатга кечиктириш тўғрисидаги илтимос билан ҳукуматга мурожаат қилиш имкониятини ўз ичига олиши мумкинлигини эътиборга олиш зарур бўлади. Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг махсус маърузачиси ҳам шошилинч апелляция бериш йўли билан бун-

дай вазиятларга аралашиши мумкин. Санаб ўтилган илтимосномаларнинг ҳеч бири юридик кучга эга эмас, бироқ улар ўзини ҳурмат қилувчи давлат ўз қарорини қайта кўриб чиқишига кўмаклашиши мумкин. Одатда, ушбу талаблар ҳеч бўлмаганда қандайдир муддатда бажарилишини қайд этиш зарур.

1.2.6. Ҳуқуқий ҳимоянинг алоҳида воситалари

Кўпчилик мамлакатларда ҳуқуқий ҳимоянинг алоҳида воситаларидан фойдаланиш имконияти мавжуд. Бу қамоқда бўлган шахслар ҳибсга олишнинг қонунийлиги факти юзасидан ўзларини озод қилиш ваколатига эга бўлган бирор-бир суд инстанциясига апелляция бериш ҳуқуқига эга бўлишини назарда тутати. Бундай қарорлар *habeas corpus* ёки *amparo* деб аталиши мумкин. Улар маҳбуснинг ўзи ёки унинг номидан иш кўрувчи бошқа шахс томонидан суд органига апелляция бериш йўли билан ишга солиниши мумкин. Айрим тизимларда бу ҳуқуқшунос томонидан амалга оширилиши керак. Бундай аризалар исталган вақтда берилади ва бошқа суд ишларига таққослаганда юқорироқ устуворликка эга бўлиши керак. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунга мувофиқ ҳуқуқий ҳимоянинг ушбу воситаларидан ҳамма вақт, шу жумладан фавқулодда ҳолат даврида ҳам фойдаланиш мумкин бўлиши лозим. Бу киши инкоммуникадо ҳолатида ҳибсда сақланган ҳолларда айниқса муҳим бўлиб, бу қийноқ хавфини кучайтиради.

Киши сўроқ пайтида қийноқ хавфи остида бўлади, деб ҳисобланган ҳолларда ҳам аниқ бир давлат мансабдор шахсига нисбатан суд тақиқини (бирор-бир ҳаракатни тақиқловчи буйруқни) қўллаш тўғрисида ариза бериш имконияти мавжуд.

1.2.7. Бошқа тартиб-қоидалар

Айрим мамлакатларда бирдан-бир мақсади эҳтимол тутилган инсон ҳуқуқлари бузилишини кўриб чиқиш ва тергов қилиш ҳисобланган ихтисослаштирилган расмий органлар мавжуд бўлиши мумкин. Уларнинг баъзилари, масалан *омбудсман* типигаги муассасалар ва инсон ҳуқуқлари бўйича миллий комиссиялар жорий қонун бузилишлари билан шуғулланадилар, айни вақтда ҳақиқатни аниқлаш бўйича комиссия сингари бошқа ташкилотларнинг вазифаси ўтмишда бирор даврда содир этилган жиноятларни тергов қилишдан иборат бўлади. Ҳар хил ташкилотлар учун ваколатлар ва тартиботлар турлича бўлиши мумкин ва бу ҳақдаги ахборотни, қоидага кўра, уларнинг барпо этилишида восита бўлган қонун ҳужжатларидан топиш мумкин. Уларнинг айримлари (инсон ҳуқуқлари бўйича айрим миллий комиссиялар) индивидуал ҳолатларда қарор қабул қилиш имкониятига эга, айни вақтда бошқалари (ҳақиқатни аниқлаш комиссияси) умумий вазият билан шуғулланадилар. Бу ташкилотларнинг ҳаммаси ҳам кутилганидек самарали ва мустақил бўлавермайди.

2. МАЪРУЗАЛАРНИНГ ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

«Маърузалар механизми» терминидан бутун матнда қуйидаги маънода фойдаланилади: Мамлакатнинг инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро қонулар доирасида ўз мажбуриятларига риоя қилиши юзасидан маъруза ёки шарҳ тайёрлаш мақсадида ахборот оладиган ва/ёки ахборот излашни амалга оширадиган ҳар қандай халқаро механизм. Ушбу органлар томонидан олинadиган ахборот индивидуал гувоҳликларга ҳам, умумий хусусиятга эга бўлган гувоҳликларга ҳам тегишли бўлиши мумкин, бироқ, пировард мақсад мазкур мамлакатдаги умумий вазиятнинг аниқ манзарасини яратишдан ва тавсия беришдан иборатдир.

Ахборотлар механизмнинг асосий максали — давлат инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонун доирасида ўз мажбуриятларини бажаришини мониторинг қилиш ва уларнинг бажарилиш даражасини ўрганиш.

Ушбу механизмлар қуйидаги имкониятларга эга:

- бирор-бир мамлакатдаги вазият тўғрисида ахборот тайёрлаш мақсадида давлатдан ва учинчи томонлардан ахборот олиш ва тўплаш (**мониторинг**);
- давлатлар томонидан тақдим этилган ахборотларни кўриб чиқиш ва улар муносабати билан шарҳлар бериш, шунингдек ушбу давлатлардаги аҳволни яхшилаш учун зарур тавсиялар бериш (**давлат маърузаларини кўриб чиқиш**);
- фактларни аниқлаш учун муайян мамлакатларга ташрифни амалга ошириш (**фактларни аниқлаш**).

Ушбу механизмлар:

- юридик жиҳатдан мажбурий қарорлар қабул қилиши;
- алоҳида шахслар кўрган зарарни қоплаши **мумкин эмас**.

Қуйида ушбу функцияларнинг ҳар бири бўйича умумий амалий маълумотлар тақдим этилади. Ҳар хил механизмлар ҳар хил методлардан фойдаланади ва турли ваколатларга эга бўлади, бироқ барча хусусиятлар III қисм, 4 ва 5-бобларда баён этилади, уларда тегишли механизмлар тавсифланади.

2.1. Ахборот шаклига қўйиладиган талаблар

Маърузалар механизмлари жуда кўплаб манбалардаги ахборотлар билан тўлиб-тошган. Ушбу ахборотларнинг кўпчилиги шубҳалидир ва улардан фойдалана олиш мумкин бўлиши учун зарур тафсилотларга эга эмас. Агар сиз ўз ахборотингиз бериладиган бошқа ахборотлардан сезиларли фарқ қилишини хоҳласангиз, у ҳолда қуйидаги мезонларга амал қилишингиз зарур бўлади:

- фойдалана олиш мумкинлиги;
- салмоқдорлик;
- ҳаққонийлик;
- тафсилотлар мавжудлиги.

2.1.1. Фойдалана олиш мумкинлиги

Сизнинг ахборотингиздан фойдалана олиш мумкин бўлиши учун у тегишли тилда бўлиши ва тегишли катта-кичикликда бўлиши зарурдир.

Тили:

- кўпчилик халқаро ташкилотлар *расмий тил* билан *ишда қўлланиладиган тилни* фарқлайдилар. Гарчи хабар расмий тилда берилиши мумкин бўлса ҳам, ходимларнинг кўпчилиги, одатда, фақат ишда қўлланиладиган тилда ишлай оладилар. Айни вақтда кўплаб ташкилотлар чекланган ресурсга эгадир, бу ҳамма вақт ҳам таржима қилиш имконияти бўлавермаслигини англатади. Бу хабарнинг қимматлилигини кўрсатувчи бирон-бир белги бўлмаган ҳолларга айниқса тегишлидир.

Агар сиз хабарингиз энг юқори даражада кўриб чиқилишини хоҳласангиз, уни ишда қўлланиладиган тилда (улар ҳар бир ташкилот учун III қисм, 4 ва 5-бобларда кўрсатилади) бериш чорасини кўришингиз зарурдир. Бу сиз барча тасдиқловчи ҳужжатларни таржима қилишингиз кераклигини англатмайди, бироқ сизнинг илова қилинадиган хатингиз ушбу тиллардан бирида ёзилиши кераклигини назарда тутати. Бундан ташқари, илова хатда илова қилинаётган ҳар бир ҳужжатнинг мазмуни кўрсатилиши керак. Агар буни бажариш учун имкониятингиз бўлмаса, ҳеч бўлмаганда ишда қўлланиладиган тилда қисқача шарҳ беришингиз зарур. Унда хабар ёки шикоятнинг асосий элементлари берилиши керак. Энг муҳим бандлар аниқ тартибга боғлиқ бўлади, бироқ умумий қоида сифатида қуйидаги маълумотларни кўрсатишингиз керак:

1. Хабар кимга қаратилган?

масалан: Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус Маърузачисига

ёки: Қийноққа қарши кўмитага.

2. Сиз ким ҳисобланасиз?

масалан, қаровсиз болалар билан ишловчи НХТ

ёки: сиёсий бошпана излаётган шахслар билан ишловчи НХТ

3. Ахборотда гап қайси мамлакат ҳақида бормоқда?

4. Сизнинг ахборотингиздан кўзланган мақсад ёки унинг мазмуни, шунингдек шошилиш чоралар кўрилиши зарурлиги ҳақидаги кўрсатма.

масалан: қаровсиз болалар қийноққа дучор қилинганлиги тўғрисидаги, қаровсиз болаларга нисбатан полиция/милиция ходимлари томонидан қонун бузилиши содир этилишининг умумий тенденциясини кўрсатувчи ўн та далил. Ёмон муомала қаттиқ калтаклаш, зўрлаб номусга тегиш ва ўлим жазосини инсценировка қилишни ўз ичига олади.

ёки: ҚҚҚ (Қийноққа қарши кўмита)нинг учинчи моддаси бузилиши. Жаноб Х Ҳ шахрига депортация қилинмоқчи. Бу ерда унинг қийноққа дучор қилиниши эҳти-моли мавжуд. Саккиз ой олдин у мамлакатдан жўнаб кетишдан олдин қаттиқ қийноққа дучор қилинган эди (шу жумладан электрошок ва қаттиқ калтакланган эди, бу бош суяги синишига сабаб бўлган, — тиббиёт хулосаси илова қилинади). Унинг ҳозирги пайтда мамлакатда бўлган укаси яқинда қамоққа олинди ва акаси қаерда эканлиги юзасидан сўроқ қилинди. Депортация ... га (сана) белгиланган — **ШОШИЛИНЧ**.

- Сизнинг ахборотингизни оладиган ходимлар қандайдир ихтисослаштирилган билимларга эга, деб ўйлаш керак эмас, — улар сиз нимани назарда тутатганлигингизни тушуниши жуда муҳимдир. Сизга оддий бўлиб туюлган терминология сизнинг мамлакатингиздан ташқарида тушунарсиз бўлиши мумкин. Ҳамма вақт содда тилдан фойдаланишга ва их-тисослаштирилган терминологияни тушунтиришга ҳаракат қилинг. Жумладан, қисқарт-малардан уларни батафсил ёйиб бермасдан фойдаланишдан қочинг.

Ахборотнинг катта-кичиклиги

- Қоидага кўра, ахборотнинг катта-кичиклигига оид андоза мавжуд эмас, бироқ ахборотни ёзар экансиз, ишчи ходимлар вақти ва ресурслари чекланганлигини ёдда тутинг. Бу хабар асли бўлиши лозимлигидан кўп бўлиши керак эмаслигини англатади ва, агар саккиз-ўн саҳифадан кўп бўлса, у ҳолда сиз уни асосий қоидалар ҳақидаги маълумотнома билан ходимлар унинг фойдалилигини осон билиб оладиган тарзда таъминланг.

2.1.2. Салмоқдорлик ва ишонарлилик

Сиз ўз ҳақингизда маълумот бериб, объектив ёндашишдан фойдаланиб ва шов-шувли хабарлардан қочиб, ўз ахборотингизни **салмоқдор** ва **ишонарли** қилишингиз керак.

Ўз ҳақингизда маълумот

- Ахборотингизга олинадиган жавоб кўп жиҳатдан ўз ташкилотингиз ҳақида тасаввур ҳосил қилишингизга, унинг ишонарлилигига ва ахборот беришдан кўзлаган ниятингизга боғлиқ бўлади. Ушбу масалаларга тўғридан-тўғри ёндашган, ахборотингизни ўқийдиган ходимлар фараз қилишига ташлаб қўймаган маъқул. Шахсан ўзингиз, ўз ташкилотингиз ҳақида яхши фикр уйғотиш жуда муҳим — у ҳолда, вақти келиб, сиз ишончли ахборот манбаига айланасиз.

Агар сиз олдин бирор-бир ташкилотга ўз тўғрингизда ахборот тақдим этмаган бўлсангиз, у ҳолда ишни ўз ташкилотингизнинг мандатини тавсифлашдан бошлаганингиз маъқул — буни ахборотга киритишингиз, ёхуд (мақбулроқ вариант) уставингиз ва йиллик ҳисоботингиз нусхасини қўшишингиз мумкин, бу фаолиятингизнинг яхши кўрсаткичи бўлади. Агар сиз халқаро НХТ филиали бўлсангиз, буни кўрсатишингиз даркор — шунда сиз ҳақингиздаги маълумотларни осонлик билан текшириш имкони яратилади. Агар ташкилотингиз сиёсий йўналишга эга бўлса, буни кўрсатинг — бу бераётган ахборотингизнинг мазмунини тўғри аниқлашда ёрдам беради, ҳеч нарсани яширмаётганлигингизни кўрсатади. Ўз иш усулингизни — ахборотни қандай тўплашингизни изоҳланг. Бу ахборотни биринчи қўлдан оласизми ёки уни кимдир берганми, ёхуд уни матбуотдаги баёнотлардан олгансизми? Мақсад мазкур механизм сизнинг ташкилотингиз ва ахборотингиз сифати ҳақида аниқ таассурот ҳосил қилишига ёрдам берадиган ҳар қандай ахборотни киритишдан иборат.

Объектив бўлинг

- Ҳамма вақт ахборотингизнинг балансланган бўлишига эришишга ҳаракат қилинг. Вазиятга ҳолис, вазмин назар билан қараш хабарингизнинг ҳақиқийлигини оширади, шунингдек сиз вазиятнинг қандайдир бир жиҳатини эмас, балки реал вазиятни тасвирлашдан манфаатдор эканлигингизни кўрсатади. Ахборот муайян даражада бир томонлама бўлиши, айниқса, қонун бузилишининг умумий тенденциясини аниқлашга уринганингизда нормал ҳисобланса ҳам, ахборотни ҳолисона бериш муҳимдир. Асосий шарт-шароитларни тушунтиринг — бу ахборот контекстдан юлиб олинганлигини кўрсатиш учун муҳимдир (киритиш мумкин бўлган тафсилотлар тўғрисида кўрсатма олиш учун қаранг: III қисм, 2.2.1-боб). Бу сизнинг материалингизга бўлган ишончни оширади ва кейинги гал материалингизни юборганингизда бу материал ўз ишончлилигини исбот қилган ташкилотдан келганлигини билдиради.

Шов-шувли баёнотлардан қочинг

- Шов-шувли услубдан ёки драматик тавсифдан фойдаланиш ахборотингиз мақомини пасайтиради. Халқаро механизмлар шов-шувли баёнотлар тўлиб-тошган, бироқ салмоқли фактлар бўлмаган кўплаб хабарлар олишади. Мувозанатли, маълумотларга бой хабар бошқа асосланмаган хабарлар орасида ажралиб туради ва диққатни кўпроқ жалб этади.

2.1.3. Тафсилотлар

Ахборотингизда тафсилотлар борлиги унинг ҳажми билан боғлиқ бўлмаслиги даркор — бу, биринчи навбатда, унинг кўпроқ маълумотни ўз ичига олишида акс этиши керак. Халқаро орган қийноқ қўлланилганлигини ёки бошқа ёмон муомала ҳақиқатда юз берганлигини эътироф этиши учун сиз ахборотни талаб этиладиган ҳажмда тақдим этишингиз, айтиш пайтда имкони борича лўнда ва аниқ баён этишга ҳаракат қилишингиз керак.

Сиз киритган тафсилотлар **ишга ҳақиқатдан ҳам алоқадор эканлигига**, бошқача айтганда, улар айбловни қўллаб-қувватлаётганига ишонч ҳосил қилинг. Айблов иккинчи даражали бўлиб қолган ва уни узоқ излашга тўғри келадиган кўпдан-кўп маълумотлар умумий ахборот кўп, аниқ тафсилотлар эса оз бўлган бошқа ҳар қандай материаллар сингари, халқаро ташкилотлар ишини оғирлаштиради. Гувоҳликка тўғридан-тўғри тегишли бўлган тафсилотларни кўпроқ киритинг ва умумий маълумотларни жуда қисқа шаклда келтиринг — улар хабарда мавзунини тушунтириш учун мавжуд бўлиши керак, бироқ хабарнинг асосий материали унда жамланмаслиги зарур.

2.2. Мониторинг органларига ахборот тақдим этиш. Ахборотингиз нималарни ўз ичига олиши керак?

Сизнинг ахборотингиз мазмуни сиз нимани исботламоқчи эканлигингизга боғлиқ бўлади. Бироқ киритиладиган нарсалар юзасидан қуйидаги тавсияларни келтириш мумкин:

2.2.1. Умумий ахборотни мониторинг органига жўнатиш

Сиз **умумий ахборотни** маърузалар механизмига юборар экансиз, *контекстни белгилашга* ва *умумий тенденцияларни аниқлашга* интилишингиз керак.

Контекстни белгилаш: муайян муаммо мавжуд бўлган контекст тўла тушунарли бўлмаган ҳолларда, ҳар қандай механизм бирор-бир муаммонинг аниқ тасвирини яратишда катта қийинчиликларга дуч келади. Бундай ҳолатда мамлакатдаги вазият тўғрисидаги ҳолис маълумот жуда самарали бўлади. Бу давлатни инсон ҳуқуқлари кенг қўламда бузилишида айбловчи бир қанча асоссиз фикрларни киритиш кераклигини аниқламайди, асло. У мамлакатдаги вазиятни ва бу қийноқнинг олдини олиш юзасидан давлат ўз зиммасига олган мажбуриятнинг бузилиши бўлиб чиқиши мумкинлигини қисқача тавсифлаб беришни назарда тутди. Унга қуйидаги маълумотлар кириши мумкин:

- асосий сиёсий гуруҳлар ва уларнинг мақоми, шу жумладан ҳозирги ҳукумат давлат тепасига келишидан олдинги ҳар қандай ихтилофлар, шунингдек рақобатлашувчи асосий сиёсий партиялар;
- этник, ижтимоий ва диний негиздаги ҳар қандай кескин вазият;
- бирор-бир қуролли можаролар мавжудлиги ва уларда қатнашувчи томонлар;
- хавфсизлик кучлари ва ҳарбий аппарат тузилиши ҳамда уларнинг ваколатлари, айтишса, ҳарбийлар ҳокимият тепасида турган ҳолатда;
- ишга алоқадор бўлган анъанавий эътиқод, амалиёт ва урф-одатлар;
- юридик тузилма, жумладан, алоҳида ваколатлар ҳуқуқини берувчи бирор-бир қонунлар мавжудлиги, масалан, Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун, шунингдек ишга алоқаси бўлган бошқа юридик маълумотлар.

Мақсад, сизнинг фикрингизча, бошқа мамлакат одами мамлакатда нималар юз бераётганлигини тушуниш учун билиши зарур бўлган фактларни киритишдан иборатдир.

Умумий тенденцияларни аниқлаш: умумий ахборот, ҳар бир аниқ ҳолатда қандайдир натижа билан боғлиқ бўлган индивидуал гувоҳликларга қараганда, бирор-бир мамлакатда қийноқ қўлланилиши амалиётининг умумий манзарасини яратиши ёхуд ушбу амалиётнинг бирор-бир аниқ жиҳатини аниқлаб бериши керак.

Умумий тенденция мавжуд эканлигини аниқлаш учун:

- бир неча индивидуал ҳолатларни келтириш;
- мазкур мамлакатда қийноқ қўлланилиши амалиёти тўғрисида асосланмаган баёнотлар бериш етарли эмас.

Бунинг ўрнига:

- имкони борида кўпроқ мисоллардан фойдаланиш;
- *умумий тенденцияни* аниқлаш мақсадида индивидуал гувоҳликларни таҳлил қилиш зарур.

Масалан, агар сиз қўлга киритган гувоҳликларнинг кўпчилиги бутун мамлакатда электрошокдан фойдаланиш ёки бирор-бир полиция участкасида қамоққа олинган аёлларни зўрлаш билан боғлиқ эканлигини аниқласангиз, сиз умуман барча қийноқни қўллашнинг электрошокдан фойдаланиш (ёки муайян полиция участкасида аёллар зўрланиши) дан иборат кенг ёйилган методини қандайдир умумий тенденциянинг тасдиғи тарзида қарашингиз мумкин.

Аҳамиятли бўлиши мумкин бўлган бошқа умумий тенденциялар қамоқда инкоммуникадо сақлашнинг узоқ муддатларига йўл қўядиган қандайдир муайян қонун асосида қамоқда бўлган гумон қилинганлар орасида қийноқ ёки ёмон муомаланинг бошқа шакллари юқори даражада қўлланилишига тегишли бўлиши мумкин. Бу, шунингдек, бирор-бир этник ва ижтимоий гуруҳга нисбатан қийноқ қўлланилишининг юқори даражасини, қийноқ қўлланилишида айбланган давлат мансабдор шахслари жавобгарликка тортилмаган ҳоллар такрорланишини, озодликдан маҳрум этиш шароитида изоҳлаб бўлмайдиган ўлим ҳолларининг юқори кўрсаткичини ёхуд аёллар ва болаларга нисбатан қийноқ қўлланилиши бўйича кўплаб гувоҳликларни ўз ичига олиши мумкин.

Асосий мақсад қийноқнинг айрим шакллари бир неча алоҳида ҳодисалар билан чекланиб қолмасдан, мунтазам равишда юз бериб келишини исбот қилишдан иборатдир.

Ўзингиз аниқлаган умумий тенденциялар ҳақида ахборот тақдим этар экансиз, қуйидаги тавсияларга амал қилинг:

- биринчи навбатда, аниқланган барча умумий тенденцияларни шарҳланг;
- сўнгра таъкидланган ҳар бир ҳолатни алоҳида ажратиб олинг ва уни ҳаммага тушунарли бўлган тушунчалар билан изоҳланг;
- ҳар бир таъкидлашдан кейин қийноқ ҳақидаги ўз баёнотингизни мустаҳкамлаш учун имкони борида кўпроқ мисоллар келтиринг.

3-ЖАДВАЛ. МАЪРУЗАЛАР МЕХАНИЗМИГА УМУМий АХБОРОТЛАРНИ КИРИТИШ МЕЗОНЛАРИ РЎЙХАТИ

Маърузалар механизмига умумий ахборотларни киритиш учун МЕЗОНЛАР РЎЙХАТИ	
Сизнинг ахборотиңгизда қуйидагилар бўлиши керак:	• Ташкилотингизнинг мақсади ва ишчи стратегиясига қисқача кириш? • Гувоҳлик берилаётган умумий вазият шарҳи, жумладан, юридик тизим? • Қонун бузилишининг аниқланган умумий тенденциялари тақдим этилиши? • Тафсилотларнинг энг кўп миқдори? (хабарга киритилиши керак бўлган ахборот тўғрисида кўрсатма олиш учун III қисм, 2.2.2-бобга қаранг) • Фойдалана олиш мумкин бўлган ҳар қандай тасдиқловчи ҳужжатлар? • Аниқ бир мамлакат муносабати билан ахборот олиш учун мурожаат қилиш мумкин бўлган маҳаллий ташкилотлар ва кишилар рўйхати

2.2.2. Индивидуал гувоҳликларни мониторинг органларига жўнатиш

Агар сиз **индивидуал гувоҳликларни** маърузулар механизмига жўнатмоқчи бўлсангиз, у ҳолда камида қуйидаги маълумотларни киритишингиз керак:

- **қурбоннинг исми:** бу, маҳаллий анъаналарга кўра фақат исмга эга бўлиш мумкин бўлган ҳоллардан ташқари пайтда, исмни ҳам, фамилияни ҳам ўз ичига олиши мумкин. Ахборот инсонни айнанлаштириш имконини бериши керак — агар исм жуда тез-тез учраб турадиган исм бўлса, бирор-бир бошқа тафсилотларни, масалан, манзили ёки яшаш жойи, ёши, жинси ёки касби кабиларни келтириш керак. Ушбу тафсилотлар ҳамма вақт аҳамиятга эга бўлади ва, агар маълум бўлса, уларни киритиш керак. Кўпчилик механизмлар таниб бўлмаган шахс борасида берилган ариза бўйича чора кўра олмайди, бу, одатда, исми номаълум бўлган кишини англатади. Таниб бўлмаган шахсларнинг катта гуруҳи ҳақида сўз бораётган ҳолларгина бундан мустасно бўлиши мумкин, масалан, 1999 йил 19 ноябрда Х шахри мэрияси биноси олдидаги намоёиш пайтида 50 талабадан иборат гуруҳ қамоққа олинган эди. Исми имкони борица киритилиши кераклигини ёдда тутинг;
- **ҳодиса санаси:** ушбу ахборот энг кўп даражада аниқ бўлиши ва давлат мансабдор шахслари томонидан қўлга олинганликни ҳам, қийноқ (қийноқлар) санасини ҳам, агар у қўлга олиш санаси билан мос келмаса, ўз ичига олиши керак. Санани билиш муҳим, чунки у воқеаларнинг изчиллигини аниқлашга ёрдам беради. Агар сиз сутканинг вақтини (аниқ вақт, ё эрталаб, ёки кечқурун) билсангиз, бу ҳам фойдали бўлиши мумкин;
- **ҳодиса юз берган жой:** бу шаҳар, қишлоқ ёки маҳаллий округнинг номини, шунингдек мамлакат ва минтақа номини ўз ичига олиши керак. Қийноқ ёки ёмон муомала ҳодисаси юз берган жойни ҳамма вақт киритинг. Бундай ҳодисалардан бир нечтаси юз берган бўлса, барча саналарни киритинг. Агар ҳибсга олинган жой қийноқ жойи билан мос келмаса, уни ҳам киритиш керак;
- **тахмин қилинаётган қонунбузарлар шахси:** бунга қонунбузарларнинг исми ва унвони (агар улар маълум бўлса) ёки, ҳеч бўлмаганда, қонунбузар тегишли бўлган хавфсизлик кучлари бўлинмаси, армия бўлинмаси ёхуд полиция/милиция участкаси киради. Қонунбузарларни кўпинча уларнинг махсус хизмат кийимига қараб аниқлаш мумкин. Ёдда тутинг: қонунбузар бирор-бир тарзда давлат билан алоқадор бўлиши керак — минтақаларда қўлга олиш пайтида полиция/милиция ходимлари кўпинча фуқаро кийимида бўлади ва қонунбузарларнинг исмларини келтириш унчалик муҳим бўлмаслиги мумкин, чунки мавжуд ҳолатлар асосида тегишли ҳулосалар чиқариш — қонуний бўлади. Ноҳукумат субъектлар тўғрисида тўлиқроқ маълумот олиш учун I қисм, 3.6-бобга қаранг;
- **ёмон муомала тафсилотлари:** ёмон муомала тафсилотларини кўрсатмасдан туриб «қийноқ» сўзидан фойдаланишдан қочинг. Ҳар бир ҳодиса ёки ёмон муомала, сиз унинг қийноқ эканлигига ишонсангиз-да, ҳамма вақт ҳам юридик маънода қийноқ қўлланилишига тенглаштириш учун етарлича жиддий бўлавермайди. Энг яхши ёндашув ёмон муомалани жуда кўп тафсилотлари билан тавсифлаб беришдир. Шунда халқаро органлар кўрсатиб ўтилган ҳаракатлар қийноққа тенглаштирилиши ҳақида мустақил қарор қабул қила олади. Агар қийноқ жисмоний хусусиятга эга бўлган бўлса, у ҳолда тафсилотлар *муносабатда бўлиш шакли* тавсифини, бунда фойдаланилган *асбобларни* ва *тананинг ёмон муомала қилинган қисмлари*, шунингдек етказилган ҳар қандай *тан жароҳатларини* ўз ичига олиши керак. Масалан, жуда кўп нарсани англатиши мумкин бўлган «Жаноб Х калтакланди» типдаги тавсиф ўрнига «Жаноб Х нинг юзига ва бошига сим чивик билан қаттиқ зарба берилди, бу бош суяги синишига ва қулоқ пардаси йиртилишига олиб келди», деб ёзилганда маълумотлар кўп келтирилган бўлади. Агар қийноқ руҳий хусусиятга эга бўлса, сиз у *нимадан иборат бўлганлигини*, қурбон ўша пайтда ва ундан кейин ўзини қандай *ҳис қилганлигини* тавсифлашингиз керак, шунингдек, масалан, агар қурбон даҳшатдан ёки паранойа (хаёлида таъқиб қилинаётгани) дан қийнала бошлаган бўлса, қурбоннинг хатти-ҳаракати ёки ақлий қобилиятлари *ўзгарганлигидан* гувоҳлик берувчи далиллар тақдим этишингиз керак.

Гарчи талаб этиладиган тафсилотлар қандайдир энг кам ҳажмда мавжуд бўлса ҳам, ишга тегишли бўлган тафсилотлар ҳажмини чеклайдиган энг кўп даража мавжуд эмас. «Ишга тегишли бўлган» деган сўзларни қандай тушуниш керак? Аслини олганда, бу халқаро органларга нима юз берганлигини тушуниб олишда ёрдам берадиган ва давлат ўз мажбуриятларига риоя қилаётгани юзасидан қарор қабул қилиш имконини берадиган ҳар қандай ахборотни англатади. Қийноқ ҳодисаси муносабати билан тергов олиб бориш ва ҳуқуқий ҳимоя воситалари билан таъминлаш давлатнинг мажбуриятларига киришини ҳисобга олган ҳолда, сизнинг ахборотингизда ҳодисадан кейин нима юз берганлиги тўғрисидаги маълумот ҳам мавжуд бўлиши керак. Ахборотга киритилиши керак бўлган, ишга тегишли тафсилотларга (агар улар маълум бўлса) қуйидагилар киради:

- қурбоннинг ёши, жинси ва касби — айтилган қурбоннинг жинсини кўрсатиш зарур, чунки маҳаллий тил билан таниш бўлмаган кишига бу ноаён бўлиши мумкин;
- шахсини тасдиқловчи гувоҳноманинг тартиб рақами;
- манзили ёки яшаш жойи;
- ирқи ёки этник гуруҳи;
- тан жароҳати ёки узоқ муддатли оқибатлар;
- қурбон ҳибсдалиги даврида адвокат ёки врач хизматидан фойдаланишга йўл қўйилганми?
- қийноқ ҳодисаси муносабати билан қурбон шикоят берганми?
- агар шикоят берилган бўлса, расмий маъмурларнинг муносабати қандай бўлган? Тергов ўтказилганми ёки айблов қўйилганми? Агар айблов қўйилган бўлса, жазо берилганми?

4-ЖАДВАЛ. МАЪРУЗАЛАР МЕХАНИЗМИГА ИНДИВИДУАЛ ГУВОҲЛИКЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШНИНГ НАЗОРАТ РЎЙХАТИ

НАЗОРАТ РЎЙХАТИ: Маърузалар механизмига индивидуал гувоҳлик бериш	
Сизнинг ахборотингизда қуйидагилар бўлиши керак:	• Ташкилотингизнинг мақсади ва ишчи стратегиясига қисқача кириш • Тафсилотларнинг энг кўп миқдори, шу жумладан: ⇒ қурбоннинг номи ва таниб олиш мумкин бўлган бошқа белгилари ⇒ ҳодиса санаси ва жойи ⇒ тахмин қилинаётган қонунбузарлар шахси (бунга нималар кириши тўғрисида батафсил изоҳ олиш учун • Фойдалана олиш мумкин бўлган ҳар қандай тасдиқловчи ҳужжатлар • Агар сиз шоҳилинч чоралар кўрилишини талаб қилаётган бўлсангиз, ахборотда ишнинг шоҳилинчлиги албатта кўрсатилиши керак • Бирор-бир тафсилотнинг махфийлиги аниқ кўрсатилиши керак

2.3. Давлат маърузалари тартиб-қоидаси доирасида ахборот тақдим этиш

2.3.1. Давлат маърузалари тартиб-қоидаси қай тарзда ишлайди?

Давлат маърузалари тартиб-қоидасидан кўзланган мақсад қатнашчи давлатлар ўз мажбуриятларига қай даражада риоя қилаётганлигини аниқ баҳолашда шартномавий органларга ёрдам беришдир (ҳозирги пайтда бу фақат БМТнинг шартномавий кўмитасига тегишли). Бунга давлатларга ўз мажбуриятларини бажариш жараёнини тавсифлаб беришлари талабини қўйиш йўли билан эришилади. Давлатлар маърузаларни мунтазам тақдим этишлари керак, бироқ кўпчилик

давлатлар ахборот тақдим этишни кўп ойларга ва ҳатто йилларга чўзиб юборадилар. Тегишли орган давлатдан маъруза олгандан кейин жиддий эътибор берилиши керак бўлган соҳаларни аниқлаш учун уни диққат билан ўрганиб чиқиши лозим. Маъруза расмий йиғилишда кўриб чиқилади, унга омманинг киришига йўл қўйилади. Бундай йиғилиш пайтида маърузаси кўриб чиқиши керак бўлган давлатга маърузанинг тақдимотини ўтказиш имконияти берилади. Сўнгра, қоидага кўра, маъруза муносабати билан давлатга саволлар берилади. Пировардида қўмита тегишли хулосалар чиқаради ва давлатга ўз мажбуриятларини бажариши жараёнини яхшилаш йўллари бўйича тавсиялар беради.

2.3.2. Маърузаларнинг давлат тартиб-қоидаси доирасида ахборот бериш орқали нимага эришиш мумкин?

Шартномавий органлар томонидан олинган ахборотлар давлатларнинг ўзлари томонидан тузилади. Бу, албатта, улар ноаниқ тузилганлигини англатмайди, бироқ улар вазиятга нисбатан расмий нуқтаи назарни ифодалайди. Шартномавий органлар хулоса чиқариб, тавсиялар берар экан, буни мазкур мамлакатдаги вазиятни аниқ акс эттирадиган ахборот асосида амалга ошираётганига ишонч ҳосил қилиш муҳимдир. Шартномавий органларга ишончли ахборот тақдим этиш қуйидагиларга ёрдам бериши мумкин:

- мамлакатдаги вазият борасида аниқ хулосалар чиқариш;
- маърузани кўриб чиқиш пайтида тўғри саволлар бериш;
- ушбу вазиятда ўринли бўлган фойдали тавсиялар бериш.

Давлатнинг давлат маърузаси бирор-бир шартномавий орган томонидан муҳокама қилиниши катта эътиборни жалб қиладиган муҳим воқеадир. Сизнинг ахборотингиз оммавий эълон қилинган хулосалар ишончли ахборот асосида чиқарилишига ва эътиборни муаммолар ҳақиқатдан ҳам мавжуд бўлган соҳаларга жалб қилишга кўмаклашади. Бундан ташқари, агар сиз ўз ахборотингиздан аҳволни яхшилаш бўйича амалий таклифлар беришда фойдалана олсангиз, улар ҳам қўмитанинг тавсияларига таъсир кўрсатиши мумкин.

2.3.3. Маърузаларнинг давлат тартиб-қоидаси доирасида тақдим этиладиган НХТ маърузалари нималарни ўз ичига олиши керак?

Маърузалар механизмига умумий ахборотни бериш учун сиз III қисм, 2.2.1-бобда баён қилинган умумий кўрсатмаларга амал қилишингиз керак. Баён қилинганларга қўшимча равишда, маърузалар тартиб-қоидаси давлат ўзининг муайян шартнома доирасидаги мажбуриятларига риоя қилиши даражасини шартнома органи белгилашини назарда тутишини ҳисобга олиб, аниқ бир шартнома қоидаларига, шунингдек, мазкур тартиб-қоиданинг асосий мақсадини ёддан чиқармаган ҳолда, мазкур давлат муносабати билан олдин аниқланган фактларга амал қилишингиз керак.

Ахборотни тайёрлашда қуйидаги тавсияларга амал қилиш зарур:

- Шартнома қоидалари сиз тақдим этган ахборот қўмита томонидан кўриб чиқишида фойдаланиладиган асос эканлигини ҳисобга олган ҳолда, маърузани *шартнома қоидалари* асосида тузишингиз мақсадга мувофиқдир. Сизда ахборот мавжуд бўлган қоидаларни танланг ва мазкур қоидалар муайян мамлакатда қандай бажарилаётганини изоҳланг. Бу сиз кўтариб чиқаётган масалаларга нисбатан қўмитанинг қизиқишини оширади, шунингдек эътиборни биринчи навбатда нимага жамлашни аниқлашда сизга ёрдам беради. Модомики давлат расмий юридик вазият тўғрисида, мавжуд қонунчилик ва бошқалар тўғрисида ахборотни муқаррар тақдим этар экан, ушбу қонунчилик амалиётда қандай ишлаётганлигини ёритиб беришингиз асосий масала бўлиб қолади.
- Агар муайян мамлакатдан биттадан кўп маъруза олинган бўлса, у ҳолда сиз ҳам қўмитанинг мазкур давлат бўйича олдинги хулосаларига ҳавола қилишингиз керак — бу энг

муҳим соҳаларни белгилаб олишда қўмимага ёрдам беради. Сиз, шунингдек, охириги маърузадан бери ўтган вақт мобайнида қўмита тавсиялари амалда қанчалик рўёбга чиқарилганлигини ҳам шарҳлашингиз керак бўлади.

- Агар давлат маърузаси у кўриб чиқилишидан бир мунча вақт илгари эълон қилинса, маъруза муносабати билан унинг мазмунига розилик бериб ёки розилик бермасдан (ҳамма вақт далилларни келтиринг) мулоҳаза билдириш ўзини оқлайди, шунингдек сизнинг фикрингизча, қўмитанинг эътиборига тақдим этилиши керак бўлган бирор-бир қўшимча ахборотни ҳам кўрсатиш керак. Маърузангиз холисона бўлишига интилинг ва салбий жиҳатларга эътиборни жамланг. Агар давлат баёнотида нимадир ҳақиқат ҳисобланса — буни эътироф этинг; шунингдек вазиятни яхшилашда самарали бўлган чора-тадбирларни ҳам эътироф этинг. Вазмин-босиқ ёндашув сизга бўлган ишончни мустаҳкамлайди, шунингдек қайси чоралар амалиётда ҳақиқатда ишлаётганлигини тушуниб олишда қўмимага ёрдам беради, бу эса бошқа ҳолларда яна тавсиялар бериш учун фойдали бўлади.
- Агар сиз ахборотни қисқа шаклда тайёрлай олмасангиз, у ҳолда давлат маърузасидаги ҳар бир бандни ёки шартноманинг ҳар бир қондасини кўриб чиқишингиз керак эмаслигига эътиборни қаратинг. Бунинг ўрнига диққатни энг муҳим масалаларга жамланг. Қисқалик — энг яхши ёндашув эканлигини (агар бунинг имкони бўлса) ёдда тутинг.
- Имкони борича кўпроқ мисоллар ва статистик маълумотларни келтиришга интилинг. Қуйидаги принципга амал қилинг: сиз «ғўр» ахборотни тақдим қилишингиз керак, қўмита эса тегишли хулосалар чиқариш ваколатига эга. Бу сиз асоссиз хулосалар чиқаришдан қочишингиз лозимлигини аңлатади. Масалан, аниқ мисолларни келтирмай, фалон-фалонлар самарали эмас, деган фикрни қайд этишдан қочинг.
- Айни вақтда умумий манзарани тавсифлаган ҳолда ахборот беришга интилинг. Мамлакатдаги умумий манзарани тавсифлаш юзасидан тавсиялар олиш учун III қисм, 2.2.1-бобга қаранг.
- Давлат маърузасини оммавий кўриб чиқиш пайтида қўмита аъзолари бериши мумкин бўлган айрим саволларни таклиф этишга интилинг. Бу қўмимага давлат маърузасида муқобил ёритилмаган муҳим соҳаларни аниқлаш имконини беради.
- Пировардида вазиятни яхшилаш юзасидан амалий таклифлар қилишни эсдан чиқарманг. Вазиятни тўғри баҳолаш учун имконият қўмита аъзоларига қараганда сизда кўпроқ бўлиши мумкин. Шунингдек, аниқ бир вазиятни ҳал этиш учун айнан қайси чоралар самарали бўлишини кўрсатинг. Сизнинг нуқтаи назарингиз қўмита аъзолари учун фойдали бўлиши мумкинлигини аңлаш зарур. Бундан ташқари, бу сизнинг мақсадингиз фақат давлатнинг нуқтаи назари билан келишмаслик эмас, балки умумий вазиятни яхшилаш учун ечимни излашдан ҳам иборат эканлигини кўрсатади.

2.3.4. Маърузаларнинг давлат тартиб-қондаси доирасида ахборот бериш бўйича амалий маслаҳатлар

- Инсон ҳуқуқлари бўйича бирор-бир шартнома қатнашчиси бўлган, маърузаларнинг давлат тартиб-қондасини белгиловчи ҳар қандай давлат ушбу маърузаларни тақдим этишга мажбурдир, сизнинг мамлакатингиз шундай шартнома қатнашчисими ёки йўқлигини текширинг.
- Сизнинг мамлакатингиз маърузани қачон тақдим этишини аниқлаш учун Женева Котибияти билан боғланинг ёки веб-сайтда (қаранг: 2-илова) қўмитанинг кейинги сессиясида қайси маърузалар кўриб чиқилишини текширинг. Одатда ушбу қарор охириги сессияда қабул қилинади.

- Кейинги йилларда маъруза тақдим этувчи давлатлар сони камая бошлади. Агар бирор-бир давлатда қандайдир жиддий муаммолар борлигини англасангиз, мамлакат ҳали маърузани тақдим этмаган бўлса ҳам, бу ҳақда қўмита аъзоларини хабардор қилиш керак бўлади. Бу маъруза кўриб чиқилишидан олдин ахборот тақдим этилишининг ўрнини босмаслиги керак, бироқ шартномавий органлар ахборотни шунчалик кўп ҳажмда олишадими, улар анча олдин олинган маърузани унутиб юборишлари мумкин.
- Сизнинг давлатингиз маърузани кейинги сессияда тақдим этишини билганингиздан кейин ахборот устида ишни имкони борича эртaroқ бошланг — шунда ахборот тайёрлаш учун сизда етарлича вақт бўлади.
- Давлат маърузаси кенг омма ўрганиши учун Қўмита мажлисидан олти ҳафта олдин тақдим этилиши керак — агар маърузанинг нусхасини олмоқчи бўлсангиз, котибиятга мурожаат қилинг ёки у сайтда эълон қилинган-қилинмаганлигини текширинг. Сиз ахборот устида ишни бошлаш учун давлат маърузаси кенг оммага маълум бўлишини кутишингиз даркор эмас. Яхши маъруза яратиш учун сизнинг кўп саъй-ҳаракат қилишингизга тўғри келади, бунга тайёргарлик кўриш ва тадқиқот олиб бориш учун бирмунча вақт керак бўлади.
- Қўмита катта ҳажмда ахборот олади. Ахборотни бошқа НХТлар билан биргаликда тайёрлаш самарали бўлиши мумкин, шунда ахборотнинг такрорийлиги камаяди ва сифати ошади. Қўмита айна бир хил фактлар такрорланадиган, бошқалари эса тушириб қолдириладиган ўнлаб маърузалар ўрнига, яхши ишланган ва батафсил ахборот берилган битта маърузани олишни афзал билади.
- Агар ахборотни шахсан топшириш учун Женевага бориш имкониятингиз бўлса, у ҳолда албатта шундай иш тутиш керак — бу сизнинг ахборотингизни олинган бошқа барча ахборотлардан фарқлашга кўмаклашади; айна вақтда бу ўз ахборотингиздаги энг муҳим фактларга эътиборни жалб қила олишингизни ҳам англади. Бу, шунингдек, сиз ва сизнинг ташкилотингиз тўғрисида яхши таассурот ҳосил бўлишига ҳам ёрдам беради.

2.4. Фактларни аниқлаш билан шуғулланувчи органга ахборот тақдим этиш

Фактларни аниқлаш билан шуғулланувчи органга ахборот ё фактларни аниқлаш бўйича ташрифгача, ёки фактларни аниқлаш пайтида тақдим этилиши мумкин. Шунга боғлиқ равишда сизнинг ахборотингиз ҳар хил жиҳатларга қаратилади.

2.4.1. Фактларни аниқлаш бўйича ташрифгача ахборот бериш

Фактларни аниқлаш бўйича ташриф амалга оширилгунга қадар ахборот берар экансиз, унга ташрифгача зарур тайёргарликни режалаштириш ва амалга оширишда органга ёрдам берадиган ахборотни киритишингиз керак. Биринчи навбатда, фактларни аниқлаш бўйича ташрифлар, одатда, мамлакатдаги вазиятнинг ҳар бир жиҳатини кўриб чиқишга улгуриб бўлмайдиган даражада қисқа бўлишини ҳисобга олишингиз керак. У ташрифни режалаштириш ва тайёрлаш билан шуғулланувчилардан баъзи танлашларни талаб этади. Сизнинг ахборотингиз фактларни аниқловчи органга вазиятнинг энг муҳим жиҳатларини аниқлаш ҳамда ташриф пайтида саъй-ҳаракатларнинг энг самарали стратегиясини танлашда ёрдам бериши керак.

Сиз томонингиздан тақдим этиладиган ахборот органга қуйидаги тарзда тайёргарлик кўришни режалаштириш ва амалга оширишга ёрдам бериши керак:

- яқиндан ўрганишни талаб этадиган энг муҳим соҳаларни аниқлаш;
- бориш зарур бўлган вилоят, шаҳар, аниқ муассасаларни кўрсатиш (гувоҳликлар энг кўп олинган ва энг жиддий муаммолар мавжуд бўлган вилоятлар);

- ташриф буюриш керак бўлган муассасаларнинг жойлашуви тўғрисида энг кўп тафсилотларни, шунингдек муассаса ҳудудидаги қийноқ энг кўп юз берадиган камералар ёки зоналарнинг жойлашувини киритиш. Баъзан тавсиф биттадан ортиқ қурбондан олинган ҳолларда, қурбондан олинган ахборот асосида сўроққа олиб бориладиган йўлларнинг режасини тузиш мумкин бўлади. Масалан, «Мени идора ортидаги эшик орқали полиция/милиция бўлимига олиб боришди, у ерда зинадан пастга тушилар эди. Биз икки қават пастга тушдик, сўнгра йўлакдан чалга бурилдик. Мени йўлак охиридаги ўнгдан охириги эшикда сўроқ қилишди»;
- мамлакатдаги жорий ижтимоий ва юридик контекстларни тавсифланг, жумладан, муаммони чуқурлаштиришга кўмаклашадиган аниқ қонунларга, масалан, узоқ муддатли инкоммуникадо қамаш ёки давлат мансабдор шахсларини жавобгарликка тортишни чекловчи қонун ҳужжатларига эътибор беринг; қийноқ йўли билан олинган эътирофдан суд далили сифатида фойдаланиш имконини берувчи қонун ҳужжатларига ёки суд ишларини юритиш қоидаларига эътибор беринг;
- ўзлари қийноқ қўлланилиши ҳодисасига жалб этилиши сабаби билан (масалан, у полиция/милицияда қамоқ пайтида пайдо бўлган тан жароҳатлари фактини яширувчи қалбаки тиббиёт хулосаси берганлиги маълум бўлган давлат врач; давлат мансабдор шахсларига қарши жиноий иш қўзғашни рад этгани аниқланган оммавий айбловчи), ёки ёмон муомала муаммосини ҳал этишдаги саъй-ҳаракатлари муносабати билан учрашиш жуда муҳим бўлган давлат мансабдор шахслари ёки парламент вакиллари шахсларини кўрсатинг (масалан, инсон ҳуқуқлари бўйича мустақил Миллий комиссия аъзолари);
- орган ходимлари ташриф вақтида учрашув ўтказиши мумкин бўлган ташкилотларнинг, масалан, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий НХТ вакиллари (шу жумладан маърузалар ва реабилитация ҳужжатлари адвокатураси билан шуғулланувчи шахслар) нинг алоқа ахбороти рўйхатини тақдим этинг. Бу, шунингдек, профессионал бирлашмаларни, масалан, врачлар ёки ҳуқуқшунослар уюшмаларини, маҳаллий қонунчилик тизими билан таниш бўлган, қурбонларнинг ҳуқуқларини фаол ифодаловчи ёки қурбонларни қўллаб-қувватлаш бўйича ташкилотлар фаолиятида қатнашувчи индивидуал ҳуқуқшуносларни ўз ичига олиши мумкин;
- ташриф пайтида тахмин қилинаётган қурбонлар билан учраштиришни ташкил этишингиз мумкинлигидан органни хабардор қилинг.

2.4.2. Фактларни аниқлаш бўйича ташриф пайтида ахборот бериш

Агар сиз фактларни аниқлаш бўйича ахборотни олдиндан тақдим этмаган бўлсангиз, ташриф вақтида олдинги бўлимда келтирилган кўрсатмаларга, шунингдек қуйида келтирилган тавсияларга амал қилишингиз керак. Ушбу босқичда сиз гоят танлаб иш кўришингиз керак. Фактларни аниқлаш бўйича делегация аъзолари жуда тизимли жадвалга эга бўладилар ва НХТ билан бўладиган учрашув нисбатан қисқа бўлади.

Фактларни аниқлаш бўйича ташрифдан кўзланган асосий мақсад ФАКТЛАРни тўплашдан иборатдир. Ушбу босқичда фактларни аниқлаш бўйича делегация аъзолари ташрифгача умумий ахборотни ўрганиш имкониятига эга бўлганлигини ҳисобга олган ҳолда, улар қуйидаги уч нарсага қизиқиши эҳтимол:

- амалиётда нима юз бераётганлигининг **аниқ мисолларига**;
- **тахмин қилинаётган қурбонлар билан**, шахсий кўрсатмалар олиш мақсадида, учрашишга, — ушбу учрашув ахборот айирбошлаш бўйича учрашувлардан алоҳида юз берса (гарчи бу делегациянинг кун тартибига боғлиқ бўлса ҳам) ва бу қурбонлар учун хавфсиз жойда юз берса, яхши бўлади. Агар бу олдиндан режалаштирилмаган бўлса, ушбу тафсилотларни делегация аъзолари билан муҳокама қилишингизга тўғри келади. Учрашувга қурбонларнинг гувоҳликларини мустаҳкамлайдиган барча тасдиқловчи ҳужжатлар нусхаларини, масалан, тиббиёт хулосалари ёки суд қарорларини келтиришни унутманг;

- **яқин ўтмишда қамоққа олинган** ва уларни қамоққа олиш жойларига (улар сўроқдан кейин ўтказилиши мумкин бўлган полиция/милиция изоляторларига ёки дастлабки қамоқ камераларига) бориб кўриш мумкин бўлган **шахсларнинг** номлари ва жойлашган жойлари тўғрисидаги маълумотларни олиш (жумладан, агар улар сўроқ қилинган бўлса ёки сўроқ қилинаётган бўлса, шу тўғрида ахборот олиш). Шунингдек **яқинда қамоқдан озод қилинган**, қийноққа дучор қилинганликлари ҳақида баёнот берувчи шахсларни топиш ҳам фойдали бўлади. Киши ҳозир қамоқда бўлган ва юридик вакили бўлган ҳолларда вакил алоқа орқали олган ахборотни тақдим этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Агар ахборотни шахсан ўзингиз тақдим этсангиз, у ҳолда:

- биринчи навбатда, бошқасига вақт етмай қолиши хавфи бўлса, энг муҳим бандларни тақдим этишингиз;
- ўзингизга берилаётган саволларни диққат билан тинглашингиз ва уларга аниқ жавоб беришингиз (ҳатто агар улар сиз жавоб беришга тайёр бўлмаган саволлар бўлса ҳам) — сизга делегация аъзоларини энг кўп қизиқтирган саволлар берилади;
- шунингдек ёзма маълумот тайёрлашга ва ўз кўрсатмаларингизни тасдиқлаш учун уни учрашувга ўзингиз билан бирга олиб келишингизга тўғри келади — агар сизнинг вақтингиз етарли бўлмаса, унда барча зарур ахборот мавжуд бўлади; бу, шунингдек, фактларни аниқлаш бўйича делегация вакиллари сизни яхши эслаб қолишларига ёрдам беради;
- ўзингиз, сизнинг фаолиятингиз тури тўғрисида ахборот мавжуд бўлган исталган ҳужжатлар нусхаларини, масалан, қилинган ишлар тўғрисидаги маърузани келтиришингиз зарур бўлади;
- учрашув пайтида сиёсий баёнотлар беришдан қочишингиз зарур бўлади — агар сиз бу билан шуғуллансангиз, фактларни аниқлаш бўйича делегацияга улар учун зарур бўлган ахборотни беришга вақтингиз қолмайди.

3. ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ТАРТИБ-ҚОИДАЛАР ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

«Шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси» термини ушбу қўлланмада қуйидагиларни англатади:

Алоҳида индивидуумлар ёки индивидлар гуруҳи халқаро суд органига уларнинг индивидуал инсоний ҳуқуқларининг аниқ ҳолатлаги бузилишидан далолат берувчи шикоят берадиган расмий суд типи жараёни. Ушбу тартиб-қоида доирасидаги шикоят, шунингдек, *ариза, петиция ёки хабар* деб аталиши мумкин.

Шикоятларни кўриб чиқишнинг халқаро механизмлари инсон ҳуқуқларининг умумий вазиятини тадқиқ этиш учун эмас, балки давлатларнинг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун доирасидаги мажбуриятлари бузилишининг индивидуал ҳолатларини тергов қилиш учун ишлаб чиқилган. Ушбу органларнинг фаолият кўрсатиши давлат ички суд тартиб-қоидасига жуда ўхшаш. Улар маърузалар тартиб-қоидасига қараганда кўпроқ расмий талабларни ўз ичига олади. Қоидага кўра, бу органлардан биринчи босқичда фойдаланиш назарда тутилмаган бўлиб, улар шикоятларни давлат ички даражасида ҳуқуқий ҳимоя қилиш воситаларига эришиш имконияти мавжуд бўлмаган ҳолларда (яъни ҳуқуқий ҳимоянинг маҳаллий воситалари «тугаган»да — қаранг: III қисм, 3.3.2.2 боб) қабул қилади.

Қуйида келтирилган ахборот индивидуал шикоятларни кўриб чиқишнинг барча тартиб-қоидаларига умумий қоида сифатида тегишлидир. Мавжуд истиснолар аниқ механизмни тавсифлашда III қисм, 4 ва 5-бобларда изоҳлаб ўтилади.

3.1. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида нималарга эришиш мумкин?

Шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси:

- шахсий шикоятларни кўриб чиқиш;
- индивидуал ҳодисаларни ошкор қилиш;
- вақтинчалик чоралар кўриш тўғрисида кўрсатма ёки тавсиялар бериш, шу жумладан кишининг унга нисбатан қийноқ хавфи мавжуд бўлган мамлакатга депортация қилинишини бекор қилиш;
- фактларни аниқлаш ва тергов қилишнинг айрим шакллари билан танишиш;
- мажбурий юридик қарорлар чиқариш;
- индивидуал ҳолларда қонун бузилиши фактини эътироф этиш;
- индивидуумларга улар кўрган зарарни қоплаш имконини беради.

Шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси:

- бирор-бир умумий муаммони бошқаларига ўхшаш тарзда кўриб чиқиш имконини бермайди.

3.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида шикоятларнинг қандай типлари қабул қилинади?

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартибидан:

1. шикоятлар тегишли шартнома қоидалари бузилиши тахмин қилиниши билан боғлиқ бўлган ҳолларда;
2. тахмин қилинаётган қонун бузилиши **индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини қабул қилган давлат** томонидан содир этилган (ва индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш учун зарур бўлган **ижро этувчи органнинг ваколати бўлган** (бунинг учун Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка Конвенцияси доирасида индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш барча қатнашчи-давлатларга тамомила тегишли эканлигига қарамай, алоҳида келишув, масалан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкаро суднинг ваколати талаб этилган)) ҳолларда;
3. тахмин қилинаётган қонун бузилиши **индивидуумга ёки индивидуумлар гуруҳига** қарши давлатларнинг юрисдикцияси доирасида содир этилган ҳолларда, шунингдек;
4. шикоят қурбон, унинг оиласи ёки ваколатли вакил томонидан (бу НХТни ҳам ўз ичига олади) берилган ҳолларда фойдаланиш мумкин.

- Қонун бузилиши

Давлат нафақат ўз хатти-ҳаракатлари (масалан, қийноқ қасддан қўлланилганлиги) учун, балки нуқсонлар учун (қийноқ қўлланилиши ҳолларининг олдини олиш юзасидан амалий чоралар кўрилмаганлиги/қонунни бузувчиларни суд орқали таъқиб қилиш чоралари кўрилмаганлиги/ аризаларни суриштириш чоралари кўрилмаганлиги) учун ҳам инсон ҳуқуқлари бўйича ўз мажбуриятларини бузувчи сифатида эътироф этилиши мумкин. Бу тахмин қилинаётган қонун бузилиши қийноқ ҳодисасидан каттароқ нарсани ўз ичига олиши мумкинлигини ва бу ҳодиса ҳолатлари билан исбот қилиниши мумкинлигини англатади.

Гарчи ушбу қўлланмада кўриб чиқиладиган айрим шартномалар фақат қийноқ ҳолларида қўлланилиши мумкин бўлса ҳам, бошқалари умумийроқ тусга эга эканлигини ва инсон ҳуқуқларининг кенгроқ доирасини қамраб олишини қайд этиш зарур. Умумий шартнома доирасида бериладиган шикоятлар биттадан ортиқ ҳуқуқнинг бузилишини кўрсатиши мумкин. Масалан, агар киши ноқонуний қамоқда бўлган ва қийноқ натижасида қамоқда ўлган бўлса, инсоннинг эркинликка ва хавфсизликка бўлган ҳуқуқи, ҳаётга бўлган ҳуқуқи, шунингдек қийноққа дучор қилинмаслик ҳуқуқи бузилганлиги учун айб қўйиш мумкин бўлади.

- Юрисдикция

Давлат инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунга мувофиқ ўз юрисдикцияси остида бўлган барча шахсларнинг ҳуқуқларига риоя қилиш ва уларни ҳимоя қилиш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Аслини олганда, бу давлатнинг назорати остидаги барча кишиларни билдиради. Бу давлат ҳудудидаги барча одамларни ўз ичига олади (давлат фуқароларидан ташқари, бу, шунингдек, чет элликларни ҳам ўз ичига олади), бироқ бу, шунингдек, ҳукумат қарорлари асосида чет элда бўлган фуқароларга, масалан, ҳарбий кучлар тўғрисидаги ҳукумат қарори асосида мамлакат ташқарисида бўлган шахсларга ҳам дахлдор бўлиши мумкин.

3.3. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасининг амал қилиши

3.3.1. Асосий хронологик босқичлар

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқишнинг барча тартиб-қоидалари айна бир асосий хронологик босқичларга асосланади:

- Шикоят олинishi;
- Қуйидагиларга ишонч ҳосил қилиш учун зарур бўлган олдиндан кўриб чиқиш:
 - 1) шикоят индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасини қабул қилган, тегишли конвенция қатнашчиси бўлган давлатга тегишлидир;
 - 2) шикоятда келтирилган фактлар конвенция мавзуларига киради;
 - 3) кўрсатиб ўтилган қонун бузилишининг содир этилиши учун амалда имкониятлар мавжудлиги (яъни шикоят мавзуси абсурд эмас).
- шикоят қилиниши мумкинлигини баҳолаш, бу ҳар иккала томон учун ўз важларини тақдим этиш имкониятини ўз ичига олади (баъзан ушбу босқич кейингиси билан қўшилиб кетади — бу ҳолда сиз бундан хабардор қилинасиэ);
- шикоятнинг моҳиятини, шу жумладан ҳар иккала томоннинг ўз важларини келтириши имкониятини ва (ваколатлар даражасига боғлиқ равишда) нохуш воқеа тўғрисида қарор чиқаришга ёрдам берадиган ахборотни тўплаш имкониятини кўриб чиқиш. Бу оғзаки ва ёзма аризаларни, фактлар аниқланишини, шунингдек экспертларнинг кўрсатмалари ёки *amicus curiae* гувоҳлиги кўриб чиқилишини ўз ичига олиши мумкин;
- қонун бузилиши фактининг ҳақиқийлиги борасида органнинг қарори ва (аниқ бир органнинг ваколатларига қараб) ҳуқуқий ҳимоянинг тегишли воситаси борасида қарор чиқариш.

Процессуал ҳаракатнинг ҳар қандай босқичида индивидуал шикоятларни олувчи кўпчилик органлар:

- вақтинчалик чоралар кўрилишини тавсия қилиши ёки талаб қилиши;
- томонлар масалани дўстона ҳал қилиш мақсадида ўз хизматларини таклиф этиши мумкин.

Бу босқичларнинг айримларини янада изоҳлаш талаб этилади.

3.3.2. Йўл қўйиш мумкинлиги

3.3.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги

Йўл қўйиш мумкинлиги босқичи қандайдир буфер функциясини бажаради — агар иш йўл қўйиш мумкин, деб эълон қилинган бўлса, у ҳолда иш моҳиятан кўриб чиқиш босқичига ўтади, бироқ, агар у йўл қўйиш мумкин эмас, деб эътироф этилган бўлса, ишни кўриб чиқиш шу билан тамом бўлади.

Аризага йўл қўйиш мумкинлигини аниқлаш моҳиятан аниқ бир орган олинган аризани кўриб чиқишга ваколатли эканлиги факти эътироф этилишини назарда тутати. Орган баён қилинган фактлар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунлар бузилиши эканлигини

аниқлашга уринмайди (бу ишнинг моҳиятини кўриб чиқиш босқичида юз беради); бунинг ўрнига орган ишнинг кўриб чиқилишига тўсқинлик қилувчи эҳтимол тутилган сабабларни топишга уринади.

3.3.2.2. Нима учун шикоят йўл қўйилиши мумкин эмас, деб эътироф этилиши мумкин?

Халқаро орган аризага йўл қўйилиши мумкин эмас, деб эътироф этган сабаблар (асослар) тегишли қоидаларни кўриб чиқиш пайтида кўрсатилади, бироқ уларнинг кўпчилиги индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаларининг кўпи учун долзарбдир. Уларнинг кўпчилиги тартиб-қоида тусига эга, бу улар ишнинг фактлари билан эмас, балки ариза бериш шакли билан боғлиқ эканлигини англатади. Қуйида йўл қўйиб бўлмасликнинг асосий сабаблари келтирилади:

- ариза **аноним** берилган;
- ариза **қурбондан** олинмаган ва ариза бериш учун қурбондан ёки қурбоннинг оиласидан **тегишли расмий ваколатлар олинмаган**;
- ариза аниқ бир давлат учун шартнома кучга киргунга қадар юз берган воқеаларга тегишлидир. Масалан, Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазолашнинг бошқа турларига қарши конвенциянинг 27-моддасига мувофиқ мазкур конвенция давлат уни ратификация қилгандан кейин 30 кундан сўнг кучга киради. Бинобарин, агар Х давлат конвенцияни 2000 йил 31 мартда ратификация қилса (ва индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишга розилик берса), у ҳолда ушбу давлат учун конвенция 2000 йил 30 апрелда кучга киради. Бинобарин, Қийноқларга қарши қўмита шикоятларни 2000 йил 30 апрелдан бошлаб юз берган воқеалар муносабати билан кўриб чиқиши мумкин;
- ариза бериш учун ажратилган давр тугади. Қоидага кўра, вақти бўйича чеклашлар иш бўйича расмий қарор қабул қилинган пайтдан амал қила бошлайди. Бу ҳуқуқий ҳимоя воситасидан баҳраманд бўлиш имконияти йўқлиги аниқланганда нохуш ҳодиса санасини англатади (ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугашига нисбатан ахборот олиш учун қуйига қаранг), бироқ, кўпчилик ҳолларда бу жиной иш қўзғатмаслик тўғрисида қарор қабул қилинган кун, ёхуд суд қарори чиқарилган кун, ёхуд қурбон томонидан қилинган, бироқ жавоб олинмаган ариза санаси, ёхуд давлат ички тизими доирасида ҳуқуқий ҳимоя воситасини излаш жараёнидаги якуний босқични ифодалайдиган ҳар қандай бошқа қарор санаси бўлади;
- хабар тегишли конвенция қоидаларига **мувофиқ келмайди**;
- хабар **аниқ равишда асоссиз**, деб эътироф этилган ёки **ариза бериш ҳуқуқи суниестеъмол қилинганлиги** факти тан олинган. Бу ариза берилишига йўл қўйилмаслиги учун иш фактлари билан боғлиқ бўлган ягона асосдир. Ушбу банд ҳар бир иш учун алоҳида қаралади ва, агар келтирилган фактлар қонун бузилиши содир этилганлигидан ва шу сабабли хабар қатъий равишда асоссиз деб эътироф этилганлигидан далолат беради, деб ҳисобланса ижобий деб эътироф этилади, шу муносабат билан ариза бериш ҳуқуқидан фойдаланилмаслиги керак;
- ушбу иш фактлари халқаро тартибга солишнинг ушбу ёки бошқа тартиб-қоидаси доирасида **кўриб чиқилган**;
- **ҳуқуқий ҳимоянинг ички давлат воситалари** тугамаган.

Ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугамаслиги шикоятга йўл қўйиб бўлмаслиги эътироф этилиши учун энг кўп учрайдиган асос ҳисобланади, бироқ ушбу қоидани кўриб чиқиш ниҳоятда мураккабдир. Шу сабабли ушбу жиҳат батафсил ёритилади.

⇒ Ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугаши нимани англатади?

Моҳият эътибори билан бу, агар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун бузилишининг қурбони ишнинг халқаро органда кўриб чиқилиши тўғрисида илтимос қилмоқчи бўлса, буни амалга оширишдан олдин у ўзини миллий маъмурлар ҳуқуқий ҳимоя қилишига эришишга интилиши кераклигини англатади. Халқаро органга мурожаат қилингунга қадар давлат ишни мустақил ҳал этиш

имкониятига эга эканлигини кўрсатиш зарур. Бу, агар давлат ўз мансабдор шахслари томонидан йўл қўйилган суиистеъмолликларга дучор қилинган қурбонларни ҳуқуқий ҳимоянинг амалдаги ва самарали воситаларидан баҳраманд қила олиши мумкин бўлса, у инсон ҳуқуқлари бўйича ўз мажбуриятларини бузувчи деб ҳисобланмаслигини аниқлатади. Бинобарин, бу айрим шахслар содир этиб бўлмайдиган хатти-ҳаракатларни давлатнинг розилигини олмасдан қилиши эҳтимолига йўл қўяди.

Бироқ халқаро органлар кўпчилик мамлакатларда ҳуқуқий ҳимоя воситалари хомхаёл ёки умуман мавжуд эмаслигини эътироф этадилар. Шу сабабли ҳуқуқий ҳимоя воситалари қандай тавсифларга эга бўлишини, улар қай тарзда тугаши мумкинлигини тавсифлаб берувчи қандайдир қоидалар, шунингдек улар тугашига йўл қўймаслик зарур бўлган алоҳида ҳолатлар ишлаб чиқилди.

⇒ Шикоятчи ҳуқуқий ҳимоянинг қандай воситаларини ишга солиб кўриши керак?

Шикоятчи ҳуқуқий ҳимоянинг барча (суд ёки маъмурий тусдаги) воситаларидан фойдаланишга ҳаракат қилиши керак, улар:

- **фойдаланиш мумкин бўлган воситалар:** ҳуқуқий ҳимоя воситалари мавжуд ва қурбон (ёки унинг номидан иш кўрувчи бошқа биров) улардан бирор-бир чеклашсиз фойдаланиши мумкин;
- **самарали:** ҳуқуқий ҳимоя воситаларидан муваффақиятли фойдаланиш имконияти мавжуд;
- **муқобил:** ҳуқуқий ҳимоя воситалари шикоятчи учун тегишли даражада ўрнини босадиган бўлиши мумкин, — масалан, агар киши мамлакатдан чиқариб юборилиши керак бўлса, депортацияни бекор қила олмайдиган ҳуқуқий ҳимоя воситаси муқобил ўрин босувчи ҳисобланмайди.

Агар мавжуд давлат ички ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситалари ушбу мезонларни қониқтирмаса, у ҳолда қурбон халқаро органга шикоят бериш учун уларнинг барчасидан ўтишга мажбур эмас. Бироқ бунинг учун шикоятчи бу ҳақда шунчаки ўз фикрини (ёки қурбоннинг расмий вакили фикрини) билдириб қолмай, буни амалда исбот қилиши керак. Масалан, қийноқ қўлланилганлиги муносабати билан шикоят берган кишилардан ҳеч бири компенсация олиш учун ҳуқуқий ҳимоя воситасидан фойдалана олмаганлигини исбот қилиш зарур бўлиши мумкин. Агар ҳуқуқий ҳимоя воситасининг самаралилигига нисбатан бирор-бир шубҳа мавжуд бўлса, шикоятчи, ҳеч бўлмаганда, ҳуқуқий ҳимоянинг ушбу воситасидан фойдаланишга уриниш бўлганлигини исбот қилиши керак. Бундан ташқари, агар ҳуқуқий ҳимоя воситасидан унинг ўзи сабабли фойдаланиб бўлмайдиган бўлса (масалан, шикоятчи белгиланган вақт оралиғида апелляция беришга улгурмаган, бунинг оқибатида апелляция тартибидан фойдаланиш мумкин бўлмаган бўлса), бу, қоидага кўра, ҳуқуқий ҳимоя воситаси тугаганлигини оқлаш сифатида қабул қилинмайди.

Агар шикоятчи ҳуқуқий ҳимоянинг муайян воситаси ундан фойдаланиб бўлмаслиги, самарасизлиги ёки ўрнини босолмаслиги сабабли тугамаслиги кераклигини исбот қилиш ниятида бўлса, у ҳолда фойдаланиш мумкин бўлган амалдаги тартиб-қоида қуйида келтирилади.

1. Шикоятчи ҳуқуқий ҳимоя воситаси тугамаслиги керак, деб айтади, чунки у самарасиз (унга эришиб бўлмайди ёки у ўрин босолмайди), — ушбу факт ҳозирча исбот қилинмаслиги керак.
2. Давлат ҳуқуқий ҳимоя воситаси амалда самарали эканлигини намойиш қилиши керак.
3. Агар давлат буни исбот қилишга муваффақ бўлса, шикоятчи ё ҳуқуқий ҳимоянинг мазкур воситасини амалда ишга солиб бўлганлигини, ёхуд бошқа вазиятларда у самарали бўлиши мумкинлигига қарамай, аниқ ҳолатда самарали эмаслигини исбот қилиши керак.

⇒ Ҳуқуқий ҳимоя воситаси қай тарзда ишга солиб бўлинган бўлиши керак?

Халқаро ҳуқуқий органга берилган шикоят бўйича фактлар маҳаллий маъмурларга қаратилган шикоятда ёритилиши керак. Бу давлатнинг халқаро органга берилган шикоят бўйича даъво-ни қондириш имконияти бўлганлигини исботлаш учун зарурдир.

Мисол сифатида қийноқ қўлланилганлиги учун компенсация олиш мақсадида шикоятчи маҳаллий суд тизими доирасида даъво аризаси берган ҳолатни келтириш мумкин, бироқ бунда даъвони кўриб чиқишнинг бирор босқичида полиция/милицияда сўроқлар ўтказилишининг хусусиятини кўрсатмайди. Агар суд ўз қарорини қийноқ қўлланилганлиги фактини эътироф этиш учун зарур бўлган далиллар етарли эмаслиги билан асослаб, компенсация беришни рад этса ва шикоятчи унга мувофиқ қийноқлар тўғрисидаги даъволарни ўз вақтида ва ҳолис кўриб чиқиши керак бўлган давлат ўз мажбуриятларини бузганлигини кўрсатиб, Қийноқларга қарши қўмига ариза берса, бунда, гарчи ушбу ҳолатда компенсация берилмаганлиги учун давлатга шикоят бериш мумкин бўлса ҳам, шикоят қонун бузилиши мавзусини кўриб чиқиш учун давлатга тақдим этилмаганлиги сабабига кўра қабул қилинмаслиги эҳтимоли даражаси юқори бўлади.

⇒ Қандай ҳолларда ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларини тугатиш зарурияти бўлмайди?

Халқаро органлар алоҳида ҳолатларда, ҳуқуқий ҳимоя воситасидан фойдаланиш мумкинлигига ва потенциал даражада самарадор ҳамда муқобил эканлигига қарамай, давлат ички ҳуқуқий ҳимоя воситаси тугамаслиги кераклигини аниқлаши мумкин. Бундай алоҳида ҳолатлар куйидагиларни ўз ичига олади:

- ҳуқуқий ҳимоя воситасидан баҳраманд бўлиш асоссиз равишда узоқ муддатни ўз ичига олган ҳоллар, масалан, суд тартиботи ёки даъволарни кўриб чиқиш шикоятчига боғлиқ бўлмаган сабабга кўра ниҳоятда узоқ давом этган ҳолатлар;
- суд ҳокимиятининг мустақил тизими мавжуд бўлмаган ҳолатлар;
- умумий кўрқитиш муҳити кузатилган ҳоллар, бу юридик ваколатга эга бўлиш имконини йўққа чиқаради.

Ҳар бир ҳолат ўз фактлари асосида кўриб чиқилади, баъзан бир ҳолатда рад этилган даъво учун асосга бошқа ҳолатда йўл қўйилиши мумкин бўлиб чиқади, шу сабабли далил-исбот тақдим этишга ижодий ёндашишга ҳаракат қилинг. Бироқ, ҳуқуқий ҳимоянинг мавжуд воситаларини инкор этиш, қоидага кўра, уларнинг тугагини оқлаш сифатида қабул қилинмаслиги ҳақида огоҳлантириш зарур. Ҳуқуқий ҳимоянинг ҳар бир ҳолат учун фойдаланиш мумкин бўлган барча давлат ички воситалари тўғрисида тўлиқ ахборот топинг.

3.3.3. *Amicus curiae* гувоҳлиги/учинчи томонларнинг иштирок этиши

Amicus curiae «суднинг дўсти» деган маънони англатади. *Amicus curiae* гувоҳлигидан мақсад қарор қабул қилишда ёрдам бериши мумкин бўлган ахборотни тақдим этиш йўли билан суд органига ёрдам кўрсатишдан иборатдир. Ушбу амалиёт ҳали БМТнинг халқаро механизмлари доирасида қабул қилинмаган, бироқ, бу унинг келажакда ривожланмаслигини англатмайди, — ҳозирги пайтда ушбу амалиёт инсон ҳуқуқлари бўйича Европа ва Америкааро судларда мунтазам равишда қўлланилмоқда.

Amicus curiae ахбороти учинчи томондан, масалан, даъвогар ёки жавобгар ҳисобланмаган жисмоний шахсдан, ташкилотдан ёки бошқа давлатдан берилган ёзма аризани ифодалайди ёки, ахборот маслаҳат тусида бўлган тақдирда, бу илтимос қилувчи давлат ёки ишнинг боришига муҳим улуш қўша оладиган орган бўлиши мумкин. Қоидага кўра, суд учинчи томонларнинг иштирок этиши бўйича тўғридан-тўғри талаб қўяди ёхуд манфаатдор томон учинчи томонларнинг гувоҳлик беришига рухсат этилишига эришишга ҳаракат қилади, уни суд қабул қилиши ёки рад этиши мумкин.

Аризанинг мазмуни, гарчи, қоидага кўра, у индивидуал шикоятчиларга эмас, балки умумий масалалар ва вазиятларга тегишли бўлса-да, ҳолатга боғлиқ равишда ўзгариши мумкин; қоидага кўра, ариза беришга суднинг қарорини олиш тўғрисидаги талаб қўйилар экан, куйидагиларни бажаришга тўғри келади:

- сиз ким эканлигингизни ва ташкилотингиз нима билан шуғулланишини қисқача тушунтиринг;
- нима учун сизнинг ташкилотингиз суд жараёнига аралашушга вақолатли эканлигини изоҳланг, масалан, аниқ бир соҳада ёки аниқ бир мамлакатда алоҳида тажриба мавжудлиги, ишга алоқаси бўлган мавзу бўйича бирор-бир лойиҳа амалга оширилиши ва бошқалар;
- ушбу ариза суд жараёнига нима қўшимча қилишини тушунтиринг, масалан, сиз нима қилмоқчи эканлигингизни қисқача шарҳланг ва бу суд учун қай тарзда фойдали бўлиши мумкинлигини изоҳланг.

3.3.4. Вақтинчалик чоралар

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси *вақтинчалик чоралар* кўрилишига йўл қўйган ҳолларда, бу аниқ бир органга **суд жараёнининг исталган босқичида** ёки қатнашчи мамлакатдан ишга алоқаси бўлган шахсларга ўрнини қоплаб бўлмайдиган зарар етказилишининг олдини олиш учун зарур чоралар кўришни талаб қилиш ёки буюриш имкониятини беради. Вақтинчалик чоралар кўрилиши иш натижасига таъсир кўрсатмайди; бу орган ишга йўл қўйилиши ёки унинг моҳияти юзасидан қандайдир қарорга келганлигини аңлатмайди, — бу ишни кўриб чиқиш имкониятини таъминлаш учун зарур бўлган эҳтиёткорлик чорасидан бошқа нарса эмас.

Бу тактикадан қурбонга у қийноқ хавфига муқаррар дучор қилинадиган мамлакатга сўзсиз депортация қилиниши хавф солган ҳолларда фойдаланилади. Вақтинчалик чоралар кўриш тўғрисида илтимоснома беришда қуйидаги шароитларда ҳисобга олиниши керак бўлган *учта мезон* мавжуд:

- **давлат ички одилсудлов органлари** томонидан кўриб чиқилиши учун инсонни депортация қилишни бекор қилиш юзасидан **далил-исботлар** келтириш зарур;
- даъвогар қурбон **қийноқ хавфига шахсан дучор қилиниши**ни исботлаши керак. Ушбу мамлакатда одамлар қийноққа умуман дучор қилиниши фактини қайд этиш етарли эмас, — ушбу киши мазкур мамлакатда қийноққа дучор қилинади, деб ҳисоблаш учун асос мавжудлигини исботлаш керак;
- **хавф давом этаётганлигини** исботлаш зарур. Одатда, киши ўтмишда қийноққа дучор бўлганлиги фактини шунчаки келтириш етарли эмас. **Ҳозирги вақтда ҳам**, масалан, мазкур кишининг номи таъқиб қилиниши керак бўлган шахслар рўйхатида турганлиги ёки унинг мамлакатда қолган оила аъзолари яқинда қийноққа дучор қилинганлиги сабабли ёки ушбу киши муҳолифатнинг таниқли бошлиғи эканлиги сабабли хавф мавжудлигини исботлаш зарур.

3.4. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида кўриб чиқиладиган аризада нималар бўлиши керак?

Хабарингизда икки жиҳатга эътиборни қаратиш зарур. Биринчиси — ахборотнинг муайян ҳажмини ўз ичига олиши керак бўлган **илова қилинадиган хат**. Агар сиз уни тақдим этмасангиз, у ҳолда кўриб чиқишни давом эттиришдан олдин сиздан қўшимча маълумотлар тақдим этишни илтимос қилишади. Иккинчи жиҳати — **тасдиқловчи ҳужжатлар**.

Илова қилинадиган хатингизда қуйидагилар бўлиши керак:

- шикоятчининг исми, миллати, машғулоти тури, почта манзили ва имзоси, ёки расмий вакилнинг ёхуд қурбон номидан ва унинг розилиги билан иш кўрувчи ҳар қандай бошқа шахснинг исми ва имзоси. Агар даъвогарнинг шахсини текшириш имкониятингиз бўлса (масалан, шахсини тасдиқловчи ҳужжат), ушбу ҳужжатнинг нусхаси ҳам илова қилиниши керак;
- қарши хабар берилаётган қатнашчи давлатнинг номи;
- конвенциянинг бузилган қоидаси ёки қоидалари;

- тахмин қилинаётган ҳаракат ёки ҳаракатлар тўғрисида кўрсатма (қаранг: киритилиши керак бўлган ахборот учун III қисм, 2.2.2-боб);
- мазкур ҳодиса учун давлат ҳаракат ёки ҳаракатсизлик воситасида жавоб бериши кераклиги фактини кўрсатиш;
- ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларини тугатишга уринишлар тўғрисидаги ахборот, ушбу уринишларнинг натижалари, шу жумладан суд қарорлари, апелляция берилган-берилмаганлиги тўғрисидаги маълумот, шунингдек узил-кесил қарор чиқарилиши санаси ёхуд ҳуқуқий ҳимоя воситаларини тугатиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги маълумотлар;
- ушбу иш халқаро текширишнинг бошқа тартиб-қоидалари доирасида қай даражада кўриб чиқиляётганлиги тўғрисидаги кўрсатма;
- хабарнинг махфий қолиши керак бўлган қисми (даъвогарнинг исми ҳам шу жумлага киради) ҳақидаги кўрсатма.

Ўз хабарингизга имкони борича кўпроқ тасдиқловчи ҳужжатлар киритишга ҳамма вақт ҳаракат қилинг (шунингдек қаранг: II қисм, 5-боб). Тасдиқловчи ҳужжатлар қуйидагилардир:

- ишончнома — ушбу ҳужжатда қурбоннинг имзоси бўлиши ёки, имзо бўлмаса, ишончнома қурбоннинг оиласи томонидан нима учун берилганлиги изоҳланган бўлиши керак (агар ишончнома қурбоннинг ўзидан ёки қурбоннинг оила аъзоларидан чиққан бўлса, ишончнома ҳамиша хабарга киритилиши керак);
- расмий маъмурларга тақдим этилган ҳар қандай петиция ва шикоятлар;
- иш бўйича ҳар қандай давлат ички суд қарорлари ёки маъмурий қарорлар, шу жумладан суд тизимининг барча (биринчи босқич, апелляция, Олий Суд) даражаларида қабул қилинган қарорлар, қонунни бузувчига (қонунни бузувчиларга) нисбатан барча санкциялар тўғрисидаги тафсилотлар, шикоятларни кўриб чиқиш бўйича полиция/милиция бўлимининг қарори, иш қўзғамаслик ёки иш бўйича суриштирув ўтказиш тўғрисида оммавий айбловчининг қарори, тегишли ташкилот ишни кўриб чиқиш учун ваколатли эмаслиги тўғрисидаги қарор сингари ҳар қандай маъмурий қарорлар;
- қурбоннинг кўрсатмалари;
- гувоҳларнинг кўрсатмалари;
- қурбоннинг ҳам жисмоний, ҳам руҳий ҳолатини тавсифловчи тиббий хулоса ёки маълумотнома (агар бундай нарса мавжуд бўлса);
- ёриб кўрилганлиги тўғрисидаги хулоса;
- фотосурат;
- оммавий ахборот воситаларидаги баёнот;
- умумий ахборот, масалан, НХТнинг қийноқ амалиёти мавжудлигини кўрсатувчи маърузалари.

Ҳамма вақт ҳужжатларнинг аслини эмас, балки нусхаларини юборинг, чунки улар сизга қайтарилмайди.

Расмий ҳужжатлар, қоидаги кўра, улар тайёрланадиган тилда тақдим этилиши мумкин, бироқ сиз уларнинг ишдаги аҳамиятини кўрсатишингиз керак, — масалан, агар имкони бўлса, суд қарорини ёки тан жароҳати тўғрисидаги тиббий хулосани иш юритиладиган тилда қисқача шарҳланг.

3.5. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасидан фойдаланиш юзасидан амалий маслаҳатлар

- Халқаро органлар томонидан белгиланадиган энг сўнги муддатга риоя қилиш учун барча саъй-ҳаракатларни ишга солинг, — белгиланган муддатгача улгура олмаслигингизни олдиндан билсангиз, муддатни узайтириш ҳақида ҳамма вақт олдиндан илтимос қилинг. Кўпчилик халқаро ташкилотлар муддат узайтирилиши зарурлигини англайдилар, бироқ улар, агар бу ҳақда олдиндан хабар бермасангиз, ўз норозиликларини изҳор этадилар.
- Хабарингизнинг айнан қайси қисми махфий эканлигини ҳамма вақт аниқ кўрсатинг.
- Хабарингизнинг муқовасида кечиктириб бўлмайдиган чоралар кўриш зарурлиги тўғрисидаги хабарингизни ҳамма вақт АНИҚ кўрсатинг.
- Барча халқаро органлар ўзлари қабул қилишга ваколатли бўлган ишда фойдаланиладиган методлар ва усуллар батафсил баён этилган «Процессуал нормалар» ёки «Суд ишларини юритиш қоидалари»ни қабул қилишган. Қоидага кўра, ушбу ҳужжатлар ихтисослаштирилган хусусиятга эга, бироқ уларни ўрганиш мазкур тартиб-қоида муносабати билан аниқ саволларга жавобларни билишнинг энг яхши усули ҳисобланади.
- Агар сиз юридик вакил сифатида индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондаси доирасида иш кўраётган бўлсангиз, у ҳолда халқаро орган томонидан сўралаётган ахборотни олиш учун қурбон билан шочилинч боғланиш зарурияти пайдо бўлиши мумкин. Иккинчи томондан, қурбон ишнинг боришидан мунтазам равишда хабардор бўлиб туриши керак.

4. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ. МЕХАНИЗМЛАР ВА ТАРТИБ-ҚОИДАЛАР

4.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимига кириш

БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича барча механизмлари БМТнинг Женевадаги қароргоҳида жойлашган Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий вакили канцеляриясида тўпланади ва унинг томонидан бошқарилади. Агар сиз БМТнинг ҳуқуқий механизмларига ахборот беришга чоғланаётган бўлсангиз, қуйида келтириладиган икки жиҳатга эътибор беришингиз зарур. Биринчиси *тилга*, иккинчиси *жўнатишга* тегишлидир.

Тиллар:

Бирлашган Миллатлар Ташкилотида олти тил (инглиз, француз, испан, рус, хитой ва араб тиллари) расман эътироф этилган, бироқ улардан фақат уч тил (инглиз, француз ва испан) иш юритиладиган тиллар ҳисобланади, амалиётда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий вакили канцеляриясида (БМТИХОВК) энг кўп ишлатиладиган тил — инглиз тилидир. БМТИХОВК, бошқа халқаро ташкилотлар сингари, анча чекланган ресурсларга эга. Муомала тили юзасидан тавсия олиш учун III қисм, 2.2.1-бобга қаранг.

Шунингдек БМТда расмий ҳужжатларни таржима қилиш бўйича мураккаб қоидалар мавжудлигини билиш зарур, бу — расмий ҳужжатлар барча расмий тилларга таржима қилинмагунга қадар кенг ошкор қилинмаслигидир, баъзан бу узоқ вақт ушлаб қолиш сабаби бўлиши мумкин ва баъзан бу туфайли қандайдир ҳужжат Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияга ўз вақтида тақдим этилмайди.

Жўнатиш:

Агар сиз хабарингиз БМТИХОВКнинг барча тартиб (процедура)ларига етиб боришини хоҳласангиз, буни амалга оширишнинг аниқ усули — ҳар бир тартибга алоҳида нусха жўнатишдир. Бунинг иккита сабаби бор: 1) ҳар қандай бошқа катта ташкилотда бўлгани каби, БМТИХОВК доирасида ҳам ахборот бир тартибдан бошқа тартибга берилмаслиги ҳоллари юз бериши мумкин ва, 2) одатда, фойдаланиладиган тартибга қараб ҳар хил жиҳатларни таъкидлашингизга тўғри келади.

Агар биттадан ортиқ нусха юборишга имконингиз бўлмаса, у ҳолда ушбу ахборот кимга мўлжалланганлигини аниқ кўрсатишингиз зарур, — шу тарзда ахборот сиз танлаган барча тартибларга юборилишига эришишингиз мумкин. Агар сиз бир нечта Махсус маърузачиларга ахборот юбориш ниятида бўлсангиз, бу, айниқса, муҳимдир (қаранг III қисм, 4.2.1.2.1-боб). БМТИХОВКга мунтазам равишда ахборот юбуровчи айрим ташкилотлар стандарт сўровномалар тайёрлаган, улар мумкин бўлган барча тартибларни ўз ичига олади, уларда аниқ ҳолатларда фойдаланиш афзал бўлганлари қайд этилади.

4.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасидаги маърузалар механизмлари

4.2.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ношартномавий тартиб-қоидалари

БМТ тизими доирасида инсон ҳуқуқлари масаласи ҳал этилиши учун масъул бўлган икки асосий орган бўлиб, булар БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси ҳамда Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича кичик комиссиядир. Ушбу вазифаларни амалга ошириш усулларида бири текширув ўтказиш, лойиҳалар тузиш ва мониторингни амалга ошириш имконини берадиган ёрдамчи тартибларни ташкил этиш ва назорат қилишдан иборатдир. Ушбу ёрдамчи тартиблар, одатда, ўз фаолиятида Комиссияга ёки кичик комиссияга ҳисобот берадилар. Қуйида келтириладиган тартиблар — айнан шу хилдагилардир; улар Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссия томонидан ташкил этилган ва ҳуқуқни қўллаш жиҳатидан унга ҳамда Кичик комиссияга боғлиқдир. Комиссия ҳам, Кичик комиссия ҳам лобби имкониятига эгадир (қаранг III қисм, 7-боб).

Қатнашчи давлатларнинг алоҳида вакиллари ҳар иккала ҳолда ҳам мажлис пайтида кўриб чиқиладиган масалаларга анча таъйиқ ўтказиши ва лобби улар қўллаб-қувватламоқчи бўлаётган мавзуга таъсир кўрсатиши мумкин. Бу бирор-бир мамлакатда инсон ҳуқуқлари бузилишига эътиборни жалб қилишнинг энг самарали йўли ҳисобланади. Фақат *маслаҳатчи мақомига* эга бўлган НХТ Комиссия ёки Кичик комиссия мажлисларига тўғридан-тўғри кириш ҳуқуқига эга, бироқ ушбу НХТнинг айримлари мажлисларга боришда бошқа НХТга таъсир кўрсатиши мумкин. Женевада жойлашган ва қўллаб-қувватлашга тайёр бўлган НХТ рўйхати билан танишиш учун 2-иловага қаранг.

5-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — БМТНИНГ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БҮЙИЧА КОМИССИЯСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссияси		
Келиб чиқиши:	Тартиб қай тарзда ташкил этилган эди?	1947 йилда БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий комиссиясининг икки резолюцияси воситасида ташкил этилган эди
	Тартиб қачон кучга кирган?	1947 й.
Таркиби:	Комиссия таркибига неча киши киради?	53 давлатнинг дипломатик вакиллари
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакиллари?	Давлат вакиллари
Мақсад:	Умумий мақсад	Инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ масалаларни қатнашчи давлатлар нуқтаи назаридан ҳам, жаҳон истиқболи нуқтаи назаридан ҳам кўриб чиқиш ҳамда бутун дунёда инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазиятни яхшилашга қаратилган чоралар кўриш.

6-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — БМТНИНГ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ВА ҲИМОЯ ҚИЛИШ БҲЙИЧА КИЧИК КОМИССИЯСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — БМТнинг Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича Кичик комиссияси (илгари камситишни тугатиш ва озчиликни ҳимоя қилиш Кичик комиссияси сифатида маълум эди)		
Келиб чиқиши:	Тартиб қай тарзда ташкил этилган эди?	1947 йилда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиясининг қарори воситасида Иқтисодий ва ижтимоий келгаш шафелиги остида ташкил этилган эди
	Тартиб қачон кучга кирган?	1947 й.
Таркиби:	Комиссия таркибига неча киши киради?	26
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Муайян давлатлар масалаларини ҳал этиш учун сайланган мустақил экспертлар
Мақсад:	Умумий мақсад	Инсон ҳуқуқлари муносабати билан кўриб чиқиш ва тасдиқлаш учун Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияга тақдим этиш мақсадида тадқиқот дастурларини амалга ошириш, тавсиялар бериш ва стандартларни ишлаб чиқиш.

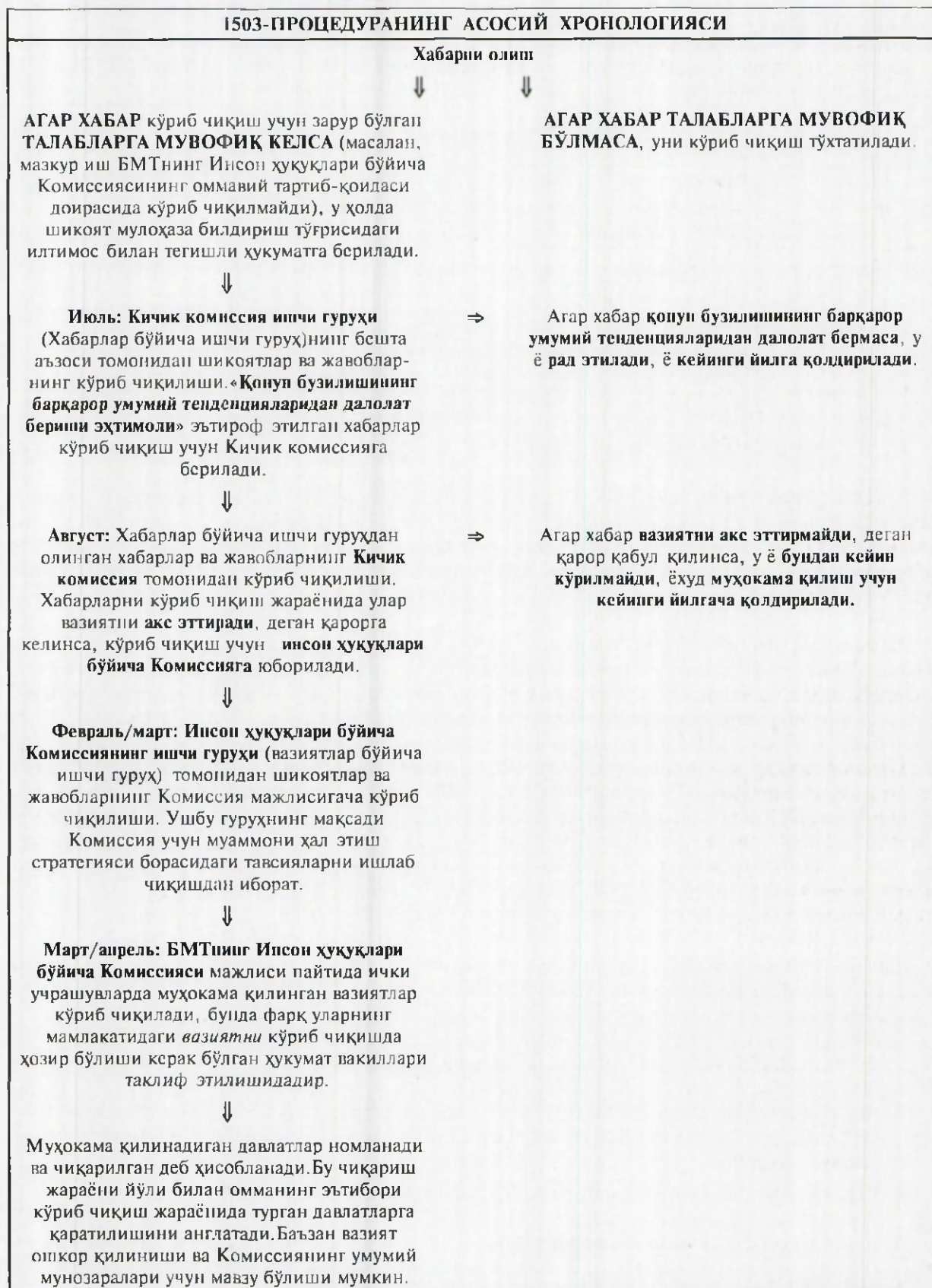
4.2.1.1. 1503-процедура

4.2.1.1.1. 1503-ПРОЦЕДУРАНИНГ АМАЛ ҚИЛИШИ

Изоҳ: ҳозирги вақтда 1503-процедура қайта кўриб чиқилмоқда ва, эҳтимол, яқин келажакда айрим ўзгартиришлар киритилади.

1503-процедура ўз номини БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси резолюцияси рақамидан олган. Мазкур резолюция натижаси ўлароқ мазкур процедура ташкил этилган эди. Бу процедурадан мақсад — қонун бузилишларининг умумий тенденциясини аниқлаш учун бирор-бир давлатда инсон ҳуқуқлари кўпол равишда бузилиши тўғрисидаги шикоятларни кўриб чиқиш. Ушбу процедура махсус орган томонидан амалга оширилади — у Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича Кичик комиссия ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссия доирасида фаолият кўрсатади. Ушбу процедуранинг эътиборли хусусиятлардан бири унинг махфийлигидир, бу шикоят берган шахслар унинг натижасидан хабардор қилинмаслигида намоён бўлади.

7-ЖАДВАЛ. 1503-ПРОЦЕДУРАНИНГ АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯСИ

8-ЖАДВАЛ АСОСИЙ ФАКТЛАР — 1503-ПРОЦЕДУРА

АСОСИЙ ФАКТЛАР — 1503-ПРОЦЕДУРА		
Келиб чиқиши:	Процедура қай тарзда ташкил этилган эди?	Иқтисодий ва ижтимоий кенгашнинг 1970 йилдаги резолюцияси воситасида
	Процедура қачон кучга кирган?	1947 й.
Таркиби:	1503-процедура БМТнинг Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича Кичик комиссияси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссияси томонидан жорий этилган эди.	
Мақсад:	Умумий мақсад	Қонун бузилишларининг умумий тенденциясини аниқлаш мақсадида бирор-бир мамлакатда инсон ҳуқуқлари қўпол равишда бузилиши тўғрисидаги шикоятларнинг махфий кўриб чиқиши.
	Функциялари:	● Мониторингни амалга ошириш

4.2.1.1.2. 1503-ПРОЦЕДУРАГА АХБОРОТ БЕРИШ ЙЎЛИ БИЛАН НИМАГА ЭРИШИШ МУМКИН?

Қатъий айтиш мумкинки, 1503-процедуранинг самаралилиги унинг махфийлиги туфайли анча камайган. Бироқ БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссияси томонидан кўриб чиқиш босқичида турган давлатларнинг номларини эълон қилиш борасида ишлаб чиқилган амалиёт ушбу вазиятни бирмунча яхшилайти. Бу, ҳеч бўлмаганда, аниқ бир давлатнинг хатти-ҳаракати ушбу органда кўриб чиқиладиганлиги тўғрисидаги факт оммага маълум бўлишини англатади.

Давлат ҳатто махфий тартиб-қоида доирасида ҳам шикоят юзасидан изоҳ беришга жалб этилиши мумкин. Шикоятнинг ҳукуматга берилиши фактининг ўзи, ушбу тартиб-қоиданинг қўшимча жиҳати сифатида, давлат аниқ шикоят бўйича текширув ўтказишига ва ялпи қоралашдан ҳамда кичик комиссияга шикоят юборилишидан қочиш учун чора кўришига ёхуд муайян амалиётни бекор қилишига олиб келиши мумкин. Кичик комиссия вазиятни кўриб чиқиш пайтида ўзи орқали ўтадиган шикоятлар ва жавоблар учун яхшиланиши лозим бўлган масалаларни белгилайди, шунингдек *вазиятни* яхшилаш юзасидан чора-тадбирлар кўриш тўғрисидаги илтимос билан аниқ бир давлатга мурожаат қилиши мумкин. Кичик комиссия айрим саволларга жавоб талаб қилиши мумкин. Комиссия Ҳукуматнинг ижобий розилиги олинган тақдирда махсус орган таъсис этилиши учун зарур ваколатларга эга бўлади, бироқ бир неча йиллар давомида Комиссия мустақил эксперт тайинлаш йўли билан жиддий муаммоларни ҳал этиш бўйича ўз йўллариини ишлаб чиқди. Мустақил эксперт чиқиш миссияларини бажаради ва навбатдаги мажлисда Комиссияга махфий маъруза тақдим этади.

Алоҳида жиддий ҳолларда Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссия ишни оммавий тартиб-қоида доирасида кўриб чиқишга ўтказиш йўлини тутиши мумкин. Бу, шунингдек, Махсус маърузачи тайинланишини ҳам ўз ичига олиши мумкин (қаранг III қисм, 4.2.1.2-боб).

1503-процедура қуйидагилар учун қўлланилиши мумкин:

- инсон ҳуқуқлари қўпол равишда бузилиши билан боғлиқ бирор жиддий вазият муносабати билан ҳеч бўлмаганда Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ комиссияси доирасида онг даражасини ошириш;
- бундай ҳолларда вазиятни яхшилаш йўллари юзасидан тавсиялар бериш.

Бу процедура қуйидагилар учун яроқсиздир:

- аниқ бир инсонни ҳуқуқий ҳимоядан шошилишч баҳраманд қилиш;
- тақдим этилган гувоҳликлар муносабати билан жавоб олиш. Сиз шикоятингиз белгиланган тартибга мувофиқ кўриб чиқилганлиги тўғрисида қисқача билдиришнома оласиз.

4.2.1.1.3. 1503-ПРОЦЕДУРА ДОИРАСИДА КЎРИБ ЧИҚИШ УЧУН ЖЎНАТИЛАДИГАН ХАБАРДА НИМАЛАР БЎЛИШИ КЕРАК?

1503-процедура доирасида кўриб чиқиш учун жўнатиладиган хабар қуйидаги талабларни қондириши **керак**:

- Бирлашган Миллатлар Ташкилотига ёки унинг исталган органларидан бирига ёхуд ҳодимларига қаратилган бўлиши керак. Бошқача айтганда, хабар муқаррар равишда 1503-процедурага сўзсиз йўналтирилган бўлиши шарт эмас, бироқ ҳеч бўлмаганда, БМТ томонидан чоралар кўрилиши тўғрисида талаб бўлиши керак.

1503-процедура доирасида кўриб чиқиш учун юбориладиган хабарда:

- **анонимлик бўлмаслиги керак.** Хабарни давлатга беришдан олдин қурбоннинг номи материаллардан чиқарилади, шикоят берувчи исмининг ошкор қилинишига эътироз билдирмайдиган ҳоллар бундан мустасно;
- **ҳақоратловчи иборалар бўлмаслиги керак;**
- фақат сиёсий сабабларга асосланган бўлмаслиги ёки тарғибот юритишга уриниш ифодаси **бўлмаслиги керак.** Хабар ҳақиқий шикоятни ифодалаши шарт.

1503-процедура барқарор умумий тенденциялар — инсон ҳуқуқларининг қўпол ва аниқ исботланган бузилишларидан далолат берувчи вазиятларни аниқлаш ва кўриб чиқишга мўлжалланган.

Шу сабабли 1503-процедура учун хабар тайёрлашда қуйидаги принципларга амал қилиш зарур:

- бундай хабарнинг берилишидан мақсад эътиборни индивидуал ҳодисага эмас, балки айрим вазиятга жалб этишдан иборатдир — бу қонун бузилишларининг умумий тенденцияларини аниқлаш учун зарурдир. Бу, индивидуал ҳолатлар бошқа ҳолатлар билан қўшилиб, вазиятни кўриб чиқиш учун асос бўлиши мумкинлигига қарамай, индивидуал ҳодисаларни яхшиси битта хабарга жамлаш маъқуллигини англатади, қоидага кўра, ушбу битта факт етарли бўлмайди;
- далиллар инсон ҳуқуқлари қўпол равишда бузилишидан далолат бериши керак (унга қийноқлар ҳам киради);
- далиллар вақт ўтишига қарамай ўз таъсирчанлигини сақлаб қолиши ҳамда ахборотнинг бошқа манбаларига мос бўлиши керак;
- қонун бузилганлиги далиллари ишончли бўлиши керак. Бу ўз хабарингизни қўллаб-қувватлаш ва ноаниқликка йўл қўймаслик учун бир-бирига зид фикрлардан қочишингиз ва исбот тақдим этишингиз кераклигини англатади.

Ҳар бир хабарнинг моҳиятини баён қилар экансиз, стандарт мурожаатнинг мазмуни борасида III қисм, 2.2.2-бобда келтирилган кўрсатмаларга қатъий амал қилинг, бироқ бунга қўшимча равишда сиз қуйидагиларни бажаришингиз керак:

- нима учун қонун бузилиши юз берди деб ҳисоблашингизни ва нима учун аниқ фактлар қўпол қонунбузарликлар барқарор содир этилиши умумий тенденцияларидан далолат беради, деб ҳисоблашингизни изоҳланг;
- тасдиқловчи далилларни имкони борича кўпроқ келтиринг (мисоллар билан танишиш учун II қисм, 5-бобга ва III қисм 3.4-бобга қаранг);

- ҳуқуқий ҳимоянинг қайси давлат ички воситаларидан фойдаланишга уринганлигини ва натижа қандай бўлганлигини кўрсатинг. Агар ишга алоқаси бўлса, суд қарори нусхасини киритинг. Агар давлат ички даражасида ҳуқуқий ҳимоядан баҳраманд бўлишга уриниш бўлмаган бўлса, у ҳолда бунинг сабабларини кўрсатиш керак;
- хатти-ҳаракатнинг муқобил тактикасига нисбатан ўзингизнинг эҳтимол тутилган таклифларингизни, масалан, Махсус маърузчи ёки тергов тайинлашни, ёхуд қонун бузилишини тўхтатиш учун БМТ кўриши керак бўлган тадбирларни киритинг.

4.2.1.1.4. АНИҚ МАСЛАҲАТЛАР

- Шикоят берилиши факти ёки ахборот манбаининг шахси тўғрисида ким хабардор бўлиши керак?

Материалларни ҳукуматга беришда хабар муаллифининг исми чиқариб ташланади, муаллиф ўз исмини ошкор қилишга эътироз билдирмаган ҳоллар бундан мустасно. Тартиб-қонданнинг махфийлиги кўриб чиқиладиган ишлардан биронтаси ҳам ошкор этилмаслигини англатади.

- Ўз хабарингизга жавобан бирор-бир муносабат бўлдими?

Тартиб-қоида махфий бўлгани учун сиз ўз хабарингизнинг мазмуни ёки кўрилган бирор-бир хатти-ҳаракат борасида бирор-бир маълумот ололмайсиз. Бироқ сиз хабарингиз мазкур тартиб қоидаларига мувофиқ ишлаб чиқилганлиги тўғрисида билдиришнома оласиз.

- Агар хабарингиз Кичик комиссия ишчи гуруҳининг навбатдаги сессиясида, июль ойида кўриб чиқилишини хоҳласангиз, у ҳолда сиз ушбу хабарни БМТИҲОВКга апрель ойининг ўртасигача етказишингиз керак. Акс ҳолда сизнинг хабарингиз кейинги йилнинг июнь ойигача кўриб чиқилмайди.
- 1503-процедура электрон почтадан фойдаланишга йўл қўяди, айтилиши вақтда Қийноққа қарши қўмита ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссия бунга йўл қўймайди.
- Сиз қуйидаги фактларга эътибор беришингиз лозим:

Шикоятлар:	Шикоятлар, агар улар:
• Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг оммавий тартиб-қоидаси доирасида кўриб чиқиш жараёнида бўлган; • ФСХҲП, ИҲҚ ёки ИКБҚ доирасида индивидуал ариза бериш ҳуқуқини олган давлатга тегишли бўлса ва шикоят санаб ўтилган воситалардан биттаси билан бериладиган ҳуқуқнинг индивидуал бузилишига тегишли бўлса, <u>кўриб чиқилмайди</u>.	• ФСХҲП, ИҲҚ ёки ИКБҚ доирасида индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини олган давлатга тегишли бўлса, бироқ шикоят мавзуси индивидуал шикоятга эмас, балки давлатдаги умумий вазиятга тегишли бўлса <u>кўриб чиқилади</u>.

4.2.1.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг махсус тартиб-қоидалари

Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг махсус тартиб-қоидалари ўзига хос масалаларни дунё миқёсида ёки аниқ давлатларда инсон ҳуқуқларининг барча жиҳатлари бўйича мониторинг қилиш учун ўрнатилади. Ушбу тартиб-қоидалар кўпроқ *махсус маърузачилар* ёки *ишчи гуруҳлар* номлари билан машҳурдир, бироқ бу, шунингдек, *мустақил экспертларни* ва *махсус вакилларни* ҳам ўз ичига олиши мумкин. Улар ҳар томонлама тадқиқот олиб боришни тақозо этадиган даражада жиддий деб эътироф этилган вазиятларга жавобан тузилади. Бу тартиб-қоидалар ҳар йили Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссияга оммавий маърузалар тақдим этишади, айримлари эса БМТ Бош Ассамблеясига ҳам маъруза тақдим этишади.

Ҳар бир тартиб-қоида бошқаларидан фарқ қилувчи ўз услубига эга, бироқ уларнинг барчаси айнан бир хил йўл билан тайинланади; бунда хабар бўйича асосий мулоҳазалар мос келади; бундан ташқари ушбу ҳолатда БМТ механизмига ахборотни бериш билан боғлиқ барча умумий принципларни ҳам қўлланилса бўлади. Қийноқ тўғрисида гувоҳликлар мавжуд бўлган тақдирда энг афзал йўллардан бири — Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус маърузачиси бўлиб, ундан мисол сифатида фойдаланилади. Махсус маърузачи — бу қийноқ қўлланилган тақдирда ахборот бериш учун фойдаланилиши мумкин бўлган тартиб-қоидалардан биригина эканлигини ёдда тутиш муҳимдир.

4.2.1.2.1. МАВЗУЛАР БҲЙИЧА МАЪРУЗАЧИЛАР ВА ИШЧИ ГУРУҲЛАР

Барча мавзулар бўйича масалалардан қуйида келтириладиган Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус маърузачиси сингари фойдаланилади. Ҳар хил мавзулар бўйича механизмлар, одатда, бир-бирини истисно этмаслигини ва айнаи бир иш муносабати билан алоҳида ёки бир-галикда фаолият кўрсатиши мумкинлигини ёдда тутиш муҳим.

Қоидага кўра, сизнинг хабарингиз қийноққа ёки ёмон муомалага тенглаштирилган ҳолларга тегишли бўлганда, сиз ушбу ахборотни Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус маърузачисига юборишингиз керак; бироқ фактлар қонун бузилишларининг бошқа турлари ҳақида ҳам гувоҳлик берган тақдирда, сиз бошқа релевант тартиб-қоидаларга ҳам ахборот юборишингиз ёки ўз хатингизда ушбу ахборотни ёймоқчи бўлганингиз махсус тартиб-қоидалар доирасини кўрсатишингиз керак. Биттадан ортиқ маърузачи ёки ишчи гуруҳ томонидан кўриладиган хатти-ҳаракат катта аҳамиятга эга бўлади ва, эҳтимол, фақат битта тартиб-қоидадан фойдаланганда-гига қараганда давлатга кучлироқ таъсир кўрсатади.

Биттадан ортиқ тартиб-қоида доирасида тарқатиш мумкин бўлган хабар мисоли сифатида журналистлик фаолияти сабабли зўрлик ишлатилган ва кейинчалик қамаб қўйилган ҳамда таёқ билан калтакланган ва зўрланган журналист аёлнинг давлат мансабдор шахслари томонидан ҳибсга олинишини келтириш мумкин. Ушбу ҳодиса, тафсилотлари даражасига ва аниқ ҳолатларига кўра, қийноқ масалалари бўйича, аёлларга нисбатан зўрлик ишлатилиши бўйича, сўз эркинлиги масалалари бўйича махсус маърузачилар томонидан кўриладиган хатти-ҳаракатлар, шунингдек, ноқонуний қамоққа олиш бўйича ишчи гуруҳнинг хатти-ҳаракатлари учун сабаб бўлиши мумкин.

Қийноқ масалалари бўйича Махсус маърузачи бирор-бир хабарни кўриб чиқиш мумкин эмаслиги тўғрисида қарор қабул қилган тақдирда ушбу иш бошқа механизм доирасида кўриб чиқилиши эҳтимоли мавжуд бўлади. Буни амалга ошириш ваколати бўлган бошқа тартиб-қоидалар ҳам мавжуд бўлса, эътиборни қандайдир битта тартиб-қоидага жамламаслик керак. Масалан, қурбон дучор бўлган муомала шакли Қийноқ масалалари бўйича Махсус маърузачи аралашса бўладиган даражада оғир, деб эътироф этилмаган, шунга қарамай, ушбу иш бўйича фактлар қонунга зид қамоққа олиш сифатида қаралиши мумкин — бу ҳолда иш ўрганиб чиқиш учун Ишчи гуруҳга берилиши мумкин. Қийноқ масалалари бўйича Махсус маърузачи ҳар бир иш бўйича конкрет иш фактларидан келиб чиқиб қарор қабул қилиши керак бўлгани учун, у бирор-бир муайян ҳолатда чора-тадбирлар кўра олиши мумкинлигини аниқроқ тахмин қилиш анча мураккаб, шу сабабли хабарни бирор-бир механизм билан чекламасдан, имкон қадар барча ваколатли тартиб-қоидаларга ахборот бериш йўли билан ишнинг кейинчалик кўриб чиқилиши имкониятидан тўлиқ фойдаланган маъқул.

Мавзулар бўйича тартиб-қоидалар мандат масаласида Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияга боғлиқ эканлиги ҳисобга олинса, қайсидир Махсус маърузачи ёки Ишчи гуруҳ функциясини бекор қилиш ёки қайсидир янги механизмни барпо этиш имконияти мавжуд. Қуйидаги жадвалда мазкур қўлланма ёзилган пайтда мавжуд бўлган релевант мавзулар бўйича тартиб-қоидалар тўғрисидаги ахборот ҳамда айрим бандлар бўйича мулоҳазалар мавжуд.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

9-ЖАДВАЛ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА БМТ КОМИССИЯСИНИНГ РЕЛЕВАНТ МАВЗУЛАР БЎЙИЧА ТАРТИБ-ҚОИДАЛАРИ

Мавзулар бўйича тартиб-қоидалар:	Шарҳлар:
Ноқонуний ҳибсга олиш бўйича ИГ	Сиз қамоққа олиш нима учун <u>қонуний</u> эмас, леб ҳисоблашингизни изоҳлашингиз керак. ИГ мазкур тушунчани: 1) юридик асосга эга бўлмаган; 2) инсоннинг эркин ифодаланиш каби фундаментал ҳуқуқларидан фойдаланиш натижасида юз берадиган (масалан, журналистни унинг касб фаолияти учун ҳибсга олиш); ёки 3) тегишли тартиб-қоидаларга риоя этилмаганлиги туфайли ноқонуний деб эътироф этиладиган (масалан, агар киши суд олдида жавоб бериш имкониятига эга бўлмаган тақдирда) ҳибсга олиш сифатида кўриб чиқади. Қамоққа олиш «адолатсиз» эканлигини шунчаки айтиш етарли эмас. ИГ, қоидага кўра, ишни киши озод этилгандан биров кейин кўриб чиқади, масала принципиал бўлган ҳоллар бундан мустасно.
Мажбурий бедарак кетиш ва йўқолиш ишлари бўйича ИГ	ИГ ишларнинг аниқ белгиланган типларини тергов қилади. Агар ахборот бераётган киши ёки ташкилот қариндош бўлмаса-ю, оиланинг илтимосига кўра тўғри ёки билвосита иш кўраётган бўлса, унда бундай киши ёки ташкилот оила билан мунтазам алоқада бўлиши керак, чунки олинган ҳар қандай жавоблар фақат қариндошларга мўлжалланади. Агар ўз хабарингиз махфий бўлишини хоҳласангиз, буни кўрсатинг.
Ҳибсга олинганларни судсиз ёки намунали жараёнларсиз қатл этиш бўйича ММ	Қуйида санаб ўтилган натижалар мансабдор шахсларнинг ёки Ҳукумат билан ҳамкорлик қилувчи гуруҳларнинг, ёхуд Ҳукумат йўл қўйиб берадиганларнинг хатти-ҳаракати оқибати бўлса, ММ иш олиб бориши мумкин: 1) судсиз ва намунали жараёнларсиз ўлим жазоси, апелляция ҳуқуқининг бузилиши, шунингдек вояга етмаганлар, ақлан норасолар, руҳий касаллар, ҳомиладор аёллар ёки кичик ёшдаги боласи бўлган оналар иштирок этадиган ҳолатлар; 2) ўлим билан таҳдид қилиниши ёки суддан ташқари ўлим жазоси берилиши эҳтимоли; 3) қийноқ, эътиборсизлик, куч ишлатилиши ёки қамоққа олишнинг ҳаёт учун хавфли шарт-шароитлари натижасида қамоқда ўлиш; 4) асоссиз ёки нотўғри куч ишлатилиши натижасидаги ўлим; 5) Қуролли тўқнашувлар тўғрисидаги халқаро қонун бузилиши натижаси бўлган ўлим; 6) киши ҳаёти хавф остида қоладиган мамлакатга депортация қилиниши; 7) геноцид; 8) тергов ўтказиш, қонуни бузувчиларнинг жавобгарликка тортилиши ва муқобил компенсация берилиши бўйича мажбуриятларнинг бузилиши. Ахборот махфий ҳисобланса, буни кўрсатинг.
Шахсий эркинлик ва хавфсизлик ҳуқуқига кўмаклашиш ва уни ҳимоя қилиш бўйича ММ	ММ қизиқишлари соҳаси қуйидагиларни ўз ичига олади: мазкур ҳуқуқни амалга оширувчи/қўллаб-қувватловчи шахслар, шу жумладан ахборот соҳасида ишловчи профессионаллар; сиёсий мухолифатдаги партиялар ва қасаба уюшмалари арбоблари; оммавий ахборот воситалари (эшиттирувчи ва босма), шунингдек уларнинг мустақиллигига ҳар қандай таҳдидлар; поширлар ва оммавий ахборот воситаларининг бошқа турларида ишловчи ходимлар; инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари; аёлларнинг шикоятлари тингланишига бўлган ҳуқуқнинг бостирилиши; ахборотдан фойдаланиш билан боғлиқ ҳолда тўсиқлар қўйилиши. Ахборот махфий бўлса, буни кўрсатинг.
БМТнинг судлар ва адвокатлар мустақиллиги бўйича ММ	Судьялар, адвокатлар ва суд амалдорлари тўғрисидаги ахборот қабул қилинади. ММ асосан ушбу шахсларни учинчи шахслардан ҳимоя қилишдан ва одилсудлов тизимининг тўғри фаолият кўрсатишидан манфаатдордир.
Қийноқ масалалари бўйича БМТ ММ	Қуйида қаранг.

Аёлларга қарши зўравонлик қўлланилиши масалалари бўйича ММ	ММ аёлларга нисбатан жинсий аломатлар асосида зўравонлик фактларини кўриб чиқади, — сизнинг хабарингизда нима учун муайян аёл <u>жинсий аломатлар асосида</u> зўравонликка дучор бўлганлигининг изоҳи бўлиши керак. Ушбу мандатнинг ўзига хослиги шундаки, бунда давлат амалдорлари томонидан зўравонлик ишлатилиши ҳолларигина эмас, балки давлатнинг йўл қўйиб бериши сабабли жамиятга ва оилага нисбатан содир этиладиган ишлар ҳам кўриб чиқилади. ММ, жумладан, асос сифатида бошқа давлатлар учун тавсия қилишда фойдаланиш мумкин бўлган ижобий амалиёт намуналаридан манфаатдор эканлигиши умумий ахборот тарзида қайд этиши мумкин. Барча хабарлар махфийдир.
Бошқа релевант мавзулар: Болаларни сотиш, болалар фоҳишабозлиги ва порнография масалалари бўйича ММ, Ҳарбий можаролар пайтида болалар масалалари бўйича БМТБКМВ; Мамлакат ичида жойдан жойга кўчирилган шахслар бўйича БМТБКМВ; Кўчирилганларга нисбатан инсон ҳуқуқлари бўйича ММ, Ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва тоқатсизликнинг замонавий шакллари масалалари бўйича ММ, Диний тоқатсизлик масалалари бўйича ММ	

ҚИСҚАРТМАЛАР:

БМТБКМВ — БМТ Бош котибининг Махсус вакили

ММ — Махсус маърузачи

ИГ — Ишчи гуруҳ

4.2.1.2.2. ҚИЙНОҚ МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА БМТНИНГ МАХСУС МАЪРУЗАЧИСИ

10-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — ҚИЙНОҚ МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА БМТНИНГ МАХСУС МАЪРУЗАЧИСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Қийноқ масалалари бўйича БМТнинг Махсус маърузачиси		
Келиб чиқиши:	Тартиб-қоида қай тарада ташкил этилган эди?	Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг резолюцияси воситасида
	Тартиб-қоида қачон кучга кирган?	1985 й.
Таркиби:	Ушбу тартиб-қоидаги неча киши ташкил этади?	1
	Ушбу одамлар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Мустақил эксперт
Мақсад:	Асосий мақсад:	Дунё мамлакатларида қийноқ амалиёти қўлланилиши муносабати билан мониторингни амалга оширади, Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясига маърузалар тақдим этади
	Функциялари:	• Мониторинг • Фактларни аниқлаш

4.2.1.2.2.1. ҚИЙНОҚ МАСАЛАЛАРИ БҮЙИЧА МАХСУС МАЪРУЗАЧИНИНГ ФАОЛИЯТИ ҚАНДАЙ АМАЛГА ОШИРИЛАДИ?

Қийноқ масалалари бўйича Махсус маърузачининг вазифаси Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясига жаҳонда қийноқ қўлланилиши билан боғлиқ вазиятнинг энг кўп даражада аниқ тавсифини тақдим этишдан иборатдир. Бунинг учун Махсус маърузачи ахборотнинг ҳар хил манбаларидан, шу жумладан НХТ, хусусий шахслар ва ҳукуматнинг ўзидан фойдаланади. Ушбу ахборот асосида у:

- ўз эътиборига тақдим этилган, ҳақиқатга ўхшаб туюладиган айбловлар муносабати билан ҳукумат билан мулоқотга киришиши;
- фактларни аниқлаш бўйича ташрифларни амалга ошириши мумкин.

Мулоқот

Махсус маърузачининг бирор-бир ҳукумат билан мулоқоти икки усулда юз бериши мумкин. Агар Маърузачи айблов асосли деб ҳисобласа, у ҳолда шошилинч апелляция билан чиқади ёки стандарт хабар бериш йўли билан мазкур масалани кўтаради.

Шошилинч апелляция тартиб-қоидаси тақдим этилган, қийноқ хавфидан далолат берадиган ва келажакда қийноқ қўлланилишининг *олдини олиш* учун фойдаланиладиган ахборотга шошилинч муносабатда бўлиш учун назарда тутилган. Шу сабабли мазкур тартиб-қоидадан, ахборот яқинда бўлиб ўтган воқеаларга тегишли бўлган тақдирдагина, фойдаланилади. Бу тартиб-қоида айбловчи эмас, яъни мазкур тартиб-қоида доирасида Ҳукуматга вазиятни қийноқ хавфининг асослилиги ёки асоссизлиги нуқтаи назардан қарамасдан, аниқ шахсга нисбатан қийноқ қўлланилишининг олдини олиш учун зарур бўлган чоралар кўриш зарурлиги тўғрисидаги талаб илгари сурилади.

Стандарт хабарлар ҳукумат томонидан мунтазам равишда тақдим этилади ва уларда индивидуал ишлар (индивидуал аризалар) бўйича айбловлар ҳам, умумий тенденциялар, бирор-бир мамлакатда қийноқ қўлланилишига олиб келувчи глобал мойилликлар ва бошқа алоҳида омиллар тўғрисидаги хабарлар (умумий маълумотлар) ҳам мавжуд бўлади.

Ушбу хабарлар ҳукуматга, шу муносабат билан ўз фикрини билдириши учун, берилади. Махсус маърузачи, ҳукуматдан олинган жавобга қараб, кейинчалик текширув олиб бориши ёки тегишли тавсиялар бериши мумкин. Йил давомида юборилган ва олинган барча хабарлар, нормаларга мувофиқ, бошқа тавсиялар ва умумий мулоҳазалар, шу жумладан қийноқларни тугатишга доир чора-тадбирлар борасидаги тавсиялар билан биргаликда йиллик ҳисоботда эслатилади.

Фактларни аниқлаш

Қийноқ масалалари бўйича Махсус маърузачи, шунингдек, ҳақиқий маълумотлар олиш учун фактларни аниқлаш бўйича ташрифлар қилади. У бирор-бир мамлакатга ўз билганича ташрифни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлмайди. Ташриф учун ҳукуматнинг таклифини олиш зарурдир. Ташриф вақтида Махсус маърузачи мансабдор шахслар, НХТ вакиллари ва тахмин қилинаётган қурбонлар билан учрашади, шунингдек турма ва полиция/милиция органлари сингари қамоқда сақлаш жойларига боради. Махсус маърузачининг мақсади жойлардаги вазиятни ба-тафсил ўрганишдир. У ташрифдан кейин муайян мамлакатда муаммонинг кўлами ёки унинг мавжуд эмаслиги тўғрисидаги хулосалар, шунингдек, вазиятни яхшилашга доир тавсиялар бўлган маърузалар тайёрлайди.

4.2.1.2.2.2. ҚИЙНОҚ МАСАЛАЛАРИ БҮЙИЧА МАХСУС МАЪРУЗАЧИГА АХБОРОТ ТАҚДИМ ЭТИШ ЙҮЛИ БИЛАН НИМАЛАРГА ЭРИШИШ МУМКИН?

Ваколатлар Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссия томонидан ва тартиб-қоидаинг оммавий тус-далиги билан белгиланади. Махсус маърузачининг хулосалари юридик мажбурий ҳисобланмайди ва ҳуқуқни қўллаш кучига эга бўлмайди. Лекин шунга қарамай, кўпчилик давлатлар оммавий қоралашни қабул қилади ва Махсус маърузачи томонидан аниқланган фактлар ошкор қилиниши давлатга тазйиқ ўтказиши, бу эса ҳукуматларда ислохотлар ўтказиш ва олинган тавсиялардан фойдаланишнинг бошқа шакллари жорий этиш йўли билан ҳамкорлик қилишга мойиллик пайдо қилади.

Агар сиз умумий вазият доирасида чора-тадбирлар кўрилишини хоҳласангиз:

- бирор мамлакатда қийноқ қўлланилиши амалиётини, шу жумладан давлат мансабдор шахсларининг ушбу амалиёт қўлланилишига йўл қўйиб беришини ошкор қилиш;
- вазиятни яхшилашнинг эҳтимол тутилган вариантлари бўйича ҳукуматга тавсиялар бериш;
- муайян бир вазиятга омманинг эътиборини жалб этиш мақсадида фактларни аниқлашга доир ташриф амалга оширилишини талаб қилиш учун Махсус маърузачини жалб этишингиз **мумкин**.

Агар сиз индивидуал вазиятларда чоралар кўрилишига эришишни хоҳласангиз:

- индивидуал қийноқ ҳодисасини ошкор қилиш;
- индивидуал қийноқ ҳодисалари, шу жумладан қонун бузувчиларни суд тартибида таъқиб қилиш муносабати билан ҳукуматларга тавсиялар бериш;
- қийноққа дучор қилиниши мумкин бўлган шахсларга нисбатан қийноқ қўлланилишининг олдини олишга интилиш, масалан, кишини ҳибсда инкоммуникадо сақламаслик ёки кишига тиббий ёрдам кўрсатилиши талабини қўйиш;
- киши қийноқ хавфидан гувоҳлик берувчи шубҳасиз далиллар бўлган мамлакатга депортация қилинишининг олдини олиш учун Махсус маърузачини жалб этишингиз **мумкин**.

Махсус маърузачи:

- тегишли давлатнинг розилигисиз мамлакатга ташриф буюра **олмайди**;
- индивидуал ҳолатларда юридик мажбурий қарорлар қабул қила **олмайди**;
- мамлакатга берилаётган тавсияларнинг мажбурий бажарилишига эриша **олмайди**;
- индивидуумлар кўрган зарарни қоплай **олмайди**.

4.2.1.2.2.3. ҚИЙНОҚ МАСАЛАЛАРИ БҮЙИЧА МАХСУС МАЪРУЗАЧИГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ХАБАРДА НИМАЛАР БЎЛИШИ КЕРАК?

- Агар Махсус маърузачини қийноқ қўлланилган **индивидуал ҳодисага** нисбатан шошилинч ҳисобланмаган чоралар кўришга жалб қилмоқчи бўлсангиз, у ҳолда стандарт хабарнинг мазмунига тегишли III қисм, 2.2.2-бобда келтирилган тавсияларни ўрганиб чиқинг.
- Агар Махсус маърузачини **шошилинч апелляция бериш** тартибидан фойдаланишга ишонтирмоқчи бўлсангиз, у ҳолда юқорида кўрсатилган кўрсатмаларга амал қилишингиз керак, бироқ **бунга қўшимча равишда** қуйидагиларни ҳам ҳисобга олиш зарур:

- ⇒ қийноқ ҳодисаси ҳали юз бермаган бўлса, қоидага кўра, қамоққа олиш санаси, вақти ва жойидан фойдаланилади;
- ⇒ қийноқ хавфи мавжудлигини кўрсатишингиз керак. Бу сиз хавф мавжудлигини кўрсатувчи омилларни: масалан, киши қамоқда инкоммуникадо сақланаётганлигини, ёки ҳибсга олиш тўғрисида билдиришноманинг йўқлиги фактини, ёхуд

муайян киши олдинги ҳибсга олиш пайтида қийноққа дучор қилинганлиги фактини; полиция/милициянинг қайсидир бўлинмасида ҳибсга олинган кишилар, одатда, қийноққа дучор қилинганлиги ҳақида маълумотлар мавжудлигини, муайян гуруҳ аъзолари қамоққа олингандан кейин кўпинча қийноққа дучор қилинишини қайд этишингиз кераклигини англатади.

- **Аризалар умумий тусда бўлган** ҳолатда Махсус маърузачига ахборот беришнинг бирор-бир аниқ қоидалари йўқ. Индивидуал ҳодиса ёки битта ҳодиса билан чекланмайдиган аризалар умумий тусдаги аризалар ҳисобланади. Бироқ улар, қоидага кўра, бир қанча индивидуал ҳодисаларга асосланади. Улардан қонун бузилишларининг умумий тенденцияларини асосланган хабарлар воситасида аниқлашда, шунингдек бирор-бир мамлакатда қийноқ қўлланилишига кўмаклашувчи ўзига хос омилларга эътиборни жалб қилишда фойдаланилади. Умумий тусдаги аризалар учун мавзулар мисоли сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- ⇒ қийноқнинг муайян турлари, масалан электрошоклар кенг ёйилганлиги;
- ⇒ маҳбусларни кишанда узоқ муддат тутишга рухсат берувчи қонун;
- ⇒ қамоқда узоқ муддат давомида сақлашда қамоқда инкоммуникадо сақлашга рухсат берувчи қонун;
- ⇒ қийноқ қўлланилганлиги учун суд таъқибига учраган шахслар ҳеч қачон ҳукм қилинмаганлигининг кўплаб далиллари;
- ⇒ муайян полиция/милиция участкалари ёки хавфсизлик органлари бўлинмалари қийноқни қўллашдан гувоҳлик берувчи кўплаб далиллар;
- ⇒ бирор-бир этник гуруҳ аъзолари қийноқ хавфига бошқа шахсларга қараганда кўпроқ дучор қилинишининг кўплаб далиллари;
- ⇒ ҳаёт учун хавфли касал бўлган маҳбусларга тиббий хизмат кўрсатилмаслигининг кўплаб далиллари.

Энг муҳим жиҳат умумий тенденцияларни аниқлашдан иборат эканлигини қайд этиш мумкин. Буни қандай амалга ошириш борасида тавсиялар олиш учун III қисм, 2.2.1-бобга қаранг. Умумий тусдаги аризаларни тасдиқлаш учун қанча кўп ҳодиса топсангиз, шунча яхши — бу сиз томонингиздан аниқланган амалиёт алоҳида ҳодисалар эмас, балки жиддий ва кенг тарқалган муаммонинг бир қисми эканлигини кўрсатади.

4.2.1.2.2.4. АНИҚ МАСЛАҲАТЛАР

- Хабарнинг манбаи ва ариза берувчининг шахси тўғрисида ким хабардор қилинади?

Махсус маърузачи индивидуал ҳолатда чора кўриши учун, тахмин қилинаётган қурбоннинг исмини тегишли давлат ҳукуматига маълум қилиш зарур. Тахмин қилинаётган қурбоннинг исми иш бўйича ахборот Махсус маърузачининг йиллик ҳисоботида рўйхатдан ўтказилгандан кейин оммавий тарзда маълум бўлади. Агар сиз исми ёки исмларни ҳукуматга маълум қилишни хоҳламаслигингизни кўрсатсангиз, бу ҳол бундай иш бўйича тергов ўтказиш имконини бермайди, бироқ бошқа ахборот билан биргаликда умумий тусдаги аризалар учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Ариза манбаининг исми ҳукуматга тақдим қилинган хабарда ҳам, йиллик ҳисоботда ҳам ҳеч қачон ошкор қилинмайди.

- Ахборот тақдим этилгандан кейин сиз бирор-бир билдиришнома оласизми?

Сиз ўз аризангиз тўғрисида ҳеч қандай билдиришнома ёки тилхат олмайсиз. Башарти аризангиз давлатга берилса, қоидага кўра, ҳукуматдан олинган барча жавоблар сизга ушбу жавоблар юзасидан мулоҳаза билдиришингизга имконият яратиш учун юборилади. Ҳукуматга юборилган барча ишлар Махсус маърузачининг Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясига тақдим қилинадиган йиллик ҳисоботида қайд этилади. Шу тариқа бу ҳам сизнинг гувоҳлигингиз асосида бирор-бир иш қилинган-қилинмаганлигини билиш имкониятини беради.

Муайян гуруҳларга ёки шахсларга нисбатан ёмон муомала ҳолларини кузатиш ва аниқлаш ҳам Қийноқ масалалари бўйича Махсус маърузачи ишининг бир қисми ҳисобланади. Ҳозирги вақтда Махсус маърузачи эътиборни, жумладан, болаларга, аёлларга ва инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларига нисбатан ёмон муомалага қаратган. Агар сиз ушбу тоифадаги, шунингдек бошқа гуруҳлардаги шахсларга тааллуқли ахборотга эга бўлсангиз, уни Махсус маърузачига юбориш жуда муҳимдир.

4.2.1.2.3. МАМЛАКАТЛАР БЎЙИЧА МАЪРУЗАЧИЛАР

Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссияси, мавзулар бўйича маърузачилар ва ишчи гуруҳларга қўшимча равишда мамлакатлар бўйича маърузачиларни (яъни *мустақил экспертлар ёки махсус вакилларни*) тайинлайди. Уларнинг вазифаси мамлакатда инсон ҳуқуқларининг барча жиҳатлари, шу жумладан тегишли қийноқ қўлланилиши ва инсонийликка зид муомала бўйича маърузалар тайёрлашдан иборатдир. Қоидага кўра бундай маърузачилар инсон ҳуқуқлари бўйича вазият, шу жумладан уруш ёки ички можаро вазияти жуда жиддий бўлган мамлакатлар бўйича тайинланади. Бундай тартиб учун бирор-бир муайян мамлакатнинг танланиши сиёсий жиҳатлар билан боғлиқдир. Бироқ бирор-бир мамлакат бўйича маърузачини тайинлаш учун Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия аъзолари орасида консенсус даражаси анча юқори бўлиши керак.

Мавзулар бўйича маърузачилар каби, мамлакатлар бўйича маърузачиларнинг ҳам асосий мақсади вазият тўғрисида аниқ маълумот тақдим этишдан иборат, бироқ маърузачи жаҳон миқёсида битта жиҳатни ёритиш ўрнига, аниқ бир мамлакатдаги инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазият тўғрисидаги барча нарсани қамраб олувчи маъруза тақдим этиши керак. Бундай маърузачи учун қийноқ ва ёмон муомала тўғрисидаги аризалар катта аҳамиятга эга бўлади, чунки у ўзи шуғулланаётган мамлакатдаги шу каби ҳодисалар тўғрисида маъруза тайёрлаши керак. Агар сиз ариза бермоқчи бўлган мамлакат бўйича Махсус маърузачи тайинланган бўлса, уни сиз хабар берадиган тартиб-қоидалар доираси рўйхатига киритиш зарур. Масалан, агар юқорида эслатиб ўтилган журналист аёлни қўлга олиш ва қамаш Махсус маърузачи мавжуд бўлган мамлакатда, айтилик, Мьянма, Экваториал Гвинея ёки Эронда юз берган бўлса, у ушбу ахборотни олиши керак.

Ушбу қўлланмани ёзиш пайтида қуйидаги мамлакатлар учун махсус тайинланган мандатлар мавжуд эди:

II-ҲАВВАЛ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА БМТ КОМИССИЯСИНING МАМЛАКАТЛАР БЎЙИЧА МАЪРУЗАЧИЛАРИ (1999 й.)

Афғонистон (ММ)	Экваториал Гвинея (ИХБМТКМВ)	Босиб олинган араб ҳудудлари
Бурунди (ММ)	Собиқ Югославия: Косово (ММ)	(ОС, ММ ва Махсус қўмита)
Кампучия (БМТБКМВ)	Гаити (МЭ)	Руанда (ИХБМТКМВ)
Кипр (ММ)	Эрон Ислом Республикаси	Сомали (МЭ)
Конго Демократик	(ИХБМТКМВ)	Судан (ММ)
Республикаси (ММ)	Ироқ (ММ)	
Шарқий Тимор (ММ)	Мьянма (ММ)	

ҚИСҚАРТМАЛАР

ММ — Махсус маърузачи;

БМТБКМВ — Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибининг Махсус вакили;

ИХБМТКМВ — Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг махсус вакили;

МЭ — мустақил эксперт.

4.2.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг шартномавий органлари

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг шартномавий органлари БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича бир қанча шартномалари қатнашчиси бўлган мамлакатларнинг ўз мажбуриятларини бажариши жараёнини мониторинг қилиш учун ташкил этилган эди. Қуйида ариза бериш мумкин бўлган асосий қўмиталар келтирилади:

- Қийноқларга қарши қўмита (ҚҚК): Қийноқларга қарши конвенция бўйича мажбуриятлар бажарилишини назорат қилади;
- Инсон ҳуқуқлари бўйича Қўмита (ИХҚ): Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт бўйича мажбуриятлар бажарилишини назорат қилади;
- Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита (БХҚ): Бола ҳуқуқлари тўғрисида БМТ конвенцияси доирасида мажбуриятлар бажарилишини назорат қилади;
- Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш қўмитаси (АКБК): Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш бўйича БМТ конвенцияси мажбуриятлари бажарилишини назорат қилади;
- Ирқий камситишни тугатиш қўмитаси (ИКТҚ): ирқий камситишни тугатиш бўйича БМТ конвенцияси мажбуриятлари бажарилишини назорат қилади.

Қийноқ тўғрисидаги гувоҳликлар бўлган тақдирда энг релевант қўмита — ҚҚК, у асосан қийноқ масаласида эътиборни жалб этади, ИХҚ — бу ҳам инсон ҳуқуқларининг кенг доирасидаги, шу жумладан қийноқ қўлланилиши масалаларини ҳал этувчи яхши асосланган орган ҳисобланади. Бироқ бошқа қўмиталар ҳам муҳимдир, жумладан, қийноқ одамларнинг айрим тоифаларига, айнан, болалар, аёллар ва ирқий гуруҳларга тегишли бўлган ҳолларда муҳимдир.

Ушбу органларнинг ҳар бири томонидан қўлланиладиган усуллар жуда ўхшашдир. Уларнинг барчаси давлат маърузаларини ўрганиш ва шарҳлаш ҳуқуқига эга, кўплари эса, шунингдек, индивидуал шикоятларни олиш ёхуд бундай тартиб-қоида жорий этиш жараёнида бўлиш имкониятига эга.

4.2.2.1. Қийноқларга қарши қўмита

12-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — ҚИЙНОҚЛАРГА ҚАРШИ ҚЎМИТА

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Қийноқларга қарши қўмита		
Келиб чиқиши:	Қай тарзда ташкил этилган?	БМТнинг 1984 йилги Қийноқларга қарши Конвенцияси воситасида
	Қачон иш бошлаган?	1988 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	10
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакиллариими?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Асосий мақсад:	Давлатлар томонидан ушбу шартнома бўйича қийноқ қўлланилишининг олдини олиш ва у юз берган тақдирда қонунни бузувчиларни жазолашдан иборат бўлган мажбуриятлари бажарилишини таъминлаш
	Функциялари:	• Давлат маърузаларини ўрганиш (БМТ ҚҚК, 19-модда) • Махфий тергов тартиби воситасида фактларни аниқлаш (БМТ ҚҚК, 20-модда) • Давлатлараро шикоятлар (БМТ ҚҚК, 21-модда) • Индивидуал шикоятлар (мажбурий эмас) (БМТ ҚҚК, 21-модда) (қаранг: III қисм, 4.3.1-боб)

4.2.2.1.1. ҚИЙНОҚЛАРГА ҚАРШИ ҚЎМИТАНИНГ АМАЛ ҚИЛИШИ

Қўмита давлатлар томонидан ўз мажбуриятлари бажарилиши жараёнини Қийноқларга қарши конвенция доирасида мониторинг қилишга, яъни қийноқ қўлланилишининг олдини олишга, уни тақиқлашга, унинг учун жазолашга мўлжалланган. Асосий фойдаланиладиган усул қуйидагилардан иборат:

- давлатларга мунтазам тақдим этиладиган маърузаларни ўрганиш (давлат маърузалари тартиб-қондасини тавсифлаш учун III қисм, 2.3-бобга қаранг).

Қўмита шунингдек:

- Қатнашчи давлатда қийноқ мунтазам равишда амалиётда қўлланилиши тўғрисидаги гувоҳликлар асосида махфий тергов олиб бориши мумкин (айрим қатнашчи давлатлар бунга йўл бермаслиги мумкин бўлса ҳам — қаранг III қисм, 4.2.2.1.4-боб);
- Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасини қабул қилган давлатлар учун қийноқ қўлланилишининг аниқ ҳодисалари, шу жумладан киши қийноқ хавфига дучор қилиниши мумкин бўлган мамлакатга депортация қилиниши кутилаётган ҳоллар муносабати билан хусусий шахсларнинг аризаларини кўриб чиқишга йўл қўйилади (ушбу функция III қисм, 4.3.1-бобда кўриб чиқилади).

Тергов қилиш тартиб-қондаси — бу Конвенция қатнашчиси бўлган давлатда қийноқнинг *мунтазам равишда қўлланилиши амалиётини* тергов қилишнинг махфий тартиб-қондасидир. Қийноқ амалиёти мунтазам қўлланилиши асосли эканлигини батафсил кўрсатувчи кўрсатмалар мавжуд бўлган *ишончли ахборот* бўлган тақдирдагина тергов қилишни бошлаш мумкин. Ушбу ахборотнинг асосий қисми НХТдан чиқади, агар сиз қийноқ мунтазам қўлланилиши амалиёти фактини исбот қилиш учун зарур ахборотга эга бўлсангиз, тергов ўтказиш тўғрисида бевосита талаб қўйиш имкониятидан фойдаланишингиз мумкин. Бироқ талабингиз асосида хатти-ҳаракат қилинганлиги тўғрисида сизга хабар берилишини кутманг. Агар қатнашчи давлат розилик берса, тергов фактларни аниқлаш бўйича тегишли мамлакатга ташрифни ўз ичига олиш мумкин. Бундай ҳолларда Қўмита ташрифнинг махфийлигини сақлаш тўғрисидаги ўзаро аҳдлашув асосида маҳаллий НХТ билан боғланади.

Пировардида Қўмита қийноқнинг мунтазам қўлланилиши факти юзасидан қарор қабул қилади. Бу қарор барча тавсиялар илова қилинган ҳолда қатнашчи давлатга берилади. Терговнинг бориши тўғрисидаги ахборот тўлиқ махфий бўлади, бироқ тергов тугагандан кейин қатнашчи мамлакатнинг розилиги билан Қўмита бу ҳақда йиллик ҳисоботга қисқача маълумот киритиши мумкин.

4.2.2.1.2. ҚИЙНОҚЛАРГА ҚАРШИ ҚЎМИТАГА АХБОРОТ ТАҚДИМ ЭТИБ НИМАГА ЭРИШИШ МУМКИН?

Давлат маърузалари тартиб-қондаси орқали нимага эришиш мумкинлиги тўғрисида ахборот олиш учун III қисм, 2.3-бобга қаранг.

Тергов тартиб-қондаси махфий эканлигига қарамай, у ўтказилаётган давлатга нисбатан жуда салбий оқибатлар келтириши мумкин. Мазкур тартиб-қонда мамлакатдаги вазият ниҳоятда жиддий деб ҳисобланган ҳоллардагина амал қилади. Агар давлат мунтазам қийноқлар амалиётига йўл қўйиб бераётганлиги аниқланса, у ҳолда бу мазкур мамлакат учун жиддий жазо ҳисобланади. Тергов жараёни бутун тергов даврида махфий бўлиб қолишига қарамай, терговнинг айрим узил-кесил натижаларини оммавий ошкор қилиш имконияти мавжуд бўлади ва қийноқ мунтазам равишда қўлланилиши факти эътироф этилиши ҳам шунга киради. Ҳозирги пайтгача ушбу санкция фақат икки ҳолатда қўлланилган эди. Ҳатто тергов натижалари Қўмита томонидан ошкора эълон қилинмаса ҳам, ёки тергов тугагандан кейин узоқ вақт давомида эълон қилинмаса ҳам, шунга қарамай, тартиб-қонда фойдали бўлиши мумкин. Қўмита тергов натижаларини оммавий ошкор қилиши мумкинлиги давлатга тазйиқ ўтказиши мумкин, натижада давлат қонунчиликни яхшилаш ва фактларни оммавий ошкор қилмасликка Қўмитани кўндириш учун амалиётнинг муайян турининг олдини олиш борасида қадам қўяди.

4.2.2.1.3. ҚИЙНОҚЛАРГА ҚАРШИ ҚЎМИТАГА ЖЎНАТИЛГАН ХАБАРДА НИМАЛАР БЎЛИШИ КЕРАК?

Давлат маърузалари тартиб-қондаси контекстида хабар бериш мазмуни умумий тўғрисида ахборот олиш учун III қисм, 2.3.3-бобга қаранг.

Қийноқларга қарши конвенция бир қанча ўзига хос мажбуриятлар юклайди, уларнинг кўпчилигини қатнашчи давлатлар қонунчилик усуллари ва бошқа усуллар воситасида киритиши керак. Қоидага кўра, қатнашчи давлат ушбу ҳолат муносабати билан расмий юридик вазиятни аниқ изоҳлайди. Сизнинг асосий вазифангиз энг кўп мисоллар келтириб, ҳақиқатда нима юз бераётганлигини тавсифлаб беришдан иборатдир. Ҳеч вақт ушбу ҳол айнан *нима учун* юз бераётганлигини асосламасдан туриб, бирор нарса самарасиз эканлиги ҳақида фикр билдирманг.

Масалан, давлат қийноқларнинг ва ёмон муомаланинг бошқа шакллари олдани олиш учун қонунчилик, маъмурий, суд чоралари ёки бошқа тусдаги чораларни кўрган. Масала бу иш қийноқларнинг олдани амалда олган-олмаганлигидадир. Бу иш берганлиги/бермаганлигига мисоллар келтиринг.

Агар қийноқ қонунга мувофиқ жиноий жазоланадиган қилмиш бўлса, у ҳолда бирор-бир мансабдор шахс қонунга мувофиқ жавобгарликка тортилганми ёки ҳукм қилинганми ва у қандай жазо олган? Исталган суд айбловларидан ва суд йўли билан таъқиб қилиш тўхтатилганлиги тўғрисидаги қарорлардан мисоллар келтиринг, шунингдек суд орқали ҳукм қилишнинг барча ҳоллари ва олинган жазолар ҳақида ахборот беринг.

Давлат қийноқлар тўғрисидаги аризалар бўйича тергов олиб борадими ва, агар тергов олиб борса, бундай терговларнинг натижаси қандай бўлади? Масалан, оммавий айбловчилар бунга жиддий қарашадими? Тергов суд айбловини чиқариш билан тугайдими? Тергов олиб бориш учун қандай усуллардан фойдаланилади?

Қийноқ қурбонлари компенсация ёки зиённи қоплашнинг бошқа турларини оладиларми? Агар компенсация берилган бўлса, тўланган суммалардан мисоллар келтиринг.

Киши қийноқ оқибатида берилган ариза асосида ҳукм қилиниши мумкинми? Масалан, агар судья тан олишлар ва бошқа кўрсатмаларни бериш қийноқ остида содир этилганлигини билса, у кишини ҳукм қилиши мумкинми?

Агар сиз махфий тергов ўтказилишини талаб қилишга чоғланаётган бўлсангиз, кўзлаган мақсадингиз икки талабни қондириши керак: муайян мамлакатда *мунтазам қийноқ амалиёти* мавжудлигини исбот қилиш ва унинг юридик жиҳатини изоҳлаш.

Мунтазам амалиёт: Қўмита айрим умумий мезонларни таърифлаб берган-ки, улар асосида мунтазам амалиёт қўлланилиши факти тўғрисида хулоса қилиш мумкин. Қўмита қийноқ қуйидаги ҳолларда мунтазам қўлланилади, деб ҳисоблайди:

- Келтирилган гувоҳликлар қийноқ ҳоллари муайян жойда, муайян вақтда юз берадиган ягона ҳодиса бўлмай, балки ҳеч бўлмаганда мазкур мамлакатнинг анча қисмида юз бераётган *одатдаги, кенг ёйилган ва қасддан қилинган* ҳодиса эканлигини ифодалашини кўрсатса.

Бунга қўшимча равишда қуйидагилар ҳам ҳисобга олинади:

- ушбу ҳодиса ҳукуматнинг тўғридан-тўғри нияти ҳисобланмаслиги, балки ҳукумат назорат қила олмайдиган омиллар оқибати бўлиши мумкин. Бундай ҳолда бу марказий ҳукумат томонидан белгиланадиган давлат сиёсати билан унинг маҳаллий ҳокимият органлари даражасида жорий этилиши ўртасидаги тафовутни кўрсатади;
- амалиётда қийноқ қўлланилиши имконини берадиган номуқобил қонунчилик ҳам қийноқ амалиёти мунтазамлигининг сабабларидан бири бўлиши мумкин.

НХТ қийноқ ҳодисаларининг кўп миқдори тўғрисидаги ахборотни тақдим этишлари ва, ушбу ҳодисалар тўғрисидаги ахборотни беришга келганда эса, яхши уюшган бўлишлари керак, шу тарзда улар ушбу амалиётнинг мунтазамлигидан энг яхши тарзда фойдалана оладилар. Бу бир-биридан узилган бир неча ҳодиса тўғрисида ахборот беришнинг ўзи етарли эмаслигини англатади, — ҳодисалар географик жиҳатдан жамланган бўлиши ёхуд, масалан, бирор муайян қонун билан боғланган бўлиши керак.

Контекст: Қўмита бирор мамлакатда мунтазам амалиёт фактини эътироф этиши ёки инкор қилиши учун, у ушбу мамлакатдаги вазият билан, жумладан, юридик контекст билан танишиши керак. Бу мунтазам амалиётнинг эҳтимол тутилган сабабларини, жумладан, номуқобил қонунчиликни аниқлашда Қўмитага ёрдам кўрсатишда муҳим ўрин тутди. НХТ мазкур мамлакатдаги терроризмга қарши амалдаги барча қонунлар тўғрисида ахборот тақдим этиши ва Қўмита аъзоларининг эътиборини муаммоларга, масалан, қамоқ узоқ муддат инкоммуникадо давом этишига имкон берувчи ёки мансабдор шахсларни суд таъқибидан ҳимоя қилувчи ҳар қандай қонунларга сабаб бўлиши мумкин бўлган барча қонунларга қаратиши керак.

4.2.2.1.4. АНИҚ МАСЛАҲАТЛАР

- Давлат, қатнашчи давлатлар бирор-бир тарзда изох берган ҳолларидан ташқари, тартиб-қоидадан фойдаланишга рози бўладиган 20-моддага асосан, махфий тергов ўтказиш учун Қўмита ваколатларини эътироф этмаслиги тўғрисида баёнот бериш ҳуқуқига эгадир. Агар сиз тергов ўтказилишини талаб қилмоқчи бўлсангиз, дастлаб тегишли давлат бундай баёнот берган—бермаганлигини текширишингиз керак.
- НХТ ушбу тартиб-қоида ишга солинишини талаб этишлари мумкин, бироқ мазкур тартиб-қоида қатъиян махфий ҳисобланганлиги сабабли, улар жавоб кутмасликлари керак. Ушбу тартиб-қоиданинг махфийлигининг аҳамиятини етарлича баҳоламасликдан тийилинг — агар кимдир сизга бундай тергов мазмунидаги ахборот бериш, шу жумладан, фактларни аниқлаш бўйича ташрифлар тўғрисида мурожаат қилса, сиз терговнинг махфийлигига риоя қилишингиз керак. Акс ҳолда сизнинг ташкилотингизга маслаҳат учун бошқа мурожаат қилишмайди.
- Ҳозирги пайтда Қийноқларга қарши конвенция баённомасини тузиш зарурлиги муҳокама қилинмоқда. Ушбу Конвенция Қийноқларга қарши қўмитага Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитасининг ваколатлари сингари ваколатлар беради. Бу қамоқда сақлаш жойларига мунтазам ташрифлар ўтказиш тизимини йўлга қўйиш имконини беради.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

4.2.2.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита

13-ЖАЛВАЛ АСОСИЙ ФАКТЛАР — ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ҚЎМИТА

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита		
Келиб чиқиши:	Қўмита қай тарзда ташкил этилган эди?	1966 йилги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт воситасида
	Қўмита қачон иш бошлаган?	1985 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига печакчи киши киради?	18
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакиллари?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Асосий вазифа:	Давлатларнинг мазкур шартнома доирасидаги ўз мажбуриятлари бажарилишини назорат қилиш
	Функциялари:	• Давлат маърузаларини кўриб чиқиш (ФСХХПнинг 40-моддаси) • Давлатлараро шикоятларни кўриб чиқиш (ФСХХПнинг 41-моддаси) (ҳеч қачон фойдаланилмаган) • Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш (мажбурий эмас) ((ФСХХПнинг мажбурий бўлмаган протоколи) (қаранг: III қисм, 4.3.2-боб)

4.2.2.2.1. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ҚЎМИТАНИНГ АМАЛ ҚИЛИШИ

Қўмита давлат томонидан барча индивидуумларнинг ФСХХП да қайд этилган ҳуқуқларига риоя қилиш ва уларни таъминлаш бўйича, шу жумладан азоб-уқубатга солинмаслик ва шафқатсиз, ноинсоний ёки қадр-қимматни ҳўрловчи муомала ёхуд жазога дучор қилинмаслик ҳуқуқини (7-модда), шунингдек озодликдан маҳрум этилган барча шахсларнинг инсоний ва муносиб муомалага бўлган ҳуқуқи (10-модда) бўйича ўз мажбуриятлари бажарилиши учун жавоб беради. Қўмита ушбу вазифаларни икки усулдан фойдаланган ҳолда бажаради:

- қатнашчи давлатлар томонидан мунтазам равишда тақдим этиладиган маърузаларни кўриб чиқиш ва шарҳлаш;
- қонун бузилишининг аниқ ҳодисалари тўғрисидаги индивидуал гувоҳликларни кўриб чиқиш (бу III қисм, 4.3.2-бобида кўриб чиқилади).

Давлат маърузалари тартиб-қондасини тавсифлаш учун III қисм, 2.3-бобни қаранг. Ўша жойда давлат маърузалари тартиб-қондаси маъносида нимага эришиш мумкинлиги ҳамда сизнинг хабарингизда нима бўлиши кераклиги тўғрисидаги ахборот мавжуд.

4.2.2.2. АНИҚ МАСЛАҲАТЛАР

- Вазият талаб этган ҳолларда Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита қатнашчи мамлакатлардан махсус маъруза тақдим этилишини талаб қилиши мумкин. Аслида бундай талаб жиддий қонун бузилишлари тўғрисидаги ахборот асосида қўйилиши мумкин. Олдида шундай талаб қўйилган давлатлар орасида мустақиллик эълон қилингандан кейинги даврда собиқ Югославия ҳам бор.
- Имкони бўлса, НХТ маърузаларидан 25 нусха тақдим этиш керак.

4.2.2.3. Бошқа қўмиталар

14-ЖАДВАЛ АСОСИЙ ФАКТЛАР — БОЛА ХУҚУҚЛАРИ ҚЎМИТАСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Бола ҳуқуқлари қўмитаси		
Келиб чиқиши:	Қўмита қай тарзда ташкил этилган эди?	БМТнинг 1989 йилги Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси воситасида
	Қўмита қачон иш бошлаган?	1991 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	10
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Асосий вазифа:	Қатнашчи давлатларнинг уз мажбуриятлари бажарилишини Бола ҳуқуқлари қўмитаси доирасида назорат қилиш
	Функциялари:	Давлат маърузаларини кўриб чиқиш (БХҚнинг Ҳозирги пайтда индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш имконини берадиган БХҚ протоколини қабул қилиш масаласи муҳокама қилинмоқда.

15-ЖАДВАЛ АСОСИЙ ФАКТЛАР — АЁЛЛАРГА НИСБАТАН КАМСИТИШГА БАРҲАМ БЕРИШ ҚЎМИТАСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш қўмитаси		
Келиб чиқиши:	Қўмита қай тарзда ташкил этилган эди?	БМТнинг 1979 йилги Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияси воситасида
	Қўмита қачон иш бошлаган?	1981 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	23
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Умумий вазифалари:	Қатнашчи давлатларнинг БМТ нинг Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияси доирасида уз мажбуриятларини бажаришини назорат қилиш
	Функциялари:	Давлат маърузаларини кўриб чиқиш (БМТнинг Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияси 18-моддаси) 1999 йил бошида индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасини белгилашга қарор қилинди, бироқ бу қўлланма ёзилиши пайтида ушбу тартиб-қоида ҳали амал қилишни бошламаган эди.

16-ЖАДВАЛ АСОСИЙ ФАКТЛАР — ИРҚИЙ КАМСИТИШНИНГ БАРЧА ШАКЛЛАРИНИ ТУГАТИШ ҚҰМИТАСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш қўмитаси		
Келиб чиқиши:	Қўмита қай тарзда ташкил этилган эди?	БМТнинг 1965 йилги Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенцияси воситасида
	Қўмита қачон иш бошлаган?	1969 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	18
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакиллари?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Умумий вазифалари:	Қатнашчи давлатларнинг БМТнинг Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенцияси доирасида ўз мажбуриятларининг бажаришини назорат қилиш
	Функциялари:	• Давлат маърузаларини кўриб чиқиш (БМТнинг Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенциясининг 9-моддаси) • Давлатлараро шикоятларни кўриб чиқиш (БМТнинг Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенциясининг 9-моддаси) (ҳеч қачон фойдаланилмаган) • Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш (БМТнинг Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенциясининг 14-моддаси (қаранг: III қисм, 4.3.3-боб

Ҳозирги пайтда ушбу уч қўмитанинг барчаси асосан **давлат маърузалари тартиб-қоида**си муносабати билан фаолият кўрсатмоқда. БМТнинг Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенцияси ҳозирги пайтда индивидуал шикоятларни кўриб чиқишнинг амалдаги тартиб-қоидасига эга бўлган ягона конвенция ҳисобланади (қаранг: III қисм, 4.3.3-боб), бироқ БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси ҳам, БМТнинг аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияси ҳам мазкур тартиб-қоидани яқин келажақда белгилайди.

Давлат маърузалари тартиб-қоидасининг амал қилишини тавсифлаш учун III қисмнинг 2,3-бобида қаранг, унда ушбу тартиб-қоида доирасида нимага эришиш мумкинлиги тўғрисидаги маълумот бор ҳамда мазкур тартиб-қоида доирасида хабарни тайёрлашга доир тавсия берилган.

4.2.2.3.1. АНИҚ МАСЛАҲАТЛАР

БМТнинг Бола ҳуқуқлари қўмитаси ҳузурида навбатдаги мажлис олдида ишловчи сессия-олди ишчи гуруҳи мавжуд. Навбатдаги мажлис пайтида ишчи гуруҳ давлат маърузаларини, НХТ томонидан тақдим этилган ахборот, шунингдек БМТ органлари ва ихтисослаштирилган агентликлар фаолиятига тегишли бўлган ахборотни кўриб чиқиш асосида тузилган масалалар рўйхатини тақдим этади. Мавжуд маълумотлар асосида улар давлатга маъруза кўриб чиқиладиган мажлисгача саволларга ёзма жавоб бериш талабини қўядилар. Шу сабабли НХТ давлат борасидаги ахборотни давлатнинг маърузаси кўриб чиқишидан олдинги сессияолди мажлисгача тақдим этиши кераклигини ҳисобга олиш муҳимдир.

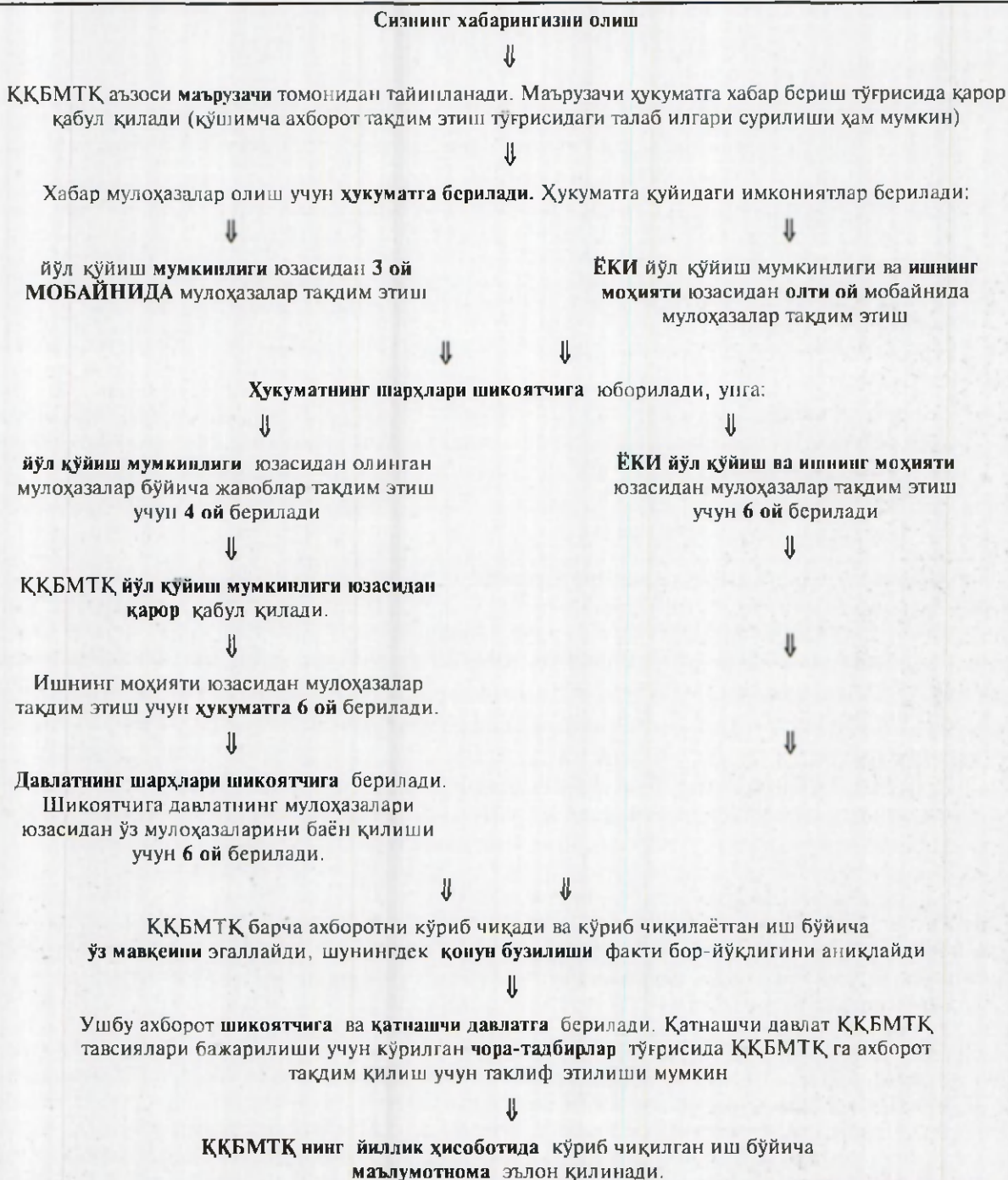
- БМТнинг Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш қўмитаси ҳозирги пайтда давлатларга конвенция доирасидаги барча мажбуриятларни ёритувчи умумий тусдаги маърузаларни эмас, балки маълум жиҳатларга эътиборни қаратган ҳолда батафсилроқ маърузаларни тузиш тўғрисидаги талабни илгари сурмоқда. Бу БМТнинг Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш қўмитаси НХТдан ҳам маърузаларнинг мана шундай типини олишни маъқул кўришини англатади.

4.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими доирасида шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси

4.3.1. Қийноқларга қарши қўмита

17-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИНING АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯСИ: ҚҚБМТҚ

АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯ: Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси — ҚҚБМТҚ

Қаранг: III қисм, 4.2.2.1-боб, «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Қийноқларга қарши қўмита».

4.3.1.1. Қўмита томонидан кўриб чиқиладиган шикоятлар турлари

Индивидуал шикоятлар тартиб-қоидалари доирасида **кўриб чиқилиши керак бўлган шикоятлар** турлари юзасидан ахборот олиш учун III қисм, 3.2-бобга қаранг.

Қийноқларга қарши Конвенция қатнашчи давлатларга мажбуриятлар юклайди. Ушбу мажбуриятлар қийноқлар қўлланилиши тақиқланишигагина эмас, балки қийноқ қўлланилишининг олдини олиш чора-тадбирлари кўрилишига, шунингдек қийноқ ҳодисалари содир бўлган тақдирда ҳуқуқий ҳимоя воситалари берилиши юзасидан чоралар кўрилишига ҳам тегишлидир. Бу сиз қийноқ қўлланилиши ҳодисаси юзасидан айблов беришингизигагина эмас, балки Конвенция доирасида қатнашувчи давлатнинг исталган мажбурияти муносабати билан ҳам айблов беришингиз мумкинлигини аңлатади. Қуйида асосий мажбуриятлар келтирилади (қаранг: ҚҚБМТК нинг 2-16-моддалари):

- муайян киши бирор мамлакатда қийноққа дучор қилинади, деб ҳисоблаш учун салмоқли асослар мавжуд бўлган тақдирда кишини бошқа мамлакатга чиқариб юбормаслик, қайтармаслик ва депортация қилмаслик мажбурияти (3-модда);
- қийноқ тўғрисидаги ҳар қандай аризаларни ўз вақтида ва холисона кўриб чиқиш ҳамда шикоятчилар ва гувоҳларни ариза берилиши туфайли кўрқитишнинг ҳар қандай шаклларида ҳам қилиш мажбурияти (13-модда);
- қийноқ қурбонларини қонунчилик тизими доирасида сатисфакция билан таъминлаш, шунингдек қийноқ қўлланилиши натижасида қурбон вафот этган тақдирда қурбон ёки қурбоннинг қариндошлари учун адолатли ва муқобил компенсация олиш ҳуқуқини бериш мажбурияти (14-модда);
- қийноқ натижасида берилган ҳар қандай баёнотлардан суд муҳокамаси вақтида исбот сифатида фойдаланилишига йўл қўймаслик мажбурияти, айбдор қийноқни қўллаганлиги учун жавобгарликка тортилган ҳоллар бундан мустасно (15-модда).

4.3.1.2. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари

Хабар қуйидаги ҳолларда **йўл қўйилиши мумкин эмас**, деб эътироф этилади:

- хабар аноним ҳисобланганда;
- хабар ўзида индивидуал хабар бериш ҳуқуқининг суиистеъмол қилинишини ифодалаганда;
- хабар Конвенция қоидаларига мос бўлмаганда;
- ўша масаланинг ўзи халқаро терговнинг бошқа тартиб-қоидаси таркибида қараб чиқилаётган бўлса;
- ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларининг ҳаммаси ҳам ишга солиб бўлинмаганда; давлат ички тартиб-қоидалари асоссиз равишда узоқ давом этган ёки ижобий натижага эришиш учун қурбонга реал имконият берилмайдиган ҳоллар бундан мустасно.

4.3.1.3. Аниқ маслаҳатлар

- Давлат Қийноқларга қарши Конвенция аъзоси эканлигига ва индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш бўйича 22-моддада қайд этилган тартиб-қоидани қабул қилганлигига ишонч ҳосил қилинг.
- Сиз нафақат аслан қийноқ ҳодисаси муносабати билан, балки Қийноқга қарши Конвенциянинг ҳар қандай қоидаси бузилиши муносабати билан шикоят беришингиз мумкинлигини ёдда тутинг. Қўмитага тақдим этилган ҳолларнинг кўпчилиги, депортация ҳолларида ташқари, сатисфакция олишга тегишлидир. Агар шикоятингиз Конвенциянинг ушбу қоидалари билан боғлиқ бўлса, қатнашувчи давлатнинг сатисфакция тақдим этишга қодир эмаслигидан далолат берувчи фактларни таъкидлаб ўтишингизга тўғри келади.
- Қўмита ва Котибият тартиб-қоиданинг махфийлигига жуда жиддий ёндашади. Бу улар кўриб чиқиладиган иш тўғрисидаги ахборотни хабарнинг муаллифи ёки унинг ишончнома-

да исми тўғридан-тўғри кўрсатилган вакилидан бошқа бирор кишига ошкор қилмасликларини англатади. Бу, шунингдек, хабар муаллифи ва унинг вакили кўриб чиқиш жараёни тўғрисида бирор-бир ахборотни ошкор қилиши мумкин эмаслигини ҳам англатади. Агар бирор-бир шубҳа пайдо бўлса, қайси ахборотни оммавий ошкор қилиш, қайсиларини эса махфий қолдириш масаласида ҳамма вақт Котибият билан маслаҳатлашиш керак.

- Агар сиз индивидуумнинг бўлажак депортацияси муносабати билан шикоят бермоқчи бўлсангиз (ҚҚБМТКнинг 3-моддаси), ариза беришни сўнгги дақиқага қолдирманг. Кейинги йилларда баъзан вақт билан боғлиқ чораларни суиистеъмол қилиш ҳоллари кузатилди ва қўмита бундай аризаларни қабул қилмай қўя бошлади. Котибиятга депортация санаси бевосита эълон қилингандан кейин мурожаат қилиш, ҳатто сиз депортация тўғрисидаги қарор муносабати билан апелляция берган бўлсангиз ҳам, ўзини оқлайди. Вазиятни тушунтиринг ва апелляция рад этилган тақдирда Қўмитадан вақтинчалик чоралар кўрилишини талаб қилишингиз ҳақида Қўмита аъзоларини огоҳлантиринг. Шунда Қўмита шошиб қолмасдан, сўнгги дақиқада чора кўришга тайёрлана олади. Қўмитада сизга ишингизнинг реал имкониятлари юзасидан маслаҳат ҳам беришлари мумкин.

18-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ: ҚҚБМТК

ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ: ҚҚБМТК	
Ушбу тартиб-қоида доирасида иш кўриб чиқирилишини ким талаб қилиши мумкин?	Ўзини Конвенция бузилишининг қурбони деб ҳисоблаган ариза берган ҳар қандай киши; унинг қариндошлари; қурбон ўзи ариза беришга қодир бўлмаган ва хабарнинг муаллифи ўз хатти-ҳаракатларини қурбоннинг номидан асослай олиши мумкин бўлган ҳолларда махсус тайинланган вакил ёки бошқа шахслар
Ариза беришнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган энг кўп муддати мавжудми?	Йўқ. Бироқ, тахмин қилинаётган қонун бузилиши қатнашчи давлат томонидан қонун-қоида кучга кирганлиги тўғрисида декларация берилганидан кейин юз бериши керак эди.
Агар сиз ўша фактларнинг ўзини бошқа қонун-қоида доирасида кўриб чиқирилиши бўйича ишни бошлаган бўлсангиз, ишни мазкур қонун-қоида доирасида кўриб чиқиш тўғрисидаги талабга йўл қўйиладими?	Йўқ.
Юридик вакиллик зарурми?	Йўқ.
Молиявий ёрдам олиш имконияти мавжудми?	Йўқ.
<i>Amicus curiae</i> гувоҳлиги қабул қилинадими?	Назарда тутилмаган, бироқ истисно ҳам этилмаган.
Сизнинг хабарингизни ким билади?	Хабар муаллифи ва унинг вакили, Қўмита ва унинг Котибияти, шунингдек қатнашчи давлат. Хабар муаллифининг шахси Қўмита қонун бузилиши фактини эътироф этган тақдирда ошкор қилинади ва муаллифнинг талабига кўра бундай ҳолларда ҳам махфий бўлиб қолиши мумкин.
Қонун-қоида қанча вақт давом этади?	Қоидага кўра, бир йил, бироқ бундан ҳам кўпроқ бўлиши мумкин.
Қарор қабул қилишга кўмаклашиш учун механизм қандай чоралар (агар назарда тутилган бўлса) кўриши мумкин? Масалан, фактларни аниқлаш учун муҳокама қилиш; жойларга ташриф буюриш; ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар; бошқалар.	Ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар.
Бирор-бир шошилиш чоралар назарда тутилганми?	Ҳа.

4.3.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита

Қаранг: III қисм, 4.2.2.2-боб. «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита»

Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитада индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг асосий хронологияси ҚҚБМТК дан фарқ қилмайди. Қаранг: III қисм, 4.3.1-боб.

Кўриб чиқилиши мумкин бўлган шикоятлар типлари тўғрисида ахборот олиш учун III қисм, 4.3-бобга қаранг.

4.3.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари

Хабар қуйидаги ҳолларда **йўл қўйилиши мумкин эмас**, деб эътироф этилади:

- хабар аноним ҳисобланганда;
- хабар ўзида индивидуал хабар бериш ҳуқуқининг суиистеъмол қилинишини ифодалаганда;
- хабар Битим қоидаларига мос бўлмаганда; ўша масаланинг ўзи халқаро терговнинг бошқа тартиб-қоидаси таркибида қараб чиқиладиган бўлса;
- ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларининг ҳаммаси ҳам ишга солиб бўлинмаганда, давлат ички тартиб-қоидалари асоссиз равишда узоқ давом этган ёки ижобий натижага эришиш учун реал имконият бериладиган ҳоллар бундан мустасно.

19-ЖАЛВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КҮРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ: ФСХХПНИНГ МАЖБУРИЙ БЎЛМАГАН ПРОТОКОЛИ

ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КҮРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ: ФСХХПнинг мажбурий бўлмаган протоколи	
Ушбу тартиб-қоида доирасида иш кўриб чиқилишини ким талаб қилиши мумкин?	ФСХХП бузилиши қурбони бўлганлиги ҳақида баёнот берувчи шахслар. Хабар яқин оила аъзоларидан ёки ваколатли вакилдан қабул қилинади (қурбонининг ёки унинг оила аъзоларининг номидан ишончпома бўлиши керак). Қурбон шахсан ўзи ҳаракат қилмаган ҳолларда изоҳ бериш керак.
Ариза беришнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган энг кўп муддати мавжудми?	Йўқ, бироқ узоқ вақт ушлаб қолиш учун ҳеч бир асос бўлмаган тақдирда Қўмита бундай ҳолга йўл қўйиб бўлмаслигини эътироф этиши мумкин.
Агар сиз ўша фактларнинг ўзини бошқа тартиб-қоида доирасида кўриб чиқилиши бўйича ишни бошлаган бўлсангиз, ишни мазкур тартиб-қоида доирасида кўриб чиқиш тўғрисидаги талабга йўл қўйиладими?	Ҳа, башарти қатнашчи давлат шу муносабат билан изоҳ келтирмаган бўлса.
Юридик вакиллик зарурми?	Йўқ
Молиявий ёрдам олиш имконияти мавжудми?	Йўқ
<i>Amicus curiae</i> гувоҳлиги қабул қилинадими?	Йўқ
Сизнинг хабарингизни ким билади?	Қатнашчи давлат айблов муносабати билан шикоятчига жавоб бериш имкониятига эга бўлиши учун шикоятчининг шахси тўғрисида ҳамма вақт хабардор қилинади, бироқ, агар шикоятчи талаб этса, Қўмита шикоятчининг номини оммавий ошкор қилмайди. Шикоятчи ва қатнашчи давлат тартиб-қоида муносабати билан ахборотни ошкор этиш ҳуқуқига эга, шикоятчи ва қатнашчи давлат махфийликни талаб қилган ҳоллар бундан мустасно.

Қарор қабул қилишга кўмаклашиш учун механизм қандай чораларни (агар назарда тутилган бўлса) қабул қилиши мумкин?	Бутун тартиб-қоида томонларнинг ёзма аризаларига асосланади; бошқа бирор-бир чора кўриш имконияти мавжуд эмас.
Тартиб-қоида қанча вақт давом этади?	Қоидага кўра, икки йилдан беш йилгача, бироқ шошилиш ҳолларда муддат бир йилгача қисқариши мумкин.
Бирор-бир шошилиш ёки вақтинчалик чоралар назарда тутилганми?	Ҳа, бироқ Кўмита ушбу имкониятдан камдан-кам ҳолларда фойдаланади.

4.3.2.2. Аниқ маслаҳатлар

- Давлат ФСХХП қатнашчиси эканлигига ва индивидуал шикоятларни Мажбурий бўлмаган баённома доирасида кўриб чиқиш тартиб-қоидасини қабул қилганлигига ишонч ҳосил қилинг.
- Ушбу тартиб-қоидага биноан, агар хабар муайян вақтда халқаро терговнинг бошқа тартиб-қоидаси доирасида кўриб чиқиляётган бўлса, ҳақиқий эмас, деб эътироф этилади. Бу тутаган бошқа тартиб-қоида доирасида кўриб чиқилган иш йўл қўйиладиган бўлиб чиқиши мумкинлигини англатади. Шу сабабли дастлаб бошқа халқаро тартиб-қоида доирасида ҳуқуқий ҳимоя воситасига эришишга интилиб кўриш, сўнгра эса ишнинг Инсон ҳуқуқлари кўмитасида кўриб чиқиши учун берилишига ҳаракат қилиш имконияти мавжуддир. Бироқ кўпчилик қатнашчи мамлакатлар олдин бошқа органлар томонидан кўриб чиқилган ҳолларни Кўмитанинг кўриб чиқишига имкон бермайдиган изоҳлар келтиришган. Шу сабабли сизнинг ҳолатингизга тааллуқли бирор-бир изоҳ мавжудлиги тўғрисида хабардор бўлишингиз керак.
- Инсон ҳуқуқлари бўйича кўмита ўз қарорлари шарҳини йиллик ҳисоботга киритиш ўрнига, уларни эълон қилади.

4.3.3. Бошқа кўмиталар

Қаранг: III қисм, 4.2.2.3-боб. «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Бола ҳуқуқлари кўмитаси», «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш кўмитаси» ва «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш кўмитаси».

Юқорида кўрсатиб ўтилган кўмиталардан фақат ИКТҚ индивидуал шикоятларни кўриб чиқади, бироқ яқинда ушбу функция АКБҚ учун ҳам қабул қилинди, ҳозирги вақтда бу масала Бола ҳуқуқлари кўмитаси борасида муҳокама қилинмоқда.

Ирқий камситишни тугатиш кўмитасига бериладиган индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг асосий хронологияси Қийноқларга қарши кўмитаникига ўхшаш. Қаранг: III қисм, 4.3.1-боб.

Кўриб чиқишга йўл қўйиладиган шикоятлар типлари борасида ахборот олиш учун III қисм, 4.2-бобга қаранг.

4.3.3.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари

Хабар қуйидаги ҳолларда йўл қўйилиши мумкин эмас, деб ҳисобланади:

- хабар аноним ҳисобланганда;
- хабар индивидуал хабар бериш ҳуқуқининг суиистеъмол қилинишини ифодалаганда;
- хабар Пакт қоидаларига мос бўлмаганда;
- ўша масаланинг ўзи халқаро терговнинг бошқа тартиб-қоидаси таркибида қараб чиқиляётган бўлса;
- ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларининг ҳаммаси ҳам ишга солиб бўлинмаганда; давлат ички тартиб-қоидалари асосиз равишда узоқ давом этган ҳоллар бундан мустасно;

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

- хабар ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларининг ҳаммаси ҳам ишга солиб бўлинган кундан бошлаб олти ой мобайнида берилмаган, истисноли ҳолатлар мавжудлигини исботлаш мумкин бўлган ҳоллар бундан мустасно.

4.3.3.2. Аниқ маслаҳатлар

- Давлат ИКТҚ қатнашчиси эканлигига ишонч ҳосил қилинг ва 14-модда доирасида индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси қабул қилинган-қилинмаганлигини аниқланг.
- ИКТҚ кўплаб мамлакатлар томонидан ратификация қилинганлигига қарамай, жуда оз қатнашчи давлатлар индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини қабул қилган.
- ИКТҚ индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасини қабул қилган қатнашчи мамлакатлар бундай шикоятларни давлат ички даражасида кўриб чиқишга ваколатли бўлган миллий орган таъсис этиши ёки тайинлаши мумкинлигини назарда тутати. Агар ушбу орган ҳуқуқий ҳимоя воситасини таъминлай олмаган бўлсагина ИКТҚга ариза бериш керак.
- Агар ариза шув пайтда бошқа халқаро тартиб-қоида доирасида *кўриб чиқиляётган* бўлса ҳам, ИКТҚ унинг берилишига йўл қўйилиши мумкинлигини эътироф этиши мумкин.
- Шикоятчининг тўғридан-тўғри розилигисиз ИКТҚ унинг шахсини ошкор қилмайди.

20-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ. ИКТҚ

ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ: Ирқий камситишларни тугатиш конвенцияси	
Ушбу тартиб-қоида доирасида иш кўриб чиқилишини ким талаб қилиши мумкин?	ИКТҚ бузилишининг қурбони бўлганлиги ҳақида баёнот берган ҳар қандай киши. Қоидага кўра, ариза қурбон, унинг қариндошлари, махсус тайинланган вакиллар томонидан берилиши мумкин, бироқ қурбон ўзи шахсан ҳаракат қила олмайдиган ҳолларда ва учинчи томон ўз ҳаракатларини қурбоннинг номидан асослаши мумкин бўлган ҳолларда истисно тарзида баёнот тахмин қилинаётган қурбон номидан учинчи томонлардан олиниши мумкин.
Ариза беришнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган энг кўп муддати мавжудми?	Ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тамом бўлгандан кейин олти ой давомида, истисноли ҳолатлар мавжудлигини исботлаш мумкин бўлган ҳоллар бундан мустасно.
Агар сиз ўша фактларнинг ўзини бошқа қонун-қоида доирасида кўриб чиқилиши бўйича иш бошлаган бўлсангиз, ишни мазкур тартиб-қоида доирасида кўриб чиқиш тўғрисидаги талабга йўл қўйиладими?	Ҳа.
Юридик вакиллик зарурми?	Йўқ.
Молиявий ёрдам олиш имконияти мавжудми?	Йўқ.
<i>Amicus curiae</i> гувоҳлиги қабул қилинадими?	Назарда тутилмаган, бироқ истисно ҳам этилмаган.
Сизнинг хабарингизни ким билади?	Қурбоннинг шахси унинг тўғридан-тўғри розилигисиз ошкор этилмайди.
Тартиб-қоида қанча вақт давом этади?	Одатда, 1-3 йил.
Қарор қабул қилишга кўмаклашиш учун механизм қандай чоралар (агар назарда тутилган бўлса) кўриши мумкин? Масалан, фактларни аниқлаш учун муҳокама қилиш; жойларга ташриф буюриш; ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар; бошқалар.	Ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар; БМТ органларидан ва ихтисослашган агентликлардан зарур ҳужжатлар тақдим этилиши тўғрисидаги талаб.
Бирор-бир шошилинч чоралар назарда тутилганми?	Ҳа.

5. МИНТАҚАВИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА ТАРТИБ-ҚОИДАЛАР

5.1. Европа тизими

Европа минтақасида бир қанча ташкилотлар мавжуд. Булар: Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Европа Кенгаши ва Европа Иттифоқи. Қўлланма ёзилиши пайтида фақат Европа Кенгаши қийноқлар ва муомала ҳамда жазолашнинг кадр-қимматни камситувчи бошқа турлари тўғрисидаги аризаларни кўриб чиқишнинг расмий тартиб-қоидаларини белгилаганди, бироқ Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти ҳам III қисм, 7-бобга мувофиқ инсон ҳуқуқлари соҳасида фаол иш олиб бормоқда.

Европа Кенгаши доирасида қўлланмага алоқадор бўлган иккита ҳуқуқий орган мавжуд. Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди. Қийноқларнинг ва ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси батафсил тавсифланади, чунки у ҳозирги пайтда бошқа ҳеч бир орган бажара олмайдиган ноёб функцияни бажармоқда.

Тиллар: Европа Кенгашининг расмий ва иш юритиладиган тиллари — инглиз ва француз тиллари. Ўз аризангизда ушбу тиллардан бирида ҳеч бўлмаганда қисқача шарҳ беришга уриниб кўринг. Хабар бериш тиллари юзасидан ахборот олиш учун III қисм, 2.1.1-бобга қаранг.

5.1.1. Маърузалар механизми. Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси

21-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР -- ҚИЙНОҚЛАР ҲАМДА ИНСОНИЙЛИККА ЗИД ЁКИ КАДР-ҚИММАТНИ КАМСИТУВЧИ МУОМАЛА ЁХУД ЖАЗОЛАШНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ БЎЙИЧА ЕВРОПА ҚЎМИТАСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси		
Келиб чиқиши:	Қўмита қай тарзда ташкил этилган эди?	1987 йилги Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш тўғрисида Европа Конвенцияси воситасида
	Қўмита қачон иш бошлаган?	1989 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	Конвенция қатнашчиси бўлган давлатлар қанча бўлса — шунча (ҳозирги пайтда 40 та)
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Умумий вазифалари:	Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш юзасидан чора кўриш йўли билан озодликдан маҳрум этилган шахслар ҳимоя қилиниши даражасини ошириш
	Функциялари:	- мониторинг - фактларни аниқлаш

5.1.1.1. Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитасининг фаолият кўрсатиши

Қўмитанинг функциялари соф огоҳлантирувчи функциялардир. Бироқ улар ушбу қўлланмада санаб ўтилган барча механизмлар ичида энг кенг имкониятларга эга. Қўмита озодликдан маҳрум этилган шахслар билан муомала қилиш шакллари ўрганиш мақсадида қамоқда сақлаш жойларига бориш учун қатнашчи мамлакатларга ташриф буюради, сўнгра маъруза тайёрлайди. Маърузада текширишлар натижалари ҳамда кейинчалик давлатга бериладиган тегишли тавсиялар баён этилади. Ушбу маъруза махфий тусга эга бўлади, бироқ давлатнинг розилиги билан оммавий ошкор қилиниши мумкин. Қатнашчи давлат Қўмита билан ҳамкорлик қилиш ни рад этган ёки унинг тавсияларини бажаришни рад этган алоҳида ҳолатларда Қўмита аниқ бир давлат тўғрисида оммавий декларация қилиш борасида қарор қабул қилиши мумкин. Бутун жараённинг асосий мақсади давлатни оммавий қоралашдан иборат эмас, балки энг муаммоли соҳаларни аниқлашдан ва озодликдан маҳрум этилган шахсларни қийноққа солиш ва уларга нисбатан камситувчи муомалада бўлиш ёки уларни жазолашнинг олдини олиш учун зарур тавсияларни тақдим этишдан иборатдир.

Қўмита ташрифларининг характерли хусусиятлари:

Қўмитанинг ташрифлари бошқа ҳуқуқий механизмлардан фарқ қилган ҳолда, қуйидаги хусусиятларга эгадир:

- ташрифлар исталган вақтда юз бериши мумкин;
- ташрифлар аниқ бир қатнашчи давлатнинг юрисдикцияси остида бўлган давлатнинг мансабдор шахслари тўғрисида ёки расмий кўрсатмалар сабабли озодликдан маҳрум этилган шахслар сақланаётган ҳар қандай жойга қилиниши мумкин. Бу, одатда, қамоқда сақлаш жойи деб эътироф этиладиган полиция/милиция участкалари, *жандармерия*, турма, судгача сақлаш ва маъмурий қамоқ жойларигина эмас, балки, шунингдек, ҳарбий объектлар, психиатрия шифоналари, чет элликларни қамаш жойлари, аэропортларнинг транзит зоналари, хушёрхоналар, болалар уйлари ва кексалар уйлари каби муассасаларни ҳам ўз ичига олади;
- қўмита бутун мамлакат бўйлаб саёҳат қилиш ва чеклашларсиз ҳар хил муассасаларни бориб кўриш ҳуқуқига эгадир;
- қўмита озодликдан маҳрум этилган шахслардан хусусий интервью олиш ҳуқуқига эга;
- қўмита зарур ахборотни тақдим этиши мумкин бўлган ҳар қандай киши билан эркин суҳбат қилиш ҳуқуқига эга.

Бошқача айтганда, агар давлат Конвенция юқлайдиган мажбуриятларни қабул қилган бўлса, у ҳолда қўмитанинг фаолияти қатнашчи давлатнинг розилигига боғлиқ бўлмаслиги керак.

Ташрифларни амалга ошириш учун Қўмита томонидан фойдаланиладиган усуллар:

Қўмитанинг ташрифлари икки турга бўлинади: даврий ташрифлар ва ad hoc ташрифлар. Даврий ташрифлар барча қатнашчи мамлакатларга мунтазам равишда амалга оширилади. Ad hoc ташрифлар бирор-бир қатнашчи давлатда бирор шошилишча муаммо муносабати билан жиддий ва кўп марта берилган баёнотларга жавобан амалга оширилади ва исталган вақтда амалга оширилиши мумкин. Устига устак, Қўмита илгари тергов ўтказилган ҳолат ёки вазият талаб қилган ҳолларда ташрифларни амалга ошириши мумкин.

Амалиётда Қўмита ўз ташрифи тўғрисида давлатга хабар беришга мажбур бўлмаса ҳам, даврий ташрифлар муносабати билан хабар бериш тартиб-қоидаси ишлаб чиқилган. Ушбу тартиб-қоида қуйидагиларни ўз ичига олади: 1) ташриф амалга ошириладиган мамлакатларни йил бошида эълон қилиш; 2) тегишли давлатни ташриф мўлжалланаётган сана тўғрисида хабардор қилиш ва 3) ташриф бошланишидан бир неча кун олдин делегация бориб кўришни хоҳлаган жойлар рўйхатини давлатга тақдим этиш. Делегация ташриф пайтида, шунингдек, рўйхатда

кўрсатилмаган жойларга эълон қилинмаган ташрифлар қилиши ҳам мумкин. Билдиришнома-ларнинг ушбу амалиёти шошилиш тартибда амалга оширилиши мумкин бўлган *ad hoc* ташриф-ларда қўлланилмайди.

Давлат ташрифларни кечиктириш учун асос бўлган чекланган муҳим сабабларни келтириш имкониятига эга (давлат мудофааси; аҳоли хавфсизлиги; озодликдан маҳрум этилган шахслар сақланадиган жойларда тартибнинг жиддий бузилиши ёхуд оғир жиноят муносабати билан шошилиш сўроқ қилиш). Бироқ, ушбу сабаблардан ташрифни номуайян муддатга бекор қилиш учун эмас, балки ташрифларни кечиктириш учун фойдаланиш мумкин.

5.1.1.2. Қийноқларнинг олдини олиш қўмитасига ахборот тақдим этиш йўли билан нимага эришиш мумкин?

• **Умумий қоидалар**

Қўмита фаолиятининг махфий хусусияти шуки, Котибиятга ахборот юборгач, сиз билди-ришнома (ахборот олинганлигини тасдиқловчи хат) олганлигингизга қарамай, Қўмита олинган материалларнинг сифати ёки мазмунига бирор-бир баҳо бера олмайди ёки ушбу материалдан фойдаланишнинг эҳтимол тутилган йўллари кўрсата олмайди. Қўмитага маълумот юборувчи НХТ учун ушбу жараёни жуда чуқур қудуққа тош ташлаш билан қиёслаш мумкин — сиз тош қудуқнинг тубига бориб тушганлигини биласиз, бироқ у қаерда эканлигини кўрмайсиз. Бундан жиғибийрон бўлмаслик керак. Қўмита нуқтаи назарига кўра, сиз тақдим этган ахборот қўмита функцияларига мувофиқ бўлган тақдирда бу жуда юқори даражада муҳим бўлади, шу сабабли сизнинг потенциал ютуқларингизни анча узоқ муддатли истиқболдан излаш зарур.

Сизнинг ахборотингиз қуйидаги масалаларда Қўмитага қўмаклашиши мумкин:

- аниқ бир мамлакатда озодликдан маҳрум этилган шахсларга нисбатан муомала шакллари, шунингдек қийноққа солиш ёки ёмон муомалада бўлиш хавфи билан боғлиқ энг жиддий муаммоларга эътиборни жалб этиш ҳамда мазкур муаммоларнинг манбаларини аниқлаш;
- *ad hoc* ташрифни амалга ошириш зарурати юзага келиши мумкинлигини аниқлаш;
- ташрифни режалаштириш ҳамда бориб кўриш керак бўлган муассасаларни аниқлаш, шу-нингдек батафсил кўриб чиқирилиши зарур бўлган соҳаларни аниқлаш;
- мазкур мамлакатдаги ижтимоий ва юридик ҳаволни тушуниш;
- Қўмитанинг тавсиялари, жумладан, ҳамкорлик жараёнининг бир қисми ҳисобланган ҳуку-мат билан мулоқот доирасидаги кафолатлар бажарилиши даражасини аниқлаш;
- Қатнашчи давлатда юз бераётган ҳам ижобий, ҳам салбий жараёнларни мониторинг қилиш.

Сизнинг нуқтаи назарингизга кўра, бу сиз ахборот бериш йўли билан озодликдан маҳрум этил-ган шахсларга нисбатан муомала шаклларига тегишли бўлган жиддий муаммоларни аниқлашга қўмаклашишингизни, ушбу муаммоларнинг сабабларини аниқлашга, шунингдек, уларнинг олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва жорий этишга ёрдам беришингизни англатади.

• **Индивидуал жиҳатлар**

Қийноқларнинг олдини олиш Қўмитаси, қўплаб бошқа механизмлардан фарқ қилган ҳолда, индивидуал ҳолатларни кўриб чиқмайди. Европа минтақасида ушбу вазифа фақат индивидуал шикоятлар билан шуғулланувчи Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди зиммасига юкланган. Унинг тавсифи қуйида баён этилади. Қийноқларнинг олдини олиш Қўмитаси қамоққа олинган шахсларни ҳуқуқий ҳимоя воситаси билан таъминлашда эмас, балки улар билан боғлиқ умумий вазиятни кенг кўламда яхшилашга қўмаклашишда ҳамда қийноқ қўлланилиши ҳодисаси юз беришининг олдини олишда анча кенг ваколатлар ва имкониятларга эга. Бироқ индивидуум-ларни ҳуқуқий ҳимоя воситаларидан баҳраманд қилиш Қўмитанинг функцияларидан бири ҳисоб-ланмаслиги факти индивидуал шикоятчилар Қўмита фаолиятдан бевосита ёки билвосита шаклда фойда ололмаслигини англатмайди.

Энг аввало шуни қайд этиш зарурки, индивидуал аризалар туфайли қонун бузилишларининг умумий тенденцияларини аниқлаш ва шикоят берувчилар салбий амалиёт тугатилиши оқибатидан анча фойда кўриши имконияти пайдо бўлади. Масалан, агар болалар уйидаги суиистеъмол қилиш ҳоллари тўғрисида кўплаб аризалар тушса ва Қўмита мазкур масала бўйича текширув ўтказиб, суиистеъмолликларнинг сабабларини тугатиш юзасидан тегишли кўрсатмалар берса, бу ушбу муассасадагиларнинг барчаси учун бевосита фойда келтиради.

Бундан ташқари, хусусий шахслар номидан аралашиш назарда тутилмаганлигига қарамай, бу Қўмитанинг умумий фаолияти мазмунига кўра юз беради. Бундай аралашишдан бирор-бир муайян амалиётни ёки умумий тусдаги айбловни тергов қилиш доирасида амалий мисоллар сифатида фойдаланилади. Масалан, Қўмита аксилтеррористик қонунлар асосида ҳибсга олишнинг индивидуал ҳолларида мазкур тоифадаги шахсларга нисбатан ёмон муомала муносабати билан тушган аризаларни текширади. Шунингдек, делегация бирор-бир мамлакатга ташриф буюришидан олдин шошилишч аралашишни талаб этувчи вазият тўғрисидаги ахборот етказилганда ёки Қўмита хавф остида қолаётган бирор-бир жамоат арбоби қамоққа олиниши муносабати билан *ad hoc* ташрифни ташкил этганда аралашиш бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда Қўмитанинг ҳуқуқий ҳимоя воситаси билан таъминлаш мақсадида аралашмаслигига қарамай, бу ана шундай самара бериши мумкинлигини эсда тутиш муҳимдир.

5.1.1.3. Қийноқларнинг олдини олиш қўмитасига бериладиган хабарда нималар бўлиши керак?

Маърузаларни кўриб чиқиш механизмига бериш учун ахборот тайёрлаш юзасидан III қисм, 2-бобдаги умумий тавсиялар билан танишинг. Кўрсатиб ўтилганга қўшимча равишда қуйидагиларни ҳисобга олиш зарур:

Ахборот тақдим этиш шакли

Ахборотингизнинг мазмуни кўзлаган аниқ мақсадингизга боғлиқ. Агар сиз *ad hoc* ташриф буюриш зарур, деб ҳисобласангиз, вазиятнинг шошилишчилиги ва фавқулоддалигини таъкидлашингиз даркор. Ахборот, биринчи навбатда балансли (бунга қандай эришиш тўғрисида тавсия олиш учун III қисм, 2.1.3-бобга қаранг) ва Қўмита томонидан текшириш мумкин бўлган ҳолатда бўлиши керак. Бу қуйидагиларни англатади:

- тақдим этилган гувоҳликлар долзарб бўлиши керак;
- тафсилотлар энг кўп даражада аниқ бўлиши керак.

Ҳар иккала банд жуда муҳимдир, чунки Қўмита ахборотни тешириш имкониятига эга бўлиши керак ва, иккинчи томондан, ариза Қўмита жорий муаммоларни аниқлаши мумкин бўлган даражада долзарб бўлиши керак. Тасдиқловчи далиллар, жумладан, ариза мазмунига мос бўлган тиббий тусдаги исботлар аризангизда битилганларнинг ҳақиқатлиги даражасини оширади.

Тақдим этилаётган ахборот, масалан, муайян давлат томонидан Қўмита тавсияларининг бажарилишига тааллуқли бўлган ҳоллардан ташқари, бошқа муҳим талаб ҳам мавжудлигини қўшимча равишда қайд этиш зарур:

- ахборотнинг асосий йўналиши *вазиятнинг* умумий тенденцияси мавжудлигини исбот қилишдан иборат бўлиши керак.

Қўмита фаолияти қатнашчи мамлакатлардаги умумий вазиятни тергов қилиш ва яхшилашга йўналтирилганлигини ҳисобга олганда, ушбу жиҳат жуда муҳим. Агар сиз алоҳида ҳолат тўғрисида ахборот тақдим этсангиз, бу бошқа манбалардан олинган анча кенг ахборот банкининг бир қисми сифатида фойдали бўлиши мумкин (ва шу сабабли ахборотни албатта жўнатиш зарур). Бироқ умумий тусдаги муаммо мавжудлиги фактини эътироф этиш учун бу етарли эмас.

Агар ҳолатлар туркумини тақдим этсангиз, умумий тенденциянинг аниқланиши жараёнига катта ҳисса қўшган бўласиз, бу Қўмитани ушбу масала бўйича кейинги терговлар олиб боришга рағбатлантириши мумкин.

Хабар мавзуси

Турма ёки полиция/милиция участкаси каби анъанавий тусдаги ёпиқ муассасалар билан чекланиб қолманг. Мазкур муассасалар Қўмита қизиқадиган асосий соҳалар ҳисобланади, албатта, бироқ шахслар давлат мансабдор шахслари кўрсатмаси билан озодликдан маҳрум этилган бошқа муассасалар ҳам мавжуддир, — улар ҳам Қўмита фаолияти соҳасига киради. Мисол сифатида ҳарбий объектларни, чет элликлар қамоқда сақланадиган жойларни, ҳушёр-хоналарни, болалар уйлари, қариялар уйлари ва руҳий касалликлар шифохоналарини келтириш мумкин. Бу рўйхат ҳали тўлиқ эмас. Кўриб чиқиладиган муассасалар икки талабга жавоб бериши керак: 1) уларда муассасани ўз хоҳишича тарқ этиш ҳуқуқига эга бўлмаган шахслар сақланиши зарур; 2) озодликдан маҳрум этиш ҳокимият вакиллари хатти-ҳаракати оқибати бўлиши керак.

Сиз, шунингдек, Қўмита озодликдан маҳрум этилган шахсларга ёмон муомала қилиниши шаклларига тегишли барча жиҳатлардан манфаатдор эканлигини эсда тутишингиз лозим. Бу бирор-бир муассасада қийноқ қўлланилиши билан боғлиқ ҳодисагагина эмас, балки мазкур муассасаларда инсонийликка зид ва камситувчи муҳит яратилишига олиб келувчи барча омилларга, жумладан, камеранинг ўлчамига, гигиена ва санитария ҳолатига, жисмоний машқ билан шуғулланиш, соғлиқ тўғрисида ғамхўрлик қилиш имкониятига, бир кишилик камерада сақлаш ва ташқи олам билан алоқа чекланишига ҳам тааллуқлидир. Қўмита қамоқда сақлашнинг моддий ва ижтимоий шарт-шароитлари муносабати билангина эмас, балки юридик кафолатлар ва ходимларни ўқитишни ўз ичига олувчи кенгроқ нуқтаи назардан ҳам тавсиялар бериши мумкин.

5.1.1.4. Аниқ маслаҳатлар

- Ахборот бериш фактидан/шикоят берувчининг шахсидан ким хабардор қилинади?

Қийноқларнинг олдини олиш қўмитаси ўз ҳисоботларида ахборот берувчиларнинг шахсини ҳеч қачон ошкор қилмайди, иш бўйича ахборот кенг маълум бўлган ҳоллар бундан мустасно. Тегишли талаблар илгари суриладиган бўлса, Қўмита шунингдек ташриф чоғида делегация учрашадиган ва Қўмитага ахборот тақдим этадиган НХТнинг номини ошкор этмайди.

- Тақдим этилган ахборотга бирор-бир жавоб оласизми?

Тартиб-қоида махфийлик принципига асосланганлиги учун сиз тақдим этилган ахборотга бирор-бир жавоб олмайсиз.

- Сиз ахборот юбораётган давлат Қийноқ ҳамда қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазолашнинг бошқа турларининг олдини олиш бўйича Европа конвенцияси аъзоси эканлигига ишонч ҳосил қилинг.
- Мунтазам ташрифлар муносабати билан ахборот тақдим этиш тўғрисида сўз борганда ахборотни ташриф пайтида бериш мақсадга мувофиқ. Бироқ ушбу ахборот ташрифга тақдим этилса, янада яхши бўлади, — қўмита аъзолари ушбу ахборот билан олдиндан таниша оладилар. Қўмита жорий йилда қайси мамлакатларга ташриф буюриш ниятида эканлигини аниқланг (йил охирида, одатда, декабрда, Қўмита ушбу ахборот бўлган матбуот-релиз эълон қилади), шу тарзда сиз тайёргарлик кўришга ва ахборотни олдиндан жўнатишга муваффақ бўласиз. Даврий ташриф йилнинг исталган вақтида юз бериши мумкинлигини қайд этиш муҳим, у ҳолда сиз бу ҳақда фақат бевосита ташриф олдидан билишингиз мумкин.

- Сиз бирор-бир мамлакатга ташрифнинг Қўмита жадвалига киритилишини кутмаслигингиз керак. Қўмита билан қатнашчи мамлакатлар ўртасидаги мулоқот ташрифлар оралиғида давом этади ва Қўмита воқеалар ривожланишининг бориши тўғрисидаги ахборотга эга бўлиши керак. Сизнинг ахборотингиз *ad hoc* ташрифини амалга оширишни талаб этувчи бирор-бир вазиятни аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.
- Қоидага кўра, Қўмита миллий НХТ билан мамлакатга ташрифининг биринчи кунда учрашади — бу Қўмита аъзоларини энг сўнгги ахборот билан таъминлаш имкониятини беради ҳамда ташриф учун жой танлашга таъсир кўрсатиши мумкин.

5.1.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди

22-ЖАДВАЛ АСОСИЙ ФАКТЛАР — ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БҲЙИЧА ЕВРОПА СУДИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди		
Келиб чиқиши:	Қўмита қай тарзда ташкил этилган эди?	1950 йилда қабул қилинган, 1994 йилда ўзининг 11-баёни асосида қайта кўриб чиқилган Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенцияси воситасида.
	Қўмита қачон ўз фаолиятини бошлади?	1998 йилда, қайта кўриб чиқилган тизим доирасида.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	Конвенция қатнашчиси бўлган давлатлар қанча бўлса, шунча судья киради.
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакиллари?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Умумий вазифалари:	ИХЕК бузилиши муносабати билан шикоятларни кўриб чиқиш
	Функциялари:	• Ҳукуматлараро шикоятлар (шарт) (ИХЕКнинг 33-моддаси) • Индивидуал шикоятлар (шарт) (ИХЕКнинг 34-моддаси) • Фактларни аниқлаш (фақат индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида — тартиб-қоиданинг мажбурий бўлмаган босқичи ҳисобланади)

5.1.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаби

Хабар қуйидаги ҳолларда **йўл қўйиш мумкин эмас**, деб эътироф этилади:

- хабар аноним бўлса;
- хабар иш бўйича давлат ички маъмурлари томонидан узил-кесил қарор чиқарилган кундан бошлаб олти ой мобайнида берилмаган бўлса;
- хабарда петиция ҳуқуқи ошкора суиистеъмол қилинганлиги кўриниб турган бўлса;
- хабар Конвенция қоидаларига мувофиқ бўлмаса;

- ариза моҳиятига кўра илгари Суд томонидан ёки халқаро терговнинг бўлакча тартиб-қондаси доирасида кўриб чиқилган бошқа аризадан фарқ қилмаса ҳамда ишга тегишли янги тафсилотлар бўлмаса;
- ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тўла ишга солиниб бўлмаган бўлса, давлат ички тартиб-қоидалари асоссиз равишда узоқ давом этадиган ҳоллар бундан мустасно.

5.1.2.2. Аризангизда қандай маълумотлар бўлиши керак?

Сизнинг хатингизда қуйидагилар бўлиши керак:

- шикоятингиз мавзусининг қисқа баёни;
- Конвенцияда назарда тутилган, сизнинг фикрингизча, бузилган деб ҳисобланадиган ҳуқуқларни кўрсатиш;
- сиз томонингиздан фойдаланилган ҳуқуқий ҳимоя воситаларини кўрсатиш;
- мазкур иш бўйича чиқарилган расмий қарорлар рўйхати, унда ҳар бир қарорнинг санаси, ким томонидан қабул қилингани ва нимадан иборатлиги кўрсатилиши, барча қарорларнинг нусхаларини киритишингиз керак.

Агар сизга сўровнома юборишса, у ҳолда сўровномадаги ва илова хатидаги кўрсатмаларга амал қилинг.

2.3-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИКИШ ТАРТИБ-ҚОНДАСИНИНГ АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯСИ: ИҲЭК

**Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасининг
АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯСИ: ИҲЭК**

Сизнинг энг кам ахборот мавжуд бўлган дастлабки хатингиз
Судга юборилади

Агар иш қўзғаш учун асос мавжудлиги эътироф этилса, сиздан яна ахборот талаб қилиш-
лари мумкин — шу мақсадда сизга сўровнома юборилади

Сизнинг аризангиз олингандан кейин рўйхатдан ўтказилади ва кўриб чиқиш учун Судга
тақдим этилади

Айблов ариза берилишига йўл қўйилиши мумкинлиги борасида ўз асосларини келтириш
учун ҳукуматга берилади

Даъвогар ҳукумат келтирган асосларга жавоб беради

Айрим ҳолларда Суд йўл қўйилиши мумкинлиги масаласида муҳокама ўтказишни тайинлаш
тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Сўнгра Суд аризага йўл қўйилиши мумкинлиги ёки
мумкин эмаслиги тўғрисида қарор қабул қилади

Ишни дўстона ҳал қилиш имконияти кўриб чиқилади

Томонларга ишнинг моҳиятан тааллуқли навбатдаги асосларни баён қилиш, ёхуд қўшимча
далиллар тақдим этиш таклиф қилинади

Суд ишнинг моҳиятини кўриб чиқади ва суд қарори қабул қилади, айрим ҳолларда бу
қарор оғзаки муҳокама натижасида қабул қилинади

Суд адолатли сатисфикация масаласи бўйича қарор қабул қилади, бироқ буни кейинроқ
қилиш имкониятига ҳам эга

Қатнашчи давлат суд қарори талабини Европа Кенгашининг Вазирлар қўмитаси назорати
остида бажариши керак

24-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КҮРИБ ЧИКИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ: ИҲЕК

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ: ИҲЕК	
Ушбу тартиб-қоида доирасида ишнинг кўриб чиқилишини ким талаб қилиши мумкин?	Хусусий шахслар, НХТ ва инсон ҳуқуқлари бузилишининг қурбони бўлганликлари ҳақида араз қилаётган шахслар гуруҳи. Ишни, шунингдек, қурбон ўзи шахсан қила олмаган ҳолларда, масалан, бедарак йўқолганда ёки ҳалок бўлганда, қурбоннинг яқин қариндошлари қўзғаш мумкин.
Ариза беришнинг йўл қўйиладиган энг кўп муддати борми?	Мазкур иш бўйича давлат маъмурлари томонидан узил-кесил қарор қабул қилинган кундан бошлаб олти ой мобайнида.
Агар сиз айтиб бериш фактнинг ўзини бошқа тартиб-қоида доирасида кўриб чиқиш ташаббуси билан чиқсангиз, ишни мазкур тартиб-қоида доирасида кўриб чиқиш тўғрисидаги талабга йўл қўйиладими?	Йўқ
Юридик вакиллик зарурми?	Ариза бериш пайтида бунга зарурият йўқ, бироқ иш йўл қўйилиши мумкин, деб эътироф этилганда кейин бу талаб қилинади, Суд Раиси ариза берувчи томонидан унинг иши тақдим этилишига истисно тариқасида рухсат берган ҳоллар бундан мустасно.
Молиявий ёрдам олиш имконияти мавжудми?	Ҳа, бироқ, ариза бериш пайтида эмас, балки фақат ариза тўғрисида ҳукуматга маълум қилинган вақтда. Сиздан даромадлар тўғрисида маҳаллий юридик идорада тасдиқланган баёнотни тақдим этиш талаб қилинади, чунки юридик ёрдам молиявий зарурият бўлган тақдирда берилади.
Amicus curiae гувоҳлиги қабул қилинадими?	Ҳа, тегишли рухсатнома мавжуд бўлган тақдирда (61-қоида, суд ишларини юритиш қоидалари).
Сизнинг хабарингизни ким билади?	Суд ишларини юритиш жараёни оммавий бўлади, Палата Раиси ўзгача ҳал этган ҳоллар бундан мустасно. Истисноли ҳолларда, агар ариза берувчи ўз шахсини ошкор қилишни хоҳламаса ва сабабларини кўрсатиб тегишли илтимоснома тақдим этса, Раис анонимликни сақлаш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.
Тартиб-қоида қанча вақт давом этади?	Бир неча йил.
Қарор қабул қилишга кўмаклашиш учун механизм қандай чоралар (агар назарда тутилган бўлса) кўриши мумкин? Масалан, фактларни аниқлаш учун муҳокама ўтказиш; жойларга ташрифлар; ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар; бошқалар.	Фактларни аниқлаш; экспертларнинг кўрсатмалари; ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар.
Бирор-бир шошилинч чоралар назарда тутилганми?	Ҳа, бироқ ушбу амалиёт Суд томонидан ишлаб чиқилган ва у ҳақда Конвенцияда изоҳ берилмаган. Ушбу чоралар фақат алоҳида ҳолларда, асосан киши мамлакатга қайтган тақдирда <i>ҳақиқий хавф</i> мавжуд бўлган иммиграция/депортация билан боғлиқ ҳолларда кўрилади (39-қоида, суд ишларини юритиш қоидалари).

5.1.2.3. Аниқ маслаҳатлар

- 1998 йилгача қўлланилган илгариги тартиб-қоидага мувофиқ ишни кўриб чиқишнинг бошланғич босқичи Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа комиссияси иштирокида юз берар эди. Агар сиз Конвенциянинг прецедент ҳуқуқи доирасида бирор-бир аниқ мавзунини тадқиқ этсангиз, Суднинг суд қарорларидан ташқари, Комиссия маърузалари бўйича излашни ҳам унутманг.

- Агар ариза берилиши керак бўлган олти ойлик муддат тамом бўлса ва тўлиқ аризани тайёрлаш учун вақтингиз бўлмаса, сиз «соатни тўхтатиш» учун шикоятингизнинг қисқа шарҳи бўлган қисқача хабар жўнатишингиз мумкин. Сўнгра жуда қисқа муддатларда аризининг тўлиқ матнини юбориш керак.
- Суд белгилаган чекланган муддатларга риоя қилиш учун ҳисоб рўйхатга олиш санаси бўйича эмас, балки жўнатиш санаси бўйича юритилади, бироқ ариза юборилганлиги тўғрисида Судни ҳеч бўлмаганда чекланган муддат тамом бўлган куни хабардор қилиш тавсия этилади. Буни илова хати нусхасини факс орқали Судга жўнатиш воситасида амалга ошириш мумкин. Буни, шунингдек, электрон почта ёки телефон орқали қилиш ҳам мумкин.
- Суд ўз ташаббуси билан ёки томонлардан бирининг талаби билан мазкур иш бўйича ўзи зарур деб ҳисоблаган ҳар қандай далилни, шу жумладан фактларни аниқлаш бўйича муҳокама ўтказишни ҳам талаб қилиши мумкин. Агар бу томонлардан бирининг талаби билан қилинса, у ҳолда, қоидага кўра, тегишли томон барча харажатларни кўтаради, бироқ Палата ўзгача қарор ҳам қабул қилиши мумкин. Агар сиз харажатни кўтаришни хоҳламасангиз, у ҳолда хатни жуда пухта тайёрлашингиз тавсия қилинади — зарур далилларни олиш учун чора кўриш юзасидан ўз ваколатларидан фойдаланиши мумкинлигини Судга тушунтиришга ҳаракат қилинг.
- Суд ўз фаолиятининг катта қисмини етти судьядан иборат Палатада амалга оширади. Иш муҳим масалага тегишли ёки бирор-бир масалага нисбатан Суднинг нуқтаи назари ўзгаришига олиб келади, деб ҳисобланса, у ҳолда жараён кўриб чиқиш учун 17 судьядан иборат Олий Палатага берилиши мумкин. Иш Палата томонидан кўриб чиқилгач ва у бўйича суд қарори чиқарилгач, алоҳида ҳолларда ишнинг Олий Палатада кўриб чиқилиши тўғрисидаги талаб уч ой мобайнида берилишига йўл қўйилади (суд ишларини юритиш қоидаларининг 73-қоидаси).
- Суд қарори чиқарилгандан кейин бир йил мобайнида суд қарори талқин қилиниши тўғрисида талаб берилишига йўл қўйилади (суд ишларини юритиш қоидаларининг 79-қоидаси). Шунингдек иш бўйича Суднинг хулосаларига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган янги муҳим фактлар аниқланган тақдирда (аниқлангандан кейин олти ойлик муддатда) суд қарорини қайта кўриб чиқишни талаб қилиш имконияти юзага келади (суд ишларини юритиш қоидаларининг 80-моддаси)

5.2. Америкааро тизим

Шимолий, Марказий ва Жанубий Америка мамлакатлари ҳамда Кариб ҳавзаси мамлакатлари назарда тутилган Америка мамлакатлари учун Америка давлатлари ташкилоти (АДТ) минтақавий ташкилот ҳисобланади. АДТ доирасида инсон ҳуқуқлари бўйича бир қанча воситалар қабул қилинган: Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлари декларацияси, Қийноқларнинг олдини олиш ва қийноқ қўлланилганлиги учун жазолаш бўйича Америкааро конвенция, Одамларнинг мажбурий йўқолиб қолиши бўйича Америкааро конвенция ва Аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш, жазолаш ва тугатиш бўйича Америкааро конвенция. Ушбу барча воситаларнинг бажарилиши учун иккита механизм: Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд мавжуд.

Тиллар: Испан, француз, инглиз ва португал тиллари Комиссия ва Суднинг расмий тиллари ҳисобланади. Суд ва Комиссия ўз аъзолари билган тиллардан келиб чиқиб, ўзи иш юритадиган тилларни танлайдилар. Якка шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси доирасида Суд айрим ишларни кўриб чиқишда ўша тил, шунингдек расмий тиллардан бири ҳисобланиши шарти билан томонлардан бирининг тилида иш кўриш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

25-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БҲҲИЧА АМЕРИКААРО СУД

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бҲҲича Америкааро суд		
Келиб чиқиши:	Қумита қай тарзда ташкил этилган эди?	1969 йилги Инсон ҳуқуқлари бҲҲича Америка конвенцияси воситасида
	Қумита қачон ўз фаолиятини бошлади?	1979 й.
Таркиби:	Қумита таркибига неча киши киради?	7
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Асосий вазифалари:	Қатнашчи давлатларнинг Инсон ҳуқуқлари бҲҲича Америка конвенцияси доирасидаги ўз мажбуриятларини бажаришини назорат қилиш
	Функциялари:	Индивидуал шикоятлар (шарт эмас) (Инсон ҳуқуқлари бҲҲича Америка конвенциясининг 61-62-моддалари)

26-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БҲҲИЧА АМЕРИКААРО КОМИССИЯ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бҲҲича Америкааро комиссия		
Келиб чиқиши:	Комиссия қачон ва қай тарзда ташкил этилган эди?	1959 йилда Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Америка декларациясини қўллаб-қувватлаш мақсадида АДТ ташқи ишлар вазирларининг резолюцияси воситасида 1969 йилда Инсон ҳуқуқлари бҲҲича Америкааро конвенция томонидан қайта кўриб чиқилган.
	Комиссия таркибига неча киши киради?	7
Таркиби:	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакилларими?	Мустақил экспертлар
	Асосий вазифалари:	Инсон ҳуқуқлари борасида кўмаклашиш ва ҳимоя қилиш
Мақсад:	Функциялари:	- Мониторинг (41-модда, ИҲАК) - Фактларни аниқлаш (41-модда, ИҲАК) - Давлатлараро шикоятларни кўриб чиқиш (мажбурий эмас) (45-модда, ИҲАК) - Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш (мажбурий) (44-модда, ИҲАК)

5.2.1. Маърузалар механизмлари. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия

5.2.1.1. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссиянинг амал қилиши

Америкааро комиссия давлатларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича АДТнинг бир қанча воситалари доирасида ўз мажбуриятлари бажарилишини назорат қилиш учун жавобгардир. Маърузалар бўйича функциялар, шунингдек индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш унинг жавобгарлигига киради (иккинчи банд қуйида кўриб чиқилади, III қисм, 5.2.2-боб).

АДТ аъзоси бўлган барча давлатларга нисбатан (улар Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчиси ёки йўқлигидан қатъи назар) Америкааро комиссия инсон ҳуқуқларига нисбатан англаш даражасини оширишга, ҳукуматларга тавсиялар беришга, ишни тергов қилиш бўйича маърузалар ва материаллар тайёрлашга, ҳукуматлардан инсон ҳуқуқлари муносабати билан ахборот тақдим этилишини талаб қилишга, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасида маслаҳат органи функциясини бажаришга даъват қилинган. Комиссиянинг ушбу қўлланма нуқтаи назаридан энг муҳим функциялари қуйидагилардан иборатдир:

- фактларни аниқлаш бўйича ташрифлар (тегишли аъзо-давлатнинг розилиги бўлган тақдирда), экспертларнинг кўрсатмалари ва индивидуал петициялар шаклида олинган ҳар хил ахборот асосида муайян мамлакатда инсон ҳуқуқларининг аҳволи муносабати билан маърузалар тайёрлаш;
- комиссия томонидан муайян аъзо давлатлар бўйича ахборотни киритиш амалиёти ишлаб чиқилган йиллик ҳисоботлар тайёрлаш.

Кийноқларнинг олдини олиш ва қийноқ қўлланилганлиги учун жазолаш бўйича Америкааро конвенцияга аъзо давлатлар муносабати билан, Комиссия шунингдек:

- Конвенция доирасидаги мажбуриятларни амалга ошириш бўйича қўрилган чоралар муносабати билан аъзо-давлатдан ахборот олиш, шунингдек ўз йиллик ҳисоботида АДТ мамлакатларида қийноқнинг олдини олиш ва уни қўллаш амалиётини тугатиш муносабати билан вазиятни таҳлил қилишга ваколатлидир (17-модда).

5.2.1.2. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссияга ахборот бериш йўли билан нимага эришиш мумкин?

Комиссия фактларни аниқлаш бўйича мустақил хатти-ҳаракат қилиш имкониятига эгаллигига қарамай, айнан ҳар хил манбалардан, шу жумладан НХТдан олинган ахборот туфайли биринчи навбатда чора кўрилиши талаб этиладиган вазиятларни аниқлаш мумкин бўлади. Ахборот берилиши:

- вазиятга эътиборни қаратиш;
- умумий вазиятда ижобий ўзгаришларга кўмаклашиш;
- жазосизликка қарши курашиш имконини беради.

Устига-устак жойларга ташрифга тайёргарлик доирасида ахборот бериш энг муҳим муаммоларга Америкааро комиссиянинг эътиборини янада тортиш имкониятини яратади.

Кийноқларнинг олдини олиш ва қийноқ қўлланилганлиги учун жазолаш бўйича Конвенция доирасида Америкааро комиссия аъзо давлатларда қийноқ амалиёти тўғрисида маърузалар тайёрлаши мумкин — бу минтақада қийноқ қўлланилиши муаммосига эътиборни қаратишда катта имкониятлар беради.

Бироқ Америкааро комиссия ушбу функцияни бажаришни ҳали бошламади. НХТ қийноқ тўғрисида ахборот тақдим этиш йўли билан ушбу жараёнга кўмаклашиши ва уни рағбатлантириши мумкин.

5.2.1.3. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия учун мўлжалланган хабарда нималар бўлиши керак?

Маърузалар механизмига индивидуал ва умумий тусдаги ахборотни бериш борасидаги тавсиялар учун III қисм, 2-бобни қаранг.

5.2.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси. Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия

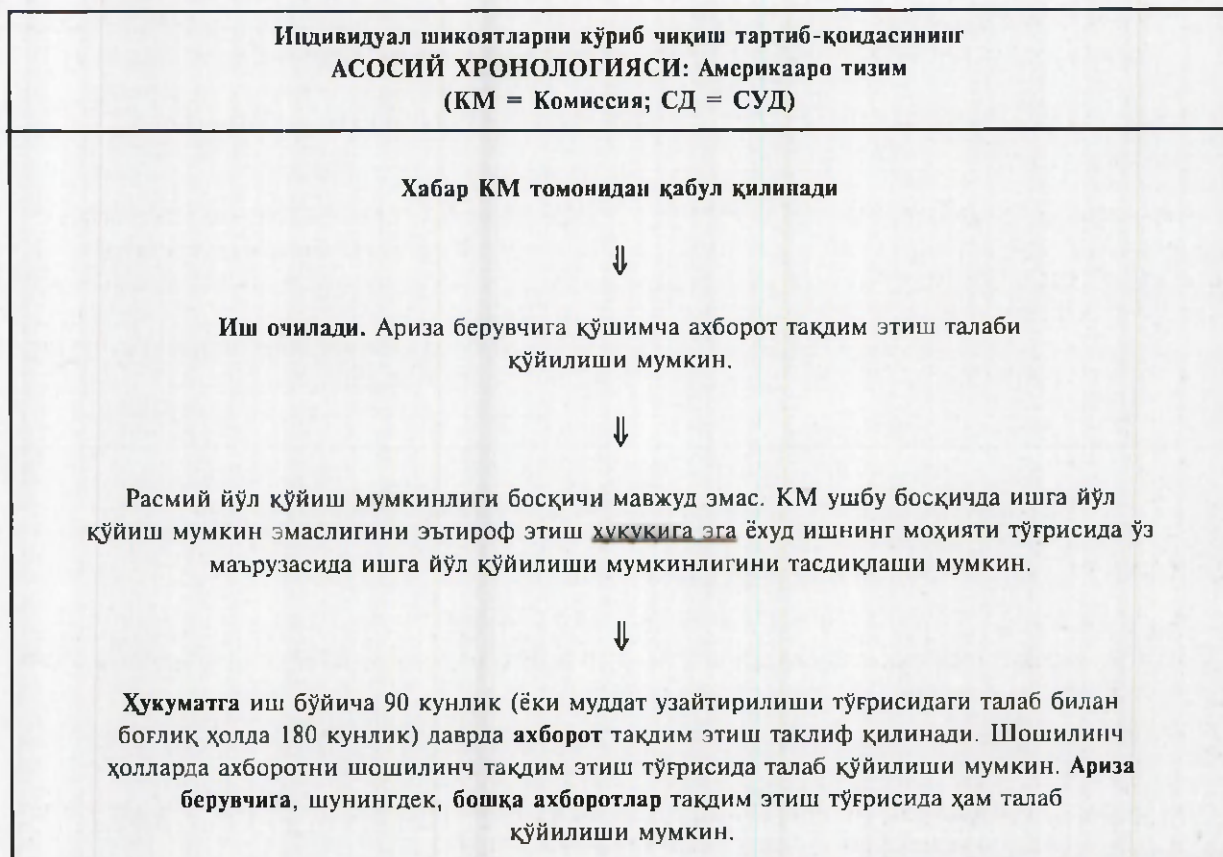
Қаранг: III қисм, 2-боб, жадваллар: «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия» ва «АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд».

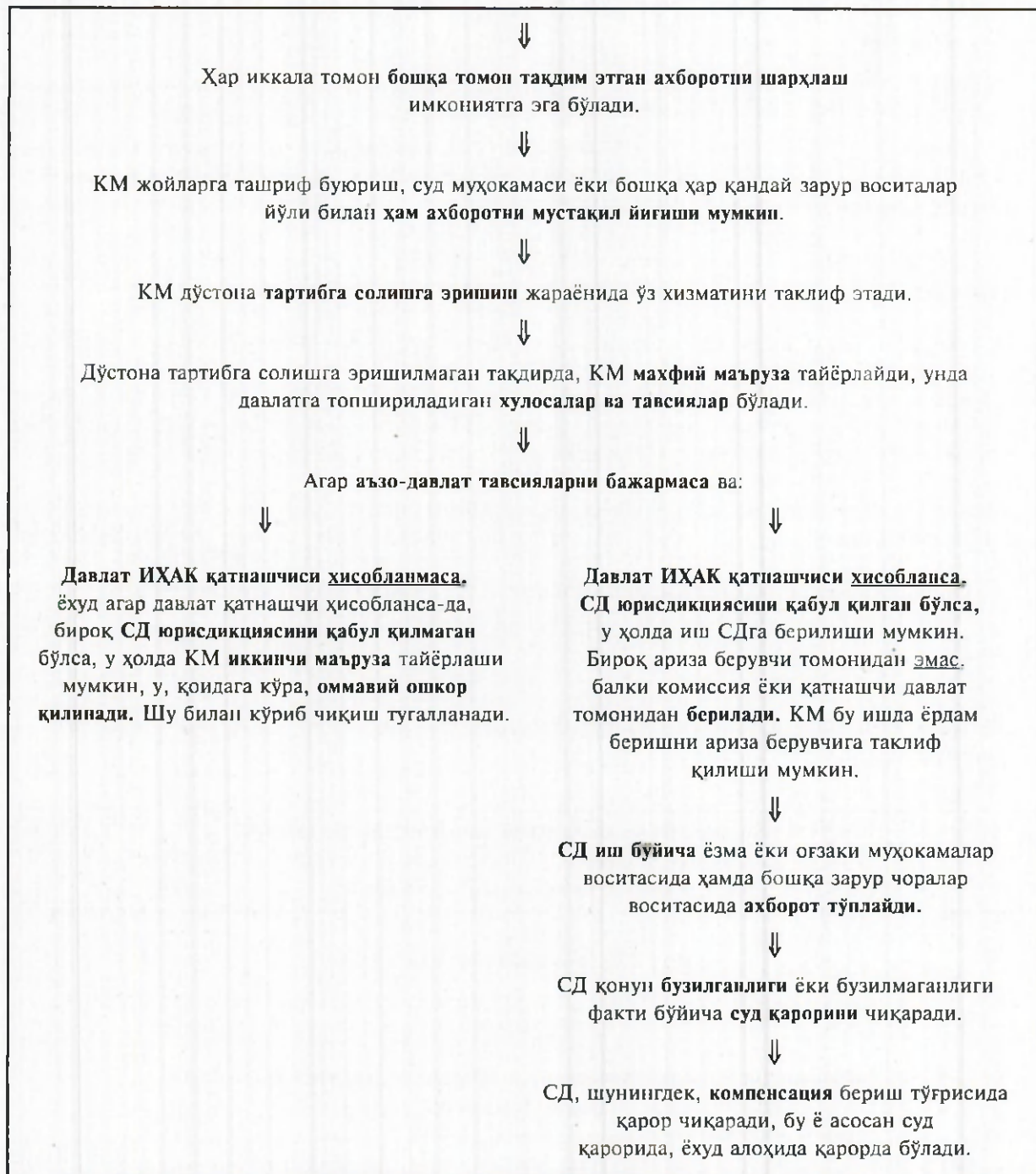
Америкааро тизим доирасида шикоятлар ёки Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенциясига (давлат мазкур Конвенция қатнашчиси бўлган тақдирда), ёхуд халқаро ҳуқуқ доирасида инсон ҳуқуқлари бўйича асос бўлувчи стандартларга, жумладан, Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Америка декларацияси асосида (агар давлат АДТ аъзоси бўлса-ю Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчиси бўлмаса) асосланиши мумкин.

Амалиётда аризаларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси, шикоят Комиссияга юборилган бўлиши кераклиги шарт билан, ҳар иккала ҳолат учун бир хил тарзда амал қилади. Бироқ шикоятлар:

- Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчиси бўлган давлатга;
- суднинг юрисдикциясини қабул қилган давлатга тааллуқли бўлган ҳоллардагина Судга берилиши мумкин.

27-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИНING АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯСИ: АМЕРИКААРО ТИЗИМ

5.2.2.1. Ушбу тартиб-қоидадан фойдаланиш йўли билан нимага эришиш мумкин

Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия:

- индивидуал иш бўйича маъруза шаклида хулоса бериши;
- агар давлат тавсияларини бажариш учун лозим бўлган чоралар кўрмаса, маърузани оммавий ошкор қилиши;
- шахсларга ўрнини қоплаб бўлмайдиган зарар етказилиши хавф солган ҳолларда ҳукуматлардан эҳтиёт чоралар кўришни талаб қилиши;
- ҳукуматга йўқолгани тахмин қилинаётган киши жойлашган жой бўйича ахборот тақдим этиш тўғрисида махфий тусдаги талабни қўйиши мумкин.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд:

- юридик мажбурий қарорлар қабул қилиши, шу жумладан қонун бузилиши фактини эътироф этиши;
- қонун бузувчини суд орқали таъқиб қилиш тўғрисида кўрсатма бериши;
- компенсация бериши;
- зарарнинг ўрнини қоплаб бўлмаслик хавфи бўлган шошилиш ҳолларда индивидуумларни ҳимоя қилиш учун вақтинчалик чоралар кўриш тўғрисида кўрсатма бериши мумкин.

5.2.2.2. Кўриб чиқиладиган шикоятлар турлари

Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия томонидан кўриб чиқиладиган шикоятлар:

Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчиси бўлган давлатлар учун шикоятлар қуйидаги шартлар билан кўриб чиқирилиши мумкин:

- шикоят Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси бузилганлигини кўрсатади, бунинг учун давлат жавобгарликка тортилиши мумкин (ноҳукумат субъектлар борасида ахборот олиш учун I қисм, 3-6-бобни қаранг).

Ахборот Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчиси бўлмаган АДТга аъзо давлатга тааллуқли бўлган ҳолларда, шикоятлар қуйидаги шартлар билан кўриб чиқирилиши мумкин:

- шикоят умумий халқаро қонунчилик доирасидаги, инсон ҳуқуқлари бўйича асос стандартлар бузилишини, жумладан, Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Америка декларациясига ҳавола қилган ҳолда кўрсатади.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия томонидан кўриб чиқиладиган шикоятлар:

Шикоят қуйидаги шартлар билан кўриб чиқирилиши мумкин:

- шикоят Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси бузилганлигини кўрсатади, бунинг учун давлат жавобгарликка тортилиши мумкин (ноҳукумат субъектлар борасида ахборот олиш учун I қисм, 3.6-бобни қаранг);
- шикоят Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси қатнашчиси бўлган, Суд юрисдикциясини қабул қилган давлатга тегишлидир;
- шикоят Комиссияда олдиндан кўриб чиқилган;
- шикоят қатнашчи-давлат ёки Комиссия томонидан Судда кўриб чиқишга оширилган.

5.2.2.3. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари

Хабар қуйидаги ҳолларда **йўл қўйиб бўлмайди** деб эътироф этилади:

- ҳуқуқий ҳимоянинг самарали ва лозим бўлган давлат ички воситалари тугал ишга солинмаган бўлса;
- хабар иш бўйича узил-кесил қарор қабул қилинганлиги тўғрисида билдиришнома берилган пайтдан бошлаб олти ой мобайнида ёхуд ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солиб бўлинмаган ҳолларда оқилона муддатларда берилмаган бўлса;
- айтиш мумкин фактларнинг ўзи Комиссия ёки бошқа халқаро одил судлов органлари томонидан бошқа иш доирасида кўриб чиқилган ёки ҳозирги пайтда кўриб чиқиляётган бўлса, бошқа ҳодиса қурбоннинг ўзининг ёки қурбоннинг оила аъзоларининг ваколатсиз тақдим этилган ва мазкур иш қурбон, унинг оила аъзолари ёки ваколатли вакили томонидан тақдим этилган ҳоллар бундан мустасно;
- хабар аноним бўлса ёки унда ариза берувчи тўғрисида зарур маълумотлар бўлмаса;
- хабарда инсон ҳуқуқлари бузилишидан далолат берувчи фактлар мавжуд бўлмаса;
- хабар ошкора асоссиз бўлса.

5.2.2.4. Аниқ маслаҳатлар

- Давлат ИҲАК аъзоси эканлигига ва у индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш бўйича Суд ваколатларини эътироф этганлигига ишонч ҳосил қилинг. Акс ҳолда АДТга аъзо давлатларга тааллуқли индивидуал шикоятларни Америка декларацияси асосида бериш мумкин.
- Шикоятлар ИҲАК (ёки Америка декларацияси)га асосланиши керак, бироқ айрим жиҳатларни аниқлаштириш учун, шунингдек, Қийноқларнинг олдини олиш ва қийноқ қўлланилганлиги учун жазолаш бўйича Америкааро конвенцияга, Мажбурий йўқолиш бўйича Америкааро конвенцияга, Аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш ва бунинг учун жазолаш бўйича Америкааро конвенцияга ҳавола қилиш мақсадга мувофиқдир.
- Компенсация бериш масаласини суд кўриб чиқаётган босқичда қурбоннинг вакиллари ёки унинг оиласи вакиллари ушбу масала бўйича ўз далилларини тақдим этиш ҳуқуқига эга бўладилар.

28-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ: АМЕРИКАРО ТИЗИМ

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасидан фойдаланишнинг АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ: Америкаро тизим	
Иш ушбу тартиб-қоида доирасида кўриб чиқилишини ким талаб қилиши мумкин?	Бир ёки бир неча қатнашчи давлат ёхуд учинчи томонлар шахси номидан юридик эътироф этилган ҳар қандай гуруҳ, шахс ёки НХТ томонидан. Қурбон билан боғлиқ бўлиш шарт эмас, бироқ, қоидага кўра, қурбон билан унинг оиласи ёки ваколатли вакил орқали боғлиқ бўлиш талаб этилади.
Ариза беришнинг йўл қўйиладиган энг кўп муддати мавжудми?	Ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солиб бўлингандан кейин олти ой мобайнида ёки ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларини тугал ишга солиш мумкин бўлмаган ҳолларда фактлар юз бергандан кейин <i>оқилона давр ичида</i> .
Ўша фактларнинг ўзи бошқа тартиб-қоида доирасида кўриб чиқилиши бўйича ишни бошлаб юборган бўлсангиз, мазкур тартиб-қоида доирасида ишни кўриб чиқиш талабини қўйишга йўл қўйиладими?	Йўқ — бошқа қурбоннинг ёки унинг оиласининг ваколатисиз учинчи томоннинг ташаббуси билан бошқа иш кўтариб чиқилган ҳоллардан ташқари.
Юридик вакиллик зарурми?	Мажбурий эмас, бироқ бўлгани маъқул
Молиявий ёрдам олиш имконияти мавжудми?	Йўқ
<i>Amicus curiae</i> гувоҳлиги қабул қилинадими?	Ҳа
Сизнинг хабарингизни ким билади?	Ариза берилгандан кейин ариза берувчилар матбуот конференцияси ташкил этишлари мумкин
Тартиб-қоида қанча вақт давом этади?	Бир неча йил давом этиши мумкин
Қарор қабул қилишга кўмаклашиш учун механизм қандай чоралар кўриши мумкин (агар назарда тутилган бўлса)? Масалан, фактларни аниқлаш учун муҳокамалар ўтказиш; жойларга ташрифлар; ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар; бошқалар	Фактларни аниқлаш учун муҳокамалар, жойларга ташрифлар, экспертларнинг кўрсатмалари, ёзма илтимосномалар, оғзаки муҳокамалар
Бирор-бир шошилиш чоралар назарда тутилганми?	Ҳа

5.3. Африка тизими

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Африка тизими Африка Бирлиги Ташкилоти (АБТ)нинг кўмагида қабул қилинган Инсон ва халқлар ҳуқуқлари Африка хартиясига асосланади. Хартия доирасида мажбуриятлар бажарилиши устидан назорат қилиш вазифаси яқин вақтларгача бутунлай Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссиясига юкланган эди. Африка комиссияси ўз фаолияти доирасида бир қанча махсус маърузачиларни тайёрлади. Булар: Суддан ташқари қатл этиш бўйича махсус маърузачи; Аёллар масалалари бўйича махсус маърузачи ва, айниқса, мазкур қўлланма доирасида муҳим бўлган Африкада турмалар масаласи бўйича махсус маърузачидир. 1998 йилда Африка судининг таъсис протоколи қабул қилинди, у Комиссия билан параллель фаолият кўрсатишни керак, бироқ Суд ўз ишини мазкур протоколни ўн бешта давлат имзолагандан кейин бошлайди. Африка давлатлари томонидан тақдим этилган жорий маълумотларга асосланилса, бу беш йилдан ўн йилгача бўлган вақтни эгаллаши мумкин.

Тиллар: араб, инглиз, француз ва португал тиллари Комиссиянинг расмий тиллари ҳисобланади, бироқ, амалда Кўмита ўз фаолиятини инглиз ва француз тилларида олиб боради. Томонлардан бирортаси бошқа тилда хабар қилмоқчи бўлса, у ҳолда таржима қилиш ишини ўз зиммасига олиши керак.

29-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — ИНСОН ВА ХАЛҚЛАР ҲУҚУҚЛАРИ БҮЙИЧА АФРИКА КОМИССИЯСИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси		
Келиб чиқиши:	Комиссия қачон ва қай тарзда ташкил этилган эди?	1981 йилда Инсон ва халқлар ҳуқуқлари Африка хартияси воситасида.
	Комиссия қачон ўз фаолиятини бошлади?	1987 й.
Таркиби:	Комиссия таркибига неча киши киради?	11
	Ушбу шахслар мустақил экспертларми ёки давлат вакиллари?	Мустақил экспертлар
Мақсад:	Асосий вазифалари:	Африкада инсон ва халқлар ҳуқуқлари амалга оширилиши ва ҳимоя қилинишига кўмаклашиш
	Функциялари:	• Давлат маърузаларини кўриб чиқиш (ИХХАК 62-моддаси) • Мониторинг (ИХХАК 45-моддаси) • Фактларни аниқлаш (ИХХАК 45- ва 58-моддалари) • Хабарларни, шу жумладан давлатлардан олинган хабарларни (ИХХАК 47-моддаси) ва индивидуал хабарларни (ИХХАК 58-модда) кўриб чиқиш

5.3.1. Маърузалар механизмлари

5.3.1.1. Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси

5.3.1.1.1. ФУНКЦИЯЛАРИ

Африка комиссияси:

- даврий давлат маърузаларини кўриб чиқиши (ИХХАК 62-моддаси);
- фактларни ўрганиши ва текширишлар ўтказиши, шу жумладан фактларни аниқлаш бўйича ташрифлар қилиши (ИХХАК 45(1)(а)-моддаси);
- фундаментал текширишлар ўтказиши, шунингдек инсон ҳуқуқлари жиддий ва оғир бузилишининг бир қанча ҳолларини кўрсатувчи хабар олинганда тергов бўйича фаол чоралар кўриши мумкин (ИХХАК 58-моддаси).

Давлат маърузалари тартиб-қоидаси мавжудлиги борасида III қисм, 2—3-бобларга қаранг.

5.3.1.1.2. АНИҚ МАСЛАҲАТЛАР

- Келиб чиқиши африкадан бўлган ёки африкадан бўлмаган ҳар қандай жиддий НХТ Африка комиссияси доирасида қўзғатувчи мақоми берилишини талаб қилиши мумкин. Хабарни жўнатиш учун қўзғатувчи мақомига эга бўлиш шарт эмас, бироқ ушбу мақомга эга бўлиш ташкилотга айрим ҳуқуқларни беради. Булар: оммавий учрашувларга бориш ва бундай учрашувлар ўтказилганлиги тўғрисида ахборот олиш, Африка комиссиясининг ҳужжатларини ва у эълон қилган материалларни олиш, шунингдек бирор-бир масаланинг Комиссия кун тартибига киритилишини талаб қилиш. Бирор-бир масаланинг кун тартибига киритилиши тўғрисидаги талаб ҳеч бўлмаганда мажлис очилишидан олдин ўн ҳафта мобайнида берилиши керак.

Қўзғатувчи мақомини бериш тўғрисидаги талаб ёзма шаклда берилиши ва қуйидагиларни: ташкилотнинг устави, унинг тузилмаси, раҳбарияти, аъзолиги ва амалга ошираётган фаолияти тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олиши керак. Амалга оширилган фаолият тўғрисидаги маърузаларнинг нусхаларини қўшиб бериш мақсадга мувофиқ бўлади. Олинган ҳар бир аризага маърузачи тайинланади, у мақом бериш ёки бермаслик юзасидан тегишли тавсиялар беради.

5.3.1.2. Африкада турмалар ва қамоқда сақлаш шароитлари масаласи бўйича махсус маърузачи

30-ЖАДВАЛ. АСОСИЙ ФАКТЛАР — АФРИКАДА ТУРМАЛАР ВА ҚАМОҚДА САҚЛАШ ШАРОИТЛАРИ МАСАЛАСИ БЎЙИЧА МАХСУС МАЪРУЗАЧИ

АСОСИЙ ФАКТЛАР — Африкада турмалар ва қамоқда сақлаш шароитлари масаласи бўйича махсус маърузачи		
Келиб чиқиши:	Ушбу механизм қай тарзда ташкил этилган эди?	Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси резолюцияси воситасида
	Қўмита қачон ўз фаолиятини бошлади?	1996 й.
Таркиби:	Қўмита таркибига неча киши киради?	1
	Ушбу шахс мустақил экспертми ёки давлат вакилими?	Мустақил эксперт
Мақсад:	Асосий вазифалари:	ИХҲАК қатнашчиси бўлган давлатлар ҳудудидаги озодликдан маҳрум этилган шахслар билан боғлиқ вазиятни тергов қилиш
	Функциялари:	- Мониторинг - Фактларни аниқлаш

Турмалар ва қамоқда сақлаш шароитлари масаласи бўйича махсус маърузачи ўзининг ИХҲАК қатнашчилари бўлган барча давлатлар билан боғлиқ функцияларини бажариш ваколатига эгадир.

ТММ (Турмалар масалалари бўйича махсус маърузачи):

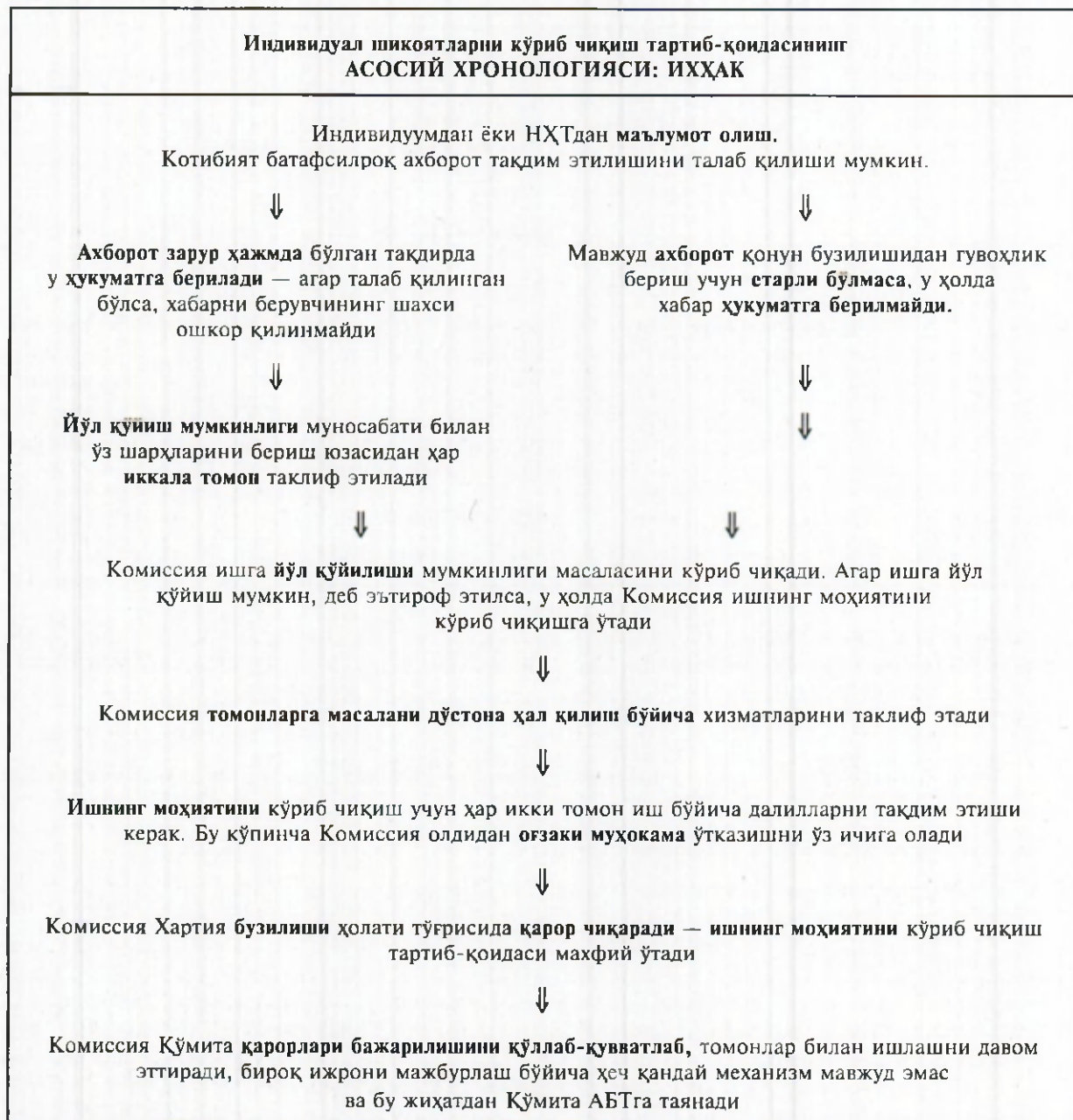
- муаммоли соҳаларни аниқлаш ва уларни ҳал этиш юзасидан тавсиялар бериш мақсадида **мониторингни амалга ошириш**;
- **индивидуал ҳолатларда тавсиялар бериш**;
- **индивидуал ҳолатларда шошилиш чоралар кўрилишини тавсия қилиш**;
- ўз мандатига мувофиқ, юз берган ҳолатлар ва **вазиятлар юзасидан изланиш олиб бориш** ва ахборот олиш;
- қатнашчи давлатлар розилиги билан **фактларни аниқлаш бўйича ташрифларни амалга ошириш**. Бундай ташрифлар ҳақидаги маърузалар ИХҲАКга оммавий учрашувлар доирасида оғзаки шаклда тақдим этилади ва, гарчи Хартия маърузалар АБТ давлатлари ва ҳукуматлари бошлиқлари ассамблеяси томонидан ижобий ҳал этилган тақдирдагина ошкор қилиниши кераклигини кўрсатса ҳам, амалда Комиссия мазкур ахборотни АБТнинг рухсатсиз ошкор қилади.

ТММ қизиқишларининг асосий соҳалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- турмада сақлаш шароитлари;
- қамоқ шароитида соғлиқ масалалари;
- ноқонуний ёки суддан ташқари қўлга олиш ва қамаш;
- озодликдан маҳрум этилган шахслар билан муомала қилиш шакллари;
- қочоқлар, жисмоний ва руҳий касал шахслар ҳамда болалардан иборат алоҳида ночор гуруҳларни қамоқда сақлаш шароитлари.

5.3.2. Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиби. Ипсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси

31-ЖАДВАЛ ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБ-ҚОНДАСИНИНГ АСОСИЙ ХРОНОЛОГИЯСИ: ИХХАК

5.3.2.1. Йўл қўйиш мумкинлиги талаблари

Хабар қуйидаги ҳолларда йўл қўйиб бўлмайдиган, деб эътироф этилади:

- унда ариза берувчиларнинг исмлари кўрсатилмаган бўлса (гарчи муаллифлар Қўмитадан анонимлик сақланиб қолишини талаб қилишлари мумкин бўлса ҳам);
- ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солиб бўлинмаган бўлса, давлат ички тартиб-қоидалари асоссиз равишда узоқ давом этадиган ҳоллар бундан мустасно (қаранг: Аниқ маслаҳатлар);

- хабар ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солиб бўлингандан кейин оқилона давр мобайнида берилмаган бўлса;
- хабар АБТ Хартияси ёки Африка хартияси қоидаларига мувофиқ бўлмаса;
- хабарда тегишли давлатга нисбатан ҳақоратловчи иборалар бўлса;
- хабар фақат оммавий ахборот воситалари материалларига асосланса;
- хабарда БМТ, АБТ Хартияси ёки Африка хартияси принципларига мувофиқ тартибга солишга эришилган масала кўриб чиқиладиган бўлса.

32-ЖАДВАЛ. ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КҮРИБ ЧИКИШ ТАРТИБ-ҚОИДАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ: ИХҲАК

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондасидан фойдаланишнинг АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ: ИХҲАК	
Иш ушбу тартиб-қоида доирасида кўриб чиқирилиши ким талаб қилиши мумкин?	Ҳодиса юз бергани фактини тергов ўтказиш ташаббуси учун зарур бўлган тафсилотлар билан исбот қила оладиган ҳар қандай шахс ёки НҲТ — бу Африкадаги вазиятнинг амалда қийинлигини ҳисобга олган ҳолда қурбон ёки унинг оила аъзолари бўлиши шарт эмас
Ариза беришнинг йўл қўйиладиган энг кўп муддати мавжудми?	Ариза оқилона давр мобайнида берилиши керак, бироқ Комиссия ушбу қондани анча эркин талқин қилади
Сиз ўша фактларнинг ўзи бошқа тартиб-қоида доирасида кўриб чиқирилиши ташаббуси билан чиққан бўлсангиз, мазкур тартиб-қоида доирасида ишни кўриб чиқиш талабига йўл қўйиладими?	Йўқ
Юридик вакиллик зарурми?	Йўқ, бироқ рухсат берилади
Молиявий ёрдам олиш имконияти мавжудми?	Йўқ
<i>Amicus curiae</i> гувоҳлиги қабул қилинадими?	Қўмита учун фойдали бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай ахборот қабул қилинади, бироқ тартиб-қонданинг махфийлигига барча риоя қилиши керак
Сизнинг хабарингизни ким билади?	Тегишли талаб берилгандан кейин ариза берувчининг шахси махфий бўлиб қолиши мумкин
Тартиб-қоида қанча вақт давом этади?	Дастлабки ишларни кўриб чиқишда узоқ вақт тўхтаб қолиш ҳоллари кузатилди, бироқ ҳозирги вақтда тартиб-қоида 18 ойдан 2 йилгача давом этади
Қарор қабул қилишга қўмаклашиш учун механизм қандай чоралар кўриши мумкин (агар назарда тутилган бўлса)? Масалан, фактларни аниқлаш учун муҳокамалар ўтказиш; жойларга ташрифлар; ёзма аризалар; оғзаки муҳокамалар; бошқалар	Ёзма илтимосномалар, оғзаки муҳокамалар; шикоятлар кўп бўлган тақдирда жойларга ташрифлар
Бирор-бир вақтинчалик ёки шошилинч чоралар назарда тутилганми?	Ҳа

5.3.2.2. Аниқ маслаҳатлар

- Катнашчи-давлат айбловга жавоб бермаса ҳам, комиссия олинган хабар бўйича тергов ўтказади.
- Хабар инсон ва халқлар ҳуқуқлари жиддий ва кенг қўламда қонун бузилишига тегишли бўлса, асосий тафсилотлардан ташқари бунини ҳам кўрсатиш керак.
- Бузишлар жиддий ва кенг қўламда бўлган тақдирда, шунингдек ҳар хил одамлардан кўп сонли шикоятлар тушганда ёки қонун бузишлар узоқ вақт давом этганда, Комиссия, самарасиз бўлиши ва/ёки ножиёз оқибатларга олиб келиши мумкинлигидан келиб чиқиб, ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солинишини талаб қилмайди.
- Ариза қонун жиддий ва йирик бузилишидан далолат берса, хабар, ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солинишига эришиш зарурлигидан қочиб, 58-моддага мувофиқ берилиши мумкин.
- Комиссия хабарларнинг муаллифларидан уларнинг исмлари ва манзиллари кўрсатилишини талаб қилади, бироқ айрим ҳолатларда (масалан, қонун бузилиши кўп сонли қурбонларни қамраб олганда) барча қурбонларнинг номларини кўрсатиш шарт эмас. Шунга қарамай, ахборот тергов ўтказиш учун етарлича аниқ бўлиши керак.
- Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидасининг кўп қисми Комиссиянинг суд ишларини юритиш амалиёти ва қоидаларидан келиб чиқиб ишлаб чиқилган, — агар Хартиянинг ўзидан зарур ахборотни топа олмасангиз, ҳайрон бўлманг.

5.4. Бошқа минтақалар

Ҳозирги пайтда инсон ҳуқуқлари бузилиши тўғрисидаги аризаларни кўриб чиқиш бўйича расмий белгиланган тартиб-қоидалар мавжуд бўлган бошқа минтақалар йўқ, бироқ кўпчилик минтақалар инсон ҳуқуқларига кенг қўламда қизиқа бошладилар. Эҳтимол, яқин йилларда аризаларни кўриб чиқиши мумкин бўлган халқаро органлар сони кўпайиши кузатилиши мумкин ва, эҳтимол, кўплаб янги минтақавий органлар Европа, Америка ва Африка минтақаларининг умумий эътироф этилган, текширилган ва самарали тартиб-қоидаларига асосланиши мумкин.

Айни маҳалда, истиқомат қилинаётган мамлакатга бевосита яқин жойда ҳуқуқий ҳимоянинг халқаро воситалари мавжуд эмаслигидан ташвиш чекмаслик кераклиги жуда муҳим — БМТ органлари ҳеч қандай географик чегараларни билмайди ва бутун жаҳондаги вазиятни кўриб чиқиши мумкин. Сизнинг мамлакатингиз қайси шартномаларнинг қатнашчиси эканлигини аниқланг ва БМТ аъзоси ҳисобланган ҳар қандай мамлакатдаги вазиятни текшириш учун но-шартномавий тартиб-қоидалардан фойдаланиш мумкинлигини эсда тутинг.

6. ХАЛҚАРО ТАРТИБ-ҚОИДАЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ ЖАДВАЛЛАРИ

33-ЖАДВАЛ. I ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ — КҚҚ, ИХҚ ВА ИКТҚ (УМУМИЙ МАЪЛУМОТЛАР)

	КҚҚ			КҚҚ		ИКТҚ	
	ДМ	ТТ	ИШКТ	ДМ	ТТ	ДМ	ИШКТ
Қуйидагилар учун механизмдан фойдаланиш мумкинми:							
⇒ Вазиятга эътиборни қаратиш?							
• Тартиб-қоида оммавий ошкор қилинадими?	Ҳа	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Йўқ	Ҳа	Йўқ
• Хулоса оммавий ошкор қилинадими?	Ҳа	эҳтимол	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа
• Механизм фактларни аниқлаш учун таширфлар қилиши мумкинми?	Йўқ	Ҳа	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Бундай таширф давомида аниқланган фактлар оммавий ошкор қилинадими?	—	эҳтимол	—	—	—	—	—
⇒ Умумий вазиятда ўзгаришга эришиш?							
• Механизм умумий ёки тизимли хусусиятга эга бўлган тавсиялар бериши мумкинми?	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Йўқ	Ҳа	Йўқ
• Давлатга ушбу тавсияларни бажариш учун <u>юрлик мажбурият</u> юклатиладими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	—	Йўқ	—
• Давлатлар <u>олатда</u> , бу тавсияларни бажарадими?		Ҳа	ҳодисалар етарли эмас	боғлиқ	—	боғлиқ	—
• Механизм тавсиялар бажарилиши устидан назорат қилишни ўз ичига оладими?	навбатдаги маъруза	Йўқ, бироқ алоҳида олинган ҳолатлар асосида мумкин	Йўқ, бироқ истисно этилмайд	ишлаб чиқиш босқичида	—	навбатдаги маъруза	—
• Механизм ҳамкорлик қилишни рад этаётган давлатга қўйиши мумкин бўлган алоҳида санкциялар мавжудми?	Йўқ	қўмита натижалар шарҳини эълон қилиши мумкин	Йўқ	Йўқ	—	Йўқ	—
⇒ Ҳуқуқий ҳимоянинг индивидуал воситаларидан баҳраманд бўлиш?							
Маърузалар механизмидан:							
Умумий вазият билан боғлиқ ҳолда индивидуал ҳолатларни оммавий ошкор қилиш.							
Депортациянинг олдини олиш							
• Механизм индивидуал ҳолатларда тавсиялар бера оладими?	Йўқ	Ҳа, бироқ бу тез-тез юз бермайди		Йўқ		Йўқ	
• Ушбу тавсияларни бажариш учун давлатларга <u>юрлик мажбурият</u> юклатиладими?	—	Йўқ		—		—	
• Давлатлар <u>олатда</u> , бу тавсияларни бажарадими?	—	Ҳа		—		—	
• Индивидуал ҳолатларда механизм тавсиялар бажарилишини назорат қилиш механизмини ўз ичига оладими?	—	Йўқ		Йўқ		Йўқ	
• Бирор-бир <u>шокилинч чоралар</u> назарда тутилганми?	—	Ҳа		Йўқ		Йўқ	
• Ушбу чораларни бажариш борасида давлатга <u>юрлик мажбурият</u> юклатиладими?	—	Йўқ					
• Давлатлар <u>олатда</u> , ушбу кўрсатмаларни бажарадими?	—	Ҳа					

Кискартиришлар: КҚҚ — Қийноққа қарши қўмита; ИХҚ — Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита; ИКТҚ — Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш бўйича қўмита; ДМ — давлат маърузалари тартиб-қоидаси; ТТ — тергов қилиш тартиб-қоидаси. ИШКТ — Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

34-ЖАДВАЛ. II ҚИЁСҲИЙ ТАҲЛИЛ — БҲҚ, АКБҚ, ИҲҚММ, ВА 1503-ПРОЦЕДУРА (УМУМИЙ МАЪЛУМОТЛАР)

	БҲҚ	АКБҚ	ИҲҚММ		1503
	ДМ	ДМ	ПС	ФА	ПС
Қуйидагилар учун механизмдан фойдаланиш мумкинми:					
⇒ Вазиятга эътиборни қаратиш?					
• Тартиб-қоида оммавий ошкор қилинадими?	Ҳа	Ҳа	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Хулоса оммавий ошкор қилинадими?	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Йўқ, давлат текшириш жараёнида эканлиги фактидан ташқари
• Механизм фактларни аниқлаш учун таширфлар қилиши мумкинми?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Ҳа, бироқ қо-идага кўра, ушбу имко-ниятдан фой-даланмайди
• Бундай таширф давомида аниқланган фактлар оммавий ошкор қилинадими?	—	—	—	Ҳа	Йўқ
⇒ Умумий вазиятда ўзгаришга эришиш?					
• Механизм умумий ёки тизимли хусусиятга эга бўлган тавсиялар бериши мумкинми?	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа, бироқ махфийлик асосида
• Давлатга ушбу тавсияларни бажариш учун юридик мажбурият юклатиладими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Давлатлар одатда, бу тавсияларни бажарадими?	вазиятга боғлиқ	вазиятга боғлиқ	вазиятга боғлиқ	вазиятга боғлиқ	вазиятга боғлиқ
• Механизм тавсиялар бажарилиши устидан назорат қилишни ўз ичига оладими?	навбатдаги маъруза	навбатдаги маъруза	мулоқот давом этиши мумкин	навбатдаги маъруза	давлат ке-йинги йилга-ча кўриб чи-қиш босқи-чида туриши мумкин
• Механизм ҳамкорлик қилишни рад этаётган дав-латга қуйиши мумкин бўлган алоҳида санкциялар мавжудми?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	—	
⇒ Ҳуқуқий ҳимоянинг индивидуал воситаларидан баҳраманд бўлиш?					
Маърузалар механизмдан:					
Умумий вазият билан боғлиқ ҳолда индивидуал ҳолатларни оммавий ошкор қилиш.					
Депортацияни олдини олиш					
• Механизм индивидуал ҳолатларда тавсиялар бера оладими?	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Ҳа	
• Ушбу тавсияларни бажариш борасида давлатга юридик мажбурият юклатиладими?	—	—	Йўқ	Йўқ	
• Давлатлар одатда, бу тавсияларни бажаришадими?	—	—	вазиятга боғлиқ	мунтазам	
• Индивидуал ҳолатларда механизм тавсиялар бажарилишини назорат қилишни ўз ичига оладими?	Йўқ	Йўқ	хабар ман-баи учун давлатнинг жавоби юзасидан мулоҳаза билдириш имконияти	мулоқотни давом эттириш имконияти	
• Бирор-бир шикоят чоралар назарда тутилганми?	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Ҳа	
• Ушбу чораларни бажариш борасида давлатга юридик мажбурият юклатиладими?	—	—	Ҳа	Ҳа	
• Давлатлар одатда, ушбу кўрсатмаларни бажарадими?	—	—	мунтазам равишда	мунтазам равишда	

Қисқарттиришлар: БҲҚ—Бола ҳуқуқлари қўмитаси; АКБҚ—Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш қўмитаси; 1503—1503-про-цедура; ИҲҚММ—Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг махсус маърузачилари/ишчи гуруҳлари/мустақил экспертлари/махсус вакиллари; ДМ—давлат маърузалари тартиб-қоида; ФА—фактларни аниқлаш; ХАБАР—хабарларни кўриб чиқиш тартиби.

35-ЖАДВАЛ. III КИЁСИЙ ТАҲЛИЛ – КОК, ИҲАК ВА ИҲАС (УМУМИЙ МАЪЛУМОТЛАР)

	ҚОҚ	ИҲАК		ИХАС
	ФА	ФА	ИШКТ	ИШКТ
Куйидагилар учун механизмдан фойдаланиш мумкинми:				
⇒ Вазиятга эътиборни қаратиш?				
• Тартиб-қонда оммавий ошкор қилинадими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Хулоса оммавий ошкор қилинадими?	қ; фактларни аниқлаш	қ; фактларни аниқлаш	Ўз-ўзидан эмас	Ҳа
• Механизм фактларни аниқлаш учун ташрифлар қилиши мумкинми?	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа
• Бундай ташриф давомида аниқланган фактлар оммавий ошкор қилинадими?	давлат эълон қилишга розилик берган тақдирда; амалда кўпчилик давлатлар эътироз билдиради	оддий тарзда	Ўз-ўзидан эмас	узил-кесил ҳарорда эслатилади
⇒ Умумий вазиятда ўзгаролиб эришил?				
• Механизм умумий ёки тизимли хусусиятга эга бўлган тавсиялар бериши мумкинми?	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Ҳа
• Давлатга ушбу тавсияларни бажариш учун юридик мажбурийат юклантиладими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Давлатлар одатда, бу тавсияларни бажарадилми?	Ҳа	вазиятга боғлиқ	вазиятга боғлиқ	Ҳа
• Механизм тавсиялар бажарилиши устидан назоратни ўз ичига оладими?	кейинги ташрифлар ва мулоқотнинг давом этиши	кейинги ташрифлар	механизм давлат курилган чоралар туғрисида хабар беришини талаб қилиши мумкин	механизм давлат курилган чоралар туғрисида хабар беришини талаб қилиши мумкин
• Механизм ҳамкорлик қилишни рад этаётган давлатларга қўйиши мумкин бўлган алоҳида санкциялар mavjud ми?	оммавий баёнот	Йўқ	оммавий маъруза/ ишни Судга бериш	Йўқ
⇒ Ҳукукий ҳимоaning индивидуал воситаларини олиш?				
Маърузалар механизmidan: Умумий вазият билан боғлиқ ҳолда индивидуал ҳолатларни оммавий ошкор қилиш. Депортацияни олдини олиш				
• Механизм индивидуал ҳолатларда тавсиялар бера оладими?	Ҳа	Ҳа		
• Ушбу тавсияларни бажариш учун давлатларга юридик мажбурийат юклантиладими?	Йўқ	Йўқ		
• Давлатлар одатда, бу тавсияларни бажарадилми?	Ҳа	вазиятга боғлиқ		
• Индивидуал ҳолатларда механизм тавсиялар бажарилишини назорат қилишни ўз ичига оладими?	эҳтимол	механизм иш бўйича сураши мумкин		
• Бирор-бир шоглинич чоралар назарда тутилганими?	эҳтимол	Ҳа		
• Ушбу чораларни бажариш борасида давлатга юридик мажбурия юклантиладими?	Йўқ	Йўқ		
• Давлатлар одатда, ушбу кўрсатмаларни бажарадилми?	Ҳа	вазиятга боғлиқ		

Қисқарттиришлар: ҚОҚ — Қийноқларнинг олдини олиш қўмитаси; ИҲАҚ — Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссияси; ИҲАС — Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд; ФА — фактларни аниқлаш; ИШКТ — индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

36-ЖАДВАЛ IV КИЭСИЙ ТАХЛИЛ — ИХХАҚ, ТММ (УМУМИЙ МАЪЛУМОТЛАР)

	ИХХАҚ			ТММ	
	ФА	ФА/БТ	ИШКТ	ФА	ХАБАР
Куйидагилар учун механизмдан фойдаланиш мумкинми:					
⇒ Вазиятга эътиборни қаратиш?					
• Тартиб-қоида оммавий ошкор қилинадими?	Ҳа	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Хулоса оммавий ошкор қилинадими?	Ҳа	қоидага кўра, ҳа	ИХХАҚнинг йиллик ҳисоботига киритилади	Ҳа	Ҳа
• Механизм фактларни аниқлаш учун ташрифлар қилиши мумкинми?	—	Ҳа	бир қанча шикоятлар муносабати билан	Ҳа	Ҳа
• Бундай ташриф давомида аниқланган фактлар оммавий ошкор қилинадими?	—	қоидага кўра, ҳа, бироқ анча тўхташлар бўлиши мумкин	эҳтимол	Ҳа, бироқ эълон қилишда тўхташ бўлиши мумкин	Ҳа, бироқ эълон қилишда тўхташ бўлиши мумкин
⇒ Умумий вазиятда ўзгаришга эришил?					
• Механизм умумий ёки тизимли хусусиятга эга бўлган тавсиялар бериши мумкинми?	Ҳа	Ҳа	Ҳа, агар бу вазиятга тегишли бўлса	Ҳа	Ҳа, агар бу вазиятга тегишли бўлса
• Давлатга ушбу тавсияларни бажариш учун юридик мажбурият юклатиладими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Давлатлар олатда, бу тавсияларни бажарадими?	баъзан	баъзан	баъзан	баъзан	баъзан
• Механизм тавсиялар бажарилиши устидан назоратни ўз ичига оладими?	навбатдаги давлат маърузаси	масала кун тартибида қилиши мумкин	эҳтимол АБТ воситасида	кейинги миссиялар	истисно этилмайди
• Механизм ҳамкорлик қилишни рад этаётган давлатларга қўйиши мумкин бўлган алоҳида санкциялар мавжудми?	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ
⇒ Ҳуқуқий ҳимоянинг индивидуал воситаларидан баҳраманд бўлиш?					
Маърузалар механизмидан:					
Умумий вазият билан боғлиқ ҳолда индивидуал ҳолатларни оммавий ошкор қилиш.					
Депортациянинг олдини олиш					
• Механизм индивидуал ҳолатларда тавсиялар бера оладими?	Йўқ	Ҳа		Ҳа	Ҳа
• Ушбу тавсияларни бажариш учун давлатларга юридик мажбурият юклатиладими?	—	Йўқ		Йўқ	Йўқ
• Давлатлар олатда, бу тавсияларни бажарадими?	—	баъзан		баъзан	баъзан
• Индивидуал ҳолатларда механизм тавсиялар бажарилишини назорат қилишни ўз ичига оладими?	—	Йўқ		Йўқ	истисно этилмайди
• Бирор-бир шошилинч чоралар назарда тутилганми?	—	Ҳа		Ҳа	Ҳа
• Ушбу чораларни бажариш борасида давлатга юридик мажбурият юклатиладими?	—	Йўқ		Йўқ	Йўқ
• Давлатлар олатда, ушбу кўрсатмаларни бажарадими?	—	баъзан		баъзан	баъзан

Қисқартиришлар: ИХХАҚ — Инсон ва халқлар бўйича Африка комиссияси; ТММ — Африкада турмалар ва қамоқда сақлаш шароитлари бўйича махсус маърузачи; ДМ — давлат маърузаларини кўриб чиқиш тартиб-қоида; ФА — фактларни аниқлаш; БТ — батафсил текшириш; ИШКТ — индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоида; ХАБАР — хабарларни кўриб чиқиш тартиб-қоида.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

37-Жадвал. V КИЎСИЙ ТАХЛИЛ — ҚҚҚ, ИХҚ ВА ИКТҚ (ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ КЎРИБ ЧИКИШ ТАРТИБ-ҚОНДАСИ)

	ҚҚҚ	ИХҚ	ИКТҚ
Куйидагилар учун механизмдан фойдаланиш мумкинми:			
⇒ Хуқуқий ҳимоянинг индивидуал воситаларидан баҳраманд бўлиш			
Индивидуал шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қондаси натижасида:			
Қонун бузилиши фактининг юридик эътироф этилиши	Ҳа	Ҳа	Ҳа
Депортациянинг олдини олиш	Ҳа	Ҳа	потенциал имконият мавжуд
• Компенсациянинг қайси шакли берилиши мумкин (агар назарда тутилган бўлса)?	қонунга риоя қилиш таъминланиши учун зарур бўлган ҳаракатларни кўрсатиш	қонунга риоя қилиш таъминланиши учун зарур бўлган ҳаракатларни кўрсатиш	қонунга риоя қилиш таъминланиши учун зарур бўлган ҳаракатларни кўрсатиш
• Узил-кесил қарор чиқаришда давлатга юридик мажбурият юклатиладими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Давлатлар олатда, бу кўрсатмаларни бажаришадими?	қоидага кўра, ҳа	вазиятга боғлиқ	вазиятга боғлиқ
• Суд қарорини мажбурий бажариш йўллари мавжудми?	мавжуд эмас, бироқ давлатга кўрилган чоралар тўғрисида ахборот бериш талаби қўйилиши мумкин	Йўқ	Йўқ
• Вақтинчалик ёки шўшиланич чоралар назарда тутилганми?	Ҳа	Ҳа	Ҳа
• Ушбу чораларни бажариш юзасидан давлатга юридик мажбурият юклатиладими?	Йўқ	Йўқ	Йўқ
• Давлатлар олатда, ушбу кўрсатмаларни бажарадими?	қоидага кўра, ҳа	Ҳа	Ҳа

Кискартиришлар: ҚҚҚ — Қийноқларга қарши қўмита; ИХҚ — Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита; ИКТҚ — Ирқий камситишни тугатиш бўйича қўмита.

III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН МАЪЛУМОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

38-ЖАДВАЛ VI ҚИЁСЙ ТАҲЛИЛ – ИҲЕС, ИҲАК, ИҲАС ВА ИХҲАК (ИНДИВИДУАЛ ШИКОЯТЛАРНИ ҚУРИБ ЧИКИШ ТАРТИБ-ҚОНДАСИ)

	ИҲЕС	ИҲАК	ИҲАС	ИХҲАК
Қуйдагилар учун механизмдан фойдаланиш мумкинми: ⇒ Ҳуқуқий ҳимоянинг индивидуал воситаларидан баҳраманд бўлиш Индивидуал шикоятларни қуриб чиқиш тартиб-қондаси натижасида: Қонун бузилиши фактининг юридик эътироф этилиши Депортациянинг олдини олиш • Компенсациянинг қайси шакли берилиши мумкин (агар назарда тутилган бўлса)? • Узил-кесил қарор чиқаришда давлатга юридик мажбурият юклатиладими? • Давлатлар олатда, бу кўрсатмаларни бажаришадими? • Суд қарорини мажбурий бажариш йўллари мавжудми? • Вақтинчалик ёки шошилинч чоралар назарда тутилганми? • Ушбу чораларни бажариш юзасидан давлатга юридик мажбурият юклатиладими? • Давлатлар олатда, ушбу кўрсатмаларни бажаришадими?	Ҳа Ҳа молиявий компенсацияни ўз ичига олиши мумкин Ҳа Ҳа чоралар Вазирлар Қўмитаси томонидан қўрилиши мумкин Ҳа Йўқ Ҳа	Ҳа Ҳа — Йўқ вазиятга боғлиқ Йўқ, бироқ ишнинг Судга берилиши ёки ИҲАКда эълон қилиниши мумкинлиги давлатни Суд қарорларини бажаришга мойил қилиши мумкин Ҳа Йўқ вазиятга боғлиқ	Ҳа Ҳа компенсация ва ҳуқуқий воситанинг камроқ анъанавий бўлган воситаларини ўз ичига олиши мумкин Ҳа Ҳа давлат ички ҳуқуқий органлари томонидан таъкиб қилиниши мумкин Ҳа Ҳа Ҳа	Ҳа Ҳа — Йўқ баъзан Йўқ Ҳа Йўқ баъзан

7. КЕЙИНГИ ЁРДАМ МАНБАЛАРИ

7.1. Кейинги ёрдам нима учун зарур бўлиши мумкин?

Халқаро механизмларнинг расмий тартиб-қоидалари ягона мақсадни — давлатлар халқаро ҳуқуқ соҳасидаги ўз мажбуриятларини бажараётгани ёки йўқлигини аниқлашни кўзлаб барпо этилган. Шу сабабли улар қийлоқлар тўғрисидаги гувоҳликлар билан боғлиқ равишда излашингиз зарур бўлган ёрдамнинг ягона шакли ҳисобланмайди. Сиз расмий тартиб-қоидадан ташқари ёки унинг ўрнига бошқа манбалардан ёрдам қидиришингиз мумкин бўлган бир қанча сабаблар мавжуд.

- Баъзи вазиятларда, сиз, эҳтимол, ўз хавфсизлигингизни ўйлаб, ёхуд тартиб-қоидани камситувчи деб ҳисоблаганингиз боисидан халқаро механизмларга мурожаат қилишдан ўзингизни тиярсиз. Индивидуумга ҳуқуқий ҳимоя воситасидан баҳраманд бўлишда ёрдам бериши, унинг ҳаётини сақлаб қолиши мумкин бўлган ёхуд халқаро органлар учун қандайдир бошқача тарзда муҳим бўлиши мумкин бўлган ахборотга эга бўлганингиз тақдирда, сиз, ҳеч бўлмаганда, ахборот йўқолмаслиги учун зарур бўлган тегишли чора-тадбирларни кўришингиз керак — бу сизни шахсан жалб этиши шарт эмас. Эҳтимол тутилган ечимлардан бири шундан иборатки, ахборотни уни тўғри қўллаш учун яхшироқ жиҳозланган бирор ташкилотга ёки гуруҳга бериш лозим. Шунингдек сиз ёрдам олиш ва қўллаб-қувватлашлари учун мурожаат қилишингиз мумкин бўлган ташкилотлар ҳам мавжуд. Улар сизга энг мақбул тактикага доир маслаҳат бериши мумкин.
- Ҳуқуқий ҳимоя воситасидан баҳраманд бўлиш учун бирор-бир расмий тартиб-қоидадан фойдаланиладими ёки йўқми, бундан қатъи назар қурбонга ҳақиқатда кўрсатишингиз мумкин бўлган энг яхши ёрдам — уни қўллаб-қувватлаш ва оқлаш эканлигини ёдда тутиш муҳимдир. Бу ўринда сиз, эҳтимол, алоқа ўрнатишни истаб қолишингиз мумкин бўлган соҳада ихтисослашаётган ташкилотлар мавжуд эканлигини яна эслатиб ўтишга тўғри келади.
- Расмий тартиб-қоида билан параллель равишда фойдаланиш мумкин бўлган битта самарали ва, одатда, тезроқ бўлган бир усул бор — бу лоббилаш, жумладан, Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссияси ҳамда Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича кичик комиссия орқали лоббилашдир, бироқ ушбу органлардан ташқари кўплаб бошқа сиёсий ташкилотлар ҳам мавжуд.

39-ЖАДВАЛ. ЁРДАМНИНГ ЭХТИМОЛ ТУТИЛГАН МАНБАЛАРИ

Ёрдам типлари	Ёрдамнинг эҳтимол тутилган манбалари (батафсилроқ 2-иловага қаранг)
Сиз томониингиздан тақдим этилган ахборот асосида мустақил иш кўриши мумкин бўлган ташкилотлар	• Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси • Қочоқлар ишлари бўйича БМТнинг махсус вакили • Тегишли тажрибага эга бўлган халқаро ва миллий НХТ • Маҳаллий миссиялар, масалан, ЕХХТ (Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти), Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТнинг махсус вакили, шунингдек йирик халқаро НХТ маҳаллий миссиялари • Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) конференциялари, Парламентлараро иттифоқ (ПИ) сингари қурбонлар билан ишловчи ташкилотлар
Қўллаб-қувватлаши ва маслаҳат бериши мумкин бўлган ташкилотлар	• Тегишли тажрибага эга бўлган халқаро ва миллий НХТ • Профессional ташкилотлар ва тармоқлар
Қурбонларни оқлаш жараёнида қўллаб-қувватлаши мумкин бўлган ташкилотлар	• Қийноқ қурбонларини қўллаб-қувватлаш бўйича БМТнинг кўнгилли жамғармаси • Оқлаш бўйича халқаро ва миллий НХТ
Лоббилашни самарали ўтказиш мумкин бўлган ташкилотлар ва органлар	• Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссияси • Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича БМТнинг кичик комиссияси

7.2. Ёрдам олишнинг аниқ манбалари

Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси (ХҚХК) биринчи навбатда қуролли тўқнашув доирасида, шунингдек зўравонлик ишлатилиши ва сиёсий тартибсизлик вазиятларида иш кўрувчи бетараф ва мустақил ташкилот ҳисобланади. Ташкилотнинг қароргоҳи Женевада (Швейцария) жойлашган, бироқ ташкилот миссиялари унинг фаолияти учун зарурият бўлган кўплаб мамлакатлардаги жойларда мавжуддир, — одатда миссия ҳукумат билан аҳдлашувга асосан ташкил этилади. Бу жиҳатдан ташкилотнинг функцияларидан бири — маҳбуслар ва мансабдор шахслар ўртасида бетараф воситачи сифатида иш кўриш. Ташкилот вакиллари тўқнашув ёки сиёсий тартибсизликлар туфайли озодликдан маҳрум этилган шахслар қамоқда сақланаётган жойларга ташриф буюрадилар, маҳкумларни қамоқда сақлаш шароитини ва улар билан муомала шакллариини ўрганадилар, улар билан суҳбат ўтказадилар, уларнинг қамоқдаги ҳаётига тегишли маълумотларни тўплайдилар. Ташкилот вакиллари ўз фаолияти соҳасига кирувчи маҳбуслар тоифалари қамоқда сақланаётган барча жойларга киришни, шунингдек маҳбуслар билан гувоҳлар иштирокисиз махфий суҳбат ўтказилиши имконияти берилишини талаб қиладилар. Бунинг эвазига улар бундай ташрифлар вақтида аниқланган фактларни тўлиқ махфий сақлайдилар. Ўзининг алоҳида мандатига ва иш усулига кўра ХҚХК кўпинча бошқа кўплаб ташкилотлар бора олмайдиган жойларга бора олади.

ХҚХК ўз шохобчасига эга ва бошқа ташкилотлардан мустақил равишда иш кўради. Бироқ шунга қарамай, Қўмита қонун бузилишининг умумий тенденциялари тўғрисида ахборотни, ушбу талабларни қондириш имкониятига эга бўлган ҳолларда аниқ маҳбуслар, шунингдек бедарак йўқолган шахслар тўғрисида ахборот олиш ҳақидаги талабларни қабул қилади. Қўмита бундай ахборотни бевосита қариндошлардан олишни афзал кўради, бироқ шунингдек, ташкилот ишида зарур бўлган махфийлик кўрилган чоралар тўғрисида бирор-бир билдиришга йўл қўймаслиги фактини ҳисобга олган ҳолда, НХТдан ҳам ахборот олади. Йўқолган ёки бедарак кетган ҳолларда қўмита оилага бирор-бир жавоб йўллаши мумкин. Қоидага кўра, қўмита бирор-бир иш кўришдан олдин оила билан тўғридан-тўғри алоқа ўрнатишга

ҳаракат қилади. Ташкилот амал қиладиган принцип ҳар қандай ҳаракатни бирор бошқа ташкилотнинг номидан эмас, балки маҳбусларнинг ўзларининг номидан амалга оширишдан иборатдир.

ХҚХҚга бериладиган ахборотда ҳибсга олиш ва қамоқ тўғрисида имкони борича кўпроқ тафсилотлар бўлиши керак. Қоидага кўра, ХҚХҚ индивидуал ҳолатларга қараганда қонун бузилишининг умумий тенденцияларини кўрсатувчи ҳолларда иш кўришга кўпроқ тайёр эканлигини намоён қилади.

7.2.2. Қочоқлар ишлари бўйича БМТнинг махсус вакили

Қочоқлар ишлари бўйича БМТнинг махсус вакили (ҚИБМТМВ) таъқибнинг асосли хавфи сабабли мамлакатни тарк этган ҳамда қайта олмайдиган ёки қайтишни хоҳламайдиган шахсларни (қочоқларни), шунингдек бундай вазиятга тушиб қолган бошқа гуруҳларни, масалан, мамлакат ичида у ёқдан бу ёққа кўчганларни ва фуқаролар уруши натижасида жабр кўрганларни ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш бўйича фаолиятни авж олдиради.

Ушбу функцияни амалга ошириш усулларида бири — бутун жаҳонда, ўз мандатига мувофиқ бўлган шахслар турган жойларда штатдаги ходимлар шохобчасидан фойдаланишдир. Бундай жойлар давлатлар пойтахтларини, халқаро қочоқлар ва мамлакат ичида бир ёқдан бошқа ёққа кўчган шахслар лагерларини, шунингдек чегара бўйлаб жойлашган вилоятларни ўз ичига олади. Ходимларнинг мақсади қочоқларни ва бир жойдан бошқа жойга кўчган шахсларни ҳимоя қилишдан, шунингдек уларга ҳужум қилиниши хавфини энг кам даражага келтиришдан иборатдир. Бундан ташқари, муайян вазиятларда одамларнинг бир жойдан бошқа жойга кўчишларига олиб келган сабабларни аниқлаш ва бу сабаблар бўйича чоралар кўриш ҳам уларнинг вазифасига кириди. Бу жиҳатдан ушбу ходимларни: 1) қочоқларга ва мамлакат ичида бир жойдан бошқа жойга кўчган шахсларга нисбатан уларнинг яшаш жойидаги ёки кўчиш пайтидаги ҳар қандай ёмон муомала ҳоллари ва 2) қочоқларга ҳамда мамлакат ичида бир жойдан бошқа жойга кўчган шахсларга нисбатан лагерлар ҳудудидаги ҳар қандай ёмон муомала ҳоллари тўғрисидаги ахборот билан таъминлаш жуда муҳимдир.

7.2.3. Жойларга миссиялар ва ташрифлар

Жойлардаги миссиялар ва ташрифлар ЕХХТ ва БМТ сингари ҳукуматлараро ташкилотлар ҳамда ноҳукумат ташкилотлар томонидан таъсис этилиши мумкин. Фаолиятнинг ушбу турлари ҳам узлуксиз, ҳам *ad hoc* (бирор воқеа ва вазиятга жавобан) амалга оширилиши мумкин. Кўпчилик миссиялар мониторингга ва ҳар хил манбалардан ахборот тўплашга мўлжалланган.

7.2.4. Халқаро ва маҳаллий НХТ, шунингдек ёрдам кўрсатувчи бошқа ташкилотлар

Халқаро ва миллий НХТ доираси ҳақиқатдан ҳам улкан. Зарур тажрибага эга бўлган бирор йирик миллий НХТ алоқа боғлашда дастлабки нуқта бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бу метод кўпинча ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари ёки сизнинг мамлакатингиз қайси халқаро шартномаларда қатнашаётгани тўғрисида зарур ахборотни топишда энг самарали усул ҳисобланади. Халқаро НХТ ё ахборот берилганлиги учун жавобгарликни ўз зиммасига олиш, ёхуд эҳтимол тутилган стратегиялар борасида сизга зарур кўрсатмалар бериш йўли билан бебаҳо ёрдам кўрсатиши мумкин. Жумладан, барча нарсани қамраб олувчи «соёбон» тузилмаси халқаро НХТ фаолиятининг самарали шаклларида бири ҳисобланади. Ушбу тузилмада НХТ кичикроқ миллий НХТ тармоқлари учун марказий алоқа нуқтаси сифатида иш кўради. Қоидага кўра, тармоқнинг бир қисмига айланиш учун миллий НХТ ўз мақсадларини, иш усуллари ва бошқаларни изоҳлаб беришлари ҳамда ўз ташкилотлари ва ўзлари тақдим этадиган ахборот ишонч уйғотишини исбот қилишлари зарур. Бундай ташкилотлар мисолини 2-иловадан қаранг.

Профессional ташкилотлар ва қўллаб-қувватлаш тармоқлари ҳам ёрдам ва мадад бериши мумкин. Бундай ташкилотлар мисолини 2-иловадан қаранг.

7.2.5. БМТнинг қийноқлар қурбонларини қўллаб-қувватлаш кўнгилли жамғармаси

БМТнинг қийноқлар қурбонларини қўллаб-қувватлаш кўнгилли жамғармаси қийноқ қурбонларига ва уларнинг оиласига тиббий, психологик, юридик, ижтимоий, гуманитар ва бошқа мададлар кўрсатувчи НХТга молиявий фондлар бериш мақсадида таъсис этилган. Бундай лойиҳани авж олдирмоқчи бўлган ҳар қандай НХТ грант учун жамғармага мурожаат қилиши мумкин. Аризада таклиф этилаётган лойиҳа тўғрисида батафсил ахборот бўлиши зарур ва грантдан қандай фойдаланилганлиги ҳақида ташкилотдан ҳисобот талаб қилинади. Ариза ҳар йили 31 декабргача қабул қилинади, фондлар тахминан олти ойдан кейин тақсимланади. Батафсилроқ 2-иловага қаранг.

7.2.6. Лоббилаш

Сўз ҳақиқий ўзгаришлар тўғрисида борганда ҳеч бир нарса жамоатчилик фикрининг ўрнини боса олмайди. Изчил лоббилаш инсон ҳуқуқлари бўйича вазиятни яхшилашига ҳеч бир шубҳа йўқ. Энг кенг лоббилаш Женевада, Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссияси ва Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича кичик комиссия сессияси пайтида бўлиб ўтади. Давлатлар вакиллари ва Комиссия аъзоларининг лоббилаши кун тартибидан бирор-бир масала олиб ташланишига ёки қайсидир давлатни айбловчи резолюция қабул қилинишига олиб келиши мумкин. Агар сиз қатнашишдан манфаатдор бўлсангиз, Женевада жойлашган бирор-бир НХТга мурожаат қилинг, улар сессияларда қатнашишга рухсатнома олишда ҳамда ёзма ёхуд оғзаки хабарларни бериш борасида сизни қўллаб-қувватлашади ва зарур ахборот беришади. Алоқа қилишга доир маълумотлар юзасидан 2-иловага қаранг.

Инсон ҳуқуқлари фаол лоббиланадиган бошқа анжуманлар халқаро ташкилотларнинг сиёсий органларини, масалан, Европа парламентини ва, давлатларнинг вакиллари (сизнинг давлатингиз вакиллари бўлиши шарт эмас), жумладан, нуфузли давлатлар вакиллари ўз ичига олади.

ХУЛОСА III ҚИСМ. ТЎПЛАНГАН АХБОРОТНИ ИШЛАШ

1. Эҳтимол тутилган стратегияларнинг қисқача баёни

Чоралар:

- халқаро даражада;
- давлат ички даражасида кўрилиши мумкин.

Агар давлат ички даражасида ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари мавжуд бўлса, у ҳолда биринчи навбатда улардан фойдаланишга ҳаракат қилиш, сўнгра халқаро ҳуқуқий механизмларга мурожаат қилиш зарур. Ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички даражасида эҳтимол тутилган воситалари жинсий жавобгарликка тортишни, фуқаролик жавобгарлигига тортишни, маъмурий жавобгарликка тортишни, интизомий жавобгарликка тортишни ёхуд сиёсий бошпана бериш тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олиши мумкин.

Сиз халқаро даражада иш кўришда бирор тактикани танлар экансиз:

- механизмдан фойдаланиш мумкинлигини (сиз ундан фойдалана оласизми);
- ушбу механизм сизнинг вазифаларингизга қанчалик мос келишини ҳисобга олишингиз зарур.

2. Халқаро маърузалар механизмлари ва улардан фойдаланиш

Маърузаларнинг халқаро механизми давлатлар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунлар доирасида ўз мажбуриятларига риоя қилишлари юзасидан маъруза тайёрлаш ёки мулоҳаза билдириш учун ахборот олади ва/ёки уни излайди. Сиз томонингиздан олинadиган ахборот ҳам якка тартибдаги, ҳам умумий тусдаги аризаларга тегишли бўлиши мумкин, бироқ асосий мақсад умумий вазиятнинг аниқ манзарасини яратишдан ва тегишли тавсиялар беришдан иборатдир.

Маърузалар механизмлари томонидан ўз функцияларини бажаришда энг кўп қўлланиладиган усуллар:

- мониторинг;
- давлат маърузаларини кўриб чиқиш;
- фактларни аниқлаш бўйича таширфлар.

Хабарингиз мазмуни ва шакли фойдаланиладиган механизм функциясига мувофиқ бўлиши керак (тавсиялар учун асосий матнга қаранг), бироқ барча хабарлар қуйидаги талабларни қондириши керак:

- фойдаланиладиган бўлиши;
- вазмин ва ҳақиқатга мос бўлиши;
- батафсил бўлиши керак.

3. Шикоятларни кўриб чиқишнинг халқаро тартиб-қоидаси тўғрисида нималарни билиш зарур ва ундан қандай фойдаланиш керак?

Шикоятларни кўриб чиқишнинг халқаро тартиб-қоидаси юридик хусусиятга эга бўлган расмий жараёни ифодалайди, унинг доирасида индивидуум ёки индивидуумлар гуруҳи халқаро ҳуқуқий органга шикоят беради, шикоятда шикоят қилувчининг индивидуал ҳуқуқлари бирор аниқ ҳолатда бузилганлиги баён қилинади. Мазкур тартиб-қоида доирасида шикоят, шунингдек, *ариза*, *петиция* ёки *мурожаат* деб аталиши мумкин.

Индивидуал шикоятларни кўриб чиқишда тегишли ҳуқуқий орган қуйидаги саволларга жавоб топиши зарур:

- мазкур орган шикоятни кўриб чиқиши мумкинми? Ушбу қоида *йўл қўйиш мумкинлиги* деб аталади. Агар орган ҳолатга *йўл қўйиши мумкин эмаслигини* (яъни орган шикоятни кўриб чиқа олмаслигини) эътироф этса, иш ёпилган деб ҳисобланади ва иш бўйича фактлар кўриб чиқилмайди (шикоят *йўл қўйиши мумкин эмас*, деб эътироф этилиши сабабларини билиш учун асосий матнга қаранг);

- кўрсатилган фактлар давлат ўз мажбуриятларини бузаётганлигини кўрсатадими? Ушбу босқич ишининг моҳиятини кўриб чиқиш, деб аталади ва, агар ҳолат йўл қўйилиши мумкин, деб эътироф этилган бўлса, воқеъ бўлиши мумкин.

Шикоятларни кўриб чиқишнинг халқаро тартиб-қоидаси доирасидаги хабар ҳамма вақт қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

- илова қилинадиган хат, унда оз миқдорда тафсилотлар мавжуд бўлади (изоҳлар учун асосий матнга қаранг);
- тасдиқловчи ҳужжатлар имкони борича кўпроқ бўлиши керак (изоҳлар учун асосий матнга қаранг).

4. Механизмлар ва тартиб-қоидалар. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маърузалари ва тартиб-қоидаларининг релевант механизмлари:

- 1503-процедура;
- Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссиясининг мамлакатлар бўйича маърузачилари ва мавзулар бўйича маърузачиларининг алоҳида тартиб-қоидалари;
- Қийноқларга қарши қўмита;
- Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита;
- Бола ҳуқуқлари қўмитаси;
- Аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш қўмитаси;
- Ирқий камситишни тугатиш қўмитаси.

Шикоятларни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида кўриб чиқишнинг тегишли тартиб-қоидаси қуйидаги ҳужжатларга асосланади:

- Қийноқларга қарши Конвенция (Қийноқларга қарши қўмита воситасида фаолият кўрсатади);
- ФСХХПнинг факультатив протоколи (Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита воситасида фаолият кўрсатади);
- Ирқий камситишни тугатиш бўйича Конвенция (Ирқий камситишни тугатиш бўйича қўмита воситасида фаолият кўрсатади).

5. Милтақавий механизмлар ва тартиб-қоидалар

ЕВРОПА

Европа минтақасида маърузаларнинг релевант механизмлари:

- Қийноқлар ҳамда инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг олдини олиш бўйича Европа қўмитаси.

Европа тизимида шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси қуйидагиларга асосланади:

- Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенцияси (Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди воситасида фаолият кўрсатади).

АМЕРИКА МАМЛАКАТЛАРИ

Америкааро тизимда маърузалар механизмлари:

- Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия.

Америкааро тизимда шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси қуйидагиларга асосланади:

- Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси ёки Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Америка декларацияси (Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка комиссияси ва Суди томонидан амалга оширилади).

АФРИКА

Африка тизимида маърузалар механизмлари:

- **Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси;**
- Африкада турмалар ва қамокда сақлаш шароитлари масалалари бўйича махсус маърузачи.

Африка тизимида шикоятларни кўриб чиқиш тартиб-қоидаси қуйидагиларга асосланади:

- **Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка Хартияси (Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси томонидан амалга оширилади).**

6. Кейинги ёрдам манбалари

Сиз халқаро ҳуқуқий механизмларга ўзингизча мурожаат қилишни балки хоҳламассиз ёки сиз ёхуд қурбон учун мадад ва ёрдам керакдир. Ҳатто ўзингиз ҳаракат қилишга қарор қилган бўлсангиз ҳам, жараёни лоббилаш йўли билан тезлаштириш имконияти мавжуд.

Бундай ҳолларда сиз мурожаат қилишингиз мумкин бўлган ташкилотлар ёки органлар қуйидагилардир: сиз томонингиздан тақдим этилган ахборот асосида мустақил иш кўриши мумкин бўлган ташкилотлар ёки ахборот бериши ва қўллаб-қувватлаши мумкин бўлган ташкилотлар; қурбонларни оқлаш ва уларга ёрдам кўрсатиш жараёнида қўмаклашиши мумкин бўлган ташкилотлар; шунингдек фаол лоббилаш самарали бўлиши мумкин бўлган ташкилотлар.

ИЛОВА

1. I илова. Релевант воситалар рўйхати
2. II илова. Алоқа ўрнатиш учун маълумотлар ва кейинги ахборотларни олиш
3. III илова. Аризаларнинг стандарт шакллари
4. IV илова. Одам танаси диаграммаси

1. I ИЛОВА. РЕЛЕВАНТ ВОСИТАЛАР РЎЙХАТИ

Қуйида келтириладиган барча воситалар, моҳият эътибори билан, ёмон муомала муносабати билан, агар имкони бўлса, халқаро ҳуқуқий органларга ёки миллий тизим доирасида шикоят қилмоқчи бўлган ҳар қандай киши учун фойдали бўлиши мумкин. Ахборот бирор-бир муайян соҳага тегишли бўлган ҳуқуқий воситаларни излашни енгиллаштириш учун мавзу аломатига кўра ташкил этилган. Мавзули бўлимлар ичида ташкилотлар келиб чиқишига кўра, яъни уларни ташкил этган халқаро ташкилотлар бўйича хилларга ажратилган. Қўлам чекланганлиги туфайли барча ҳуқуқий воситаларни келтириш имкони йўқ, бироқ 2-иловада бошқа ҳуқуқий воситалар ҳақида ахборот олиш мумкин бўлган манбаларга ҳавола қилинади.

1. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА УМУМИЙ ВОСИТАЛАР

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

- Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси;
- Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт;
- Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга Факультатив протокол.

Европа Кенгаши

- Инсон ҳуқуқлари Европа конвенцияси

Америка давлатлари ташкилотлари

- Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Америка декларацияси
- Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенцияси

Африка Бирлиги Ташкилоти

- Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка хартияси

2. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ҚИЙНОҚЛАРГА АЛОҚАСИ БЎЛГАН ҲУҚУҚИЙ ВОСИТАЛАРИ

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

- Барча кишиларни қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларидан ҳимоя қилиш бўйича декларация;
- Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи бошқа турларига қарши конвенция

Европа Кенгаши

- Қийноқларнинг олдини олиш Европа конвенцияси

Америка давлатлари ташкилоти

- Қийноқларнинг олдини олиш ва қийноқ қўлланилганлиги учун жазолаш бўйича Америкаро конвенцияси

3. РАСМАН ҚАМОҚДА САҚЛАНАЁТГАН ШАХСЛАР БИЛАН МУОМАЛА ШАКЛЛАРИ БЎЙИЧА УМУМИЙ СТАНДАРТЛАР

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

- маҳбуслар билан муомала қилишнинг стандарт минимал қоидалари;
- маҳбуслар билан муомала қилишнинг асосий принциплари;
- ҳар қандай шаклдаги қамоқдаги ёки озодликдан маҳрум этилган барча шахсларни ҳимоя қилиш учун принциплар тўплами;
- озодликдан маҳрум этилган вояга етмаганларни ҳимоя қилиш бўйича БМТ қоидалари;
- вояга етмаганларга нисбатан одилсудловни амалга ошириш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг стандарт минимал қоидалари («Пекин қоидалари»).

Европа Кенгаши

- Европа турма қоидалари

4. ПРОФЕССИОНАЛ СТАНДАРТЛАР**Бирлашган Миллатлар Ташкилоти**

- тиббиёт ходимларига, жумладан, маҳбусларни ва асирларни қийноқ қўлланилишидан ва шафқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёхуд жазолашнинг бошқа турларидан ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган врачларга нисбатан қўлланиладиган тиббиёт этикаси принциплари;
- ёриб кўриш қоидалари;
- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи мансабдор шахсларнинг Хулқ-атвор кодекси;
- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи мансабдор шахслар томонидан кучдан ва ўқ отар қуроллардан фойдаланишнинг асосий принциплари;
- ҳуқуқшунослар фаолиятининг асосий принциплари;
- оммавий айбловчи функциясини ижро этиш нормалари.

Европа Кенгаши

- Полиция тўғрисида декларация

5. АЁЛЛАРГА АЛОҚАДОР БЎЛГАН ВОСИТАЛАР**Бирлашган Миллатлар Ташкилоти**

- Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида декларация;
- Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида конвенция;
- Аёлларга нисбатан зўравонлик ишлатилишига барҳам бериш тўғрисида декларация.

Америка давлатлари ташкилоти

- Аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш, унинг учун жазолаш ва унинг барча шакллари-ни тугатиш тўғрисида Америкааро конвенция.

6. БОЛАЛАРГА ТААЛЛУҚЛИ ВОСИТАЛАР**Бирлашган Миллатлар Ташкилоти**

- Бола ҳуқуқлари декларацияси;
- Бола ҳуқуқлари конвенцияси;
- Озодликдан маҳрум этилган вояга етмаганларни ҳимоя қилиш бўйича БМТ қоидалари;
- Вояга етмаганларга нисбатан одилсудловни амалга ошириш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг стандарт минимал қоидалари («Пекин қоидалари»).

Африка Бирлиги Ташкилоти

- Бола ҳуқуқлари ва тинчлиги бўйича Африка хартияси.

7. РУҲИЙ КАСАЛЛИК ТУФАЙЛИ ҚАМОҚДА БЎЛГАН ШАХСЛАРГА ТААЛЛУҚЛИ ВОСИТАЛАР**Бирлашган Миллатлар Ташкилоти**

- Руҳий касалликдан азоб чекувчи шахсларни ҳимоя қилиш ва руҳий соғлиқни муҳофаза қилишни яхшилаш принциплари.

8. ИРҚИЙ КАМСИТИШГА, АПАРТЕИДГА ВА ГЕНОЦИДГА ТААЛЛУҚЛИ ВОСИТАЛАР**Бирлашган Миллатлар Ташкилоти**

- Ирқий камситишнинг барча шакллари-ни тугатиш тўғрисида БМТ декларацияси;
- Ирқий камситишнинг барча шакллари-ни тугатиш тўғрисида халқаро конвенция;
- Геноцид жиноятининг олдини олиш ва унинг учун жазолаш тўғрисида конвенция;
- Апартеид жиноятини тўхтатиш ва унинг учун жазолаш тўғрисида халқаро конвенция.

9. ИРҚИЙ КАМСИТИНИҒА, АПАРТЕИДГА ВА ГЕНОЦИДГА ТААЛЛУҚЛИ ВОСИТАЛАР

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

- Барча одамларни мажбурий йўқолишдан ҳимоя қилиш тўғрисида декларация;
- Суддан ташқари ва ўзбошимча экзекуция ҳолларининг олдини самарали олиш ва тергов қилиш принциплари.

Америка давлатлари ташкилоти

- Шахсларнинг мажбурий йўқолиши бўйича Америкааро конвенция.

10. ГУМАНИТАР ҲУҚУҚ ВОСИТАЛАРИ

- Ҳаракатдаги қуролли кучлардаги ярадорлар ва беморларнинг қисматларини енгиллаштириш тўғрисида I Женева конвенцияси;
- Денгиздаги қуролли кучлар таркибидан бўлмиш ярадорлар, беморлар, кема ҳалокатига учраган шахсларнинг қисматларини енгиллаштириш тўғрисида II Женева конвенцияси;
- Ҳарбий асирлар билан қилинадиган муомала тўғрисида III Женева конвенцияси;
- Уруш вақтида фуқаро аҳолини ҳимоя қилиш тўғрисида IV Женева конвенцияси;
- Халқаро қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилишга тааллуқли, 1949 йил 12 августда қабул қилинган Женева Конвенцияларига доир қўшимча протокол (I қўшимча Протокол);
- Халқаро бўлмаган тусдаги қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисида 1949 йил 12 августда қабул қилинган Женева Конвенцияларининг қўшимча протоколи (II Протокол);

11. БОШҚА РЕЛЕВАНТ ВОСИТАЛАР

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

- Жаҳонда тан олинган ҳуқуқлар ва асосий эркинликларни қўллаб-қувватлаш ҳамда ҳимоя қилиш муносабати билан индивидуумлар, гуруҳлар ва жамоат органларининг ҳуқуқлари ва жавобгарлиги тўғрисида декларация («Инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари тўғрисида декларация»);
- Ўлим ҳукми ижро этилишини кутаётган шахсларнинг ҳуқуқлари ҳимоясининг ҳуқуқий кафолатлари;
- Жиноятлар ва суиистеъмол қилинган ҳокимият қурбонлари борасида одилсудловнинг асосий принциплари декларацияси;
- Халқаро жиноят суди Устави.

2. II ИЛОВА. АЛОҚА ЎРНАТИШ УЧУН МАЪЛУМОТЛАР ВА КЕЙИНГИ АХБОРОТЛАРНИ ОЛИШ

АЛОҚА УЧУН МАЪЛУМОТЛАР

ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАР:

ИНСОН ВА ХАЛҚЛАР ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА АФРИКА КОМИССИЯСИ

Kairaba Avenue, P.O. Box 673

Banjul, The Gambia

телефон: +220-392962

факс: +220-390764

Email: achpr@achpr.gm

ҚИЙНОҚЛАРГА ҚАРШИ ҚЎМИТА

ОСНН-УНОГ

CH 1211 Geneva 10, Switzerland

телефон: +41-22-917 9000

факс: +41-22-917 9011

Email: webadmin.hchr@unog.ch/

Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

ИРҚИЙ КАМСИТИШНИ ТУГАТИШ ҚЎМИТАСИ

ОСНН-УНОГ

CH 1211 Geneva 10, Switzerland

телефон: +41-22-917 9000

факс: +41-22-917 9011

Email: webadmin.hchr@unog.ch

Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

АЁЛЛАРГА НИСБАТАН КАМСИТИШГА БАРҲАМ БЕРИШ ҚЎМИТАСИ

ОСНН-УНОГ

CH 1211 Geneva 10, Switzerland

телефон: +41-22-917 9000

факс: +41-22-917 9011

Email: webadmin.hchr@unog.ch

Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ ҚЎМИТАСИ

ОСНН-УНОГ

CH 1211 Geneva 10, Switzerland

телефон: +41-22-917 9000

факс: +41-22-917 9011

Email: webadmin.hchr@unog.ch

Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

КҲИНОҚЛАР ҲАМДА ИНСОНИЙЛИККА ЗИД ЁКИ ҚАДР-ҚИММАТНИ КАМСИТУВЧИ МУОМАЛА ЁХУД ЖАЗОЛАШНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЕВРОПА ҚЎМИТАСИ

Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
France
Email: Human Rights.Info@coe.int
телефон: +33-3-88 41 20 24
факс: +33-3-88 41 27 04
Интернет: <http://www.cpt.coe.int/>

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ЕВРОПА СУДИ

European Court of Human Rights
Council of Europe
F-67075 Strasbourg-Cedex
France
телефон: +33-3-88-41 20 18
факс: +33-3-88 41 27 30
Интернет: <http://www.echr.coe.int/>

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ҚЎМИТА

OHCHR-UNOG
CH 1211 Geneva 10, Switzerland
телефон: +41-22-917 9000
факс: +41-22-917 9011
Email: webadmin.hchr@unog.ch
Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА АМЕРИКААРО КОМИССИЯ

Inter-Amtrican Commission on Human Rights
1889 F St., NW, Washington, DC., USA 20006
телефон: +1-202-458 6002
факс: +1-202-458 3992
Email: cidhoea@oas.org
Интернет: <http://www.cidh.oas.org>

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА АМЕРИКААРО СУД

Inter-American Court of Human Rights
Apdo 6906-1000
San Josй, Costa Rica
телефон: +506-234 0581 or +506-225 3333
факс: +506-234 0584
Email: corteidh@sol.racsa.co.cr
Интернет: <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/iachr.html>

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА БМТ ОЛИЙ КОМИССАРИ БОШҚАРМАСИ

OHCHR-UNOG
CH 1211 Geneva 10, Switzerland
телефон: +41-22-917 9000
факс: +41-22-917 0099
Email: webadmin.hchr@unog.ch
Интернет: <http://www.unhchr.ch/> (Миссиянинг жойлардаги барча ИҲБМТОКБ ҳақидаги тафсилотларни, шунингдек инсон ҳуқуқлари бўйича қўплаб халқаро ҳуқуқий воситалар матнини ўз ичига олади).

**АФРИКАДА ТУРМАЛАР ВА ҚАМОҚДА САҚЛАШ ШАРОИТЛАРИ МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА
МАХСУС МАЪРУЗАЧИ**

Kairaba Avenue, P.O. Box 673
Banjul, The Gambia
телефон: +220-392962
факс: +220-390764
Email: achpr@achpr.gm

ҚИЙНОҚ МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА БМТнинг МАХСУС МАЪРУЗАЧИСИ

OHCHR-UNOG
CH 1211 Geneva 10, Switzerland
телефон: +41-22-917 9000
факс: +41-22-917 9006
Email: webadmin.hchr@unog.ch
Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

1503-ПРОЦЕДУРА

OHCHR-UNOG
CH 1211 Geneva 10, Switzerland
телефон: +41-22-917 9000
факс: +41-22-917 9011
Email: webadmin.hchr@unog.ch
Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

ЁРДАМ ОЛИШНИНГ БОШҚА МАНБАЛАРИ:

⇒ **Хукуматлараро ихтисослаштирилган агентликлар:**

ХАЛҚАРО МЕҲНАТ ТАШКИЛОТИ

International Labour Standards and Human Rights Departments (NORMES)
4 route de Morillons
ch-1211 Geneva 22
Switzerland
телефон: +41-22-799 7126
факс: +41-22-799 6926
Email: infleg@ilo.org
Интернет: <http://www.ilo.org/>

ДЕМОКРАТИК МУАССАСАЛАР ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БОШҚАРМАСИ

(Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти)
Organization for Security and Co-operation in Europe
Office for Democratic Institutions and Human Rights
Aleje Ujazdowskie 19
00-557 Warsaw
Poland
телефон: +48-22-520 06 00
факс: +48-22-520 06 05
Email: office@odihr.osce.waw.pl
Интернет: <http://www.osce.org/odihr/> (жойлардаги фаолият тўғрисида жорий тафсилотлар мавжуд)

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ТАРАҚҚИЁТ ДАСТУРИ (БМТТД)

1 UN Plaza
New York NY 10017
United States

Интернет: <http://www.undp.org> (ушбу сайт бутун дунёда БМТТД нинг кўплаб маҳаллий бошқармаларига кириш имконини беради)

ҚОЧОҚЛАР ИШЛАРИ БЎЙИЧА БМТнинг ОЛИЙ КОМИССАРИ

C.P. 2500,
1211 Geneva 2,
Switzerland

Интернет: <http://www.unhchr/> (БМТ Олий комиссарларининг барча маҳаллий миссияларининг электрон почтаси манзилларига ва улар тўғрисидаги тафсилотларга ҳаволалар мавжуд)

ЮНИСЕФ:

UNICEF House
3 United Nations Plaza
New York, New York 10017
U.S.A.

телефон: +1-212-326 7000

факс: +1-212-887 7465

Интернет: <http://www.unicef.org/>

⇒ **Халқаро инсонпарварлик ташкилотлари:**

ХАЛҚАРО ҚИЗИЛ ХОЧ ҚЎМИТАСИ

19 Avenue de la Paix
CH 1202 Geneva
Switzerland

телефон: +41-22-734 60 01

факс: +41-22-733 20 57 (ахборот маркази)

Email: webmaster.gva@icrc.org

Интернет: <http://www.icrc.org/>

⇒ **Халқаро НХТ**

«Соябон» ташкилотлар:

ҚИЙНОҚЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ БЎЙИЧА УЮШМА
(ASSOCIATION POUR LA PREVENTION DE LA TORTURE) (APT)

Route de Ferney 10
Case Postale 2267
CH-1211 Geneva 2
Switzerland

телефон: +41-22-734 2088

факс: +41-22-734 5649

Email: apt@apt.ch

Интернет: <http://www.apt.ch/> (кўплаб маърузалар ва тадқиқотлар нусхалари мавжуд)

ҚИЙНОҚЛАРГА ҚАРШИ ЖАҲОН ТАШКИЛОТИ (ORGANISATION MONDIALE CONTRE LA TORTURE) (OMCT)

International Sekretariat
PO Box 35 - 37 Rue de Varembe
CH 1211 Geneva CIC 20
Switzerland
телефон: +41-22-733 3140
факс: +41-22-733 1051
Email: omct@omct.org
Интернет: <http://www.omct.org/>

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ЛИГАСИ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТИ (FEDERATION INTERNATIONALE DES LIGUES DES DROITS DE L HOMME) (FIDH)

17 Passage de la Main d Or
75011 Paris, FRANCE
телефон: +33-1-43 55 25 18
факс: +33-1-43 55 18 80
Email: fidh@csi.com
Интернет: <http://www.fidh.imagnet.fr/>

Бошқа халқаро НҲТ:

ХАЛҚАРО АМНИСТИЯ ТАШКИЛОТИ (AMNESTY INTERNATIONAL) (AI)

International Sekretariat
1 Easton St
London
WC1X 8DJ
UK
телефон: +44-171-413 5500
факс: +44-171-956 1157
Email: amnestyis@amnesty.org
Интернет: <http://www.amnesty.org/> (сайт ХА ташкилотининг барча маърузалари ва матбуот-релизларига, шунингдек миллий филиаллар бўйича алоқа ахборотига кириш имконини беради)

ҚИЙНОҚЛАР ВА ЎЛИМ ЖАЗОСИНИ БЕКОР ҚИЛИШ ХРИСТИАН ҲАРАКАТИ (L'ACTION DES CHRETIENS POUR L ABOLITION DE LA TORTURE ET DES EXECUTIONS CAPITALES) (ACAT)

7 rue Georges Lardennois
75019 Parij
телефон: +33-1-40 40 42 43
факс: +33-1-40 40 42 44
Email: acat-fr@worldnet.fr
Интернет: <http://home.worldnet.fr/acatfr/>

ҚИЙНОҚЛАР ВА ЎЛИМ ЖАЗОСИНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲАРАКАТИ ХАЛҚАРО ФЕДЕРАЦИЯСИ (FIACAT)

Federation Internationale de I ACAT
27 rue de Maubeuge
75009 PARIS
France
телефон: +33-1-42 80 01 60
факс: +33-1-42 80 20 89

Email: Fi.Acat@wanadoo.fr

**ИНТЕРНЕТ ВА ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ
(HUMAN RIGHTS INTERNET) (HRI)**

8 York Street, Suite 302

Ottawa, Ontario

K1N 5S6 Canada

телефон: +1-613-789 7407

факс: +1-643-789 7417

Email: hri@hri.ca

Интернет: <http://www.hri.ca/>

**ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ МОНИТОРИ
(HUMAN RIGHTS WATCH) (HRW)**

350 Fifth Avenue, 34th Floor

New York, NY

10118-3299 USA

телефон: +1-212-290 4700

факс: +1-212-736 1300

Email: hrwnyc@hrw.org

Интернет: <http://www.hrw.org/>

**ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ХЕЛЬСИНКИ ФЕДЕРАЦИЯСИ (INTERNATIONAL HELSINKI
FEDERATION FOR HUMAN RIGHTS)**

Rummelhardtg. 2/18

A-1090 Vienna

AUSTRIA

телефон: +43-1-408 88 22

факс: +43-1-408 88 22-50

Email: office@ihf-hr.org

Интернет: <http://www.ihf-hr.org/>

**ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ АМЕРИКААРО ИНСТИТУТИ (INTER-AMERICAN INSTITUTE
OF HUMAN RIGHTS)**

A.P. 10.080-1000

San Jose, Costa Rica

Tel: +506-234 0404

факс: +506-234 0955

Email: instituto@iidh.ed.cr

Интернет: <http://www.iidh.ed.cr/>

**ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ ХАЛҚАРО ХИЗМАТИ (INTERNATIONAL SERVICE
FOR HUMAN RIGHTS)**

(БМТ тизимидан фойдаланишни истовчи НХТга ахборот тақдим этади ва уларни қўллаб-қувватлайди)

1 Rue de Varembe

P.O. Box 16

CH-1211 Geneva CIC

Switzerland

телефон: +41-22-733 5123

факс: +41-22-733 0826

ЖИНОЯТ ИСЛОҲОТЛАРИ ХАЛҚАРО УЮШМАСИ
(PENAL REFORM INTERNATIONAL)

Unit 114, The Chandlery
50 Westminster Bridge Rd
London SE1 7QY
United Kingdom
телефон: +44-171-724 7678
факс: +44-171-721 8785
Email: Headofsecretariat @pri.org.uk
Интернет: <http://www.penalreform.org> (минтақавий бошқармалар тўғрисида ахборот мавжуд)

ВРАЧЛАР ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ УЧУН
(PHYSICIANS FOR HUMAN RIGHTS) (PHR)

100 Boylston St.
Suite 702
Boston, MA 02116
United States
телефон: +1-617-695 0041
факс: +1-617-695 0307
Email: phrusa@igc.apc.org
Интернет: <http://www.phrusa.org/>

⇒ **Қурбонларга ёрдам бериш:**

ҚИЙНОҚ ҚУРБОНЛАРИНИ ОҚЛАШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО КЕНГАШ
(INTERNATIONAL REHABILITATION COUNCIL FOR TORTURE VICTIMS) (IRCT)

P.O. Box 2107
DK-1014 Copenhagen K
Denmark
телефон: +45-33-76 06 90
факс: +45-33-76 05 00
Email: irct@irct.org
Интернет: <http://www.irct.org> (кўплаб мамлакатлардан қийноқ қурбонлари тўғрисида аниқ ахборотга эга).

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ҚИЙНОҚ ҚУРБОНЛАРИНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ
КЎНГИЛЛИ ЖАМҒАРМАСИ
(UNITED NATIONS VOLUNTARY FUND FOR VICTIMS OF TORTURE)

(Қийноқ қурбонлари учун оқлаш лойиҳаларини излашда ёрдам кўрсатади)

OHCHR-UNOG (Trust funds Unit)
CH-1211 Geneva 10
телефон: +41-22-917 9000
факс: +41-22-917 9011
Email: dpremont.hchr@unog.ch
Интернет: <http://www.unhchr.ch/>

⇒ **Профессионал ташкилотлар:****ПАРЛАМЕНТЛАРАРО БИРЛАШМА (INTER-PARLAMENTARY UNION) (IPU)**

C. P. 438
 1211 GENEVA 19
 Switzerland
 телефон: +41-22-919 41 50
 факс: +41-22-733 31 41, +41-22-919 41 60
 Email: postbox@mail.ipu.org
 Интернет: <http://www.ipu.org/>

**ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ УЧУН ҲУҚУҚШУНОСЛАР ҚЎМИТАСИ
(LAWYERS COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS) (LCHR)**

333 Seventh Avenue, 13th Floor
 New York, NY 10001
 United States
 телефон: +1-212-845 5200
 факс: +1-212-845 5299
 Email: Ichrbn@lchr.org
 Интернет: <http://www.ipu.org/>

ЖАҲОН ТИББИЁТ УЮШМАСИ (WORLD MEDICAL ASSOCIATION) (WMA)

PO Box 63
 01212 Ferney-Voltaire Cedex
 France
 телефон: +33-4-50 40 75 75
 факс: +33-4-50 40 59 37
 Email: info@wma.net
 Интернет: <http://www.wma.net/>

КЕЙИНГИ ЁРДАМ ОЛИШ

- Ушбу қўлланмада эслатиб ўтилган воситалар матнларини қардан топиш мумкин?

Воситалар матнини олишнинг энг осон йўли — Интернетдан фойдаланиш. Қоидага кўра, воситаларнинг матнларини ташкилотларнинг веб-саҳифалари орқали топиш мумкин (веб-сайтлар манзилларини аниқлаш учун юқорида келтирилган алоқа учун маълумотларга қаранг). [Http://www.unchr.ch/html/intist.htm](http://www.unchr.ch/html/intist.htm) саҳифасида жойлашган ИҲБМТОКБ (Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Олий комиссари бошқармаси)нинг веб-сайти кўплаб халқаро шартномалар матнларини излашнинг бошланғич нуқтаси бўлади. Бошқа бир фойдали веб-сайт — [Http://www1.umn.edu/humanrts/](http://www1.umn.edu/humanrts/) саҳифасида жойлашган Миннесота университети сайти ва Интернетдаги юқорида келтирилган инсон ҳуқуқлари сайти. Бу ҳар икки сайт кўплаб халқаро воситаларга кириш имконини беради.

Агар сиз Интернетдан фойдалана олмасангиз, у ҳолда тегишли ташкилотларнинг номига ёзма шаклда талаб юбориб, зарур матнларни олишингиз мумкин. Бироқ, мазкур матнларга эга бўлиши аҳтимоли тутилган бирор НХТга мурожаат қилиш энг осон йўлдир. Бундан ташқари, ушбу матнларнинг кўпчилигини жамоат ёки университетлар кутубхоналаридан топиш мумкин. Шунингдек, инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатлар тўпламларини олиш имконияти ҳам мавжуд.

Барча ҳолларда аниқ бир давлат мазкур шартномани **ратификация** қилганлигига ишонч ҳосил қилинг, шунингдек изоҳлар билдирилган бўлиши мумкинлигидан хабардор бўлинг.

- Ушбу қўллашда баён қилинган халқаро механизмлар маърузалари нусхаларини қасрдан топиш мумкин?

Кўпчилик механизмларнинг маърузаларидан Интернет орқали фойдаланиш мумкинлигини қайд этиш зарур. ИХБМТОКБга асосланган механизмлар эълон қилинган кўпчилик, эҳтимол, барча расмий ҳужжатлардан фойдаланиш имконини берувчи жуда яхши ишлаб чиқилган веб-сайтда жойлашган. Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси ҳали веб-сайтга эга эмас, бироқ Комиссиянинг кўпчилик маърузалари Миннесота штати университетининг юқорида эслатиб ўтилган веб-сайтида жойлаштирилган. Бошқа йўли ташкилотга хат жўнатишдан, бошқа НХТга мурожаат қилишдан ёки зарур материалларни кутубхонадан топишдан иборат бўлиши мумкин.

- Қийноқлар ҳужжатлаштирилганлиги ҳақидаги ахборотни кўпроқ қасрдан топиш мумкин?

Кўплаб фойдали ахборотни **Стамбул протоколидан ва Қийноқлар ва инсонийликка зид ёки қадриятсиз камситувчи муомала ёхуд жазолашни самарали тергов қилиш ва ҳужжатлаштириш бўйича маълумотномадан** топиш мумкин. Ушбу ҳужжатларда қийноқ қўлланилганда тергов ўтказишнинг юридик жиҳатлари, жумладан, қийноқ қурбонларини тиббий текшириш тўғрисидаги ахборот батафсил баён қилинган. Бу ҳақда кўпроқ билишни хоҳловчи профессионал врачларга Протоколни ўрганиш тавсия қилинади. Протокол ИХБМТОКБнинг қўмағида 2000 йилда эълон қилинади. Ҳозирги пайтда ҳужжатни **Врачлар инсон ҳуқуқлари учун уюшмасидан** олиш мумкин, уюшма ҳам ўзининг веб-сайти орқали барча хоҳловчиларга ушбу ҳужжатни тақдим этади (юқорида келтирилган алоқа учун маълумотни қаранг).

Миннесота протоколи ҳамда **Суддан ташқари ва ўзбошимчалик билан қилинадиган экзекуцияларнинг олдини самарали олиш ва тергов қилиш бўйича маълумотномада** ҳам ўлик жасадларни, шу жумладан қийноқ натижасида вафот этганларнинг жасадларини ёриб кўриш ва ўрганиш бўйича батафсил маълумотлар мавжуд. Ушбу материалларни ИХБМТОКБ воситасида олиш мумкин: (1991) *UN Pub. Sales No. E.91.IV.1 (doc. ST/CSDHA/12)*.

- Халқаро ҳуқуқ ва қийноқ амалиёти юзасидан батафсилроқ маълумот олиш учун Найджела С. Родлининг материаллини қаранг: «Асирлар билан халқаро ҳуқуқ асосида муомала қилиш шакллари», 2-нашри, «Оксфорд Пресс» (1999); *Rodley, Nigel S., The Treatment of Prisoners Under International Law, 2nd edition, Oxford Press (1999)*.
- Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро механизмлардан фойдаланиш юзасидан батафсилроқ маълумот олиш учун Хурст Хонумнинг материаллига қаранг: «Инсон ҳуқуқлари халқаро амалиёти бўйича маълумотнома», 3-нашри; *Hannum, Hurst, Guide to International Human Rights Practice, 3rd edition, Transnational Publishers, Ardsley, New York (1999)*.

3. III ИЛОВА. АРИЗАЛАРНИНГ СТАНДАРТ ШАКЛЛАРИ

Кийноқлар масалалари бўйича Махсус маърузачига ариза бериш учун сўровнома намунаси

Кийноқлар тўғрисида ахборот Махсус маърузачига ёзма шаклда берилиши ва Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Бошқармаси Олий комиссари номига, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Женевадаги Канцеляриясига, CH-1211 Geneva 10, Switzerland га юборилиши керак. Махсус маърузачи камида қуйида келтирилайдиган ахборотга эга бўлган, аниқ асосланган индивидуал ҳолатларни кўриб чиқади:

- а) қурбоннинг тўлиқ номи;
- б) ҳодиса (ҳодисалар) юз берган сана (ҳеч бўлмаганда ой ва йил);
- в) қурбон қўлга олинган жой (шаҳар, вилоят ва бошқалар) ва ёмон муомалада бўлинган жой;
- д) ёмон муомаланинг ва бунинг натижасида юзага келган тан жароҳатларининг тавсифи;
- е) хабар берган шахс ёки ташкилот тўғрисидаги ахборот, — ушбу маълумотлар махфий бўлиб қолади.

Зарурат бўлганда талаб қилинадиган миқдорда саҳифалар қўшилиши керак. Ҳамма вақт тиббий хулосалар, полиция/милицияда тузилган протоколлар сингари ишга алоқадор бўлган тасдиқловчи ҳужжатларнинг нусхаларини кириштириш зарур. Ҳамма вақт асл нусхани эмас, балки кўчирилган нусхани юбориш зарур.

I. Ёмон муомалага дучор қилинган инсон шахси

- А. Фамилияси.
- Б. Иسمи, отасининг исми (бошқа исмлари):
- В. Жинси (эр/аёл)
- Г. Туғилган йили:
- Д. Фуқаролиги:
- Е. Машғулот тури:
- Ж. Шахсини тасдиқловчи ҳужжат рақами (агар бўлса):
- З. Фаолият турлари (хасаба уюшмалари, сиёсат, дин, гуманитар соҳалар, ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолияти, матбуот ва бошқалар):
- И. Яшаш ва иш манзили:

II. Ёмон муомала қилинган жойдаги ҳолатлар

- А. Ҳибсга олинган ва кейинчалик қийноқ қўлланилган сана ва жой.
- Б. Қўлга олиш ва/ёки қийноқни амалга оширган бўлинма тури (полиция/милиция, хавфсизлик хизмати, ҳарбий кучлар, ҳарбийлаштирилган тузилмалар, турманинг мансабдор шахслари, бошқа шахслар).
- В. Қурбонга қамоқдалиги пайтида адвокат, қариндошлар ёки дўстлар билан учрашишга рухсат берилганми? Рухсат берилган бўлса, ҳибсга олингандан кейин қанча вақт ўтгач?
- Г. Ёмон муомаланинг фойдаланилган усуллари баён қилинг:
- Д. Ёмон муомала натижасида қандай тан жароҳатлари етказилган?
- Е. Ёмон муомаладан қўзланган мақсад тахминан нимадан иборат бўлган?
- Ж. Қурбон юз берган ҳодисагача ёки ундан кейин бирор врач текширувидан утганми? Агар ўтган бўлса, бу айнан қачон юз берган? Текшириш турма ёки давлат врач томонидан ўтказилганми?

И. Ёмон муомала натижасида олинган тан жароҳатлари тегишли тарзда даволанганми?

К. Тиббий текширув ёмон муомала оқибатида отказилган тан жароҳатлари исботини врач сезадиган тарзда ўтказилганми? Тиббий хулоса тайёрланганми ёки бирор-бир маълумотнома берилганми? Агар хулоса тайёрланган бўлса, ундан нима маълум бўлади?

Л. Агар қурбон қамоқда вафот этган бўлса, ёриб қўрилганми ёки суд экспертизаси ўтказилганми? Натижалари қандай бўлган?

III. Ҳуқуқий ҳимоя воситалари

Қурбон, унинг oilаси ёки вакили томонидан бирор ҳуқуқий ҳимоя олишга уриниб қўрилганми (масъул органларга, суд инстанцияларига, сиёсий ташкилотларга ва бошқаларга шикоятлар)? Агар шикоят қилинган бўлса, унинг натижаси қандай бўлган?

IV. Ариза берувчи тўғрисидаги маълумотлар

- а) фамилияси:
- б) исми:
- в) қурбон билан ўзаро алоқаси:
- г) қайси ташкилот номидан иш юритади:
- д) тўлиқ манзили:

ФСХХПга Факультатив протокол доирасидаги хабарнинг намунаси

Куйидагилар учун хабар: Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита, ИХБМТОКБ.

c/o OHCHR-UNOG, 1211 Geneva 10, Switzerland

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактга Факультатив протокол доирасида кўриб чиқиш учун берилган.

I. Хабар муаллифи тўғрисида маълумот

Фамилияси Исм(отасининг исми ва б)
 Фуқаролиги Касби
 Тугилган санаси ва жойи
 Яшаш жойи

Махфий хат-хабарлар учун манзил (яшаш жойидан фарқ қилган ҳолларда)

Хабар:

- а) қуйида баён этилган қонун бузилиши ёки қонун бузилишларининг қурбони
 б) тахмин қилинаётган қурбоннинг (қурбонларнинг) ваколатли вакили/юримдик масалаҳатчиси
 в) бошқа сифатида берилди.

Агар тегишли банднинг рўпарасида (с) белгиси бўлса, у ҳолда муаллиф:

(i) у қурбон (қурбонлар)нинг номидан ким сифатида иш кўради (масалан, тахмин қилинаётган қурбон (тахмин қилинаётган қурбонлар) билан қариндошлик алоқалари ёхуд бошқа шахсий алоқалар)

(ii) қурбон (қурбонлар) нима учун ўзи (ўзлари) хабар бера олмайди?

Қурбонга бирор-бир алоқаси бўлмаган учинчи томон унинг номидан хабар бера олмайди.

**II. Тахмин қилинаётган қурбон (қурбонлар) тўғрисида маълумот
(агар қурбон муаллифи бўлмаса тўлдирилади)**

Фамилияси Исм(отасининг исми ва б)
 Фуқаролиги Касби
 Тугилган санаси ва жойи
 Манзили ёки турган жойи

III. Шикоят тегишли бўлган давлат/бузилган моддалар/ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари

Халқаро пакт қатнашчиси бўлган давлат ((мамлакат)нинг номи, ва хабар берилишида асос бўлган Факультатив протокол:

Хуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситаларини тугал ишга солиш учун тахмин қилинаётган қурбон (қурбонлар) номидан қўлланган тадбирлар, — суд органларига ёки давлат ҳокимиятининг бошқа органларига мурожаат; бу қачон юз берган ва қандай натижаларга эришилган (имкони борича ишга тегишли бўлган барча суд қарорлари ва маъмурий қарорлар нусхаларини киритинг):

Агар ҳуқуқий ҳимоянинг давлат ички воситалари тугал ишга солинмаган бўлса, буни изоҳлаб беринг:

IV. Бошқа халқаро тартиб-қоидалар

Ушбу ҳолат бўйича халқаро терговнинг бошқа тартиб-қоидаларига ёки бошқа муассасага (масалан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкаро комиссияга ёки Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа комиссиясига) ариза берилганми? Агар мурожаат қилинган бўлса, санани ва эришилган натижаларни кўрсатинг.

V. Аризанинг далиллари

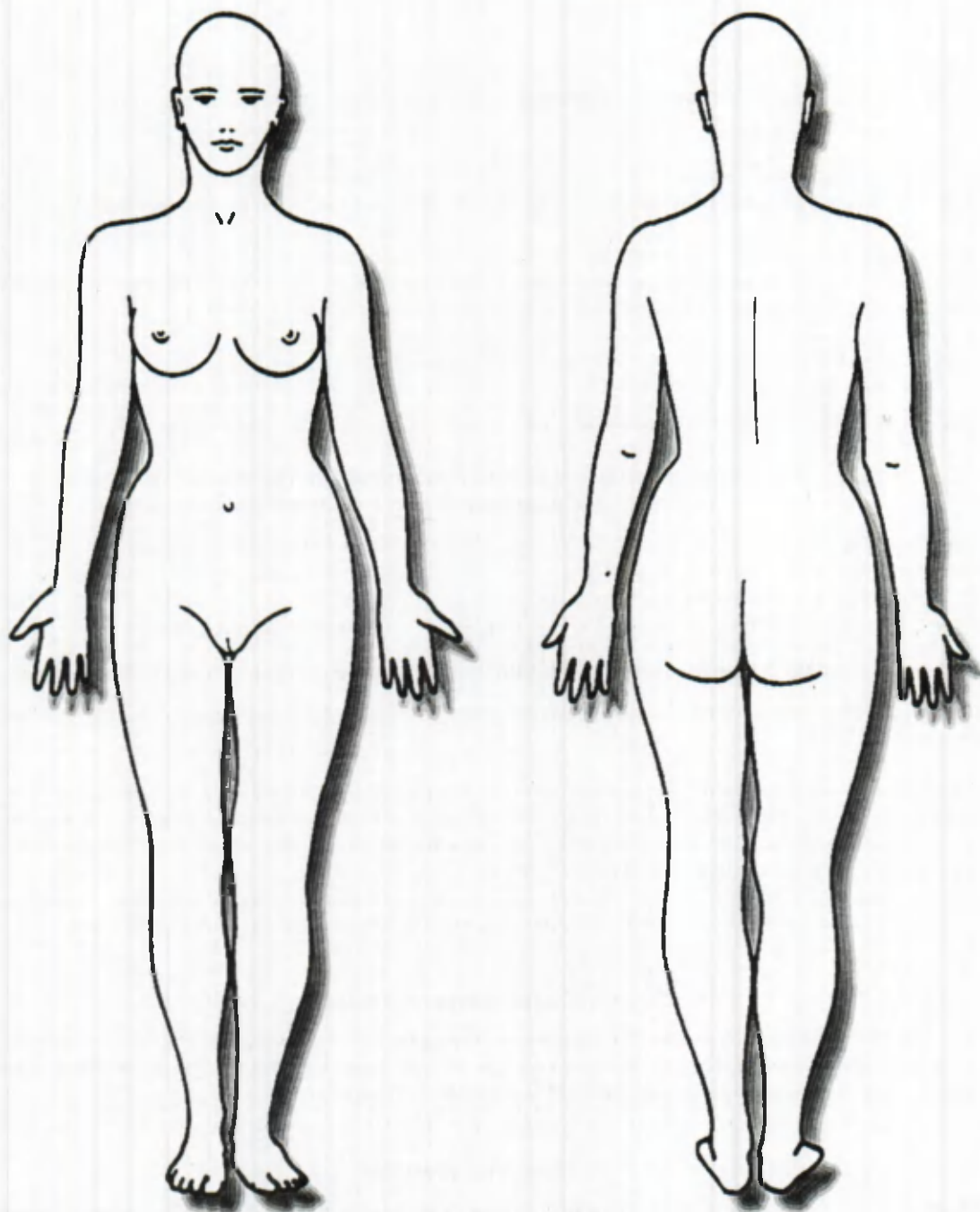
Тахмин қилинаётган қонун бузилиши ёки қонун бузилишлари фактининг батафсил баённи (шу жумладан санани) келтиринг. Тавсифлаш учун зарур миқдорда саҳифалар қўшимча қилинг.

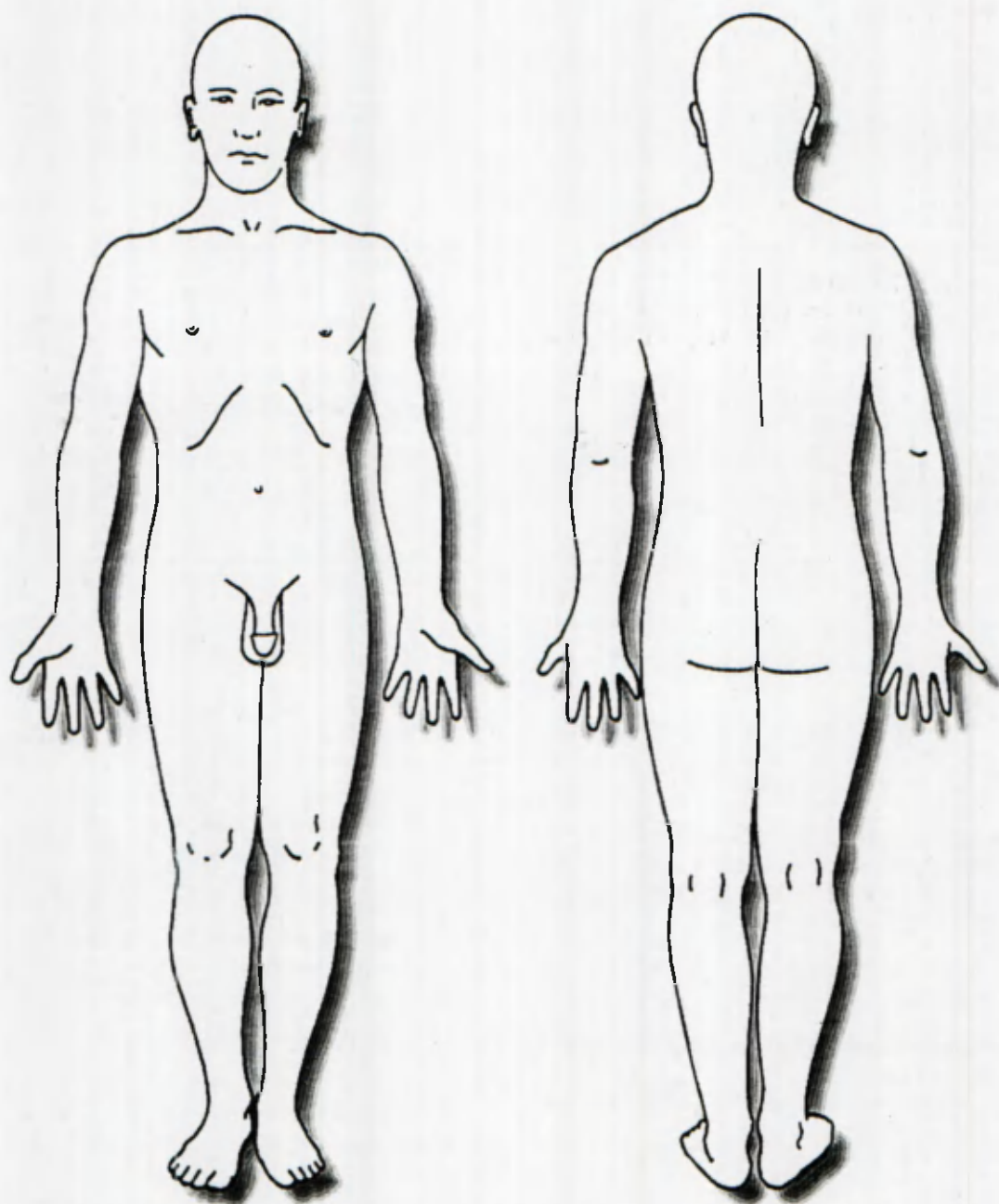
Муаллифнинг имзоси:

Сана:

4. IV ИЛОВА. ОДАМ ТАНАСИ ДИАГРАММАСИ

АЁЛЛАР — ОЛДАН ВА ОРКАДАН КЎРИНИШИ

ЭРКАКЛАР — ОЛДАН ВА ОРКАДАН КЎРИНИШИ

ПРЕДМЕТ КЎРСАТКИЧ

А

ad hoc таширифлари, 124, 125, 126, 128
amicus curiae гувоҳлиги, 29, 55
amicus curiae, 88, 91
amparo, 72

Н

Habeas corpus, 72

А

адвокатдан фойдаланиш, 9, 18, 27, 79
 аёллар, 16, 17, 39, 66, 67, 77, 102, 103, 104
 азоб чекиш даражаси, 108, 109, 115, 132, 138, 146, 162
 айблов, 58
 ариза бериш шакли, 154
 армия, 15, 44, 50, 70, 77, 78, 127
 ахлоқий қийноқ, 17, 54
 аэропортларнинг транзит зоналари, 124

Б

бармоқ, 14
 бажаришга мажбур қилиш, 142
 бедарак йўқолиш, 16, 18, 31
 БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий кенгаши, 97, 99
 БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий комиссияси, 96
 болалар тақсимлаш марказлари, 49
 болалар, 2, 16, 17, 39, 41, 59, 74, 104, 108, 109, 115, 121, 126, 141, 146, 156, 162
 бошпаналар, 22

В

вазиятлар бўйича БМТ кичик комиссиясининг ишчи гуруҳи, 98
 вақтинчалик чоралар, 69, 72, 86, 88, 92, 119, 137
 врачлар, 5, 9, 16, 21, 35, 46, 56, 79, 84

Г

ўлим жазоси ижро этилиши сохтакорлиги, 13
 гувоҳлар, 4, 21, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 118
 гуруҳ қилиб қамаш, 39, 59

Д

давлат ички ҳуқуқи бўйича ҳуқуқшунос, 71
 давлат ички ҳуқуқи, 22, 24, 28
 давлат ички қонунчилиги, 24
 давлат мансабдор шахсларининг йўл қўйиб бериши,
 давлат маърузалари, 61, 65, 73, 80, 81, 82, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 139, 140, 146, 155
 давлатнинг мансабдор шахслари, 3, 11, 15, 16, 22, 27, 42, 43, 59, 71, 72, 78, 84, 90, 102, 105
 даврий таширифлар,
 далил, 6, 8, 13, 18, 19, 21, 29, 31
 дўстона тартибга солиш, 88, 130, 136, 142
 депортация, 11, 22, 23, 27, 51, 57, 69, 72, 74, 86, 90, 92, 103, 110, 118, 119, 131, 145, 146, 147, 148, 149, 150
 динга эътиқод қилувчилар,

Е

Европа парламенти, 57, 154

Ж

жавобгарликка тортиш муддати, 34, 59
 жазо,
 жандарм, 27
 жандармерия, 15, 124
 жиноий жавобгарлик, 155
 жиноят иши, 20, 70
 жиноят содир этилганлигини эътироф этиш,
 жиноят суд ишларини юритиш, 70
 жинси, 13, 17, 34, 43, 59, 78, 79, 104, 170
 жойларга миссиялар, 152, 153

З

зўрлаб номусга тегиш, 3, 13, 17, 24, 74, 77, 102
 зўрлаш,

И

илова қилинадиган хат, 93, 132
 инкоммуникадо, 72
 инкоммуникадо қамаш, 27, 31, 77, 84, 106, 107, 113

инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари, 103, 108
 Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро комиссия, 67, 133, 135, 136, 137, 147, 150, 158
 Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкааро суд, 137, 147, 150
 Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ Комиссияси, 57, 64, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 146, 151, 152, 154, 156
 Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТнинг Олий Вакили канцелярияси, 95, 101
 Инсон ҳуқуқлари бўйича БМТнинг Олий комиссари бошқармаси, 164
 Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа комиссияси, 131
 Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, 4, 25, 67, 123, 125, 128, 150, 156, 165
 Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий комиссия, 84
 Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий комиссиялар, 72
 Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш бўйича БМТнинг кичик комиссияси, 97
 инсон ҳуқуқларининг қўпол равишда бузилиши, 100
 инсон ҳуқуқларининг қўпол равишда бузилишлари, 29
 Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси, 139, 140, 141, 142, 148, 150, 156, 172
 инсониятга қарши жиноятлар тўғрисидаги қонун, 28
инсониятга қарши жиноятлар, 24, 25
 интервью, 6, 7, 8, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 53, 59, 124, 154
 интизомий жавобгарлик, 155
 интизомий суд ишлари, 71
 ирқчилик, 104
 исботлар, 6, 8, 13, 18, 19, 21, 29, 31, 33, 52, 53, 57, 58, 60, 100, 118, 126, 130
 исботловчи ҳужжатлар, 6, 32, 34, 78, 80, 93, 155
 исботловчи далиллар, 31, 52, 57, 60, 101
 ички низолар, 8, 16, 108
 иш юритиладиган тиллар, 74, 94, 95, 123, 132
 ишнинг моҳияти,
 ишончнома, 93, 119

Қ

қамоқда сақлаш жойи, 19, 20, 28
 қамоқдагини ўтказиш, 18, 44
 қўллаб-қувватлаш ва реабилитация, 6
 қўрқитиш, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 27, 33, 38, 91, 118
 қонунни бузувчилар, 24

қочоқлар, 19, 21, 22, 28, 51, 57, 141, 152
 қуролли низолар тўғрисида халқаро қонун, 23, 28, 70

К

калтаклаш, 14, 15, 74
 касб этикаси, 7, 21, 38
 кўзни боғлаш, 44
 кўрсатмалар, 55, 56, 137, 134, 138
 кўчирилганлар, 104
 кекса ёшдаги шахслар, 16
 кечиктириб бўлмайдиган чоралар, 10
 компенсация, 2, 10, 27, 69, 70, 71, 90, 91, 103, 112, 118, 136, 137, 138, 149, 150

Л

Лобиллаш, 25, 28, 96, 151, 152, 154

М

мавзули механизмлар, 102
 маданият омили, 14
 маданият, 13, 34
 мамлакатдан чиқариб юбориш, 57, 71, 118
 махсус вакил қилинганлар, 65, 69
 махсус маърузачилар, 57, 72, 74, 95, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 139, 141, 146, 168
 махфийлик, 7, 20, 21, 34, 36, 37, 80, 93, 94, 97, 101, 104, 109, 110, 111, 112, 119, 120, 124, 125, 127, 136, 143, 146, 154
 маъмурий жавобгарлик, 155
 маъмурий қарор, 61, 93, 175
 милиция/полиция/милиция участкалари, 19
 минтақавий ташкилотлар, 64
 мониторинг, 18, 61, 65, 67, 73, 76, 96, 103, 104, 110, 125, 133, 139, 141, 155
 муҳолифат кучлари, 16, 23, 25

Н

назорат қилувчи органлар, 13
 ноқонуний қамаш, 102, 103
 нормалар, 12

О

оддий жиноятчилар, 16
 озчилик, 16
 оқлаш, 84, 151, 152, 157, 168

олий жазо, 14
олинган ахборотга асосланган розилик, 8, 21,
36, 38, 56, 59
омбудсман, 72
оммавий ахборот воситалари, 34, 57, 103, 143
оммавий баёнот,

П

Паластин осиб ўлдириши, 13
Парламент бўлинмалари, 43
полиция/милиция участкалари, 48, 77, 127
полиция/милиция, 7, 17, 20, 21, 27, 28, 44, 47,
50, 56, 70, 71, 74, 78, 83, 84, 91, 93, 105,
107, 124, 127, 162
принциплар, 31
протоколлар, 21
профессионал ташкилотлар, 8, 152, 154
профессионал тиббиёт ходимлари, 20
процессуал нормалар, 94
психиатрик клиникалар, 50

Р

расмий вакил, 93
расмий тиллар, 74, 95, 132, 139
резолүция, 64, 102, 104, 133, 141, 154
руҳий далиллар, 54, 56

С

сўровнома, 55, 60, 129, 130, 153
сўроқ, 15, 16, 17, 27, 42, 44, 47, 48, 49, 56, 72,
91, 125
сўроқни олиб бориш жараёни, 18
сиёсий бошпана, 71, 72
сиёсий маҳбуслар, 16
сиёсий тартибсизликлар, 19, 22, 28, 152
соғлиқни сақлаш соҳасида ишловчи профес-
сионаллар, 7, 16
суд айблови, 9, 24
суд ишлари адолатли олиб борилишига бўлган
хуқуқ, 4
суд ишларини юритиш қоидалари, 63
суд механизмлари, 63
суд орқали таъқиб қилиш, 6, 104, 113, 136
суд орқали тергов қилиш, 60

суд тақиқи, 72
суд тартиб-қоидалари, 32, 52
суд тиббиёти, 21, 53
судлов ишларини юритиш, 144
судьялар ва адвокатларнинг мустақиллиги,
104

Т

тасдиқланиши, 8, 22, 32, 34, 58, 59,
тан жазоси, 14
тан жароҳатлари, 21, 31, 33, 46, 48, 51, 53, 56,
58, 79, 172
таржимон, 36, 37, 40, 59
тергаб-текшириш, 3, 12, 15, 18, 20, 35, 46, 58,
70, 79, 86, 93, 110, 111, 113, 118, 120, 121,
127, 129, 140, 143, 146, 163, 168
тергов остидаги маҳкумлар, 18
тергов, 15, 16, 17, 27, 42, 44, 47, 48, 49, 56, 72,
91, 125
тиббиёт ходимлари, 53
тиббий хулоса, 19, 21, 34, 46, 52, 84, 93,
тизимли амалиёт,
турмалар, 14, 18, 21, 27, 39, 141

Х

хабарлар бўйича БМТ кичик комиссиясининг
ишчи гуруҳи, 98
хавфсизлик органлари, 18, 107
хавфсизлик, 4, 5, 15, 18, 27, 34, 36, 38, 40, 71,
87, 123
халқаро жиноий суд, 23, 24, 163
халқаро трибунал, 23
ҳаёт ҳуқуқи, 18, 87

Э

электрошок, 3, 15, 74, 77, 107
этироф этиш,
этник гуруҳлар, 16, 107

Ю

юримдик вакил, 45, 46, 85, 94
юримдикция, 87, 124, 137

КАМИЙ ЖИФФАР

**ҚИЙНОҚЛАР:
АХБОРОТЛАР ТУЗИШИ БҲЙИЧА ҚўЛЛАНМА**

*Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро тизими контекстида қийноқлар тўғрисидаги
аризаларни ҳужжатлаштириш ва тузиш тартиб-қоидаси*

Таржимонлар *Д. Бегимқулов, Х. Жалолов*
Муҳаррир *Ш. Мансуров*
Рассом *Ж. Гурова*
Компьютерда саҳифаловчи *Ш. Соҳибов*

Босишга 01.12.03 да рухсат этилди. Бичими 60×90 1/4.
«Таймс» гарнитураси. Офсет босма. 23,0 шартли б.т. 25,53 наshr б.т.
Нусхаси 300. 207-рақамли буюртма.

«ARNAPRINT» МЧЖ босмахонасида босилди.
Тошкент, Х. Бойқаро кўчаси, 51.

